

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAL

Скопје - Skopje
2007

Книга 33

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“
FACULTY OF PHILOLOGY „BLAŽE KONESKI“

ISSN 1409-8571

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAL

КНИГА 33

СКОПЈЕ – SKOPJE
2007

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР
Агим Пољоска, претседател
Нина Анастасова - Шкрињариќ
Симон Саздов
Севин Алил
Биљана Мирчевска, секретар

EDITORIAL BOARD
Agim Poloska, editor-in-chief .
Nina Anstasova- Škrinjarić
Simon Sazdov
Sevin Alil
Biljana Mirčevska, secretary

Адреса: Филолошки факултет „Блаже Конески“, п. фах 567,
1000 Скопје
Република Македонија

Address: Faculty of Philology “Blaže Koneski”, PO Box 567,
Skopje 1000, Republic of Macedonia

ГОДИШЕН ЗБОРНИК
на Филолошкиот факултет „Блаже Конески”
на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј” – Скопје
Книга 33 (2007)

ANNUAL COLLECTION
of the Faculty of Philology “Blaže Koneski”
of the University “St. Cyril and Methodius”, Skopje
Volume 33 (2007)

Печати:
Академски печат

Тираж: 300 .

СОДРЖИНА

<i>Добрила Миловска</i> ПРОШТЕВАЊЕ ОД ПРОФ. НАДА МОМИРОВСКА.....	9

СТРАНСКИ УЧЕСНИЦИ

1. <i>Нуло Миниси</i> НАЈЗАЛУДНИОТ ЗАНАЕТ НА СВЕТОТ	13

ДОМАШНИ УЧЕСНИЦИ

2. <i>Гордана Алексова</i> ЗА НЕКОИ СТИЛСКИ ОСОБЕНОСТИ ВО ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА УМЕТНИЧКА ЛИТЕРАТУРА	25
3. <i>Севин Алил</i> КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ЛЕКТИРИТЕ ПО МАКЕДОНСКИ И ПО ТУРСКИ ЈАЗИК ВО ПРОГРАМСКОТО ПОДРАЧЈЕ ЛИТЕРАТУРА	47
4. <i>Ирен Алчевска</i> КОН ПРАШАЊАТА ВРЗАНИ ЗА ПРЕДЛОЗИТЕ КОИ ИЗРАЗУВААТ ВРЕМЕНСКИ ОДНОСИ	57
5. <i>Мира Беќар</i> ИЗРАЗУВАЊЕ МИСЛЕЊЕ, СОГЛАСУВАЊЕ И НЕСОГЛАСУВАЊЕ КАКО ЕДНА ОД МИКРОФУНКЦИИТЕ НА ЈАЗИКОТ	61
6. <i>Катерина Велјановска</i> ЗА РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЈА	73
7. <i>Виолеџа Димова</i> ЕСТЕТИКАТА НА КОМУНИКАЦИЈАТА И МЕДИУМИТЕ ВО НАСТАВАТА ПО ЛИТЕРАТУРА	83
8. <i>Руска Ивановска – Наскова</i> ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКИОТ ПРИСТАП И ИСТРАЖУВАЊАТА ВРЗ ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК	89

9. Ружица Јанчулева ВЕНЕДИКТ ЕРОФЕЕВ – ЗА СОВРШЕНСТВОТО НА ЈАЗИКОТ И ЛАЖНОСТА НА ИДЕЈАТА	103
10. Раде Јорданов МОРФОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЈАЗИКОТ ЕСПЕРАНТО	111
11. Лидија Кайушевска-Дракулевска АЛИСА ВО ЗЕМЈАТА НА ПОЕЗИЈАТА	117
12. Јованка Лазаревска – Сџанчевска МЕТАФОРАТА КАКО ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ПРОЦЕС – НАЧИН ЗА ПРОШИРУВАЊЕ И МЕНУВАЊЕ НА ЗНАЧЕЊЕТО	123
13. Весна Мојсова - Чейишевска ЗДИВОТ НА БОЛКАТА КОЈ СОЗДАВА НЕ САМО СТВАРНОСТ ТУКУ И УМЕТНОСТ	139
14. Авзи Мусџафа ХУМАНИТЕ И ПЕДАГОШКИТЕ ИДЕИ НА РЕЦЕП ВОКА	149
15. Звонко Никодиновски НОМО LOQUENS FACE À НОМО INFORMATICUS	155
16. Ѓоко Николовски УПОТРЕБА НА МИНАТОТО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ (ПЕРФЕКТ) ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК	161
17. Марија Паунова ПАДЕЖНИ ОСТАТОЦИ ВО РОМАНОТ ПАПОКОТ НА СВЕТОТ ОД ВЕНКО АНДОНОВСКИ	173
18. Солзица Пойовска НЕВРОЛИНГВИСТИЧКО ПРОГРАМИРАЊЕ ВО НАСТАВАТА ПО СТРАНСКИ ЈАЗИЦИ	191
19. Симон Саздов ЗА ГРАМАТИЧКАТА КАТЕГОРИЈА РОД ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК	197

20. Чедомир Ситојменовиќ О АКЦЕНТУ У ПРЕПИСИМА ВЛАДИСЛАВА ГРАМАТИКА	203
21. Зорица Трајкова ИЗРАЗУВАЊЕ УЧТИВИ БАРАЊА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК	215
22. Аслан Хамити АЗБУКАТА НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК	225
23. Јоана Хаџи-Леџа – Христоска СЕМИОЛОГИЈАТА / СЕМИОТИКАТА КАКО НАУКА ЗА ЗНАЦИТЕ	237
24. Нина Анастасова – Шкрињариќ МИТОЛОГИКИТЕ НА КЛОД ЛЕВИ СТРОС – ЕЛЕГАНТНА ИГРА НА ДУХОТ ИЛИ ВЕЖБИ ПО ИНТЕЛЕКТУАЛНА ГИМНАСТИКА	253
 ПРЕЗЕНТАЦИЈА НА ПРОЕКТИ И ЕКСПОЗЕА ОД МАГИСТЕРСКИ И ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ	
25. Емилија Георѓиевска, Анастасија Киркова, Елена Ончевска АКАДЕМСКО ПИСМЕНО ИЗРАЗУВАЊЕ: СТЕКНУВАЊЕ ЗНАЕЊА И ВЕШТИНИ КАЈ СТУДЕНТИТЕ – УСОВРШУВАЊЕ НА НАСТАВНИОТ КАДАР	271
26. Бојан Илковски АНАЛИЗА НА ФРАЗАЛНИТЕ И ПРЕДЛОШКИТЕ ГЛАГОЛИ ВО АНГЛИСКИОТ И НИВНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	283
27. Калина Малеска- Геџај ДЕКОНСТРУКЦИЈА НА ТЕКСТОВНАТА ЛОГИКА ВО ДЕЛА НА МАРК ТВЕН, ЏОРџ ОРВЕЛ И ВЕНКО АНДОНОВСКИ	291
28. Владимир Мартиновски ASPECTS DE LA POÉSIE EKPHRASTIQUE	303
29. Најпаша Ситојановска - Илиевска ПОКАЗАТЕЛИ НА КАУЗАЛНАТА РЕЛАЦИЈА ВО АНГЛИСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	309

ПРИКАЗИ

30. *Аџим Пољоска*

СКЕНДЕРБЕЈ - МЕТАФОРА

НА ЕДЕН СОВРЕМЕН НАРАТОР 319

31. *Димитрија Ристиќески*

ЗНАЧАЈНО ИЗДАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРАТА ОД ВТОРАТА

СВЕТСКА ВОЈНА ВО ЦЕНТРАЛНА

И ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА 325

32. *Ајџен Камели*

ЈАЗИЧНИ КОНТАКТИ НА БАЛКАНСКИТЕ ПРОСТОРИ 329

Проф. д-р Надежда Момировска

ПРОШТЕВАЊЕ ОД ПРОФ. НАДА МОМИРОВСКА

Драга професорке,

Тажна е оваа чест што ја имам, да се простам од Вас, од името на Катедрата за македонска книжевност и јужнословенски книжевности, од нејзините членови, Вашите колеги и пријатели и од името на бројните соработници што Ве придружуваа во Вашите години на живот и творење.

Да се простам од Вас, нашата професорка, колешка и пријателка...

Скапоцена пријателка за секого од нас, затоа што на еден неразбирлив и само за Вас својствен начин умеевте да ни ја покажете во нас нашата сила таму каде што сме мислеле дека има само слабости, недоверба и несигурност.

А има ли поголема среќа за нас и за Вас од тоа кога професорот и неговите ученици стануваат колеги и пријатели што ги сврзува заемна и длабока професионална и духовна љубов и почит. Таков беше Вашиот однос кон нас, и таков беше нашиот однос кон Вас.

Токму затоа, драга професорке, ова не е за мене момент во кој треба да се повторуваат податоци и датуми од Вашиот живот и творештво и оцени за Вашето дело. Зашто сè што допреа Вашиот ум, Вашето срце и рака беше облагородено на највозвишен и на најплодоносен начин...

И ќе го цитирам Дамаскин Студит:

И да не се смејаме за бесмртни. Оти има еден смртен ѝаѝ! А ѝонаѝаму друѝ нема! Судои божји на сиѝе им е даден ѝо рамно...

Спокојно почивајте, неуморна градителке на убавината, голема патничке во иднината.

Нека Ви е вечна слава, драга професорке Нада.

Добрила Милоvsка,
Каѝедра за македонска книжевности
и јужнословенски книжевности - Скопје

СТРЯНСКИ УЧЕСНИЦИ

НАЈЗАЛУДНИОТ ЗАНАЕТ НА СВЕТОТ

Нуло МИНИСИ (Италија)

Дали е ова можеби поглед кон изминатите години, обраќање од балконот на иднината кон огледалото на минатото? Ако е така, тогаш тоа би го резимирал со зборовите веќе изречени во 1997 год. на Шлезискиот универзитет во знак на благодарност за Зборникот подготвен во моја чест.

„... Античките есеисти – а следејќи ја нивната традиција и нивните следбеници – направија пофалба на староста. Но за староста само лошо може да се зборува и сосема се согласувам со онаа кинеска поговорка која во староста не наоѓа никакви доблести. Вели вака: може ли да се фали ‚скромноста‘ на осумдесетгодишна жена? па зар староста не е безнадежно воздржана. Но воздржаноста, ако воопшто се смета за доблест, не се однесува на истражувањата кои претставуваат возвишена форма на либертинизам, бидејќи љубопитството и нестрпливоста на умот и на срцето се во основата на среќното расипништвото во кое наоѓаат живеалиште културата и уметноста. Во нив не може да се биде конзервативен: на традицијата треба да се гледа како на дух на побуната, а не како на пречка на вообичаеноста; правилата не треба да се сметаат за сопирчка, туку за динамичен мотив кој ги генерирал и кој во себе го носи нагонот за нивно уривање; во сите пројави на мислата и на страста животен здив кој ги обликувал и кој ќе исчезне ако не ги преобрази. Непрекинатата возобнова на духовноста е единствен услов за избегнување на застоеноста на идеологиите кои ја заробуваат, задушуваат и понижуваат човековата природа.

Секоја идеологија измислува затвор. Филозофите, творци на системи, се и татковци на диктатури и не случајно често ги гледаме – како оние античките така и модерните – рамо до рамо со диктаторите.

Тоа е затоа што секој мисловен систем претставува стагнација додека пак задача на размислувањето е да создава течење кое ни

за миг не запира и кое не се задоволува со резултатите постигнати во даден момент.

Треба да се отфрлаат системите, и митовите во кои се закожурчуваат системите. Но тоа важи и за митовите за слобода бидејќи слободата како мит е уништувач на слободата како постоење: од иреалноста на утописките градови до тажните или трагични реалности доживеани во текот на времето или од нас лично живее-ни во овој безумен век кој само до неодамна градеше оградени гулази, а кој сега измислува свет без граници, свет кој голем дел луѓе ги става на маргините, немоќни и очајни.

Примерите што ги приложувам се од политички карактер, но зад тие политички случувања се крие недостаток на култура: потчинета и послушна мисла. Недостасува смелост која води кон постојана возобнова без која културата и општеството се затврдуваат и меѓусебно си вршат притисок.

Тогаш, кога годините се закануваат да ја згаснат жедта за истражување и за побуна, треба да се избегнува онаа доблесна мудрост, толку фалена, но во исто време толку омразена, која ја регистрира неподвижноста на умот и на срцето како што фотографијата ја фиксира во моментот фигурата и човекот. Наметка и лага.

Неминовно доаѓа момент кога писателите престануваат да пишуваат или почнуваат да се повторуваат, мислителите го средуваат она што го искажале, уметниците ги академизираат своите творби. Кај мене пак се јавува ужасен страв сега, кога чувствувам преголема јасност во моите теории, преголема увереност во мојот метод. И се воздржувам од правење нивна синтеза, од нивно преточување во канони што би ги оставил во наследство, со истата онаа одбојност која не ми дозволуваше да пишувам многу, да ги обзнанувам и ширирам постигнатите резултати, убеден во минливоста на секоја цел и во апсолутната потреба да се оди понатаму.

Така, најдоброто од она што можев да го дадам исчезна зашто не се наоѓа во трудовите што ги имам објавено, туку во она што остана незабележено и во дијалозите водени со оние што ги нема повеќе. Ми остана споменот за многуте доживувања и топли-те пријателства; плод на духовно талкање кое не може да се сподели, но на кое може само да се поттикнува сугерирајќи притоа еден принцип: да не се верува во консолидираните сигурности и секое наследство да се сфаќа како привремено и да се прима со доза на недоверба. Можеме да се засолниме во едно безбедно размислување како ректорот на Лованиј во *The Vicar of Wakefield*; но на тој на-

чин се затвораме пред инвентивноста која направи од трагедијата на војните да се воздигне Хомер, од бедотијата на животот на Атињаните да се роди најслободната мисла сè додека Платон не ја потчини на неумоливоста на фиксните и непроменливи идеи на кои требаше да се приспособи секое размислување, од чувствата, интригите и понижувањата да се создаде песната, бајката и новелистичката разонода; односно од бедотијата на живеењето една идеална човекова приказна, искривена слика која не навлегува длабоко во животот, па сепак тече влечена од него. Кога ќе се достигне возраста на Фауст, наместо да се има стремеж – како него и како средновековниот човек – кон нова младост за да се направат истите грешки, подобро е да се откупи возраста со потрагата по нови грешки. Ако постои порака која треба да се остави по полувековна филолошка практика, тогаш тоа е онаа што Еуџенио Монтале ја вткал во своите едноставни и луцидни стихови: „не барај збор што рами”. Културата, животот не се движат кон дефиниција; напротив, кон постојано недефинирање, тие се усложнуваат и се развиваат во спротивставувањето и уништувањето. Мислата што се затвора личи на совршените суштества во однос на нивната ниша – инсекти или диносауруси – кои можат до бесконечност да опстојуваат освен ако не се случи катаклизма, но нивното постоење е стерилно. „Животот, културата не се создадени за да траат, туку за да мутираат”.

Можам на поаналитички начин да изложам некој принцип, да речеме теорија, до кои дојдов благодарение на моето многустрано искуство кон коешто немирниот дух ме носеше да го искусувам низ повеќе патишта, зашто ми недостасуваше убеденоста дека може да се дојде до целта ако се одбере да се следи само еден пат.

Која цел? Па самите себе, едно извесно себекомплетирање, градење во себе на повеќестрана геометрија, личен простор кој може како замок да се отвори за оној што сака да го посети. Страните не беа четири, туку три: лингвистика, филологија, критика. Но можеби сликата не е реална: можеби повеќе е холограм кој може да се види од три страни и од секоја изгледа иста и различна.

За волја на вистината, лингвистиката не ми беше првиот избор, повеќе би рекол крајна точка на разните проучувања, започнати со филозофија во илузија преземена од класичарите, или барем од оние што извршиле најголемо влијание (грчки од елинистичкиот период, латински од крајот на Републиката и на Империјата) дека филозофијата е совршенство на мисловноста. Јас, дали

заради мојата недостаточна подготвеност или несоодветните проучувања, не се согласував со тоа. Ми се чинеше апстрактна, колку поизградена толку поарбитрарна, колку посистематска толку помалку веројатна. Бегање од системот? Да, ако се смета за систем едно размислување кое се потпира само на себе како елементите на еден свод и исто онака како што сводот се отвора кон празнината. Она што не можев да го најдам во филозофската суптилност беше конзистентноста. Се разбира, Лајбниц не се отвора кон празнина; но тоа важи за историчарот Лајбниц, чишто сфаќања се во основата на холандската историска школа и на *Несјор* од Лудвиг фон Шлезер, прв критички текст во рамките на руската историја, како и на лингвистичките проучувања на језуитите од Копенхаген, а подоцна на големиот Кастрен. Ни Касирер ни Јасперс не се отвораат кон празнина, едниот кога расправа за рационалноста или за модерната физика, другиот во историско-моралните размисли за современоста. Но кај нив, како и кај некои други филозофи, она што ме интересираше не беше системот, туку проблематичноста. Лингвистиката пак и филологијата ми се чинеа како пат кон конзистентноста, нешто што се темели на непосреден знак: зборот, текстот, еволуцијата на зборот во текот на времето, патот исполнет со непредвидености на текстот. Зборот секогаш променлив, секогаш нов; текстот секогаш различен, секогаш ист. Кај првиот ја барав причината за неговото менување; кај вториот непроменливоста во разновидноста на сведоштвата.

Лингвистика и филологија е еднакво на историја: онаа историја која ја надминува бурата на настаните и која е нематеријален континуум што го нарекуваме култура. Сакав да ја откријам и генезата на културата, да сфатам на кој начин кај анатомски модерниот човек прекинала соматската еволуција за сметка на интелектуалната еволуција што палеоантропологијата не беше во состојба да ми го објасни. Едно прашање кое ме мачеше и кое го најде одговорот во *И човекој ѝ ѝ одбра зборој* – второ издание. *A człowiek wybrał słowo*:¹ никакво разграничување, никаков скок меѓу човекој и ѝприродата, само еден „биолошки избор” во континуитетот на природната еволуција кој – со поинакво „изразување” на одредени гени и промена во невронските функции – довел до мутација на *Homo sapiens sapiens* [на кој би можело да се додаде *alalus*] во *Homo sapiens sapiens lalus*. Мутација која палеонтолозите не ја признаваат бидејќи сметаат дека артикулираниот јазик потекнува

¹ Biblioteca di Helicon, 4, Herder Ed., Roma 1966 e Katowice Wyd. Uniw. Śląsk. 2002.

од периодот во кој не постоеле анатомски услови за артикулација. Според мене, се работи за доцна мутација која мислев дека можам временски да ја определам, со поинаков вид истражување на предисториската уметност, со утврдување на моментот во кој од холизам се преминува на аналитика. Тоа беше селективен „избор“, анатомски погрешен (анатомска антифункционална грешка од типот кој довел до исчезнување на други видови) бидејќи се состои во спуштање на ларинксот и создавање на единствен канал за исхранување и за дишење со ризик од задушвање. Но, тој е убедлив од биолошки аспект бидејќи новиот фаринго-орален канал служи и како двоен резонатор и повлекувањето наназад на задниот дел од јазикот овозможува голема подвижност на предниот дел: неопходни услови за постоење на артикулаторен процес неопходен за еден нов систем на изразување, *јазикот*. *Јазикот* – систем на *аналистички знаци* – претставува изразен начин кој оди подалеку од комуникаторната функција, често пати реализирана на непосреден начин или помалку двосмислен од претходните начини на комуникација: *комуникацијата* – сознајна размена со помош на физиолошки или хемиски средства (како што е црвенилото на лицето), – и *говорот* – систем на *хोलистички знаци* (како што е патната сигнализација). Таа овозможува елаборирање на процесите на имажинацијата и на оние мисловните и означува пресврт меѓу етиолошката состојба и „цивилизацијата“ во биолошката историја на анатомски модерниот Човек. Друга слика за предисторискиот Човек, друга хронологија базирана на мултидисциплинарна аргументација.

Прашањата што ме доведоа до одговорот во *И човеот го одбра зборот* не беа поместени во таа книга, туку повеќе беа распрскани во рамките на историјата на јазиците: од индоевропскиот на групата која се нарекувала *сатем* до дравидскиот јазик (особено тамилскиот) до уралскиот (повеќе фински отколку угриски) и до алтајскиот јазик. Методот на тие проучувања беше строго споредбен бидејќи реконструктивната лингвистика на позитивизмот постави суштински критериум наспроти произволноста: експликативната норма треба да биде со *општи вредности* во просторно-временски рамки на разгледуваните факти. Тој принцип беше доведен во криза од страна на Herman Møller, во обидот генетски да ги обедини семитскиот и индоевропскиот, како и од страна на истражувањата за единството на сите јазици додека во подоцнежниот период беше занемарен од страна на другите лингвистики што се појавија. Во 1879 година беше напуштен органицистичкиот кон-

цепт и беше заменет со концептот на *систем* кој направи реорганизација на процесите на размислување и на истражување. Не се согласував со начинот на кој разните структурализми и општо хипотетичко-дедуктивните лингвистики на XX век го сфаќаа концептот на *системот*. Тие ја дефинираа структуралната анализа како примена на апстрактни и однапред утврдени шеми (како што ќе направи херменевтиката со книжевната анализа). Но јазиците (како и книжевните дела) претставуваат историски факти и не можат да се сфатат преку однапред одредени апстракции. Бев противник на тоа сфаќање од истите оние причини кои ме оддалечија од филозофијата (од она што ми се чинеше дека е филозофија). Значи ги вршев моите истражувања со критериуми на строго придржување до историскиот факт и решавајќи ги историско-јазичните проблеми држејќи се притоа цврсто до конкретни податоци, но толкувани со вршење на многу широки споредби. Затоа мојот пат беше осамен, ограничен на водење дијалог со малкумина учени пријатели, без да се грижам за ширење на резултатите од моите проучувања и мојот метод на работење во една средина затворена во однапред одредени шеми и склона да го сфаќа само она што се остварува со нив и во нив се затвора.

Не значи дека со тоа го отфрлив концептот на *систем* или на *структура*, кои си кореспондираат, туку само го сфаќав на поинаков начин. Тој начин претставува всушност анализа од *јазичен ѝнѝ*, која ја нарекувам неоисториска. Терминот што го одбрав беше *тур* (тогаш во моето поле на проучување постоеше обичај да се комуницира на германски јазик) кој треба да се сфати како „јазичен систем во даден историски момент“. Како општ критериум сите јазични системи ги подведов под два *Grundtypen*, кои потоа – по десет години во текот на кои несвесно станав крадец кој пленот го претставува како свој – открив (сосема случајно во том X од “Abhandl. D. K. Sachs. Gesellsch. D. Wissenschaften” кој ми беше донесен по грешка наместо книгата што ја имав побарано) дека тоа веќе, на многу луциден начин, било откриено од August Schleicher во една статија од 1864 год. која сè уште се смета за актуелна, *Die Unterscheidung von Nomen und Verbum in der lautlicher Form*, каде што се покажува дека *само индоевропскиот има формална дисѝинкција меѓу именката и глаголот*. Оттогаш тој стана мој омилен цитат.

Мојата историја на јазиците се состои значи во проучување на *Тур*, структура на еден јазик во некој историски период, и во комплетирање на споредбеното истражување поаѓајќи од момен-

тот во кој тоа запрело. Компаративната лингвистика става акцент на *континуитетот* во еволуцијата на фонемите и морфофонемите за време на историскиот тек на еден јазик или од еден јазик до други јазици кои од него потекнале, неопходен за препознавање на односите меѓу јазиците. Јас пак го насочив моето внимание кон разбирање на тоа *во што се состои прекиној и како дошло до нејо*, односно кон *иновацијата на системот* која во тој континуитет ги трансформира наследените елементи користејќи ги на поинаков начин. Ако *континуитетот* означува *опстојување* на јазичните елементи, тогаш *прекиној* ја означува и ја објаснува *иновацијата* на нивните функции, причините за различната *организација на знакот* како *последича на историскиот настан*, односно на промената на популацијата, на општествената структура, на надворешните врски, на културата која доведува до *промена на психологијата својствена за организацијата на јазичниот израз*. Всушност историско-компаративната лингвистика ја *става во преден план фонетиката и морфологијата*, објаснувајќи ја еволуцијата на јазичните елементи со *механицистички критериуми* (формално совпаѓање на морфофонемите на што се должи конфузијата во однос на нивните функции и др.). Јас не верувам во *механички причини во еволуцијата на јазиците*: на пр. многу јазици имаат идентични морфофонемите или исти обележја за изразување на различни функции (падежи), а тоа сепак не претставува никаков проблем; верувам меѓутоа во промена на концепцијата на изразот која се должи на поопшти причини. *Еволуцијата на структурата на еден јазик е одраз на историјата на една популација* и значи треба историски да се објасни и разјасни во однос на *Grundtypen*. Сакав, во концептуалниот наред на скорешната лингвистика која се занимава со историјата на јазиците (што не ја прави *историска*), чишто највоочливи примери се неоностратскиот, глотализмот, јазичните расправи на археолозите и генетичарите, да внесам нов ред, строг како оној на позитивистичката лингвистика. Во дескриптивната лингвистика сакав да внесам перспектива поинаква од граматичката традиција, но која ги отфрла структуралистичките или генеративистичките прекоцепти (*Genuskategorie im Ural-Altischen e Zum uraltaischen Satzbau*)². И *La nascita dell'Occidente romanzo* и *Teoria della lingua italiana* - 2^a ediz. *Narodziny świata romańskiego* и *Teoria języka włoskiego*³, си поставува за цел да даде одговор на прашањето

² "Acta Ling. Ac. Scient. Ungarica", 24, 1974; "MSFOu", 158, 1977.

³ Roma Bagatto Libri e Cracoia Collegium Columbinum 2005.

како еден јазик кој има традиционален и консолидиран опис може односно треба да биде повторно анализиран според нови критериуми. Се разбира дека истата анализа применета врз други романски јазици не води кон истиот вид на систематизација: на пр. португалскиот има доста различна рамка. Нов и радикално различен *Grundriss* на романските јазици е неопходен врз овие принципи и таа задача им ја препуштам на младите романисти кои претпочитаат да размислуваат отколку да имитираат.

Сметав дека е невозможно да се направи сериозно проучување на јазикот, како историско така и дескриптивно, без големо искуство во експерименталната фонетика. И на тоа поле треба да се сменат многу концепти, покажав на пр. дека оние кои се однесуваат на фонемата, варијантата, артикулацијата не се конзистентни (*Phonologische Theorie und die Ergebnisse der experimentellen Phonetik; Unnützlichkeit der Phonemtheorie; L'articolazione: realtà e illusione?*).⁴

И за етимологијата сметав дека треба да се сфаќа како историја на психологијата на еден народ. На пр. не е доволно задржување на етимонот на зборови како што се *krasnyj*, *piękny*, *(h)ubav*, туку треба да се сфати зошто, за да се изрази поимот „убаво“, три различни јазични средини одбрале три различни термини; ниту пак е доволно да се дефинира потеклото на зборовите со етимолошки формули (позитивистичките имаат корисна функција со тоа што го докажуваат единството на деривацијата, ларинголистичките немаат усет за фонетиката – Émile Benveniste на многу луциден начин го изјавува тоа – глоталните формули не се помалку апсурдни од јафетските на N. J. Marr) без да се бара и патот со помош на кој е наследен или пак позајмен еден одреден збор, а не друг од иста семантичка средина.

Мојот метод не е роден сосема сам: извлеков максимална корист од многу пријатели или научници кои ги чувствував многу блиски: Erns Lewy, Eino Nieminen, Annemarie von Gabain, Karl H. Menges, Wolfgang Schlachter, Aulis Joki колку да споменам неколку од многуте.

А филологијата? За мене претставуваше повеќе од грижливо проучување на историјата на документот: за мене беше метод, систем на концепти кој не запира на проблемот на текстот или на зборот.

Сметам – и повеќе пати сум го кажал тоа – дека големата концептуална иновација на античка Грција лежи во филозофијата

⁴ “Euroasiatica”, 1970 и 1973; “Belfagor”, XLII, 1987.

на периодот на полисите. И токму во тој период се создава она што јас го нарекувам „филозофија на не“. Талет и Херодот почнуваат да го кажуваат она што *не* го повторуваат пред да преминат на она што тие го тврдат. Таквиот став е единствен во историјата на мислата и во Грција тој завршува со Платон (*Сократовата сандала*).⁵ Платон ја воведува „филозофијата на да“, онаа која има однапред утврдени вистини што треба да ги достигне и ќе претставува карактеристика на елинистичката филозофија, подоцна на спојот на спекулативната постплатонска традиција со монотеизмот на Јужниот Медитеран. Целата филозофска традиција на Западна Европа претставува продолжение на „филозофијата на да“. „Филозофијата на не“ ќе биде преземена на Западот од страна на филолошката традиција. Почнувајќи од Valla филологијата ѝ вели „не“ на конвенцијата и на текстуалната традиција и создава една форма на критичка мисла која ќе биде иноваторски поттик за Западната култура. Додека за најголемиот дел филозофски проблеми, денес, расправите не се водат во рамките на филозофијата – математиката, физиката и астрономијата, биологијата непосредно се занимаваат со нив и тоа во рамки на најподатни концептуални шеми – критичката постапка на филологијата сè уште останува во преден план во рационалниот дискурс. Принципите на филологијата ги сметам за основа на онаа *ојштинска епископска моќ* која ми се чини дека се наметнува во однос на систематските премачкувања на севкупната мисла, научна и ненаучна. Во текстуалната критика за проблемите на „отворената традиција“ предложив критериуми кои ги нарекувам „реална филологија“ (*La cosmologia della 'Povest'vremennyh let*)⁶ а во генетичката критика го воведов принципот на катастрофална варијанта, односно варијанта која го менува текот и развојот на текстот (*Le correzioni e la critica; L'albero e il fiume; Critica del testo e dell'avantesto*)⁷.

Книжевната критика според мене е исто така историја: на текстот, не во неговата алфабетска маска, туку во неговата имажинативна сила која секогаш се возобновува и не возобновува. Текстот кој се ослободува од материјалноста и станува глас, наш глас, се претвора во слика, наша слика, се претвора во мисла, наша мисла. Нишка што ја плете основата на културата како цртеж на платното на историјата. Текстот треба да се сфати во целата него-

⁵ “la parola del passato”, CCXXXVII, 1987.

⁶ “Ann. Ist. Univ. Orientale”, Sez. Slava, II, 1959.

⁷ “Belfagor”, III, 1, 1948 e XLVI, 5, 1991; “La parola del testo”, V, 1, 2001.

ва творечка сугестивност на точните автори зборови, во смислата што авторот ја дава врз основа на неговиот бекграунд од случувања, внатрешни и надворешни, и на времето. Спонтаност и честност на разбирањето, спротивставување на делумното или погрешно разбирање, форсирано од естетиките, од критичките или филозофски теории, од изборот на толкување. Не треба да се прави никаков компромис со арбитрарните поставувања: правилата и однесувањата на доктринарните учења кои нудат безбедно засолниште за оние кои ќе им се обратат, без оглед дали се генијални или безначајни. Оттука и дискусијата за принципите и поставувањето на некои правила: на пр. дека предмет на критиката треба да биде *формата на иоејската имагинација*, која треба да се сфати водејќи сметка за времето, но и за внатрешните процеси на интелектот (*La problematica del barocco; La forma dell'immaginazione barocca. Per una nuova definizione di classicismo, manierismo e barocco; Европски книжевни студии*)⁸. Во таа смисла мојата критика – која ја нарекувам неохисториска како мојата лингвистика – е *когнитивна* критика, која одговара на *когнитивистичкото* видување кое, со апроксимативна шема како сите шеми, сметам дека уште од 1980 година му стави крај на еден век на доминација на идејата за *сисџем*. Мое-то спротивставување на „модернистичката“ критика во разните структуралистички или херменевтски форми е резултат на убеденост и на една ментална навика наследена од длабоката историска смисла со која Luigi Russo ја возобнови идеалистичката критика.

Ете тоа беа патишта што ги изминав. И патот продолжува, се разбира во несигурната доба во која навлегувам *wolno jak chmury ponure. Melancholijna poro!*⁹

Забелешка: текстот е објавен во „Belfagor“, н. 365, а. LXI, pp. 571-578.

Превод од италијански:
Никодиновска Радица

⁸ „Belfagor“ XLVII, 3, 1992; „La parola del testo“, VII, 1, 2003, Скопје, Култура 2004

⁹ Слободно како *темније облаци. Ох, меланхолична жодина доба!* Konstanty Ildefons Galczyński.

ДОПІЛІВНИ УЧАСНИКИ

ЗА НЕКОИ СТИЛСКИ ОСОБЕНОСТИ ВО ЈАЗИКОТ НА МАКЕДОНСКАТА УМЕТНИЧКА ЛИТЕРАТУРА

Гордана АЛЕКСОВА

1.0. Последниве децении, поточно периодот од стандардизацијата па до денес, за македонскиот јазик претставува период на постојано приспособување на историски, социолошки и културни услови, а истовремено и период на негова максимална примена во сите сфери на живеењето. Во такви услови е неизбежно и неговото изложување на специфичните барања и на влијанијата од сите области каде што тој се реализира. Тој успешно ги задоволува нивните потреби, пројавувајќи се низ неограничен број можности за адаптација на конкретни ситуации, не пропуштајќи притоа кон веќе постојниот систем од јазични единици и правила за нивно комбинирање, крајно селективно да пристапи и кон присвојување на иновациите што самиот ги произведува во својата функционална употреба. Како резултат на неговта способност да продре и до најсуптилните човекови чувства и нив да ги преточи во јазични творби кои нудат еден поинаков вид комуникација, настануваат делата на македонската уметничка литература.

Јазикот на уметничколитературниот стил е специфична варијанта на соодветниот стандарден, но и на народниот јазик и во голема мера зависи од нивниот степен на развој, како и од промените што се случуваат надвор од нив. Основната карактеристика на овој стил е експресивноста, изразена низ единствениот и неповторлив избор на јазични единици конструирани да вршат конотативна функција, т.е. да предизвикуваат естетски ефекти. Ваквата особина на јазичните единици се манифестира низ сите нивоа на јазичниот израз, поради што многу фонетски елементи стануваат фоностилистички, формите на зборовите се збогатуваат со морфостилистички особини, речениците ја покажуваат својата синтаксостилистичка способност, лексичкото богатство добива лек-

сикостилистичка вредност, а неретко и на интерпункциските знаци и на правописните правила им се припишуваат стилогени особини.

Ќе се обидеме подолу на извадоци од современата македонска литература, поточно од дела на нејзините почетници, и на примери од фоностилистиката, морфостилистиката, синтаксостилистиката и лексикостилистиката да укажеме на некои од начините на кои македонскиот јазик ја надминува својата основна функција – комуникативната и преминува во сферата на стилската употреба.

2.0. ФОНОСТИЛИСТИКА

Интересот ѝ го привлекуваат стилските ефекти на јазикот што се резултат на експресивната употреба на гласовите и на сите фактори што придонесуваат за стилогеноста на звуковната страна на јазикот.

2.1. Експресивната вредност на гласовите се темели на нивните фонетски особености. Способноста да одразуваат движења, доживувања, емоции и сл., односно нивните симболични значења, во јазикот на уметничката литература се искористени за предизвикување определени акустичко-стилски ефекти.

Примери:

Сџавајџа ѝ е зеленило ѝејџеруџи
ѝленејџо вечно во виџна верџиџкала. / С Н М Т /

О теџкоџо! Сурли шџом диво ќе ѝиснаџ,
шџом ѝајан ќе џрмне со ѝодземен екоџ -
во џрадиве зошџо жал луџа ме сџиска,
во очиве зошџо ми навира река ... / Теџкоџо /

Во првиот пример паѓа в очи употребата на самогласката *а*, која по фоностилистичките карактеристики се издвојува од другите самогласки со својата „отвореност“ и „јасност“. Ја среќаваме само во зборот *сџавајџа* и во синтагмата *виџна верџиџкала*. Почетокот и крајот на стихот стапиле во семантичка врска, а присуството на самогласката *а* кај нив, особено во финалната позиција на синтагмата ни ја доловува отвореноста и неограниченоста на вертикалата. Во вториот пример, асоцијациите што ги побудува зборот

йешкојо од насловот на песната и од елиптичната реченица *О йешкојо!*, која во песната се јавува како макростилем, се одразиле во присуството на безвучните и на експлозивните самогласки во составот на овој збор. Треба да се подвлече дека стилските вредности на гласовната симболика не може да се издвојат од акустичката слика на контекстот, бидејќи гласовната симболика не е резултат само на природата на гласовите туку и на севкупната звуковна хармонија на еден текст, а во чиешто формирање учествуваат и тие.

2.2. Посебен вид гласовна експресивност претставува ономатопејата, која се јавува како резултат на звуковната имитација на појавите и на звуците од природата, на некои физички активности на човекот, како и на појави од животната околина воопшто. Ономатопејата во текстот може да се јави како директно пренесување на звуците со помош на определен гласовен состав, или пак тие звуци да послужат како основа за образување ономатопејски зборови – глаголи или именки. И во едниот и во другиот случај тие се носители на стилските ефекти изразени низ експресивноста на звуковниот слој на јазикот.

Примери:

Цррр, цррр, йееше жужалецој, но йој до неѓо го йодуши йеенејо...(75); ... кондури од Бијола - бабам - Бијола **крц-врц** ишйо чинаш ... (58)./P/; На ишйо ши сйои кралската кайа? и зад секој збор по еден **бам, бам, бам**.(14). /ЦС/; **Паф, њуф**, њрави со ушйааа.(94); Тоѓаш се чу едно засркнашйо кашлање: **кав, кав, кѹф, кив, уф**, црквата се одсива, се шресе.(152)./П/; А мрдни се малку налево, надесно: **спн, спн, спн!** ѡ свечай синцирийше, скойцише, ѡавишйе.(56)./КЖ/;

Однекаде **зацрца** жужалец.(75)./P/; Со деној и врайааа се **раскрца**.(11)./ЦС/; Ейе ишйо ме најде сеѓа, викам, лелекам и ѓи бркам дружйе деца ... (89); Ние вревиме, **ѓракаме, кракаме**.(122).-/П/; Печката **бабошеше**, расшалувајќи се црна, сирашйна .../112БД/;

Одеднаш йој слуша **шушкој** во лозјейо над себе и како одење од човек.(79)./Л/; Онадвор идеше малаксано **ѡанѓарење** на йенекиени садови, искинашйи разѓовори, **ѡлискање** на чорбата во садовише и **мласкање** со ушја.(63)/Пус/; Само йонекоѓаш **шѓракашѓрукање** на Кафасана и рашейќи на ѡишйоми војници./446P/; Се слушааш крикови, **ѡавкање** и **крцање** на крилја, како ѓрски да се кришай.(63)./П/.

2.3. Како средство за предизвикување фоностилистички ефекти се јавува и алонжманот, кој настанува како резултат на продолжувањето на гласовите при нивната артикулација. Со ова се нагласува значењето на зборот или на реченицата, и се создава определен аудитивен и визуелен ефект, односно слика за психолошката состојба на говорителот. Алонжманот се обележува со повторување на графиските знаци за соодветните гласови.

Примери:

Леле-е-е-е! Јас сиротиња.(60); *У-у-у-у, невестито Досито!*(82).-/КЖ/; *Тейко Благуноооо ... ууууууууф!*...(59); *Леле, леле, леле, леле, Бојане, оооооф!*(381)./Р/; *Ууу, камен ти под јазик!*(91);/П/; *Свири, Пејре-е-ј, - му се одсива некој.*(46)/Л/.

2.4. За експресивност на исказот придонесува и поврзувањето на зборовите со иста основа, односно појавата на параномазија, при што доаѓа до редулицирање на дел од гласовниот состав на зборовите. Ваквото поврзување на зборовите претставува специфична игра на зборови кои со својата акустичка сличност предизвикуваат определени фоностилистички ефекти во споеви од:

- именка и именка

Ирина, сестрајна-несестра, ми се закани.../372Р/; *Од имовиштите му остана уштите по некоја слаба нивичка, но ни кука, ни покуќнина.*/201КЖ/; *И кошула ќе веземе, ѝ велама, твоја рака ракавиште ќе ги везе.*/189П/;

- лично име и именка

Уште, ушта ти цушила!/22Р/; *И таму, во ливадаа го наоѓам Ангелеша, анџелот мој златен, со појсечени крилја...*(69); *За кај се спремаш Здравко, здравец мој појарен, викам и секавам дека неговата рака се лади во мојата.*(127)./П/;

- именка и глагол

Сити нанаши чумаша да ги чумоса!(211); *Зашто твојата надеж е една: да се роди нероденошо.*(379)./Р/; *Сити еднакво ме болаш, болка да ме ошреби!*(60); *Улераша си ја зела косаша и си коси војници.*(143)/П/; ... и дека треба да му помогне на човека да ја преболи својата болка.(16)./Л/; *Единствената печалба што му ја печалеше Крсти на пој-Пејка беа рибите со кои тој честито се тоштаваше.*/173КЖ/;

- именка и придавка

Види: *сѝомна сѝомносана сѝомна носи*.(51);/P/; А кај да *ѝе* скријам, си мислам, кај да *ѝе* скријам, *мако моја мачна*./191П/; Ми е *ѝешко оѝи ќе* наѝушча село и селани, *родно место и родни*.(37); Но, колку новинаѝа *сѝануваше ѝосѝара, ѝолку ѝежаваѝа - ѝоѝешка*.(208)/КЖ/;

- глагол и глагол

Долго *се виѝка и ѝревиѝкува* во себе ѝа заѝоа сега го ѝрашува и разговара со Доне.../84ЦС/; Да *се чудиш и ѝрекучудиш* од каде наеднаш убавина у овенаѝа мома?(290)/P/; Кај да *ѝледам*, му вела, кажи кај да *ѝледам*, да не *ѝроѝледам*./253П/;

- глагол и прилог

- *Грешно е да ѝрешаваш ...* - измрморе Калина.../299P/;

- глагол и придавка

Таму ѝи *наѝоварија* на *ѝоварни* бродови.../32ЦС/;

- придавка и придавка

И *ѝој исѝо: сам саменичок*, дури и без дружарка .../450P/; Мене ѝо *ѝри ѝаѝи ми* мине низ рака секој *ѝѝо* е за садење и избирам од *здрави ѝоздрави*./98Л/; *Шуѝа*, *целаѝа сум исшуѝена*, не знам *ѝѝо* да *ѝравам*(253)/П/.

2.5. Слични ефекти се постигнуваат и со редулицирање на зборови од различна основа, поврзани само со сличната гласовна структура, при што еден збор служи како основа од која се изведуваат еден или повеќе зборови.

Примери:

За каде, *желнице, желки* мене да ме *ѝодујаѝ*?(189); А женска *сила* за на *носила*.(190); *Ќе* одев и кај *ѝѝо змиѝѝе ѝризаѝ* железно, нема *мака* за *мајка, мачки* да ја *јадаѝ*, нема *мака* за *живоѝ* си мислам ... (191); Кај си, *море мажу*, вели Велика, *чекуѝка* се *сѝорив од чекање*.(250)/П/.

2.6. Експресивноста на изразот може да ја понесе и повторувањето на исти или сродни гласови, во два или повеќе збора во реченицата. Во комбинација со гласовната симболика, алитерацијата

– повторувањето на согласките и со асонанцијата – повторувањето на самогласките, се среќава во различни позиции во зборот.

Примери:

Куле е кус како коџан ...(90); Оде или баре белки бор сѝое?(97)/КЖ/; Си збира жабурки, жабокречина жената си сѝава на срце.(48); Се слушаат крикови, ѝавкање и крикање на крилја, како ѝрски да се кришат.(63)/П/; Никој, никога и никаде не го видел Переѝа Брашнарѝ да ренѝа, Филка најмалку.(343)/Р/; Блаѝуно мори, Сѝојмир ѝвој ѝи иде.(11)/Р/; Исѝлива од ѝемницата и онака убава каква ѝио си беше, срамежливо засѝана ѝред неѝо./31ЦС/.

2.7. Покрај гласовната експресивност, како стилогени фактори на фонетски план може да се јават и паузата и тонската интензификација. Во таа смисла ќе ја споменеме ретардацијата, која се јавува како пауза пред нагласувањето на определен дел на реченицата. Ваквата пауза е кус прекин во искажувањето на реченицата, по кој следи тонска интензификација на понатамошните реченични делови. За разлика од паузата, која го претставува крајот на реченицата или односот на зборовите во неа, а која се обележува со точка или со запирка, ретардацијата е стилски функционална, а во текстот е обележана со црта (–), две точки (:) или три точки (...).

Примери:

Па сеѝа - одбирај, чиј куришум ѝонеболи.(77); Ја ѝокривам со земјата и се чудам: кај оѝиде оѝноѝ нејзин, како осѝина ѝолку.(190)/П/; Ти имаш маж, деца и сесѝра. Јас: само сесѝра.(59); Полжавски чекор и ... ѝак сѝоење.(87)/Р/; Некои работѝи, ѝосѝоѝо Хрисѝова, ќе ви сѝанат ѝасни - ѝодоцна!(243); Оѝѝоѝаш имам само еден родѝѝел - орѝанизацијата.(262); По ѝат ... вниматѝелно.(320)/Д/; Брзаше, свесен дека може да биде само за еден миѝ, само за еден чекор - доцна./134БД/.

3.0. МОРФОСТИЛИСТИКА

Се задржува на стилските вредности на изразот предизвикани од специфичната употреба на некои форми на зборовите.

3.1. Деминутивите и аугментативите се изведени зборови што означуваат намалување или зголемување на лицата, предметите и поимите. Во текстот може да бидат употребени стилски

неутрално, односно да претставуваат објективен однос на реалноста и да означуваат мали или големи лица, предмети и сл. Нас нè интересира нивната стилска употреба, која се активира во случаите кога доаѓа до привидно, необјективно намалување или зголемување на лицата, предметите и поимите, односно кога се одраз на субјективниот однос на писателот, позитивен или негативен, спрема предметот на деминуција или аугментација. Ги среќаваме употребени мелиоративно или пејоративно.

Примери:

Оф, златен Сџојмирче! Што макички си ми претрѓал, џиф, џиф, какви макички, на лицулејо ми џи се чџаа./92Р/; Иако сум далеку од селџо, од женџа, жениџаа./75Пус/; Воа џи било џроклеџија од џосџод на жениџе, сесџричко./77КЖ/; Убаво ли е, сине, ми џи се доџаѓа ли домчево, кажи ми џџо не ми џи досџиѓа, џаџенџејо сѐ ќе сџори за моејо соколче...(38)./ГВ/; А колку кроџко си џочна војнулејо./126Р./П/;

Живоџиџе, џусџо живоџиџе, џедеше сџариоџ одејќи од карџа на карџа за да џи џриџали фенериџе во лаџумиџе./66Пож/; Во домоџ најмалку џриџаџи во месецоџ доаѓаа одџоворни друџари, доброџвори, блаџородни луџе, џраџани..., едни вечно џладни луџиџаа./89ГВ/; Клеџа Весела: џак ќерџиџе.(10); Пролеџа не се џледаше џоради војниџиџаа кои џолкучудија се изнасобраа одвеџрум некако.(358)/Р/; Да беше селаниџе - разбирам./118Л/.

3.2. Како стилогени се јавуваат и формите на споредбените степени, како на пример ситуациите кога се тие употребени со глаголи и други зборови, или пак формите со префиксот *џре-* и приставка, прилог или глагол.

Примери:

Па сеџа - одбирај чиј куришум џонеболи.(77); А над селџо само се накреваше, само се џонакреваше и само се џриџонакреваше џемниџаа.(291)/П/; Понаџинец и од мене и од џебе и од сџџе нас џука.(68); Повисџински и од највисџинскиоџ џроб имаше и со секоја минуџа се наџромадуваше, џолемееше во моџила.(108); А она... џвоеџо... џоа е ниџџо! Од ниџџо џониџџо е џоа.(204)/П/; И во џаа џреџа воена џодина во Сџруџа се беше раџирило едно џрикаџно убаво, џречисџо леџо.(402); ... нараџаџе долџовечносџ за деџево, даруваџџе џо, златџници вие џреџреџредобри, со здравје

ја појкоја оваа каменлива Грција.(51)/ЦС/; А изгледа **џака** интелегентен.(110)/Пус/; Во собата беше **џака** празно, пустио./15Пож/.

3.5. Позната е стилогеноста на броевите, особено на нивните множински форми, во случаите кога се употребени со хиперболично значење и во градација, како и на бројот еден со заменско значење.

Примери:

Илјади, безброј малечки кандилциња се запалуваат на јужниот свод.(17); Нареди уште **илјада и тириса** ридишта низ кои минале бригадите, но никако не можеше да си сјомни на Сентерлевиот.(41); Сушата праеше **сто**, **илјада** векови.(99)/ГВ/; Над врвот од буките е сè запалено, **илјадници** кандила, од **илјадници** души си светиат./226П/; Луѓето немаат жосодова моќ за од ништо да создадат недела од **седум илјади** денови.../17Р/; Само да ми го видаат очите оние еднаш, **та** не го пуштам од раце, **сто** мајки и **сто** татковци да ми пречат и мене и нему./276КЖ/;

Ана однесе со себе **една** благодарност, **едно** нежодување и **една** разочараност поради нешто неизживеано, останато во нејзината душа, како мамка во овој живој, ошровен од навреди и гадости.(60)/Пус/; По **едно** време, а големо време, еште го пак татко слежува по скали во шумното./17П/; Тоа беше **едно** дете сениште од мои години, но испадна само **џака** личел, имал тиречерна есеј. /13ГВ/; Керка му се качува горе по скали, прамена од **една** сурова волја да исполнува колку бесмислена толку смртоносна задача./109Л/; Јас само **една** боза продавам, а сè друго кукувам. /113Б/.

3.6. Способност да произведе експресивен набој на изказот содржи и множинската форма на зборовите кај кои таа е невообичаена, или на оние зборови кај кои во својата денотативна употреба таа се јавува во поинаква форма.

Примери:

А го мачкам со сè што ќе ми речат, го мачкам: **ракии, киселини, лукови, саџи, катрани**, со сè се обидов.(89)/104П/; Од овие **водје** никаде подалеку!/43ЦС/; Само **Благуна надежи** ситискаше.(140); Од **Стојмира** се беа отпиритиле моќни шурки **смења**. /149Р/; Цел еден век како **врази** се меркаме, **ташенице** беше љубител на мала **предира**./38ГВ/.

Требааше да се вика за да се надгласаат ширакањата./72Р/; Само да се живее, ја нека мувлосаат./32Пус/; На свонењето на враќањата, не се оштвора, освен ако не е нашиот зодговорен знак, а штом некој ќе се обиде да влезе на сила - се јука без предупредување./262Д/; Малку, постоа нека се умре ... очи да видаат... со виде-ло да се појде в земјата./53Пож/.

4.0. СИНТАКСОСТИЛИСТИКА

Се однесува на начините на коишто синтаксичките особености на реченичните делови се збогатуваат со експресивна вредност.

4.1. Една од постапките кога подметот се користи во овие цели е случајот кога неговата функција ја понесуваат зборови што вршат атрибутивна функција. Притоа се елидира именката што тие ја означувале и за подметот, односно за неговата стилска употреба, станува интересно само значењето на атрибутот.

Примери:

Сиромавиот никаде нема роднини, велеше Лазор Ночески.../130П/; Некои очите си ги вршеа во скутовите, некои ги рамената по падините, а најлашливите, најслабите, гледаа во кајетанот Скалумбакос.(46); Едниот под носот со мустаки.(43); Повеќето беа од горните, од северните краишта...(17); Многу, многу не успеаја да ги кренат рацете.(107)/ЦС/; Гледаме што се прави околу: едни мијат глави, други перат кошули./181П/.

4.2. По својата стилогеност не изостанува и подметот со синегдохично значење, односно употребен како *парс про што* или *штоум про паре*.

Примери:

Меѓутоа, човек на се навикнува. Проклет да бидам човек се издржува. /32ГВ/; Сиромавиот никаде нема роднини, велеше Лазор Ночески.(130); Селото излезе, слезе во поето.(99)/П/; Една ноќ, сега Спруга скокна од сон избезумена.(124)/Р/; Салата занесена од она што соопштуваше офицерот, се уште слушнуваше.(20); Сега собата живееше со полниот глас на Глигор и неговата смеа се разлеваше низ целата заворена зграда.(86)/Пус/.

4.3. Карактеристична е употребата на прирокот, во случаите кога временската или начинската глаголска форма се наоѓа во едно од своите транспонирани, стилски значења. Ова е резултат на нивната способност да ги надминат рамките на своето основно, граматичко значење и да се јават како носители на афективността на изразот. Во таа смисла ќе наведеме примери за употребата на глаголските форми за:

- сегашно време

А ако се осмелиш некако да го прашиш што си му укра-
ле, тој тогаш без збор ве **загледува** со еден такав сирашен, ужа-
сен поглед што е пошежок од секоја казна./72ГВ/; Ракавиш, завр-
шени ми **пукаш** на рацете, ко кунци, ко бори. И моликаш ми
игра пред мене, ситиле што се вели./25П/; Здравје **треба** од ве-
черва натаму.(315)/Р/; Сега што **правиме**? Да му се јавиме на Цен-
тралниот комитет? /302Д/

- заповеден начин

Си биле мајка и ќерка, ден со ден куриш не можеле да
сврзаш, **врзи** ги - **скини** се, чинеле.(40)/Р/ Некој војник чинеше
врсни, не издржи./41ЦС/; Еден ред **фаш** со нив, ја **истерај** го
пред нив, ја друг ред **фаш**, **сисај** ги и пак пред нив **истерај**
го.(26); Едни **криш** превчиња, други **реди** за да преврне.(31)/П/;
Неколку пати чини **засиани, крени** ја раката со камиш, **ошвори**
уста - и **не рече** ништо, шуку пак **појди** со бесни чекори пред вој-
нициш./19ЦС/;

- минато определено време

- Тогаш, ние **заминавме**... -Та тоа е најумно, што можеш
да го сториш сега,- му одговори Змејко./39БД/; Ја ледам на оро:
кога не е тој до неа, одвај ги мрда нозете, а **дојде** ли тој, **се фаш**
ли до неа, ќе се разигра како некоја ченџија, **игра** што се вели, **иг-**
ра, игра, на земја не **гази**./65Беж/; **Расиш** ли нешто, ќе ти изреше-
там јас лично.(261); Ги **видовиш** ли, стрелајте без предупредува-
ње.(334)/Д/;

- минато неопределено време

Трчал, не шрчал, моето се виде брашу./16КЖ/; Ете што ти
бил живош: **наметил** на небидници.(38); А од неа **не се бега-**
ло.(72); Не ти знаев каков шушрак **си бил** - рече нагалено Мишан-

ка.(205)/P/; *Како не сум ѝамеџела*, вела^м, како не сум думала.
/264П/; *Сиџојаноџ ми дошол*, неџиџо ме *нашло*, да би ме!/19P/;

- идно време

Ќе си џи сиџави раџеџе одзади, можеби џоа беа часови на размислување, *ќе ја фрли џлаваџа* колку џиџо може џовисоко... и џуку кружи наоколу во двориџиџеџо.../36ГВ/; *Ќе исџера џака еден ред делкање*, џа *ќе клекне*, *ќе џо замџже* едноџо око, а со дру-џоџо *ќе ниџани*: дали џод *конец* џоминала *секираџа*, дали џраво воде^{ле} *раџеџе*, како џиџо џреба. Па џосле *ќе ја сврџи* џлаџиџаџаџа, *ќе џизврџи* нова дуџка со сврделоџ, *ќе ја џризайне*. И *ќе џочне* да ја делка од друџаџа сиџрана./16П/.

4.4. Стилска карактеристика на реченицата може да претставува и изместувањето на неутралниот збороред на реченичните членови, односно инверзијата. Со цел да се истакне значењето на некој дел од реченицата, тој се поставува на позиција што е стилски обележана. Најчесто тоа се почетната и крајната позиција, но неретко стилски обележан збороред среќаваме и во средината на зборот. Ќе ја илустрираме инверзијата на: подметот, прирокот, именскиот дел на глаголско-именскиот прирок, предметот и атрибутот.

Примери:

Во сокаџеџо уџиџе се брџаџџ, со звонлива смеа, деца./10Л/; *Така се сиџремија за најџолемиоџ уџреџен џразник - свадџариџе*. /307КЖ/; *Во уџиџе му удира и звони крџџа*.(96)/Пус/; *Во рој му ја најџаџа џлаваџа муџи* и му ја маџеа сликаџа на Анџелина./15ЦС/; *Си зџира џабурки, џабокрџина џенаџа* си *клава* на срџе.(48); *Од раџе ми избеџува деџеџо*(127)/П/; *Умре од маџа и џој и сеџа уџрава*... /58ГВ/;

Различни асоџиџаџи џо симџоличен џаџи се будаџџ./18Л/; *Сџ, сџ, само џиџо џраваџи со баџаџа Бисера, се разџира не џ каџа*.(87)/КЖ/; *Се влџџаа* нозе џо џодоџ, *завреџија* во хор возбуди^{ни} џласови./22Пус/; *И Пере џиџо рекол знаџа*.(129); *Се скина чове-коџ од смеџе*.(210); *Човек џреба за деџе, а човек нема*.(392 /P/; *Помодруџам* и *јас џака* од бодеџи, ама си вела^м, *ќе џомине*.(39); *И умоџ џ џо зеде* и умноџо зџорување неџзино *џо зеде*.(176)/П/; *И во исџиоџи час џолку силно, џолку незаџирливо за неџиџо се расџи-коџе*./15ГВ/;

Мало е ова лозје и зайусиено... /5Л/; Јасен и чист е нежовио и ай. (15); Црв си ти. (33)/Пус/; Брборко е шој Зурло и знае само да дува и нишито друго. Пијаница е Зурло и зајак шито само се коити шо градинити. (18); Глујаци беа тие, а не луѓе. (52); Бескрајна беше нашата радост. (73)/Пож/; Чудни се сегашните времиња. /240Р/;

И продолжи да си ги гледа како секоја мајка рожбитие. /154КЖ/; Арсо шокорно го следеше како сенка Глигора. (53)/Пус/; Работиа треба да брка. (27); Само Благуна надежи стискаше. (140); Човек треба да деи, а човек нема. (392)/Р/; Свешла и влажна кошулка цел ден носеше преку очите. /117ЦС/;

Не треба да се заборава на гостолубивостта наша. (18). /Пус/; Видоа колк грешнички шито предизвикувз и гради јадри и фрлени видоа и зев еден таму каде шито се жушкаат белие облини и усни видоа поднабуцени. (54)/Р/; И ушоеи во крвта негова млада. (69). /П/; Душата човечка е најзајреитаното нешто... (205). /Р/.

4.5. Афективната состојба на говорителот или на писателот наоѓа одраз и во тенденцијата да се истакне значењето на некој реченичен дел за сметка на останатите, кои се елидираат, па реченицата се сведува само на членовите чие значење се потенцира. Бројни се примерите за елиптичните реченици, но за нивното постоење и значење, сепак најзаслужен е контекстот.

Примери:

Форшуна и секаква дивина. Мраз. Снег. (125); Вечериа пак во окои. (95)/Пус/; Гумовите в раце, невештаа Мишра пред неа, та дури на чешмата. (67); Од сешо шоа само сон! (271); Нишу најпред, нишу назад. (272)/КЖ/; Снег врне, а април. (83); Не може Шојмир од клашно ткае. (238)/Р/; Нечист и грд сон. (11). /ЦС/; Карактеристиката одлична. (39); Тука, на слобода, со илјада звуци, бои и желби. (67). /ГВ/; Едно село, како една кука, сите добрини и сите грижи - заеднички, каде е шоа време? И првата мисла дека шој се шегува. /62БД/.

4.6. На ниво на сложената реченица се испуштаат дел-реченици на тој начин што таа се прекинува таму каде што почнува делот што треба да се истакне. Реченицата само привидно завршува тука, бидејќи ја следи елидираната дел-реченица која интонациски и интерпункциски понатаму егзистира самостојно.

Примери:

Вистина, најави ќе го погледне со очите, ама пак убаво не го гледа. **Оти очите му играат само над плашницата што ја делка и му играат на смени.**(16); Еден војник излегува од окоштите понадвор. **И иди право на мене.**(113); И си кажуваме што ќе правиме дома. **Кога ќе се вратиме, ако, се вратиме.**(156)/П/; Гласно се насмеа. **Ама никој не се сврти кон нив.**/16ЦС/; Сега можам да им речам сè, помисли Змејко... **А што ќе продолжат да молчат и да те гледаат вака будалесто поднасмевна.**/25БД/.

4.7. Повторувањето на реченичните членови го зајакнува нивното значење. Тоа на некој начин доведува до забавување на темпото на реченицата, но таквото „забавување“ ја зголемува нејзината динамика, а оттука и нејзината стилогеност. Може да се повторуваат различни реченични делови, а ако се повторуваат реченици, тие се куси и многу често – елиптични. Деловите што се повторуваат може да дојдат до повторените делови, или да бидат одделени од нив.

Примери:

Живата цел има очи, **има** душа, **има** глас, **живата цел** се приближува, а понекогаш во раката **има** и револвер./264Д/; Имав жена и **имав** деца.(69)/Р/; Си дојдоа, **си дојдоа**, штоко оди си слободно./277КЖ/; Ме чекале, **чекале**, и така покајале, испозасјале./93П/; Додека слежуваа не ги креваа очите од оние четворица што ги креваа мајарките и шпеја, **шпеја**, **шпеја**./74ЦС/;

И длетото што, **и длетото** ја испенчува преградата, зад која се наоѓа злиот молах./77Пус/; Возот, **возот** задоцни дваесет и седум минути.(261)/Д/; Многу, **многу** не успеаја да ги кренат рачите./107ЦС/; Сидот беше насекаде наоколу, **сидот** беше над сè во домот./28ГВ/;

Едно, **едно** само да знам: до кога?/271Д/; Убавинава, **убавинава**, вела, **ке** ни ја изгизај./48Р/; Гледав само војски, **војски**, колони **војски** гледав, забрзани кон некаде.(28); Ангелот мој ништо не гледа, **ништо** не слуша.(69); Ја фати секира за рачка и вика: „назад, не јази ја шпејата моја, **оти** тука **оти** и **оти** се леело.”(229)/П/;

Ќе се чуеше некое место, **некоја** река, **некоја** пољанка, **некоја** левна, **некое** небо што и со ѕвезди, **некоја** месечина жолта и срамежлива како мома пред мажење./26ЦС/; Измислуваше илјадници, **илјадници** други илјадници, само некако да се ослободи.(92)/ГВ/;

Луѓето заминаа со нарамници џушки, завијкани во рогози-на и никогаши веќе не се враќаја. **Никогаши.** (17)/P/; А уво што бе-ри многу и многу боли, ни рече./241П/; Таа ѝлаче тихо, **тихо** никој да не знае за нејзиниот ѝлач./81Пож/; Ги донај фатморзаниите на ѝалмовиите сенки и ладниите извори, и тие одај сè донајаму, сè донајаму. /129Пус/;

Но Крчо и одеше, и играше, и ѝееше, и се смееше, но лицето не му се избиструваше./205КЖ/; Почнавме да ги месиме и тирци-ите, крмаја, да мешаме сè во лебот: и јачмен, и уров, и комјири, и браор, и ѝченка, и тикви, и брав./84П/;

Како тие чекавме, Мими, како тие чекавме.(27); Боже, а јас се нервирам. Дали ќе дојдај? Дали ќе дојдај?(27); Нема сон! **Нема сон!**(138)/Л/; Само неколку дојки. Чесен збор, Луков, само неколку дојки.(259); Не е вистина. **Не е вистина.** Речете дека не е вистина.(330)/Д/; Ќе нè јаде, ќе нè јаде, - ѝрифати Чулој. /137КЖ/.

4.8. Емоционален белег на реченицата може да ѝ даде и акумулацијата, односно концентрацијата на поголем број зборови за реченични членови со иста функција.

Примери:

Проклет да бидам; јас ѝеев, ѝлачев, се смеев, лазев, леѝав, ѝаѓав, умирав, оживував, дојав вода, ѝонев, се губев.(116); Безглавото беѓство на луѓето, гладниите крикови на ѝициите, нејодвижната слика на утрито, докосениите деца во дворишето, вошките, мривата вода, занемениот воздух, сувиот ветар, дожариите - во мене родија нов, сè уште невиден страв.(81); Никој не знаеше каде оиде ѝријателството, догледите, човековата убавина, добрната, Големата вода, сонот, желбите. Сентерлрвиот рид, ѝициите, сонцето, какво е ова време без ветар, без дожд, што не зашумај светлите води на пролетта, какво е ова суво, јалово време, овој долем снег што ни ги зајвори ѝа-тишната, оваа ѝемница низ која миневме како сенки, нејозна-ти, оваа отровна брав во очите, каде оиде ѝаа златна светлост од окој на Кејеновиот син, каква е оваа лага што нè докорува, што нè разделува?(138)/ГВ/.

5.0. ЛЕКСИКОСТИЛИСТИКА

Ја претставува експресивноста на јазичниот израз како резултат на искористувањето на соодветните способности на неговиот лексички слој.

5.1. Присуството на архаизмите во текстот го збогатува неговиот колорит, а кај читателот создава слика за животот во времето кога овие зборови биле неразвоен дел од лексичкиот фонд на македонскиот јазик.

Примери:

На гладна мандија не треба да ѝ покажуваш коска.(161); Јон ќе ѝојде на меана, а Уља, скришум, ќе дојде, ќе ми донесе иљач.(258)/П/; Ни со дуљбија не може да се види.(205); А Филка како да исцели, како вражалец невидлив да ѝја измил болестиа со ајазмо.(344)/Р/; Ќе гледам во небојто, во свездиите, ќе барам знаци, прейсказанија.(125); Пајтој за сјасение е шежок, велат, оти тој ѝат е еден, и најважно од сè е дека тој ѝат ѝосио.(152); Што беше тоа ѝисание само мршовци да пренесува мажарето.(196); Тогаи се сеиив за ошец Висарион кога го бричеше војводаиа.(235)/П/.

5.2. Жаргонизмите претставуваат специфичен начин на емоционално обележување на текстот. Нивната употреба е социјално условена и евоцира претстави за локалниот и временскиот амбиент на контекстот, а ја одразува и тенденцијата на говорителот за „освежување”, „олеснување” на јазичниот израз, односно за внесување ведрина во него.

Примери:

Она е, сестро од „мекије”.(12); Кај конзулој руски ѝи била, деието му го гледала и тојово ѝи кркала.(12); И го бркаа Зукамој Пушмарковци, Милановци и дружи „муцкала” како нив.(299)/КЖ/; Многу му гибаише ракаиа. Уиите во село левосуаше.(75); Во мајнаија сум, велаи, и тоа ии то го ѝравам и душманот не го ѝрави.(90); Се ѝлаиат да не им ја черкоса косаиа и бножјаиа мисла во глავаиа.(169); Зајворци му ја устиана на дерлено, вели Доксим Тренчески, не знаеш кој ќе го чуе гласот.(224)/П/; Од уирои то не ѝивна да дрдори, но никој не го разбра... (165); Ќе излезев во неделите со дружари и меркав: барав жена за себе.(205); И не би час баклаваиа ја смачкаа.(236)/Р/; Доне своите ситарци ги

носеи во ѝазуваѝа, но ѝи не го ни ѝрашаа, едноѝавно му ги ис-
ѝрѝаа од рацеѝе./42ЦС/.

5.3. Странските зборови или цели реченици, таканаречените
верваризми, во текстовите на македонската уметничка литература
се среќаваат во нивната изворна форма или како адаптирани во
македонско-јазичната средина. Служат како средство за преслику-
вање на туѓата средина или менталитетот, а употребени во јазикот
на нашиот човек се носители на иронично значење.

Примери:

„Е, ѝеѝимо, ѝи лес!“/61ЦС/; Повели, бујрум, ориѝе, шо ве-
лаѝ солункиѝе! /105КЖ/; Од училиѝиѝеѝо се слушаше: Здрав же-
лаем, ѝиѝе сѝареем, за коѝо живеем, за Б'лѝарија, ура, ура,
ура!(9); Шѝо ѝрад Смедерево, мноѝу убаво ѝеѝе Виѝомир, вели,
ваздан заѝворено. Србиѝе имаѝ најубави ѝесни, вели, сву ноѝ
оѝворено. Обори ѝо Црној Гори!(272)/П/; „Дове ѝадре, мадре,
моѝлие?“ ѝрашаа. Каде ѝаѝко, мајка, жена, моѝлие, ѝаѝире?(399);
Госѝоѝо, ѝо еѝи ѝосѝоѝа, ѝо еѝи сиѝора. Молам за едно ѝанѝо,
ѝер фаворе, сиѝора, уно ѝанѝо барам, моѝа ви се, ѝосѝоѝа блаѝо-
надежна, или ѝака неѝиѝо.(212); Тененѝево, ѝоручников, значи,
сака ѝреѝрес да изврѝи во кукава ѝвоја....(367)/Р/.

5.4. Неологизмите претставуваат своевидна лексичка кре-
ација на писателите во напорите за изнаоѓање посоодветни форми
за постигнување експресивен набој на искажаното.

Примери:

Да си одам, велам, деноѝ е кус, а времето кучешко, заникад-
но.(282); Не давај ме, да умрам, мајко, ми вели Свездан не давај ме
мајче ле, однеси ме некаде, вели, скријај ме, мајчеленце, вели, се
моли./191П/; Дали Блаѝуна Дабовјанска безмажзовницаѝа, а сеѝа и
безсиновница и безнадежнаѝа, дали одбрадена исѝрака клеѝви ѝо
неѝо...(450); И вреваѝа беке искрајсвеѝска.(434); Трчаше низ
двороѝ кон ѝаѝнаѝа враѝа, а Севереѝоѝ крѝиѝоречки се ѝрка-
лаше кон усѝаѝа на Дрим...(412); Зарем во секоја некревеѝна ноѝ
имало ѝѝркови ѝиѝо чеѝлааѝ шеваѝе или ѝреваѝ?(397); Па сеѝак,
ѝоа беа сакања за калиноѝаѝиѝија, рече.(388); Па сеѝак, нико-
ѝаш Сѝруѝа не била вѝрѝена во ваков неѝодвиѝж: ни веѝерче, ни
ѝлас, ни шуѝлење какво и да е, ниѝиѝо.(363)/Р/; Таа е лична среѝ-
ѝолка,/ среѝѝоле сон ѝреѝладнеѝа./СНМТ/.

5.5. Особено значење за стилската вредност на исказот има фигуративната лексика, односно зборовите со преносно, метафорско значење. Во примерите што следуваат тоа е претставено низ именски и глаголски образувања.

Примери:

Женаѝа, ѝо мажењето, сѝанува нива.(39); Сум била и јас не-
силка, сѝотѝ овој ѓраѓор, сѝише овие наредени сѝомнина шѝо сѝи-
јаѝи, сум ѓи износила и сум ѓи снесла.(60); Жарје некој ѝ исѝурил во
очиѝе.(80); А дали се ѝеело со биѓор, со каѝран во срцеѝо, ама
ето не смееш да ѝлачеш...(91); Врне дожд со снеѓ, врне железѝо.(96);
Мене некој клин ме удира ѝо ѓуша.(114); И ѝоѓаш се сеѝив и на
чавчиѝаѝа мои.(167); И нив ѓи исѝраѝив, велаи, и сеѓа сум дрво
без ѓранки, искасиѝрено.(197); Само ѝувка, искри расфрла, оѓак му
сѝана усѝаѝа.(224); Блазеси ѝи оѝи имаѝ жарче до срцеѝо, ве-
лам, ај, и ние да сѝиеме.(225)/П/; Таа ноќ еден бран влезе во нас,
еден бран шѝо никој не ќе може да ни ѓо земе.(19); Таѝенцеѝо бе-
ше висѝински ѝавол.(35); Му се сѝоѝи каменоѝ во ѓрадиѝе, се
сѝоѝи како кайка ѝролеѝна роса ѝри доѝир со силниот зрак, едно
ѝоѝло ѝламенче како злаѝен ѝајак му лазеше ѝо измаченоѝо и
несреќно лице.(75)/ГВ/; А Пере се созеде, лицеѝо ѓо ѝрелеа со оло-
во.(243); Не сунѝи ѝовеќе низ одаѝе ѓласчеѝо ѝвое - свонче велиѓ-
денско.(351); Како не ќе биле мраз, мори чедо, коѓа Дрим ѝе изна-
боцкал со иѓлиѝе свои.(418); Не ѝи се чекаше ѓламно ѝоѝулена!
(444)/Р/;

Фѝиѝѝиѝе во ѝри ламби ѝолку беа кренаѝи шѝо видели-
ниѝе нивни ѝросѝо ја ѓмечеа свеѝулкаѝа од кандилцеѝо ѝред
свеѝи Наума.(43); Блаѓуна ѓо чекаше синоѝ, ѓореше да ѓо ѝраша
шѝо бил разѓворотѝ со соседотѝ боѓаѝаѝи, а виде незнајник.
(245)/Р/; Така, ѝака и едно време сум завенал.(96); Чувме дека и
неѓо ѓо ѝокосила улераѝа.(154); Кај оѝиде ѝоа време, кај ни избе-
ѓаа ѓодиниѝе.(246); Кај мене ѝречкрѝај ја ноќѝа, нека не ѝе јаде
ѝемницаѝа.(260); Од рани зори ѝочнува да ме ора, да ме кине, да
ме корне. (287)/П/; Арсо се каѝе во врела ѝотѝ. Длеѝоѝо лудува и
руѝи и земјаѝа се сурива ѝод коленаѝа, ѓрадиѝе, брадаѝа.(77);
Сеѓа ѝоѓледотѝ му заскиѝува без цел ѝо најрашенаѝа ѝовршина
на ѝаванскиѝе арабески.(94)/Пус/; Таму ѝо сидиѝиѝаѝа и ѝо масѝ-
ѝе се леѝеше ѝреѝеѝна свеѝлина.(126); Низ ѓамлак слабаѝа свеѝ-
лина се излеваше низ улицаѝа и водаѝа в бразда свеѝкаше.
(130)/Л/; Уѝроѝо измачено и болно висеше слично на искинаѝаѝа

половина на домското дрво. Утројто се приелкаше во острините
срчи на сидот.(36); По смртта на свонарот, домот повторно по-
тона во онаа позната глупост. Стравот повторно се насели во
секое катче.(77); Некаде далеку на хоризонтот, виден како во
сон, лезеше утринскиот оган.(81)/ГВ/.

КРАТЕНКИ

/БД/ - Симон Дракул: *Белата долина*, Скопје, Македонска книга,
1969.

/ГВ/ - Живко Чинго: *Големата вода*, Скопје, Македонска книга,
1971.

/Д/ - Коле Чашуле: *Драми*, Скопје, Култура, 1967.

/КЖ/ - Стале Попов: *Крвен живот*, Скопје, Мисла, 1980.

/Л/ - Блаже Конески: *Лозје*, Скопје, Кочо Рацин, 1966.

/П/ - Петре М. Андреевски: *Пиреј*, Скопје, Мисла, 1980.

/Пож/ - Живко Чинго: *Пожар*, Скопје, Македонска книга, 1970.

/Пус/ - Ѓорѓи Абаџиев: *Пусина*, Скопје, Македонска книга, 1968.

/Р/ - Владо Малески: *Разбој*, Скопје, Култура, 1976.

/СНМТ/ - Гане Тодоровски: *Седум навраќања кон мојово
тврдење*.

/ЦС/ - Ташко Георгиевски: *Црно семе*, Скопје, Мисла, 1988.

БИБЛИОГРАФИЈА

Гвоздев, А.: *Очерки по стилистике рускогo языка*, Москва,
Просвещение, 1965; **Кајзер, Волфганг**: *Језичко уметничко дело*,
Београд, Српска књижевна задруга, 1973; **Конески, Блаже**:
Лингво-стилистичка анализа на "Т'га за југ" во: *Живото и
делото на браќата Миладиновци*. Скопје, МАНУ, 1984; **Минова-
Ѓуркова, Лилјана**: *Стилистика на современиот македонски јазик*,
Скопје, Магор, 2003; **Паноска, Ружа**: *Гласовните комбинации
како функционално граѓени елементи во прозата на Владо
Малески*. Скопје, Литературен збор (1971) 2, 8-14; **Фонетско-
Фонолошките средства во поезијата на Г. Тодоровски. Скопје,
Македонски јазик (1982), 555-563; *За една јазична експресија кај
Славко Јаневски на примерот на неговата "Паганија"*. Скопје,
Студиа лингвистика полоно-југославица (1983), 192-197;
*Практическа стилистика рускогo литературногo языка***

(група автори), Издательство Московскога Университета, 1970; *Стилистические исследования* (група автори), Москва, Наука, 1972; Тодоров, Цветан: *Поетика*, Скоје, Наша книга, 1991;

Giro, Pjer: *Stilistika*, Sarajevo, IP "Veselin Maleša", 1964; **Jakobson, Roman:** *Lingvistika i poetika*. Beograd, Nolit, 1966; **Katicic, Radoslav:** *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb, Školska knjiga, 1986; **Lotman, J.M.:** *Predavanja iz strukturalne poetike*. Sarajevo, OOUR "Svjetlost", 1970; *Struktura umetničkog teksta*. Beograd, Nolit, 1976; **Ricoeur, Paul:** *Živa metafora*. Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1975; **Simeon, Rikard:** *Jezik i poezija*. Zagreb, Jezik (1954/55) 5, 129-136; **Simić, Radoje:** *Uvod u filozofiju stila*. Sarajevo, IP "Svjetlost", 1991; **Stankiewicz, Edward:** *Problemi pesničkog jezika s gledišta lingvistike*. Sarajevo, Filološki pregled, (1963) 1-2, 23-35; **Vinogradov, V.V.:** *Stilistika i poetika*. Sarajevo, OOUR "Svjetlost", 1971.

ON CERTAIN STYLISTIC FEATURES OF THE IDIOM USED IN THE MACEDONIAN LITERATURE

Gordana Aleksova

Macedonian language sees the last decades, that is, the period from the standardization until today, as a period of constant adaptation to historical, sociological and cultural circumstances, as well as, a period of its maximum use in all areas of every day life. In such circumstances, it is inevitable for the language to be exposed to the specific needs and to the influence of the areas where the language is realized. This paper focuses on the ways in which the Macedonian language exceeds its basic function – the communicative, and crosses over into the area of style. The analysis is followed through excerpts from the Macedonian contemporary literature, and also through examples from the phonostylistics, morphostylistics, syntactic stylistics, and lexical stylistics.

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ЛЕКТИРИТЕ ПО МАКЕДОНСКИ И ПО ТУРСКИ ЈАЗИК ВО ПРОГРАМСКОТО ПОДРАЧЈЕ ЛИТЕРАТУРА

Севин АЛИЛ

За компаративна анализа ги зедевме лектирите¹ по македонски и по турски јазик кои се предвидени за одделенската настава од I до IV одделение. При анализата ги имавме предвид сите фактори кои влијаат врз создавањето на една добра лектира од кои зависи квалитетот и реализацијата на наставните содржини.

Главна цел на анализата беше да се определи компатибилноста на содржините во лектирите со наставните програми по македонски и по турски јазик.

Важно е дека содржинското и структурното обликување на лектирите е различно. Секоја лектира претставува и самостојна работа за анализа. Но, нашата компаративна анализа нема да биде посебна за секоја лектира која е истакната во програмите по македонски и по турски јазик, туку за сите заедно, со цел да ги истакнеме разликите или заедничките карактеристики кои постојат меѓу нив. Тука, треба да се каже дека по бројот на предвидените лектури, состојбата е еднаква и во двете програми: за секое одделение се предвидуваат по 6 книги од кои една е изборна.

Во програмата се почитувал критериумот за жанровска и тематска разновидност на лектирите.

1. Жанровска анализа – Разлика во бројот на застапени книги лектури во двете програми има во однос на застапеноста на лирски и епски дела. Така, по македонски јазик од I до IV одделение, се предвидуваат по четири епски и по едно лирско дело. Во програмата по турски јазик за I и II одделение се предвидуваат по

¹ Оние книги лектури кои се застапени во програмата од I до IV одделение во основните училишта по македонски и по турски јазик.

три епски и по две лирски дела, а за III и IV одделение по четири епски и по едно лирско дело. И во двете програми не се истакнува ни еден пример од драмските дела како лектира.

Лектири	Одделенија							
	I		II		III		IV	
	Мак.	Тур.	Мак.	Тур.	Мак.	Тур.	Мак.	Тур.
Лирски	1	2	1	2	1	1	1	1
Епски	4	3	4	3	4	4	4	4
Драмски	/	/	/	/	/	/	/	/
Изборни	1	1	1	1	1	1	1	1
Вкупен број на книги	6	6	6	6	6	6	6	6

Табела 1

Лектириите според литературниот вид – Од прозните видови лектири, во програмата по македонски јазик од I до IV одделение најмногу се застапени: романи, раскази, потоа приказни и басни. Од романи се застапени: *Пајажина* на Климентина од Елвин Брукс Вајт, *Карлсон леџа* од Астрид Линдгрен, *Таро од земјата* на Јланиниџе од Мацутани Миџоко, *35 Мај* од Ерих Кастнер, *Доктор Офболи* од Корнеј Чуковски. Од збирка раскази имаме: *Раскази* од Лав Н. Толстој; *Зоки Поки* од Оливера Николова, *Орхан* од Неџати Зекирија. Од приказни имаме: *Снежана* од браќата Грим, *Приказни по телефон* од Џани Родари, *Шеќерна приказна* од Славко Јаневски и *Бајки* волшебни приказни од словенските народи. Од басни: *Лисецот и младоженецот*, *Мувајта и кочијата*.

Во програмата од поетски видови имаме збирка песни од Васил Куноски *Песни*, од Петре М. Андреевски *Касни јорасни* и едно дело песни по избор.

Во програмата по турски јазик од I до IV одделение од прозните видови најмногу се застапени збирки раскази и тоа *Зоки Поки* од Оливера Николова, *Што е убаво? Што е грдо?*, *Старо кукувам* и *Орхан* од Н. Зекирија, *Улицата на Слейот* Аџа од Хасан Мерџан. Од приказниџе е предвиден по еден пример за секое одделение и тоа *Приказни* од браќата Грим, *Приказна за рибарот* и *риќајта* од А. С. Пушкин и *Шеќерна Приказна* од Славко Јаневски. Од романиџе е застапена само *Алиса во земјата на чудата* (Луис Керол). Од басни во програмата не е застапена ниедна книга како лектира.

Од поетските видови имаме збирка песни и тоа *Букварка со песни* од Илхами Емин, *Песни* од Ј. Ј. Змај, *Цветови и дејствија* од Енвер Тузчу, *Добре ни дојдовите* од Шукри Рамо, *Ойвори се сезаме* од Фазил Хусни Дагларџа.

Лектирите во програмите по македонски и по турски јазик се истакнати по име на авторот и по насловот на литературното дело. Тоа покажува дека станува збор за задолжително читање на тие книги.

Во лектирите по турски јазик повеќе се застапуваат автори од турската литература, додека во лектирите по македонски јазик повеќе се застапуваат автори од странската литература. Кога станува збор за лектирите по турски јазик, тука се набројуваат делата како на турските автори кои потекнуваат од Република Македонија така и на авторите кои се припадници на турската литература во Република Турција (прикажано на табела 2.)

Книги лектири	Одделенија							
	I		II		III		IV	
	Мак.	Тур.	Мак.	Тур.	Мак.	Тур.	Мак.	Тур.
Домашни автори	3	3	2	4	2	4	2	4
Странски автори	2	3	4	1	4	2	4	2

Табела 2

Од лектирите кои се истакнати во програмата по турски јазик имаме случај две или повеќе лектири да се дадени од еден ист автор. На пример од Неџати Зекирија за I одделение ја имаме книгата *Шийо е убаво? Шийо е џрдо?*. Во II одделение имаме *Сийаро кулувам*, во III и IV одделение ја имаме книгата *Орхан*. Една посебна забелешка е дека лектирите кои се предвидени според планот и програмата по турски јазик за III и за IV одделение се исти.

2. Тематска и структурна анализа на лектириите – Темите во лектирите и тоа како во прозните така и во поетските дела најчесто се: од училиштето (поука, знаења, книга); љубов кон семејството и кон другарувањето; љубов кон татковината, љубов кон животните, љубов кон луѓето и нивните професии, од природата; теми поврзани со хигиенските навики, како и теми поврзани со желба, сон, страв и игри, теми за вселената (светот, месечината, космосот), теми поврзани со празници (државни, традиционални) и други теми.

Имаме книги лектири како што се: *Што е убаво?* *Што е жрдо?*, *Спаро куйувам* и *Орхан* од Неџати Зекирија, каде секоја наредна книга се јавува како продолжение на претходната книга. Книгата *Раскази* од Ванчо Николески, пак, претставува збир од раскази кои се со различна тематика, но во книгата се поставени со иста цел. Авторот преку овие различни раскази се обидува да даде една јасна слика со цел да ги запознае младите читатели со македонскиот народ, македонската култура и традиција, како и со македонската историја.

Наслов – Повеќето книги добиваат наслов според литературниот вид. Такви се: *Раскази за љрвачиња* од Лав Н. Толстој, *Раскази* од Ванчо Николески, *Песни* од Васил Куноски и сл.

Имаме книги кои имаат добиено наслов според името на главниот јунак. Такви се: *Орхан* од Неџати Зекирија, *Зоки Поки* од Оливера Николова, *Таро од земјата на љланиниите* од Миоко Мацутани, *Алиса во својата на чудата* од Луис Керол.

Книга која има добиено наслов според местото каде се одвиваат сите настани е *Улицата на Слейиот Аџа* од Хасан Мерџан.

Книга која има добиено наслов според насловот на еден од уметничките текстови кој се наоѓа во неа е книгата *Спаро куйувам* од Неџати Зекирија.

Насловот на книгата добиен според главниот лик и според литературниот вид е оној на книгата од Славко Јанески *Шеќерна љриказна* и сл.

Ликови – Во овие лектири ликовите може да ги поделиме на главни и споредни. Но имаме случај како што е во книгата *Пајажината на Климентина* од Елвин Брукс Вајт каде како главен лик се јавува животното (прасето Цанко) или инсект (пајакот Климентина²). Во книгата *Улицата на Слейиот Аџа* од Хасан Мерџан, пак, главниот лик е самиот автор.

Во лектирите: *Што е убаво?* *Што е жрдо?*, *Спаро куйувам* и *Орхан*, кои ги има напишано Неџати Зекирија, главен лик е Орхан и насловот на последната книга го носи неговото име. Другите ликови полека и еден по еден почнуваат да се јавуваат во околината на главниот лик Орхан. Авторот не се задржува толку во опишувањето на другите ликови. Едноставно ги назначува со такви ими-

² Климентина, за да го спаси животот на својот другар Цанко, се жртвува себеси. Затоа, книгата го носи насловот *Пајажината на Климентина*.

ња со што дава една слика и претстава за нив. На пример: палавото дете, високото дете, сакатиот, детето буре, чепкалка и сл. Во втората книга веќе почнува да ги именува по име како Севил и Севим кои имаат важно место во животот на Орхан, како главен лик во делото³. Во последната книга веќе ги карактеризира и ги именува сите други ликови.

Ликовите, исто така, може да ги поделиме како помошници или како противници на главниот лик, па оттука ликовите се карактеризираат како добри или лоши.

Интересно е дека има и такви книги, на пример книгата *Таро од земјата на џланиниите*, каде што ликовите како: Црвениот Ѓавол, Црниот Ѓавол, Големиот Змеј, Белата Змија, Планинската Старица, Белото Коњче и сл. на почетокот се јавуваат како противници на Таро, но откако тој ќе ги победи, тие за возврат му помагаат нему.

Но, во повеќето книги негативните ликови се присутни како такви до крајот на книгата и најчесто се казнуваат, на пример, макеата во *Снежана*. Но, за да се истакнат негативните особини, таа се споредува со убавината на Снежана. Се јавува како противник и не може да ја поднесе убавината на Снежана односно, со тоа се истакнува нејзината љубомора.

Во некои книги добрите ликови се покажуваат како уште подобри, а лошите како уште полоши. Така во *Орхан* наспроти ликовите Орхан и Севил, кои се претставени како добронамерни, послушни и паметни, од другата страна се дадени ликовите Чепкалка и Буре како непослушни и лоши, односно добрите секогаш се претставуваат како уште подобри, додека лошите како уште полоши.

Јазикот – Во врска со јазикот немаме некои посебни забелешки. Само во оние книги кои се преведени, личните имиња се заменети со нашите. Доколку не е направена промена во личните имиња, во тие книги ќе најдеме на такви имиња кои се тешки за изговарање и за читање.

Во некои книги на турски јазик се забележува присуство на разговорниот јазик, што е успешно изведено. На пример, во книгата на Хасан Мерџан *Улицата на слејиот Аџа* сите настани и доживувања се одвиваат на оваа улица. Па разговорниот јазик се користи за да се опише улицата подобро. Разговорниот јазик најче-

³ Пример: Севил е неговата најдобра другарка и девојка во која е вљубен Орхан.

сто доаѓа до израз кај главните ликови, а тоа се бабата и дедото на авторот. Авторот преку разговорниот јазик се обидува во книгата да внесе и фолклорни елементи. Има доста примери од народната литература: поговорки, приказни, песни и сл.

Книгите се со големина од 60 до 100 страници, но *Приказни по телефон* од Цани Родари има 153 страници. Според предвидените норми ова книга е премногу обемна за учениците од оваа возраст која не одговара на нивните психофизички можности.

Како заклучок може да истакнеме дека тематски не се јавува некоја разлика меѓу лектирите по македонски и по турски јазик. Дури има исти лектири кои се предвидени и во двете програми. Но, според жанровската определба се јавува разлика. Во програмата по турски јазик не се застапени басните, додека приказните се многу малку застапени. Најмногу се застапени расказите и песните. Додека во програмата по македонски јазик има лектири од сите литературни видови: романи, приказни, раскази, басни и песни освен што нема ниеден пример од драмски дела.

На прашањето колку предвидените книги во програмата може да влијаат врз развојот на креативното и критичкото мислење кај учениците, може да одговориме дека не сите, но повеќето од овие книги имаат големо влијание врз развојот на мисловните способности кај децата. На пример, како извонредна книга ни се јавува *Алиса во земјата на чудата* од Луис Керол, книга полна со фантазија и со нови знаења. Преку поставените прашања, како и преку одговорите кои се истакнати во книгата, се дава можност читателите да ги проверат своите сопствени знаења, мисловно да се ангажираат и да мислат за работи кои веќе ги знаат, но да мислат и за работи кои не ги знаат, а со кои првпат се среќаваат. Се дава можност за сестрано размислување и стекнување навика преку поставените прашања да се дојде до вистината, и тоа самостојно. Тоа претставува основна цел на критичкото мислење.

Во програмата сите оние лектири кои се вклучени и се преводи од англиски јазик се одликуваат со слични особини. Останатите лектири, како од домашни така и од странските автори, не се на ниво да можат да влијаат на креативното и критичкото мислење на учениците. Но, заедничко за сите овие лектири како литературни дела за деца е дека се поучни и имаат за цел да ги советуваат и да ги поучат младите.

Во прозните лектири, пред сè во оние книги кои се збир од раскази, често поуката е опфатена во насловот. Во повеќето раскази поуката се дава директно, преку зборовите на главниот лик

или често преку неговото однесување, а ликовите на почетокот се непослушни, тврдоглави и деца кои се склони кон игра и фантазија. Поради ваквото нивно однесување, на крај тие страдаат: ќе скршат рака, нога или ќе настинат, со еден збор ќе се разболат. По страдањето, тие имаат повеќе време да размислуваат за своите постапки и мани, да ги увидат своите грешки и често ќе настојуваат сами да ги поправат своите грешки, а има и случаи кога ним им помагаат постарите⁴. За да биде посилен поука за младите читатели, писателите на споменатите лектури тоа го прикажуваат преку два силно спротивставени типа јунаци и тоа: добри и лоши. За да биде убедливо, поука писателите често ја нагласуваат велејќи дека раскажаното е вистина.

Книгата *Раскази* од Ванчо Николески е ставена во програмата со цел само да ги информира и да ги запознае читателите со нивниот роден крај. Во оваа книга има готови информации. Оваа книга не влијае врз развојот на креативното и критичкото мислење кај учениците.

Од друга страна, пак, во песните поука се дава преку ритмичност и мелодичност на стиховите, што помага за побрзо и полесно усвојување на пораката. Преку песните не се поучува директно, тука се дава еден друг пат: преку доживувањето на убавината на сликите, убавината во раскажувањето преку силните контрасти, преку сликите за животни како и уживање во мелодијата на стиховите со што се истакнува естетската убавина на песната. Едноставно песните ги повикуваат децата да фантазираат и да играат.

Може да заклучиме дека не може да се очекува секоја книга да влијае на исто ниво врз развојот на креативното и критичкото мислење кај учениците, бидејќи секоја книга-лектира во програмата е вклучена заради определени цели. Но, да се надеваме дека во иднина во програмите ќе бидат вклучени повеќе книги кои ќе влијаат врз развојот на креативното и критичкото мислење кај учениците. При изборот на книгите не треба да се има предвид како ученикот ќе го доживее и какви одговори ќе даде во однос на прочитаната книга, туку какви прашања ќе поставува во врска со таа книга.

⁴ Пример: таков е главниот лик Зоки Поки (од Оливера Николова), потоа Орхан (од Нечати Зекирија) и сл.

БИБЛИОГРАФИЈА

Кирилица

0. Андреевски, Петре М. *Касни ѝорасни*, Детска радост, Скопје, 1993.
1. Бисет, Доналд. *Река од зборови*, (Прев: Исаиловски, Димче), Детска радост, Скопје, 1998.
2. Вајт, Елвин Брукс. *Пајажинаѝа на Клименѝина*, (превод од англиски), Здружени издавачи: Култура и др., Скопје, 1993.
3. Гогушески, Димитар. *Лекѝира во основноѝо училишѝе* Книга II, Републички завод за унапредување на образованието и воспитувањето, Македонска книга – Наша книга, Скопје, 1975.
4. Грим, Браќата. *Снежана и друѝиѝе сказни*, Просветно дело АД, Детска радост, Скопје, 2004.
5. Диздаревиќ, Јасмина Делчев. *Дидакѝика на јазичноѝо ѝодрачје во основноѝо образование (I до IV одделение) – Меѝодика*, Просветно дело АД, Скопје, 2003.
6. Димитријевиќ, Радмило. *Меѝодика на сѝаве књижевности и матерњег језика*, увођење ученика у књижевно дело, приручник за наставнике, Завод за издавање уѝбеника социјалистичке републике Србије – Београд.
7. Димитријевиќ, Радмило. *Проблеми наставе књижевности и матерњег језика I*, Основе наставе књижевности и матерњег језика - садржаји и методе, Завод за уѝбенике и наставна средства Србије, Београд
8. Димитријевиќ, Радмило. *Проблеми наставе књижевности и матерњег језика I*, Основе наставе књижевности и матерњег језика - садржаји и методе, Завод за уѝбенике и наставна средства Србије, Београд.
9. Димитријевиќ, Радмило. *Теорија књижевности: са примерима: лирска и епска поезија*, Савремена школа, Београд, 1964.
10. Здравковски, Цане. *Меѝодика на насѝавѝа ѝо лиѝераѝура*, Народна книга, Скопје, 1997.
11. Змај, Јован Јовановиќ. *Песни*, (Прев: Николевски, Ванчо), Детска радост, 1990.
12. Јаневски, Славко. *Шеќерна ѝриказна*, Просветно дело АД, Редакција Детска радост, Скопје, 2004
13. Кајзер, В.. *Језичко уметничко дело*, Београд, Просвета, 1973.
14. Кастнер, Ерих. *35 Мај*, (Превод од германски), Здружени издавачи: Култура и др., Скопје, 1993.

15. Куноски, Васил. *Песни - за деца*, Скопје, 1954.
 16. Линдгрен, Астрид. *Карлсон леџа*, (Прев: Каевски, Александар), Детска радост, Скопје 1993.
 17. Мацутани, Миоко. *Таро од земјата на џланиниџе*, Култура, Скопје, 2001.
 18. Миџковиќ, Натка. *Литературата за деца и нејзиниџе војџини можности - со џримери од современата македонска џоезија за деца*, докторска дисертација, ноември, 1985.
 19. *Наставен џлан и џрограма*, Скопје, 1997.
 20. Николевски, Ванџо. *Раскази*, Феникс, Скопје, 2003.
 21. Николова, Оливера. *Зоки Поки*, Детска радост, 1999.
 22. Родари, Џани. *Приказни џо џелефон*, (превод од италијански), Култура, Скопје, 2001.
 23. Толстој, Лав Н.. *Раскази за Првачиња*, Александар и Александар, Скопје, 1999.
 24. Чуковски, Корнеј. *Докџор Офболи*, (Прев: Каевски, Александар) Детска радост, 1993.
- Латиница**
25. Dağlarca, Fazıl Hüsni. *Açıl Susam Açıl*, Naşa Kniga, Skopje, 1989.
 26. Kerol, Luis. *Alis Harikalar Ülkesinde*, (Çev: Uyar, Tomris), Birlik Yayınları, Üsküp, 1986.
 27. Mercan, Hasan. *Köırağa Sokağı*, Detska Radost, Skopje, 1989.
 28. Nikoleski, Vanço. *Büyülü Semercik*, (Çev: Zekeriya, Necati), Birlik Yayınları, Üsküp, 1983.
 29. Nikolova, Olivera. *Zoki Poki* (Çev: Suat Engüllü), Kultura, Skopje, 1990.
 30. Tuzcu, Enver. *Bahar ve çocuk*, Naşa Kniga, Skopje, 1990.
 31. Yanevski, Slavko. *Şekerli Öykü*, Detska Radost, Skopje, 1990.
 32. Yovanoviç, Yovan Zmay. *Şiirler*, (Çev: suat Engüllü), Kultura, 1990.
 33. Zekeriya, Necati. *Eskiler Alırım Yeniler Satarım – Öyküler*, Tan Yayınları, Priştine, 1981
 34. Zekiriya, Necati, *Güzel Nedir Çirkin Nedir?*,
 35. Zekiriya. Necati, *Orhan*, Birlik Yayınları, Üsküp, 1988

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE READING LIST IN MACEDONIAN AND TURKISH LANGUAGE IN THE LITERATURE PROGRAM

Sevin ALIL

For the comparative analysis we had the reading list in Macedonian and Turkish language in the primary education from 1st to 4th grade. During the analysis we analyzed all the factors which effect the creation of good reading list from which depend the quality and realization of the syllabus.

The main aim of the analysis was to conform the compatibility of the content in the reading list with the syllabus in Macedonian and Turkish language. It is important that the structural and content modeling of the reading list is different. Each reading list could be analyzed independently. Our comparative analysis wasn't separately for each reading list given in the programs in Macedonian and Turkish language. In order to show the different and common characteristics among them we analyzed them together.

The conclusion of our analysis was that it couldn't be expected each book to effect at the same level the development of the critical and creative thinking of the pupils. Because each book-reading list in the program has specific aim. But in the future we hope that will be included books which will effect the development of the critical and creative thinking of pupils.

КОН ПРАШАЊАТА ВРЗАНИ ЗА ПРЕДЛОЗИТЕ КОИ ИЗРАЗУВААТ ВРЕМЕНСКИ ОДНОСИ

Ирен АЛЧЕВСКА

Македонските студенти кои го изучуваат рускиот јазик се судираат со тешкотии врзани за предлозите кои изразуваат временски односи.

Во рускиот јазик како главно граматичко средство за формирање на предложно-падежната конструкција се јавува предлогот, а падежната флексија служи како дополнително придружно средство.

Предлозите само во спој со полнозначните зборови добиваат едно поконкретно значење: просторно, временско, месно итн. Меѓу најважните односи изразени со предлозите се временските односи, кои покрај пространствените, имаат посебно значење.

Во методиката на предавањето на рускиот јазик е особено важно тоа што временските односи во споредба со пространствените не се толку добро издиференцирани и одразени во рускиот јазик. Кон нивното изучување се преминува по усвојувањето на предложните конструкции, кои изразуваат пространствени односи, доколку поголемиот број предлози настапуваат во улога на показатели на пространствените значења. Семантички ја завршуваат функцијата на временски односи. При изучувањето на рускиот јазик студентите се запознаваат со предлозите уште во првата година на студии. Поголемиот дел руски предлози по форма, па и по значење, се совпаѓаат со соодветните македонски предлози, но некои, и покрај сличната форма, имаат друго значење во рускиот јазик.

Во македонскиот јазик предлозите се употребуваат многу повеќе за разлика од рускиот јазик, бидејќи се јавуваат како главно средство за изразување на синтаксичките односи во реченицата. Токму со оваа проблематика се работи на лекторските вежби уште од првата година на студии, при што студентите се запозна-

ваат со разновидните нијанси на значењето на именката со предлозите.

Именките во генитив со предлогот **с** означуваат почетен момент на дејство во даден момент и негово натамошно дејство:

(с + род. п. начало)	(с + генитив)
с септември	- од септември
с детство	- од детство
с утра	- од сабајле
с самото начало	- од самиот почеток
с минатата година	- од минатата година
со ден на ден	- од ден на ден
с давни пор	- одамна
с почетокот на XX век	- од почетокот на XX век

На предлогот **с** во македонскиот јазик еквивалентен му е предлогот **од**. Студентите наместо предлогот **с** го употребуваат предлогот **од**. (Од вчера идет дожд, наместо: Со вчера идет дожд.)

За означување на дејство, кое се случува по укажаното дејство се употребува спој од предлог со полнозначен збор

(после + род. п.) (по + генитив)

а) предлогот **после** се употребува со именки кои означуваат дејство или процес:

после завака	- по доручекот
после обода	- по ручекот
после празника	- по празникот

б) именки кои означуваат процес со атрибут, кои укажуваат на долготрајност на дејството:

после тешких размисли - по тешки размислувања

в). именки кои означуваат институции:

после болници	- по болница
после школи	- по училиште

г). именки со атрибут:

после тешкогo дна - по тешкиот ден

после бессонной ноци - по бессонната ноќ

Во рускиот јазик се употребува предлогот *после*, а во македонскиот јазик *по*.

Конструкција со предлогот

(по + пред. п.) (по + локатив)

се употребува со глаголска именка која завршува на **-ие** (означува процес):

по выходе	- по излегување
по заключении	- по склучување
по прибытии	- по пристигнување

Како и во рускиот, и во македонскиот јазик се употребува предлогот *по* за означување на моментот на кажување, кој е оддалечен од моментот на кажувањето или времето за кое станува збор и се употребуваат конструкциите

(через + вин. п.)	(по + акузатив)	(спустя + вин. п.)
(по + акузатив)		

Овие конструкции со предлозите **через** и **спустя** се синонимни, но конструкцијата **спустя** се среќава во книжна лексика и само во тој случај, ако станува збор за веќе завршено дејство.

спустя неделю	- по една недела
спустя год	- по една година
спустя четыре дня	- четири дена потоа

Во македонскиот јазик се употребуваат предлозите *по* и *попо*.

Бројот на именките во акузатив со предлогот **через** лексички е ограничен. Меѓутоа тој се одликува со голема фреквентност и практично е неопходен. Со него се означуваат секунди, минути, дел од денот и ноќта, месец, година и т.н.

через минуту	- по една минута
через неделю	- по една недела
через два дня	- по два дена

Во рускиот јазик се употребува предлогот *через*, а во македонскиот *по*.

За означување на моментот на дејство кое е оддалечено од друго дејство се употребува сложена конструкција:

(через + вин. п. + после + род. п.) (по + акузатив + по + генитив)

Мальчик вошел в класс через пять минут после звонка.

Момчето влезе во училищата пет минути по звончето.

Мы встретимся через час после работы.

Ќе се сретнеме еден час по работа.

Во сложените конструкции во македонскиот јазик се употребува само предлогот *по*.

За утврдување на знаењата во употребата на предложните конструкции неопходно е регуларно и постојано да се употребуваат конструкциите во текстовите. Практиката покажува дека едноставните текстови, дијалози, одговори и поставување на прашања се усвојуваат и се меморираат со употребата на дадените конструкции.

Литература

1. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка, Москва, 1992 г.
2. Усикова Р.П., Шанова З.К., Поворницина М.А., Верижникова Е.В., Македонско-русский словарь, Москва, Астрель. АСТ 2003 г.
3. Чундева Н., Найческа-Сидоровска М., Накев С., Русско-македонский словарь, Скопје, 1997 г.
4. Янко-Триницкая, Русская морфология, Москва, Русский язык, 1982 г.
5. Гудков В.П., Славянские предлоги..., Сборник "Балканское языкознание", Москва, 1973 г.
6. Димитровски Т., Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик, Скопје, 1973 г.

Р Е З Ю М Е

В настоящей статье автор коснулся вопроса употребления предлогов, выражающих временные отношения в русском языке:

с, после, через, спустя, по, через+вин.п.+после+род.п.

Автор отмечает, что в практике преподавания русского языка для носителей македонского языка необходимо особое внимание посвятить употреблению предлогов в русском языке.

Необходимо накапливать навыки в употреблении той или иной предложно-падежной конструкции путем повторяемости этих конструкций в связных текстах, а также составлять диалоги, учить умению задавать вопросы и отвечать на них. Закреплять полученные навыки разнообразными письменными и устными упражнениями.

ИЗРАЗУВАЊЕ МИСЛЕЊЕ, СОГЛАСУВАЊЕ И НЕСОГЛАСУВАЊЕ КАКО ЕДНА ОД МИКРОФУНКЦИИТЕ НА ЈАЗИКОТ

Мира БЕКАР

Апстракт

Овој иџруд ќе го анализира феноменот на јавното мислење, комуницирањето и ќе ја обработи врската меѓу функциите на јазикот и комуникациите кои ги имаат говорителите на еден јазик, во нашиот случај македонскиот. Истото иџака, во овој иџруд ќе се даде акцент на изразувањето мислење како една од микрофункциите на јазикот.

Целта на ова иџразување беше да се набљудуваат субјектите во говорните акти при изразување на соопствено мислење на одредена тема или проблем, и да се увиди кои фрази се користат и на кои начини се претставува личното мислење во Република Македонија.

Методите користени за иџтребите на ова иџразување беа: 1) набљудување; 2) следење на конверзација; 3) запишување и снимање на изразите користени од испитаниците и 4) анализа на собраниот корџус.

1. Јазични вештини и компетенции

Една од најприфатените дефиниции за јазикот е дека тој претставува средство од знаци кое служи за комуникација. Јазикот има микро и макрофункции. Една од микрофункциите на јазикот е изразувањето ставови и мислења.

Секоја индивидуа поседува или ги развива вештините и компетенциите да учествува во актите на говорната комуникација. Според документите на Советот за европската заедничка рамка за изучување на јазиците (*Common European Framework of Reference*

for Languages), особено делот за европските јазични сертификати, се дава опис на вештините коишто треба да ги поседува изучувачот на еден јазик. Овие вештини не се однесуваат само на изучувањето на странски јазици туку секоја индивидуа треба да ги поседува и развива овие вештини за успешна комуникација. Постојат два вида вештини и три вида компетенции.

Под **продуктивни вештини** ги подразбираме усната интеракција и писменото изразување, додека под **вештини на восприемање** ги подразбираме читањето, слушањето и набљудувањето. (Европски јазични сертификати, стр. 22-23)

Што се однесува до компетенциите што се потребни да се оствари комуникација, според критериумите на Европските јазични сертификати најважни се: социолингвистичката, комуникативната и јазичната компетенција.

За потребите на овој труд е важна социолингвистичката компетенција. Таа се дефинира како збир на знаења и вештини потребни за разбирање и совладување на општествената димензија на јазикот и успешно учество во процесите на комуникација. Обично вештините зависат од многу фактори како нивото на образование, културата, средината на која ѝ припаѓаат говорителите и статусот кој го имаат учесниците во комуникацијата.

2. Микрофункции на јазикот

Различните функции на јазикот се производ на различните секојдневни контексти во кои се наоѓаат индивидуите. Способноста да се комуницира во различните контексти бара и поседување на репертоар на соодветен вокабулар, соодветни стратегии и структури на комуникација.

Јазичните функции според креаторите на Европските јазични сертификати се поделени во пет категории:

- Ф1. општествени контакти;
- Ф2. изразување чувства и расположение;
- Ф3. изразување ставови и мислење;
- Ф4. информирање;
- Ф5. поттикнување луѓето да зборуваат и да дејствуваат.

За овој труд важно е да се објасни кои поткатегории ги содржи Ф3. При изразувањето на ставови и мислење говорителите треба да ја развијат компетенцијата за:

- изразување интерес или недостаток на интерес;
- покажување интерес за и изразување согласување и несогласување;
- покажување интерес за и изразување одобрување и неодобрување;
- изразување желба што очекуваме соговорникот да стори;
- изразување на она што ни се допаѓа и не ни се допаѓа;
- преферирање;
- изразување незаинтересираност;
- покажување интерес за нечии планови и искажување на нечии планови и намери;
- изразување мислење;
- изразување степен на сигурност на информацијата;
- изразување степен на важност на информацијата;
- барање потврда;
- контрирање;
- изразување поплаки;
- барање одговор дали нешто е познато за соговорникот и давање одговор.

При комуникацијата во зависност од тоа што сакаме да изразиме од горе наведените функции, се решаваме да ги употребиме најсоодветните фрази типични за дадениот јазик и културното милје во кое се одвива комуникацијата. Беше забележано дека овие фрази и искази се разликуваат во степенот на формалност, но и дека во случаи каде се очекува од соговорникот да употреби формален регистар кој е во согласност со неговиот статус, култура и степен на образование, беше употребуван понеформален регистар кој ја нарушува потребната дистанција меѓу соговорниците.

3. Правила и фактори на комуникација

Јазикот пред сè е средство за размена на информации, но и за воспоставување односи меѓу соговорниците и одржување на тие односи. Според Трацил (Trudgill, 1995) постојат следните правила на комуникација:

- а. додека еден зборува, другите слушаат;
- б. соговорниците се менуваат наизменично, односно „чекаат на ред“;
- в. може да се прекине соговорникот само кога тоа е дозволено.

Комуникацијата претставува двонасочен процес и не би требало да се сведува на меморизирање на материјал, односно што кажува едниот соговорник, без можност за изразување на сопственото мислење. При комуникација, соговорниците треба да даваат и земаат, односно велиме комуникацијата треба да се одвива „напред и назад.“

Набљудувањето на субјектите за потребите на овој труд, како и анализата на собраниот корпус покажува дека во македонската култура се кршат горенаведените правила.

Беше направена анализа кои од општоприфатените фактори од кои зависи комуникацијата влијаат врз изразувањето на мислење во македонска средина и беа изведени следните заклучоци:

1) **Општествената улога** која ја има соговорникот влијае врз начинот на кој го изразуваме мислењето. Забележани беа разлики во зависност од тоа дали се разговара со пријател, непознат човек или сопственик. Потоа многу важна улога како го изразуваме сопственото мислење има и тоа дали имаме супериорна или инфериорна позиција во одреден контекст. Тука подразбираме и дали сме пообразовани од соговорникот, дали сме поинформирани, поискусни и поекстремни.

2) **Доменот, односно средината и контекстот** каде што се одвива комуникацијата влијае значително врз начинот на изразување на мислење. Субјектите вклучени во овој труд учествуваа во телевизиско шоу, присуствуваа на свршувачка, во музичка продавница и во домашен амбиент.

3) Последен фактор кој игра една од клучните улоги при изразување на мислење е **темата на разговор**. Во дадениот случај темите беа музички стилови и вкусови, политика, и актуелни случувања во Република Македонија во периодот од крајот на 2004 година до почетокот на 2005 година.

4. Јавно мислење

При дефинирање на поимот *јавно мислење* треба да се земе предвид свеста на соговорниците за темата или проблемот за кој е потребно да се изрази мислење. Па така, јавното мислење според Јакимовски (2003), е „резултат на комуникацијата меѓу граѓаните како индивидуи во рамките на нивните примарни групи. Когнитивната содржина е во тоа што тие стануваат свесни и обрнуваат внимание на некој проблем. Расправата за тој проблем има за последица тој да стане јавна работа, а алтернативите во расправата се основа на консензусот како суштина на комуникацијата.”

Според Јакимовски, „влијанието на еден субјект врз друг значи дека првиот предизвикува промени во однесувањето на вториот. Влијанието на комуникологијата долго време беше анализирано како остварување или манифестација на моќ.” Јакимовски продолжува, велејќи дека влијанието на комуникологијата било анализирано како нешто што се темели врз моќ и присила, при што се нагласува способноста на моќните да го променат мислењето на индивидуата кое резултира со промена на нејзиното однесување.

5. Преглед и анализа на фразите користени за изразување мислење, согласување и несогласување

Анализата ја започнав со размислување за воспитувањето на помладите индивидуи во Република Македонија и балканскиот менталитет. Горенаведените тврдења на Јакимовски би ги дополнила со исказите од типот „Кути, најарно е!” „Најумен си кога молчиш!“, „Не се бунџи, да не настрадаш!”, фраза која е често присутна во образовните институции, и „Тешко тебе ако не мислиш така!”

Анализата беше извршена врз разговори направени во музичката продавница „Рекорд Рекордс”, ТВ емисиите „ЧУМУ”, „СВЕТЛА ТОЧКА” и „ВРТЕЛЕШКА”. Потоа беа следени анкети изведени меѓу граѓаните со цел да го искажат сопственото мислење за филмот „Поблиску” и да одговорат на прашањето, „Дали Скопје може да има филмски град?”

Следуваат два примера на одговори кои претставуваат два дијаметрално различни пристапи при изразување мислење. На прашањето, **Како филмот?**, поставено од новинарка која интервјуира граѓани кои излегуваат од киносала по завршување на при-

кажувањето на премиерата на филмот „Поблиску“ следува одговор: **„Многу добро. Совршени дијалози. Ќе уживаш.“**

Прво би сакала да го коментирам регистарот кој е употребен од страна на новинарката, која веднаш преминува на второ лице еднина, најверојатно сакајќи да ја намали дистанцијата со соговорниците. Во повеќето случаи се покажа дека доколку оној што прашува користи неформален тон, тогаш оној што одговора го прифаќа тонот и регистарот на првиот соговорник. Иако вториот соговорник во примерот дава краток одговор, тој е апсолутно ефикасен и говорителот успева во три кратки фрази да го каже своето мислење, да даде аргументи за да си го оправда ставот и да не убеди во својот став.

Вториот пример се одговори на прашањето: **„Дали Скопје може да има филмски град?“** (од анкета спроведена на 'Вртелешка')

Одговори:

- Па не знам.
- Па да, зошто да не.
- Нема можности.
- Сигурно дека мислам дека треба.
- Би требало.
- Јас сум за филмски град.
- Ако може да си го дозволи тоа, зошто да не.

Интересно е да се анализира што значи одговорот „Не знам“. Доколку од оваа анкета треба да се пресмета статистика колку од граѓаните се за постоење на филмски град, а колку против, валидноста на анкетите се доведува во прашање, бидејќи би се отфрлила целната група што одговара со „Не знам.“ Дали „не знам“ е *немнение*, постоење на конформизам или е неподготвеност да се одговори од најразлични причини? Беше забележано дека постои феномен кога луѓето немаат можност да одговорат со „не знам“, одговараат потврдно.

Резултатите на анализата на корпусот ги дадоа следните фрази како најупотребувани во македонскиот јазик. Фразите се поделени во четири групи: фрази за изразување мислење, фрази за изразување согласност, фрази за изразување несогласување и фрази за изразување на мислењето на другите луѓе.

5.1 Изразување мислење

1. Фрази користени за изразување мислење

- Мислам дека...
- Сметам дека...
- Лично сметам дека...
- Според мое мислење...
- Не мислиш/те дека...
- Не знам што да речам/ да ти кажам.
- Дозволете ми да ви кажам што мислам.
- Сакам да ви кажам дека...
- Би сакал **само** да кажам...
- **Само** една работа да ви кажам/објаснам...
- Слушај дечко, дозволи да ти објаснам.
- Ако може да ме оставите, многу краток ќе бидам.
- Ако мене ме прашувате, ќе ви речам...
- Знаеш што ќе ти одговорам, ...
- Кога ќе се земе се предвид, може да се рече/заклучи дека...
- Ви реков,
- За мене е несфатливо да...
- Се обидувам да ви ја вратам довербата...
- Најучтиво ве молам да кажам...
- Јас во почетокот кога кажав, мислев...
- Имам аргументи колку што сакате.
- Ви тврдам дека во Теарце нема поделба.
- Сега би кажал нешто лично, за мене.
- Да не ме разберете погрешно...
- Само ова сакам да ти кажам и крај на муабетот.
- Се надевам дека оваа дискусија е затворена/завршена.
- Дали ме разбирате...
- Дајте да го расчистиме ова.

Интересна е фразата „Само ова сакам да ти кажам и крај на муабетот”, која е пример на нарушување на основните правила на комуникација предложени од Трацил (Trudgill) кои велат дека секој соговорник чека на ред и дека конверзацијата е двонасочен процес. Но, во дадениот пример очигледно е дека првиот соговорник им оневозможува на останатите соговорници да го изразат своето мислење и ја наметнува својата моќ.

5.2 Изразување согласување и несогласување

2. Фрази користени за изразување согласување	3. Фрази користени за изразување несогласување
- Се согласувам. (Апсолутно се согласувам.) - (Да), така е. - Да, се разбира. - Во право си / сте. - Добра поента имаш/те. Добра ти е поентава. Па тоа беше и мојата поента. - Точно. (Апсолутно точно.) - Токму / баш тоа и јас сакав да го кажам. - 100 % си во право. - Не знам, можеби си во право.	- Не се согласувам. - Не си во право / За жал не си во право. - Тоа не е точно / вистина. - Јас сум против тоа. - Не сум баш сигурен во тоа. - Не ти верувам. - Можеби си во право, ама јас не мислам така. - Врска немаш. Ова нема врска. - (Ма) не ме зафркавај!/Зезај! (Изјава кога соговорникот не се согласува дека одреден филм или песна, девојка биле одлични.) - Не биди смешен. - Па, не би се согласила со таа (ваша) констатација. (Иако навидум учтивва форма, премногу е груба заради интонацијата.) - Ај не туку ми продавајте/ продавај демагогии. (За тоа не сакам да се потсекам и да зборувам.) - Јас се трудам да немам омраза во тоа што го кажувам. - Не, не морам да ви кажам. - Просто те жалам што зборуваш вака. - Нонсенс, мислам глупост невидена. - Нема зошто да му верувам. - Разбирам, но... - Да, но што во ситуација кога... - Не го реков тоа. - Можеби, но... - И да е така, јас мислам...

Од сите наведени фрази, фразата „Просто те жалам што зборуваш вака” е пример за разликата во две култури. При изучување на англискиот јазик, секогаш во учебниците се нагласува дека кога се согласуваме, или особено кога не се согласуваме со соговорниците, треба да бидеме многу љубезни, дури и во случаи кога соговорникот е некој кого го познаваме добро. Но, наведената фраза

за жал ќе претставува проблем при интеркултурната комуникација.

Беше забележано дека субјектите ги испуштаат воведните фрази. На пример на прашањето, „Како филмот?“ одговараат со „Грозен и глупав.“ Фразава би значела дека општото мислење за филмот е дека е глупав, меѓутоа се работи за мислење на една индивидуа и би требало да следи воведната фраза, „Според мене, филмот е грозен и глупав.“

5.3 Изразување на мислењето на трето лице

4. Фрази користени за изразување на мислењето на трето лице

- Сум чул дека...
- Велат...
- Се зборува дека...
- Многу луѓе мислат дека...
- Сигурно сте/си чул дека...

На крајот би сакала да дадам пример за “vague language”, концепт кој го преведуваме со празен или немушт јазик. Се работи за случај кога зборуваме, а ништо не кажуваме, не презентираме факти и аргументи. Овој термин би можел да го објасни и случајот кога учесниците во комуникативниот чин не сакаат или не можат да го изразат своето мислење. Ова ќе го илустрираме со примерот преземен од музичка емисија каде се најавува нов спот. Најавувачката вели: „Ова е еден **прекрасен** албум со десет **прекрасни** песни. А сега ќе го видиме новиот **спот** на Каролина, која изгледа **прекрасно**. Се надевам дека ќе ви се дојадне.“

Завршува спотот и најавувачката заклучува: „Навистина **прекрасен спот**.“

Очигледно е дека се работи за празен јазик каде функцијата на јазикот да информира е занемарена. Единствена нова информација која ја прима слушателот е дека Каролина има нов спот, кој е прекрасен, но не е јасно зошто е така, бидејќи мислењето не е аргументирано од првиот соговорник, кој истовремено не му дава можност на слушателот да се согласи или да не се согласи со неговото мислење.

Анализата на резултатите покажува дека мнозинството набљудувани субјекти се агресивни при комуникацијата, дури и во контексти кога темата не е провокативна. Тие го изразуваат своето мислење со викање, мислејќи дека ако се надвика соговорникот, тоа е начин да се наметне одреден став. Во повеќето случаи кога се изразува несогласување, тоа е проследено со навреда. Ова можеме да го илустрираме со употребената фраза од еден субјект, „Јас се тврдам да немам омраза во тоа што го кажувам.“

Лексичката анализа покажува дека модалните глаголи *сака*, *може*, *треба* и фразите кои изразуваат модалност како *веројатно*, *можеби* се најчесто употребувани фрази.

6. Заклучок и коментар

Изразувањето мислење, согласувањето и несогласувањето претставуваат микрофункции на јазикот кои се условени од факторите статус, тема на разговор, релација со соговорникот, позиција што ја има соговорникот и доменот односно средината и контекстот каде се одвива комуникацијата. Исто така, при изразување мислење и ефектот кој се постигнува врз соговорникот, голема улога играат угледот, знаењето и информираноста на соговорникот, способноста за наоѓање и презентирање на аргументи односно реторичките способности, довербата и харизмата.

При набљудување и анализа на собраниот материјал го зедов предвид воспитувањето како дополнителен фактор кој игра клучна улога врз начините на изразување на мислење. Воспитувањето во некои општества меѓу кои и Република Македонија е такво да се мисли попрво на егзистенција и страв дека ако јавно се изрази мислењето, можни се несакани последици врз интегритетот на индивидуите. Потребно е да се издига идентитетот, да се развиваат компетенциите и сигурноста при изразување на сопствениот став. Додека светот зборува и размислува за подигање на културната свест и интеркултурната компетенција, во нашата средина треба прво да се случи национално созревање, па потоа да се премине кон развивање на индивидуите во космополити и граѓани на светот.

Човештвото прераснува во универзална заедница, во која културниот, економскиот, политичкиот развој, развојот на образованието, на медиумската и информациската технологија ги поврзува повеќестрано различните делови и граѓани на светот. Како што вели Јакимовски, „глобализацијата на комуницирањето создава

нова меѓународна клима за артикулирање на јавно мислење и формирање на светска јавност.”

Интернетот, како вид на медиум од една страна овозможува секоја индивидуа да има право на глас, но, од друга страна, се наметнува прашањето дали овозможува и развој на критичкото мислење.

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Channell, J. M. (1994). *Vague Language*. Oxford: Oxford University Press.

Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching and assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dzordzevic, T. (1989). *Teorija masovnih komunikacija* (vtoro izdanie). Beograd: Savez inzenjera i tehnicara Jugoslavije.

Hudson, R. (1996). *Sociolinguistics* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Јакимовски, Љ. (2003). *Јавно мислење, масовно комуницирање, информациско ојшћество*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први”.

Keller, E., & Warner, T. (1988). *Conversation Gambits*. Hove City: Language Teaching Publications.

Kramsch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.

The European Language Certificates, Certificates in English: Learning Objectives and Test Format. (1998). Frankfurt am Main: WBT Welterbildungs-Testsysteme GmbH.

Trudgill, P. (1995). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society* (3rd ed.). London: Penguin Group

Vlock, D. (2004). Mayhew, Henry (1812–1887). *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press.

<http://www.people.ex.ac.uk/PErnest/pome16/docs/rowland.doc>

Summary

This article describes the phenomenon of public opinion and communication. The accent is put on the relation between the microfunctions of the language and the competences of the speakers. The aim of this article is to explore and present the phrases which are used in Macedonian for expressing opinion, agreement and disagreement and the factors that influence the choice of a certain expression.

ЗА РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЈА

Катерина ВЕЛЈАНОВСКА

Кодификацијата на македонскиот јазик (1945 година) е официјално завршена со конституирањето на македонската држава. Доцната официјална кодификација на современиот македонски јазик (во однос на другите словенски јазици) претставува последица на историските околности што биле далеку од пријатни за непречен развој на македонскиот народ во сите сфери на животот. Сепак, македонскиот јазик има долга и богата писмена традиција, почнувајќи од податокот дека за основа на најстариот словенски литературен јазик е земен јужномакедонски говор.

Во нашата наука за јазикот е востановено дека во XVI век македонскиот јазик е јазик од аналитичен тип, онаков каков што е и денес. Уште од овој век потекнува една збирка зборови (гласар) на македонски јазик, толкувани со грчки еквиваленти и пишувани со грчко писмо. Овој ракописен зборник, како дело од старата грчка книжевност се чува во Ватиканската библиотека. Професорите Чиро Цанели и Андре Вајан ја објавија најдената збирка од македонски зборови во трудот *Un lexique macedonien du XVI siecle* во Париз, во 1958 год. Непознатиот автор забележал во неа околу 300 македонски зборови од Костурско, Егејска Македонија (главно, имиња на животни, растенија, делови од носијата, деновите во неделата, покуќнината и др.).

До следниот лексикографски труд ќе поминат два и пол века. Кон крајот на XVIII век, најверојатно во 1794 година (сп. Т. Димитровски, 1981), поп Даниил од Москополе објавува во својата книга *Issagogiki didaskalia Четирџазичник (Lexicon tetraglosson)*. Во него, напоредно со грчка-та, ароманската и албанската паралела, се дава и македонска паралела на голем број зборови и реченици од охридскиот говор, пишувани со грчко писмо. Ниту еден примерок од оваа книга не е зачуван, но, за среќа, *Четирџазичникот*, разговорник на четири јазици, е препечатен во 1802 година во Венеција. Новото издание е и проширено. Овој разговорник бил популарна книга. Тоа се потврдува со неговото внесу-

вање во книгата *Книга за научение трих јазиков*, печатена во Солун во 1841 година. Разликата меѓу изданието од Венеција и ова во Солун е во тоа што во последното се испуштени ароманската и албанската паралела, а додадена е турската. Текстовите се печатени со кирилско писмо. За сите оние што се занимаваат со македонистика овој речник претставува голем интерес. Секако, треба да се подвлече дека тој е првата печатена македонска книга. Јазичната норма, како што истакнува Тодоровски (1989), што е регистрирана во него, е всушност основата на денешниот современ македонски јазик. Овој речник претставува вистинска библиографска реткост (познато е дека постојат уште само пет-шест примероци во библиотеките на Виена, Атина, Букурешт, Лондон, Софија и Скопје). Во текот на времето ќе доживее осум изданија.

Во XIX век се објавени неколку лексикографски трудови. Прво, ќе го споменеме трудот на В. Карациќ од 1822 година, *Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика с особитим огледима бугарског језика*, во кој авторот објавува ред зборови од говорот на Разлог, Пиринска Македонија, заедно со мала збирка македонски народни песни и неколку библиски текстови.

Работата врз прибирањето на македонското усно народно творештво во половината на XIX век, но и подоцна, придонесе да се собере дел од лексичкото богатство на македонскиот јазик. Збирки на зборови наоѓаме во зборниците на народни песни и приказни на браќата Миладиновци, на Стефан Верковиќ, на Кузман Шапкарев, на Марко Цепенков и др.

Во осумдесеттите години Ѓорѓи Пулевски, за македонскиот јазик, значајна личност, издаде, меѓу другото, и два речника, односно разговорника: *Речник од четири јазика* (српско-албански, т.е. македонски; арбански-албански; турски и грчки) во Белград, во 1873 година, и *Речник од три јазика* (македонски, арбански и турски) во Белград, 1875 година.

Во ракопис се останати и неколку лексикографски трудови од овој период. Најзначаен е речникот на Панајот Гиновски, *Мијачки речник по нашем мијачком говору* од 1882 година. Тој содржи околу 20 000 зборови, толкувани на македонски или на српски/хрватски, или на руски. Како мошне обемен речник на еден говор, има дијалектолошка вредност за проучувањето на галичкиот говор. Овде ќе го споменеме и *Грчко-македонскиот разговорник и речник*, составен во шеесеттите години на XIX век во Охрид, а по содржината сличен на *Четиријазичникот* на Даниил. Македонскиот текст, заедно со грчкиот, е пишуван со грчко писмо (на околу 600 страници). За него основни податоци дава Б. Конески (1951).

Своите први организирани чекори, македонската лексикографија ги прави по Втората светска војна, во услови на слободен национален и културен развој во рамките на тогашната ФНРЈ, а подоцна СФРЈ.

Во 1950 година излезе проширено издание на *Правописот на македонскиот јазик* од Блаже Конески и од Крум Тошев, а кон него е додаден и *Правописен речник*, изработен од Божидар Видоески и од Радмила Угринова.

Во 1952 година излегува на англиски јазик *Граматика на македонскиот јазик* од американскиот славист Хорас Лант. Во неа има обемен речник од 6000 зборови со англиски еквиваленти.

Институтот за македонски јазик *Крсте Мисирков* е нашата најзначајна научна институција каде што се работи на големи проекти. Во Институтот се одвиваат на организиран начин истражувањата на македонскиот јазик во неговата целина – од најстариот, кирилometодиевскиот период, па до неговата современа состојба. Се разбира, најзначајна дејност е лексикографската, и токму затоа, овој преглед ќе го започнеме со посебните лексикографски трудови на оваа институција.

Во 1955 година во Институтот за македонски јазик *Крсте П. Мисирков* почнува работата на *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, кој излезе во три тома во периодот од 1961 до 1966 година. Составувачи се Тодор Димитровски, Благоја Корубин и Трајко Стаматоски, под редакција на Блаже Конески. Тритомниот речник не е строго нормативен, иако составувачите настојуваа да биде и таков. Го работеа под императив на времето и си поставија пошироки задачи: да и' дадат на македонската јавност дело во кое ќе биде претставен, во солидна мера, лексичкиот состав на македонскиот јазик, и да дадат, на планот на лексиката, нови потврди за суштествувањето на нашиот јазичен стандард и неговиот брз развој. Содржи околу 65000 зборови толкувани во поголем дел описно, со македонски зборови, и со редовно наведување на српскохрватските еквиваленти. Ексерпцијата е направена од современи литературни, научни и публицистички дела, од народното творештво и од одделни лексички прилози од областа на македонската дијалектологија. Овој речник доживеа три изданија. Тој има големо значење во стабилизацијата на македонската лексика, а послужи и како основа во составување на повеќе други речници. Овде ќе ги споменеме *Обратниот речник на македонскиот јазик* (1967) од Владимир Миличиќ, во кој се опфатени 64578 зборови и преку 1200 географски називи, во издание на Институтот за македонски јазик; потоа *правописен речник* од околу 30000 зборови кон *Правописот на македонскиот литературен јазик* од 1971 и 1979 година; како и повеќе двојазични речници: *Македонско-руски речник*, 1969 од Ксенија Гавриш; *Македон-*

ско-француски речник, 1973 од Дано Китановски; *Македонско-албански речник* од Миле Корвезировски и Љутви Руси; *Македонско-турски речник* од Кевсер Сејфула и Миле Корвезировски и др., кои се јавија како потреба за реализацијата на наставата по други јазици во училиштата.

Во изминатиов период, речничките картотеки на Институтот за македонски јазик *Крсте П. Мисирков*, беа користени за работа врз повеќе лексикографски проекти, и се објавени повеќе јазични речници.

1. Како резултат на работата на пробната свеска *Синтаксичко-генеративен речник на македонските глаголи* (1979), под редакција на Благоја Корубин, е проектот *Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи*. Основна цел на Речникот е лексикализирано-синтаксичката презентација и репрезентација на македонскиот глагол како предикат на една конкретна реченица и еден вид централна компонента на нејзината синтаксичко-семантичка структура, формирана врз основа и во границите на интенцијата на глаголот како конкретна лексема, т.е. од единици што се во помала или во поголема мера конотирани од неговиот семантички полнеж, имплицирани во него. Овој Речник излезе во шест тома: том I, А-Ж, 1992; том II, З-К, 1997; том III, Л-О, 2000; том IV, П, 2000; том V, Р-С, 2001 и том VI, Т-Ш, 2001, редакција на I том на Благоја Корубин, а на останатите пет на Снежана Велковска.

2. Од *Речникот на народната поезија* досега се објавени четири тома: том I, А-Г, 1983; том II, Д-С, 1987; том III, И-К, 1993 и том IV, Л-М, 2001 година, под редакција на Тодор Димитровски. Во него, зборовните единици се толкуваат описно, а при тоа, неретко, се користени и синоними, како и наведување на повеќезначноста на одделните зборовни единици. Стиховите од народните песни, истовремено се и илустративни примери за контекст во кои се среќава зборовната единица.

3. Од областа на антропонимијата е *Речникот на презимињата кај Македонците* (том I, А-Љ, 1994 г. и том II, М-Ш, 2001 г.). Негови автори се: Олга Иванова, Марија Коробар-Белчева, Маринко Митков и Трајко Стаматоски како редактор и обработувач. Материјалот за овој Речник е ексцерпиран од пописот на населението во нашата Република од 1961 година, отстапен од Заводот за статистика на РМ. Обработени се само презимињата на Македонците, а останато е да се обработат презимињата на другите етнички заедници. Двата тома содржат вкупно 23 943 заглавни единици. Преку обработените презимиња, може да се дојде до следните податоци: ареалите и фреквенцијата на секое презиме, основата на секое презиме со три можни ознаки: име, прекар или антропоним, се објаснува структурата на името и неговото потекло. Од истата област, само како самостојно издание, овде ќе го споменеме и *Речни-*

кот на личните имиња кај Македонците од Љубица Станковска од 1992 година. Овој речник е прв од ваков вид и обем, во кој по азбучен ред се внесени личните имиња во својата основна или изведена форма, како заглавна единица, и сите нејзини откриени варијанти. Речникот концепциски е поделен на два дела: машки лични и женски лични имиња.

4. Од проектот на Одделението за историја на македонскиот јазик *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, од кој беа објавени неколку свески, денес, како придобивка на современата палеословенистичка лексикографија се надоврзува *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* том I, Вовед, А-Б, гл. уредник З. Рибарова, редакција: Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, 2006 год. Материјалната база на Речникот ја сочинуваат околу два милиона збороформи, ексцерпирани од 29 текстови пишувани во македонските средновековни скрипториуми во периодот од XII до XVI век. Меѓу нив се застапени текстови со разна жанровска припадност што овозможува лексикографско претставување на лексеми од разновидни семантички области. Овој Речник содржи 1496 заглавни зборови од буквите А (520) и Б (976). Тоа е речиси двојно повеќе од *Речникот на старословенскиот јазик*. Во речничката статија се врши детална анализа на семантичката структура на лексемите, значењето се дефинира со превод на македонски, руски и англиски јазик кој по потреба се дополнува со описна дефиниција на поимот. Кај секој заглавен збор се наведува неговата застапеност во изворите, и се врши упатување на неговите синоними потврдени во лексичкиот архив на Речникот.

Од истата област, само како проект на *Институтот за старословенска култура* е *Старословенско-македонски речник (со грчки паралели)* од 1999 година, под редакција на Вангелија Десподова, а составувачи се: Соња Новотни, Елка Јачева-Улчар и Марија Чичева-Алексик.

5. Од областа на топонимијата се двата речника на авторката Олга Иванова, изданија на ИМЈ: *Речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница*, 1996 година и *Обратен речник на топонимите во областа по сливот на Брегалница*, 2001 година.

По неколку децении од излегувањето од печат на *Речникот на македонски јазик со српскохрватски толкувања*, и по неколкугодишно работење врз еден проект, мошне значаен за македонската лексикографија, во 2003 година излезе првиот том, А-Ж, на *Толковниот речник на македонскиот јазик*, а во 2005 и вториот том, З-К. Појавата на овој речник претставуваше важен културен настан на македонскиот народ. Раководител на проектот е Снежана Велковска, редакција во состав: Ки-

рил Конески (кој го состави и упатството за изработка на Речникот), Снежана Велковска и Живко Цветковски. Врз работата на првиот том зедоа учество уште тринаесет соработници. Речникот содржи: Предговор, Вовед, Скратеници и основен текст со речничките статии. Во воведниот дел, Речникот се одредува како дескриптивен, но и како нормативен еднојазичен речник на современиот стандарден македонски јазик, кој се планира, кога ќе биде завршен, да има обем од околу 100000 зборови. Речникот им е наменет на најширок круг корисници, бидејќи ја опфаќа најфреквентната современа лексика, и тоа, онаа што е немаркирана, неутрална, а потоа и онаа што е стилски маркирана (разговорна, книжна, архаична, термилошка, експресивна, дијалектна). Во Речникот не се внесени: лексиката со ограничена употреба, абривијатурите и сопствените имиња. Зборовите се дадени по азбучен ред и во кодифицирана форма. Акцентот се бележи само во примерите кои претставуваат отстапки од третосложното акцентирање. Списокот на скратеници изнесува помалку од 100 граматички и лексикографски единици (приближно толкав е бројот на симболи и во другите современи речници на други јазици). Речничката статија содржи семантичка реализација во рамките на полисемантичката структура (која се забележува со броеви), потоа следат граматички информации, стилски и употребни вредности на зборовите, а секое значење е потврдено со примери. На крајот се дадени постојаните изрази, фраземите со дефинициите.

Со излегувањето на вториот том, временски се совпадна и излегувањето од печат на *Речникот на македонскиот јазик* од Зозе Мурговски (2006) во издание на Филолошкиот факултет *Блаже Конески* од Скопје. Ова е прв еднотомен *толковен* речник на македонскиот јазик. Содржи: Предговор, Упатства за служење со речникот и Кратенки. Во него се објаснети околу 60000 зборови и 10000 фрази и идиоми. Речникот содржи кратки дефиниции на зборови од науката, уметноста, техниката, астрономијата, митологијата и др.; кратенки, акроними, граматички и контекстуални појаснувања, стилски квалификатори на зборовите (формален, неформален, сленг и сл.). Во него се забележани и голем број зборови од туѓо потекло влезени во македонскиот јазик во последните неколку децении. Значењето се толкува со кратки дефиниции. Кај повеќезначните зборови, секое значење е воведено со броеви, и претставува посебна семантичка целина. Синонимите на дефинираниот збор се воведуваат со точка и записка, а во одредени случаи, дефинирањето се врши само со синоними.

Огромен термилошки материјал од различни области на науката и техниката е објавен во списанието *Македонска терминологија*, коешто го издава Македонската академија на науките и уметностите од

1971 година. Излезени се над 100 свески. Целта на овој научен проект е да се објават во посебни изданија терминологиите на одделни науки.

Особен развој македонската лексикографија доживува последниве две децении, период кога се појавија повеќе јазични речници од различни области и од други издавачи од Република Македонија, но и од странство.

Тодор Димитровски се јавува како автор на *Речникот на Бели Мугри на Кочо Рацин* (1990). Според него, поетот Рацин употребил 1704 зборовни единици во целокупното творештво. Димитровски го изработува и *Конфронтативниот руско-македонски речник* (1996). Се работи за речник изработен врз основа на рускиот оригинал на уводната глава од делото на Ј. Флеров *Православни црковни братства* (Москва, 1858) и преводот на Константин Миладинов.

Во Љубљана во 1991 година е објавен *Основниот честотен речник на Нова Македонија* од Драги Стефанија. Овој речник нуди статистички податоци за весникот *Нова Македонија* за периодот септември-Ноември 1981 година во кој се регистрирани 4220 зборови. Речникот е поделен на два дела: честотен (фреквентен) и азбучен. Во првиот дел е одбележан прво редниот број, потоа апсолутната фреквенција на зборот, а во заграда се фреквенциите на афиксите. Во *азбучниот* дел се означени прво редните броеви, а во заграда е фреквенцијата на зборот, што овозможува користење на сите форми од фреквентниот речник. Како што истакнува авторот, истовремено, овој речник може да послужи за изработка на двојазични речници или лексикон за основни, средни и други училишта.

Жаргонската лексика на македонскиот јазик е забележана во *Речникот на жаргонски зборови и изрази* (1997) од Томислав Трневски. Во него е пренесен јазичниот израз на скопските средношколци во периодот од 1989 до 1991 година. Со оглед на природата на жаргонизмите, на нивната нестандартна значенско-функционална димензија што ја имаат во јазичната практика на младите луѓе, во овој речник направен е обид да се синтетизираат повеќе аспекти што можат да бидат корисни за поблиско, а во одделни случаи и за пошироко одредување на нивните значења или можните нијанси што ги придобиваат во актот на комуникација. Во Речникот се наведени повеќе од 1800 зборовни единици (зборови, варијанти на зборови и фразеолошки изрази).

Развојот во областа на литературата, науката и на културата воопшто, големите промени во целокупниот општествен живот на нашата земја во последниве две децении, особено по 1990 година, се одразија и врз развојот на македонскиот стандарден јазик, изразувајќи се пред сè во многуте динамични промени на неговиот лексички состав. Тој факт

ја наложи потребата од изработка на нов правописен речник со соодветна преработка, измени и дополнувања. Така, во 1999 година од печат излезе *Правописниот речник на македонскиот литературен јазик* од Кирил Конески. Тој содржи над 42000 зборови. Правописниот речник, по својата намена, ги содржи, главно, зборовите кај кои се јавуваат проблеми во однос на нивната правописна форма. Како прирачник за широка употреба, во него е внесена, во определен обем, општојазичната лексика, а од стручно-научните термини оние што се во поширока употреба. Во ограничен број се внесени и одделни лични имиња (наши, со оглед на правописната проблематика, и туѓи, главно презимиња од кои се изведени одделни термини или терминологски изрази). Во Речникот се внесени почесто употребуваните скратеници на сложените називи (МНТ, ООН и сл.) и скратувања на одделни зборови (д-р, г-ѓа и сл.).

Подетално проучување и претставување на странските имиња (антропоними и топоними) во македонскиот јазик содржи книгата *Странски имиња (адаптација и транскрипција) со Речник на географски имиња* (1998) од Лидија Арсова-Николиќ. Авторката го разгледува пренесувањето – адаптацијата и транскрипцијата на личните и географските имиња од англискиот, од германскиот и од францускиот јазик. Имињата се претставени во три форми (две се однесуваат на изворниот јазик, една на јазикот-цел): а) графолошка (како се пишува името во странскиот јазик); б) фонетска (како се изговара) и в) формата на името во македонскиот јазик. Во вториот дел е даден Речник на географски имиња (македонско-англиски, македонско-германски и македонско-француски). Од слични побуди, како помагало за што поточно пренесување на туѓите имиња од англиското јазично подрачје е *Транскрипцискиот речник на англиските лични имиња* (2003) од Наташа Стојановска и Лилјана Угриновска. Сите одредници во него се дадени со следниве податоци: изворната правописна форма, адаптираниот изговор, македонската транскрипција, одредена забелешка за употребата на некое име.

Од областа на дијалектологијата е *Речникот на југоисточните говори во југоисточниот егејски дел* од Коста Пеев. Досега се објавени четири тома, во 1999, 2002, 2004 и 2006, и обработени се зборовните единици до буквата П. Целта на овој речник е да го регистрира и да го зачува дијалектот што исчезнува. Важноста на овој Речник потекнува од фактот дека лексичкиот материјал доаѓа од говори кои денеска не се веќе живи на нивниот изворен простор. Содржи лексички и фразеолошки материјал од говорите во Драмско, Серско, Солунско, Воденско, Енице-Вардарско, Кајларско, Гевгелиско, Дојранско и Кукушко. Во пр-

виот том дадени се *Уводни белешки*, *Речник* и *Одбрани граматички прашања*.

Од областа на македонската фразеологија се следните речници:

1. заедничкиот труд на Лилија Ермакова и Борис Марков *Краток руско-македонски фразеолошки речник* (1981) кој претставува учебно помагало наменето на студентите кои го учат рускиот јазик и содржи околу 1000 фразеолошки изрази со македонски еквиваленти; 2. *Речникот на литературни изрази* (1995) од Тодор Димитровски содржи 700 изрази и изреки: афоризми, максими, сентенции и други кратки мудри мисли што се употребуваат во писмената и усната реч на образованите слоеви во многу земји во светот. Во Речникот, овие изрази се дадени со превод на македонски, но и во оригинална форма, со нивно толкување, како и условите во кои настанале тие. 3. *Македонско-англиски речник на идиоми* и *Англиско-македонски речник на идиоми* (1993) од Зозе Мурговски е речник во кој се регистрирани околу 5200 изрази, објаснети со соодветни англиски, односно македонски еквиваленти. 4. Четвртиот труд од оваа област е *Фразеолошкиот речник на македонски јазик* од А до Ј (2003) од Тодор Димитровски и Ташко Ширилов. Во него фразеолошките изрази, околу 12000 на број, се забележани по азбучен ред, со нивното значење, а поголем дел од нив се илустрирани со примери од македонската убава литература.

Оваа статија претставува увид во достигнувањата, резултатите, успехите, но и проблемите во проучувањето и претставувањето на лексиката на македонскиот народен и стандарден јазик. Се обидовме да дадеме објективна и реална слика на развојот на македонската лексикографија и дадовме акцент на поважните и на достапните изданија на јазични речници на македонски јазик. Постојат речници во другите словенски јазици, што ги нема во македонскиот, но реализирањето на таа макотрпна работа врз нови речници им останува на новите генерации млади лексикографи и лексиколози.

Користена литература

- Баскиќ Р., 1985, *Постигањата на македонската лексикографија*, Литературен збор, бр. 1, 63-70, Скопје.
- Гортан-Премк Д., 2006, *Толковен речник на македонскиот јазик, том I, А-Ж, ИМЈ Крсте Мисирков, Скопје, 2003*, Македонски јазик год. LVI, 203-208.
- Димитровски Т., 1981, *Лексикографски трудови за македонскиот јазик*, Литературен збор, бр. 4, 43-50, Скопје.
- Конески Бл., *За македонскиот литературен јазик*, 1981, Скопје.
- Тодоровски Г., *Белешки за првата печатена македонска книга (Кон Речникот од четири јазика на Даниил Москополец)*, 1989, Литературен збор, бр. 3-4, 23-40, Скопје.
- Зборник на трудови од собирот *Педесет години на македонската наука за јазикот*, 1997, МАНУ, Скопје.
- Зборник на трудови од собирот *Македонската лексикологија и лексикографија*, 2001, Скопје.

ON THE DEVELOPMENT OF THE MACEDONIAN LEXICOGRAPHY

Katerina VELJANOVSKA

The purpose of this paper is to present a survey of the development of the Macedonian Lexicography. The paper focuses on the specialized linguistic dictionaries published in the Republic of Macedonia.

ЕСТЕТИКАТА НА КОМУНИКАЦИЈАТА И МЕДИУМИТЕ ВО НАСТАВАТА ПО ЛИТЕРАТУРА

Виолета ДИМОВА

Предметот на мојот интерес, даден во насловот на темата е испровоциран од неколку фактори:

1. од постојаните тенденции за современи концепти во воспитно-образовниот процес, во кој ученикот е сè повеќе субјект на наставата;

2. од сè поголемиот „притисок“ на медиумите во целокупното општествено живеење и

3. пред сè поради фактот што кај нас, за жал, до сега не се направени некои попродабочени теориски и емпириски истражувања во врска со медиумското образование, односно користење на медиумите во наставата по сите наставни предмети, вклучувајќи ја, се разбира, тука и наставата по предметот македонски јазик и литература.

Свесна за комплексноста на проблемот со кој се зафаќам во насловот, ќе се обидам да поттикнам дебата за нешто што е толку присутно сега и овде и претставува составен дел од секојдневното општествено постоење, а тоа се медиумите кои неминовно го изменија однесувањето на децата и на родителите во однос на претходните генерации. Ако појдеме од ставот дека литературата не е наставен материјал, со оглед на природата на литературното дело што пред сè треба да се проучува во наставата како уметност на пишаниот збор, ќе заклучиме дека интердисциплинарноста во пристапот ѝ е однапред утврдена. Имено, литературните текстови може да послужат во градењето на претставите, поимите и потеклото за многу предмети, без притоа да се изгуби спецификата на естетската комуникација. Културната значајност на литературата лежи во нејзиниот придонес кон системот на симболи со чија помош поголеми заедници создаваат свој идентитет. Музиката, танцот, спортот, сликарската уметност, архитектурата и јасно литера-

турата, се форми на комуникација со кои од една страна се бара поврзување со минатото (традиција), а од друга страна може од минатото да се разграничат современите потреби (иновација) и да се развијат идни перспективи. Литературата како дел од културната свест на поголема група станува делокруг во кој се одлучува што ќе се запамети.

Она што е карактеристично за литературата е дека во неа не станува збор за аспектите на одредена наука, туку се работи за „животни врски“ кои многу подобро овозможуваат мултиперспективно истражување отколку еден обичен стручен текст. Литературата ниту копира, ниту цитира, туку создава свој, сопствен свет, што на читателот му го нуди како замислен простор. Така таа останува отворена за „здружени системи“ и овозможува повеќекратно учење. Повеќепредметниот концепт во пристапот кон литературата води до т.н. *ојворена наштава по лишература*.

Суштинската цел на литературното образование во денешно време е да се разбуди интересот на учениците за корисна и продлабочена рецепција на литературата, која ги задоволува нивните потреби за индивидуализација и да ги оспособи да се повикаат на медиумски дијалог со другите, како и да им се дозволи преку литературата да учествуваат во процесот на општествено саморазбирање (енкултурација). За разлика од книжевно-естетската продукција, тука во преден план стои рецепцијата.

Медиумите за деца и млади припаѓаат не само на наставата по литература, која поттикнува читање, туку и на онаа која вклучува различни медиуми. Медиумски интегративната настава не употребува само печатени или електронски медиуми туку и компјутерски, како влијание на книжевно-ориентираната настава.

Примарна хипотеза на ова мое излагање е прецизирање на појдовната синтагма *естетика на комуникацијата* насочена кон медиологијата. Фред Форест¹ кон средината на осумдесеттите години на XX век естетиката на комуникацијата ја гледа во функција на проширување на полето на сетилното забележување со посредство на техничко-технолошките достигнувања. Доменот на сетилното забележување се шири и надвор од подрачјето на приватното, односно надвор од она подрачје во коешто ја градиме својата личност, ги ткаеме субјективните односи и се служиме со предметите изложени на нашите сетила, вели Жан Кон, во неговата книга

¹ Види: Fred Forest: "Manifeste pour une esthétique de la communication", *Plus moins Zéro*, 43 (oktobar) Bruxelles 1985.

*Естетика на комуникацијата*². Местото што го заземаат сетилно-то забележување и субјективност во јавниот простор е во сооднос со нивната способност за изградување интерактивни односи. На пример, организацијата на работата, која се конкретизира во однапред создадениот имиџ на училиштето, поточно училницата/кабинетот во кој се изведува наставата по литература – фотографии на авторите на одделни литературни дела, мини-проекти на учениците направени на хамер и закачени на сидовите на училницата може да послужат како ефекти за естетска комуникација. Една од особените на нашето време е токму во усогласеноста на техниките на комуникација (аудиовизуелните и информатичките) и мултипликацијата на нивната примена.

Но да се вратиме на вториот дел од насловот на моево излагање, а тоа е: *медиумите во наставаа по литература*. Нема ништо ново да кажеме ако речеме дека единствена дефиниција за медиумите не постои. Зборот *medium* (лат.) значи „средина“, „центар“, па преку значењето „посредник“, „медијатор“ доаѓаме до терминот „мас-медиум“ како средство за комуникација на масите. Во многубројните медиуми, како што се весниците, списанијата, телевизиската, радиото, како и комуникациските медиуми, кои овозможуваат воспоставување на интерактивност, како што се телематските мрежи и комуникациското видео, секако ќе ги вброиме и книгите, односно литературните дела во и надвор од наставната програма. Не треба да заборавиме дека наставникот во современото образование е присутен, но повеќе во улога на медијатор или посредник, во смисла на олеснување на комуникацијата меѓу литературното дело и ученикот. Надвор од институционалното образование секој има право да се произнесе за некој литературен текст или да си го задржи за себе она што го доживеал при читањето. Наставата по литература мора наспроти тоа да ги „заведе“ учениците, па дури и да ги натера да заземат став пред сите во училницата. Михаел Енде убаво го насликал овој противречен однос, кога неговиот јунак Бастијан Балтазар Букс бега од подрумот на неговото училиште во светот на Фантазијата. („Бескрајна приказна“, 1979). Не се работи само за тоа да откриеме, односно да сакаме да откриеме дел од внатрешното доживување. За таа цел мора да се најде и јазик, што овозможува разбирање. Тоа е релативно лесно остварливо кога се води дискусија за литературни аспекти кои остануваат недопрени од личноста на реципиентот. Тука се мисли на

² Jean Kaune: „Esthétique de la communication“, *Universitaires de France*, Paris, 1997.

определување на видот на текстот или на анализа на структурата, или пак на означувањето на јазично-уметничките средства. Таквиот објективен став кон литературата, не без причина, е карактеристичен за сегашната училишна практика. Многу полесен е јавниот разговор за литературата кон која и онака имаме дистанциран однос, наспроти, на пример, наметнатите училишни лектури. На овој начин се губи најважниот аспект на литературата: да ѝ дозволиме да нè допре и да нè трогне. Литературната дидактика, токму во изминатите години, се обидуваше повторно да ѝ врати ова право. Тука од една страна спаѓа методиката, која не само што дозволува идентификација со ликовите и дејствата туку тоа и го поддржува. Од друга страна пак, за тоа е неопходен медиум што ги зема предвид потребите на децата и младите за возбудливи приказни. Но, тешкотиите остануваат дури и тогаш кога изборот на лектирите ги зема предвид интересите на учениците, дури и тогаш кога се применуваат методи што дозволуваат слободно и субјективно доживување. Така, вреднувачката компетенција бара реципиентот да успее да воспостави извесна дистанција кон самиот себе. Тоа им паѓа особено тешко дури и на многу студенти кога на предавањата предмет на етичка или естетска дискусија се омилените книги или филмови од нивното детство. Сепак, компетенцијата за вреднување не смее да го изгуби своето значење како цел на литературното образование, особено поради тоа што таа е предуслов за поединецот да може самоуверено да биде дел од делокругот литература. Така, токму кај децата и младите, врсниците се оние кои во голема мера влијаат на мотивацијата да се перципира извесен медиум. Отстапувањето од мислењето на „главните“ во друштвото и способноста новиот филм од продукцијата на Дизни или последниот том на Хари Потер да се окарактеризираат како дефицитарни во етичка или естетска смисла, бара висок степен на медиумско-критична самодоверба, која особено треба да се јакне во училиштата. Затоа некои специјалисти сметаат дека медиумите во образовниот систем треба да претставуваат посебна научна дисциплина, за која се предлагаат наставни програми за медиумско образование. Секако, првите аргументи произлегуваат од фактичката состојба и местото на медиумите во секојдневниот живот. Според овие програми образованието е должно да го оспособи ученикот да биде активен гледач, независен истражувач и вистински учесник во медиумската комуникација. Во оваа смисла се поставуваат повеќе прашања. Едно од клучните прашања за мене е како наставникот да ги пренесе знаењата или како да учествува во медиумското образование и ка-

ков е неговиот поглед на улогата што ја има тој во оваа работа? Конкретно за наставата по литература, логично е да се инсистира на процесот на комуникација и на значењето на реципиентот, за на тој начин да се истакне релациската димензија на размената на искуства меѓу различните учесници. Овде е целта да се покаже како се излегува од рамките на училишните вежби, во кои рецепцијата е чисто формална и општа, за да се постигне „вистинска“ комуникација. Исто така, битно е да се обработи и едно доста често прашање за видот на медиумите кои ги употребуваат учениците. На прашањето за тоа што е поинспиративно и попродуктивно: да се реализира еден видеозапис или да се направи едно училишно списание, како методичар и како практичар веднаш можам да одговорам – многу се позначајни параметрите на проектот отколку самиот вид медиум. Ученикот со ангажирањето околу правењето списание, без оглед на предноста што ја имаат денес синтетичките слики, е мотивиран со динамичноста на работата. Дали писмата се пишуваат посредно низ едно училишно списание, или се создаваат во форма на видеозапис секако не е исто и во самиот процес на стекнување знаења. Меѓутоа, исто така не треба да заборавиме дека битно е и чувството што се создава при едната или другата активност, како и сензибилитетот на учениците околу изборот на темите што би ги третирале во едната или во другата форма на писмо. Во отворената настава по литература наставниците може/треба да ги упатуваат учениците во правење драмска претстава според некој наративен, прозен текст, кој ќе го трансформираат во драмски текст, а тоа значи упатување во кодот на театарската уметност и корелација и интеграција на повеќе медиуми: литературно дело: прозен / драмски текст наспроти театар и естетска комуникација или сетилното забележување на елементите што излегуваат надвор од доменот на литературата (сценографија, костимографија и др.). Или пак, правењето филм за каква било тема од училишниот живот ќе ги стави учениците во улога на креатори и тие самите себе ќе се откриваат како личности по пат на еден сосема поинаков начин на осознавање на училиштето.

Повеќе од очигледно е дека развојот и местото што го заземаат информациските техники и интерактивните можности на електронските медиуми ја наметнуваат неопходноста да се размисли за новите форми на сензибилното искуство. Во современата настава по литература за којашто зборувавме погоре, како отворена или интерактивна настава употребата на медиумите ја сфаќаме како надоврзување, збогатување и мултиплицирана примена на

аудиовизуелните методи, иако тоа на мнозина заговарачи и почитувачи на медиумското образование нема да им се допадне, бидејќи не е во духот на настојувањата за револуционерни промени и едни сосема поинакви односи внатре, во образовниот систем. Зашто во настојувањето со помош на медиумите да се создаде еден училиштен модел кој ќе го надмине неприродниот карактер на едно „премногу паметно училиште“ може да се отиде во една друга крајност, и да се добие исто така еден нов неприроден карактер, а тоа е училиштето да стане само место за забава.

THE AESTHETICS OF COMMUNICATION AND MEDIUMS IN THE INSTRUCTION OF THE LITERATURE

Violeta DIMOVA

Basic task of the literary education is to awake students' interest about utilized and deepened reception of the literature, settling their needs for individualization, enabling medium dialogue to the rest, and allowing them to participate in the society self-comprehensive process (enculturation). Unlike the literary-aesthetic production, in the foreground here is the reception.

The mediums for children and youth belong not only to the instruction of the literature, which stimulates reading, but also to the one which includes different mediums. The medium-integrated instruction doesn't use only printed or electronic mediums, but also computer mediums, influenced by the literary-oriented instruction.

The cultural significance of the literature is based on her contribution to the system of symbols that provide the identity of major communities. Music, dance, sport, art, architecture, and naturally the literature are forms of communication that are asked to connect with the past (tradition), but, on the other hand, they can distinguish the modern needs (innovation), and develop future perspectives. Literature as a part of the major group's cultural consciousness becomes a scope in, which is decided what will be memorized.

ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКИОТ ПРИСТАП И ИСТРАЖУВАЊАТА ВРЗ ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК

Руска ИВАНОВСКА – НАСКОВА

Предмет на оваа статија е претставување на лексичко-граматичкиот пристап како теориско-методолошка призма за опишување на јазичните структури. Вниманието е насочено, исто така, и врз истражувањата во овој домен врз италијанскиот јазик, како и врз можноста тие да се користат за развивање на електронски јазични ресурси. За таа цел, најнапред ќе бидат објаснети основните карактеристики на овој пристап, а потоа ќе бидат претставени и досегашните проучувања од овој тип врз италијанскиот јазик.

Лексика-Граматика (ит. *lessico-grammatica*, фр. *lexique-grammaire*, англ. *lexicon-grammar*) е теориско-методолошки пристап во опишување на јазичните структури кој почнува да се развива во Франција во втората половина на 60-те години од минатиот век низ работата на Морис Грос (Maurice Gross). Истражувањата на Грос, чии идеи во почетокот се блиски до ставовите на Чомски, се насочени кон тестирање на применливоста на генеративниот модел за опишување на структурата на еден природен јазик. Прашањето кое Грос си го поставува е дали и во која мера теориската апаратура на тогашната генеративно-трансформативна граматика е применлива на повеќе примери од јазикот (D'Agostino 1992, 49).

За таа цел Грос прави едно опсежно истражување на глаголите во францускиот јазик чии резултати се претставени во неговата главна книга *Méthodes en syntaxe* (1975). Во 1968 год. тој создава електронска база на податоци преку која ги проучува карактеристиките на околу 3000 глаголи од францускиот јазик. Тој ги разгледува нивните синтаксички особености и применливоста на трансформациите врз различни примери (Gross 1975, 21). Резултатите до кои доаѓа Грос се контрадикторни на почетните хипотези: речиси секој глагол покажува индивидуално однесување. Грос ја елаборира понатаму идејата за типологија

на глаголите и претставување на лексичките особености на нивните податоци.

На тој начин тој успева да направи класификација од педесетина групи за францускиот јазик, сочинети од глаголи кои релативно слично се однесуваат (Vietri 2004, xvi). Истражувањата на Грос изнесуваат на површина огромен број на нови јазични феномени кои ги доведуваат во прашање некои од основните поставки на генеративната теорија (Gross 1975, 17-46) и ќе влијаат врз дефинирање на лексичко-граматичкиот пристап на Грос.

За разлика од Чомски кој сосема го отфрла проучувањето на емпиriskите јазични податоци, односно на она што тој го нарекува “performance“ или во терминологијата на Сосир “parole“, Грос го застапува ставот дека валидноста на теоријата треба да се тестира токму преку конфронтација со конкретни примери од употребата на јазикот и тоа врз големи јазични корпуси. Ваквата анализа дозволува одредување на односот меѓу примерите кои ги потврдуваат или ги отфрлаат хипотезите. Воопштувањата се валидни само доколку соодветствуваат на она што реално се случува во јазикот. Така, истражувањата на Грос покажуваат дека трансформациите се претставени врз мал број примери и дека воопштувањата кои произлегуваат од нив не се точни и не се применливи за поширок корпус на примери.

Чомски и Грос се разидуваат и во однос на една од најважните карактеристики на јазикот, креативноста. Неа Чомски ја лоцира во способноста на човекот да произведе безброј сложени реченици од прости, благодарение на *рекурзивноста* дефинирана како примена на синтаксичките правила односно механизми (пр. трансформациите) неограничен број пати. Со други зборови, креативноста во генеративната теорија е врзана исклучиво за создавање на сложени реченици. Грос, пак, смета дека креативноста е, пред сè, врзана за безбројните потенцијални комбинации меѓу зборовите и дека како таква треба да се лоцира на ниво на простата реченица. Виетри (Vietri 2004, 11) го дава следниот пример од италијанскиот јазик:

il	libro		interessante
quel	documento	è	avvincente
tale	testo		notevole
questo	saggio		eccellente
	trattato		ottimo
	volume		ben scritto
			esemplare
			unico

Со помош на овој ограничен број зборови можат да се создадат 192 прости реченици во италијанскиот јазик кои се блиски по значење. Со додавање на други елементи, бројот на можните комбинации значително расте. Грос има пресметано (Gross 1975, 18) дека со вокабулар од 20000 зборови, а вообичаено лексиката на еден јазик е далеку побогата, можат да се добијат 10^{86} можни реченици составени од 20 зборови: „Овие бројки се сметаат за бесконечни во автоматската обработка на многу проблеми во физиката. „Креативност“ лимитирана на 10^{50} може да се смета за интуитивно бесконечна“ (Gross 1975, 18).¹

Претходната забелешка за креативноста е тесно поврзана и со предметот на проучување на Чомски, кој своето внимание го насочува кон сложената реченица и на Грос, кој во центарот на своето проучување ја става простата реченица. Логиката на Грос е следнава: не само што креативноста е, пред сè, присутна на ниво на простата реченица туку и самото проучување на сложената реченица подразбира претходно опишување на простите реченици од кои се составени сложените.

Грос, исто така, го критикува и го отфрла концептот „синтагма“ и претставувањето на речениците преку дрво. Една од основните тези на генеративната граматика е дека реченицата може да се раздели на помали делови синтагми и да се претстави преку дрво. Првото расчленување е на ниво на именска синтагма и глаголска синтагма која од своја страна пак може да се разгранува во глагол од кој зависат други именски и предлошки синтагми (Vietri 2004, 12). Одредувањето на точните граници на синтагмите се врши со помош на трансформации во рамките на реченицата, при што се користат однапред утврдени формули за рокада на синтагмите. Во однос на именската синтагма, Грос наведува неколку реченици кои според него покажуваат дека трансформациите не функционираат кај сите примери. За глаголската синтагма, на пример, Грос вели дека не постои трансформација која може да изврши нејзино поместување. Со овие аргументи Грос го смета ваквото сегментирање за неадекватно и го отфрла од своите истражувања.

Ставовите на овие лингвисти за односот меѓу синтаксата и семантиката, исто така, се разминуваат. За разлика од Чомски, кој синтаксата и семантиката ги разгледува одвоено и кој смета дека една реченица може да биде граматички односно синтаксички точна, а семантички неприфатлива, Грос го застапува тврдењето дека синтаксата и семантиката се меѓусебно зависни кога се одредува прифатливоста на одреден из-

¹ “De tels nombres sont considérés comme infinis dans le traitement mathématique de nombreux problèmes de physique. Une ‘créativité’ limitée à 10^{50} cas peut donc être considérée comme intuitivement infinie...”

раз. Различните ставови околу односот синтакс – семантика на Чомски и Грос, според Виетри, најдобро може да се набљудуваат преку нивните концепции за тоа што е граматички точен односно прифатлив исказ. За Чомски овие два термина се посебни и едниот се однесува на синтаксичката точност на одредена комбинација на зборови без разлика на нивното значење, додека вториот се однесува на семантичкиот аспект на исказот. Чомски смета дека еден исказ може да биде граматички точен, но семантички неприфатлив. За Грос, пак, прифатливоста претставува „исклучително сложен концепт кој опфаќа интуиција за формата и за значењето и кој зависи од многубројни културолошки фактори“ (Gross 1975, 23-24).² Грос јасно укажува на тоа дека синтаксата и семантиката треба да се разгледуваат заедно, дека тие се комплементарни и еднакво важни. „Само доколку ја проектираме лексиката врз синтаксата ќе успееме да сфатиме како функционира самиот јазик и да конструираме граматика (или граматики) на еден јазик“ (Vietri 2004, 71).³

Лексичко-граматичкиот пристап и Харис

Освен преку конфронтација со теориските поставки на генеративната граматика, лексичко-граматичкиот пристап се развива и под влијание на идеите на Харис (Harris). Грос го споделува со Харис ставот дека предмет на истражување треба да биде простата реченица и ја презема неговата методологија на работа претставена преку трансформативната анализа, дистрибуционалната анализа (D'Agostino 1992, 18) и Харисовата синтаксичка теорија за оператори и аргументи (Gross 1975, 46).

Според Виетри (Vietri 2004, 48), и двата вида анализи, и трансформационската и дистрибуционалната, прв пат се сретнуваат кај Харис. Чомски од него го презема само концептот за трансформации и го модификува, врзувајќи го за преминот од длабинска кон површинска структура на реченицата. Грос, пак, ја задржува изворната идеја на Харис, односно дека трансформативната анализа е постапка за добивање на реченици кои се семантички еквиваленти на една почетна проста реченица. Речениците – варијанти можат да се добијат преку разместување на збороредот, задржување на истата лексика и евентуално додавање или одземање на семантички празни зборови (помошни глаголи, предлози, сврзници, суфикси, префикси) (Elia et al. 1981, 53). Грос исто

² “L’acceptabilité est en effet une notion très complexe qui comporte des intuitions de forme et de sens, et qui dépend de nombreux facteurs culturels.”

³ “Solo se proiettiamo il lessico sulla sintassi, riusciamo a capire il finzionamento della lingua stessa e a costruire effettivamente la grammatica (o le grammatiche) di una lingua.”

така ја применува и дистрибуционалната анализа во своите истражувања која е поврзана со лексиката. Имено, паралелно со трансформациите тој истражува кои типови на зборови може да се најдат на местото на одредена структура во реченицата. Откако ќе се издвојат операторите и аргументите со тестирање, односно замена на лексички единици, се проверува кое подмножества зборови од вкупната лексика можат да ги заменат поединечните позиции во простата реченица. На тој начин, според Виетри, дистрибуционалната анализа помага да се откријат неточните воопштувања кои често ги допушта генеративната теорија. Така, на пример, тврдењето дека пасивизацијата функционира секогаш кога глаголот има директен објект, е доведена под знак прашалник со следниот пример врз кој е направена минимална дистрибуционална анализа. Виетри (Vietri 2004, 22) го дава глаголот “ricevere” претставен со две различни конструкции во улога на директен предмет:

Maria ha ricevuto molti bei regali. (1)

Questo problema riceverà tutta la nostra attenzione. (2)

За разлика од првиот пример, кој кога ќе се трансформира од актив во пасив, дава прифатлива реченица, вториот пример дава реченица која не е прифатлива:⁴

Molti bei regali sono stati ricevuti da Maria.

* Tutta la nostra attenzione sarà ricevuta da questo problema.

Според Виетри, променливото однесување на глаголот “ricevere” и покрај тоа што и во двата случаја има директен предмет, лежи во семантичката природа на директниот предмет; во втората реченица директниот предмет индуцира метафорично значење кај глаголот и не дозволува пасивизација.

Токму преку ваков вид анализа, со замена на лексичките елементи, може точно да се опише дистрибуционалната структура на еден јазик и да се одредат елементите кои може да се јават едни покрај други (Vietri 2004, 50).

Третиот важен аспект кој лексичко-граматичкиот пристап го презема од Харис е концептот за оператори и аргументи. Синтаксичката теорија на Харис почива врз идејата дека структурата на простата реченица е сочинета од елементи кои можат да се поделат на две групи:

⁴ Терминот „прифатливост“ тука е дефиниран според Грос, односно одредена реченица е прифатлива не само од граматички аспект туку и од семантички.

1. оператори (ит. operatori, англ. operators)⁵
2. аргументи (ит. argomenti, англ. arguments)

Операторот е центарот, јадрото на реченицата, тој воспоставува врски со останатите елементи и ја организира структурата на реченицата. Глаголите се главната група зборови кои ја имаат функцијата на оператори во простата реченица. Но, според Харис (Vietri 2004, 40), во улога на оператори можат да се јават и други категории: именки, придавки и предлози (Elia 1981, 38). Примерите посочени од Виетри (Vietri 2004, 40):

Maria è identica a Lucia.
Eva ha nostalgia di Parigi.

укажуваат дека во улога на оператор (подвлечените конструкции) може да се јави и цела една конструкција чиј носечки дел не е глагол, туку именка или придавка.

Во теоријата на Харис, исто така, при опишување на јазичните структури се користат симболи кои ги означуваат операторите и аргументите. Грос ја презема оваа методологија на јазичниот опис и создава големи табели во кои се претставени глаголите од францускиот јазик и нивните семантички и синтаксички особености (Gross 1975, 232-388).

Основни белези на лексичко-граматичкиот пристап

Тргувајќи од генеративната теорија, синтаксичката теорија на Харис и резултатите од своите истражувања врз француските глаголи, Грос ги одредува основите на новиот лексичко-граматички пристап. Тука накратко ќе бидат претставени главните аспекти на оваа теорија.

1. Интеракција меѓу граматиката и лексиката

Основна теза од која поаѓа Грос е дека меѓу синтаксата и семантиката постои нераскинлива врска и дека граматичките правила на еден јазик зависат од неговата лексика. Така, еден од главните следбеници на Грос во Италија, Елија (Elia) смета дека: „синтаксичките структури не можат да бидат одделени од конкретното и непредвидливо однесување на поединечните зборови“ (Vietri 2004, xvi).⁶ Според Грос, токму

⁵ to operate (англ.)= оперира, работи, дејствува.

⁶ “...le strutture sintattiche non possono essere separate dal concreto e imprevedibile comportamento delle singole entrate lessicali.”

расветлувањето на врската меѓу структурите и лексиката зазема клучно место во опишување на јазикот и ги условува понатаму сите останати карактеристики на лексичко-граматичкиот пристап.

2. Таксономиско претставување на јазичните описи

Истражувањето на поврзаноста меѓу синтаксата и семантиката подразбира обработка на голем број примери ексцерпирани од обемен корпус, составен од автентични текстови. Обработката на примери опфаќа примена на трансформациската и дистрибуциската анализа со цел да се одредат класите на зборови кои соодветствуваат на одредена синтаксичка структура. Резултатот од анализите, всушност, претставува класификација или таксономија на лексичките единици групирани во однос на нивните граматички и семантички својства. Претставувањето на ваквото класирање на лексичките единици се врши преку големи бинарни табели–матрици за кои Д’Агостино вели дека се, всушност, еден вид синтаксичко-семантички речници (D’Agostino 1992, 105). Во редовите на овие табели се подредени лексичките единици кои се испитуваат, додека во колоните се претставени белезите од семантичка или синтаксичка природа. Описот на секоја лексичка единица се состои од информации за присуство или отсуство на одреден белег означено со „+“ или „–“ во бинарната матрица. Предност на овој тип претставување на резултатите е тоа што тие можат лесно да се ажурираат и што можат да се користат во автоматска анализа на текстови.⁷

3. Проста реченица

Истражувањето на лексичките единици кои влегуваат во одредени синтаксички структури се врши преку анализа на простата реченица. Основниот вид оператори околу кои е организирана структурата на простата реченица се глаголите и затоа тие се во центарот на лексичко-граматичките проучувања на сите јазици.

Проучувањето на глаголите, а со тоа и на структурата на простата реченица, се одвива во неколку чекори. Првенствено треба да се одреди природата на глаголот, односно бројот на негови задолжителни додатоци односно аргументи. Ова се прави преку методот на елиминација на додатоците, без разлика дали се директни или предлошки (Vietri 2004, 32). Доколку со елиминација на еден додаток се добие неприфатлива

⁷ Истражувањата на 11.000 глаголи во францускиот јазик претставени преку табели покажале дека не постојат два глагола со идентичен синтаксички и семантички опис (Silberztein 1993, 38).

конструкција од синтаксичко-семантички аспект, тогаш тој е задолжителен и обратно. Освен со елиминација, аргументите се одредуваат и преку тестот наречен редуција кој почива на идејата на Харис дека додатоците за околности можат да се добијат и како резултат на редуција на цела една додадена реченица што не важи за задолжителните додатоци. Така, на пример, ако во реченицата:

Maria stava mangiando la pizza al ristorante verso le 10. (1)

се применат двата теста на елиминација и редуција, ќе се добијат следниве две реченици:

Maria mangia la pizza. (2)

Maria mangia la pizza e ciò (avviene + succede) (a casa sua verso le 10). (3)⁸

Двата теста го даваат следниот резултат: подвлечените додатоци во првата реченица се факултативни, односно тие се додатоци за околности, додека Maria и la pizza се аргументи. Доколку вториот тест го примениме на еден од аргументите, на пример, на la pizza, тогаш ќе се добие следнава неточна реченица:

*Maria mia e ciò (avviene+succede) la pizza. (4)

Анализата со тестовите на Харис ја дава следната структура за простата реченица во која влегува глаголот mangiare:

N0 V N1 (N0 V-потструктура)

Глаголот mettere, пак, може да се сретне во групата прости реченици со следнава структура:

N0 V N1 Prep N2

Задолжителните додатоци се викаат аргументи, додека факултативните се викаат циркумстанти. Во класификацијата се јавува и трет тип додатоци—именски, кои зависат од именка во реченицата.

Вториот чекор е одредување на природата на додатоците, односно дали се предлошки или не и, ако се, од кои предлози се воведени.

⁸ Примерите се преземени од Виетри (Vietri 2004, 34).

Тој се прави и преку следните видови трансформации: прономинализација, правење прашална форма и пасивизација. Вака опишаната структура на глаголот како оператор во простата реченица понатаму се претставува во табели во кои се групирани глаголите кои покажуваат слично однесување.

4. Идиоматски реченици и сложени зборови

Во лексичко-граматичкиот пристап, според Виетри, за прв пат систематски се посветува внимание и на идиоматските или постојани реченици занемарени и оценети како аномалии во генеративниот пристап (Vietri 2004, 56). Имено, простите реченици се делат на три вида: слободни, со потпорен глагол и идиоматски фрази (ит. *frasi libere semplici*, *frasi a verbo supporto*, *frasi fisse o idiomatiche*). Слободни фрази се оние во кои како оператор се јавува глагол кој ја организира структурата на реченицата односно го одредува изборот на додатоците. Фрази со потпорен глагол се оние прости реченици чиј оператор е конструкција од еден потпорен глагол кој е семантички празен и од втор носечки елемент на операторот кој може да биде именка, придавка, предлог и именка итн. Третата група се состои од идиоматските реченици. Од синтаксички аспект овие фрази имаат фиксна дистрибуција на елементи затоа што не дозволуваат замена на ниту еден лексички елемент. Од семантички аспект тие се фрази со метафоричко значење кое не е композитно (не може да се разложи), односно не е еднакво на збирот од значењата на поединечните елементи кои ја сочинуваат фразата (Никодиновска 2003, 56). Овие семантички и синтаксички особености ги споделуваат и помали низи зборови кои влегуваат во составот на фразите со прилошка (*in un batter d'occhio*), именска улога итн.

Според лексичко-граматичкиот пристап, заедно со идиоматските реченици и сложените зборови треба да се вклучени во јазичниот опис. Ова ќе биде од особено значење кога лексичко-граматичките описи ќе бидат користени во автоматската обработка на текстови.

Лексичко-граматички истражувања врз италијанскиот јазик

Лексичко-граматичкиот пристап за прв пат е применет врз италијанскиот јазик во раните осумдесетти години на минатиот век, од страна на група истражувачи и ученици на Грос од Италија кои ја продолжуваат својата работа на Универзитетот во Салерно. Првите систематизирани резултати од овие истражувања се објавени 1981 год. Тогаш Елија (Elia), Мартинели (Martinelli) и Д'Агостино (D'Agostino) ја пу-

бликуваат книгата *Lessico e strutture sintattiche. Introduzione alla sintassi del verbo italiano*. Како што кажува самиот наслов на трудот, истражувањата се насочени кон глаголот како основен оператор околу кој се организира структурата на простата реченица во италијанскиот јазик. Во книгата се опишани: теориската рамка на лексичко-граматичкиот пристап, методологијата на истражувањето (трансформациите, дистрибуционалната анализа итн.) како и лексичко-синтаксичките карактеристики на околу 7000 глаголи од италијанскиот јазик, поделени според признакот преодност во преодни (~5500) и непреодни (~1500) и според тоа дали може да имаат цели реченици на местото на аргументи, глаголи кои управуваат комплетивна реченица (~2700) и глаголи кои не управуваат комплетивна реченица (глаголи *non a completiva*) (~4300) (Elia et al. 1981, 123).

Лексичко-граматичките истражувања врз глаголот во италијанскиот јазик продолжуваат низ истражувачката активност на Елија, кој во 1984 год. го издава трудот *Le verbe italien. Les complementives dans les phrases à un complement*. Оваа студија произлегува од еден заеднички проект на неколку институции кои работат на лексичко-граматички описи на повеќе европски јазици (италијански, француски, шпански, португалски итн.). Елија ги продлабочува започнатите истражувања на глаголите кои управуваат комплетивна реченица.

Со истражувањата на Виетри (Vietri 1984, 1985, 1990), вниманието на групата при Универзитетот во Салерно се насочува кон постојаните или идиоматски фрази (Никодиновска 2003, 56).

Исто така се развиваат и споредбените лексичко-граматички истражувања меѓу италијанскиот и францускиот јазик (De Goia 1994a, 2001), како и помеѓу италијанскиот и португалскиот јазик (Ranchhod et al. 1996). Низ овие трудови се обработуваат, пред сè, прилозите во италијанскиот јазик низ лексичко-граматичка призма. Предмет на анализа е и можноста за применување на овој пристап во преводот (Copenna 1994, De Goia 1994b, 1999), дидактиката на италијанскиот јазик (D'Agostino 1983), како и во проучување на текстот односно дискурсот (D'Agostino 1992).

Во последниве години сè повеќе се работи на испитување на можностите за применување на лексичко-граматичките истражувања во Автоматската јазична обработка (АЈО), особено во рамките на програмата за автоматска анализа на корпуси Intex/Nooj (Elia 1997, Vietri 2001, 2004).

Електронски јазични ресурси развиени под влијание на лексичко-граматичкиот пристап

Еден важен аспект на лексичко-граматичките истражувања е нивната примена во доменот на автоматска анализа на природните јазици. Грос работи на оваа проблематика во рамките на истражувањата на Лабораторијата за документарна и лингвистичка автоматика (Laboratoire d'Automatique Documentaire et Linguistique, LADL) во Париз и го поттикнува создавањето на неформална мрежа RELEX (Réseau électronique de lexicque), составена од истражувачки центри од повеќе земји кои, истражувајќи под заедничка теориска рамка, создаваат електронски јазични ресурси за неколку јазици меѓу кои: францускиот, англискиот, италијанскиот, португалскиот, корејскиот итн.

Мрежата RELEX е фокусирана на остварување на две долгорочни цели: како прво, таа го стимулира развојот на компатибилни електронски јазични ресурси за повеќе јазици; како второ, таа се залага за создавање на соодветен стандардизиран софтвер во кој тие ќе можат да се вградат и да се применуваат. Главна особеност на апликациите за АЈО под RELEX е нивната лингвистичка ориентација: тие ù приоѓаат на АЈО од лингвистичка, а не од статистичка перспектива. Основните домени на примена на ваков вид софтвер се: автоматско индексирање текстови, пребарување корпуси итн.

Еден од софтверите развиени под RELEX е, на пример, програмата за автоматска анализа на јазични корпуси Intex/Nooj, создадена од Макс Силберштајн. Оваа програма, всушност, претставува заедничка платформа во која се интегрирани посебните јазични модули. Секој модул содржи повеќе електронски ресурси кои претставуваат формализиран опис на јазични феномени на повеќе нивоа: морфолошко, синтаксичко итн. Главниот вид вакви бази на податоци се електронските речници, локалните граматики и лексичките граматики. Формализација на јазичниот опис со овие ресурси е изведена преку конечни автомати и останати сродни компјутерски алатки.

Од сето ова може да се заклучи дека лексичко-граматичкиот пристап кој се темели на анализата на простата реченица овозможува систематски формален опис на различни јазици направен со утврдена заедничка методологија и стандарди, кој понатаму претставува основа за развивање на апликации од областа на АЈО. Токму истовременото анализирање на лексиката, на граматиката и на нивната интеракција овозможува детални и сеопфатни формални описи на јазичните структури кои можат да се „преведат“ со соодветни компјутерски алатки и да се

користат во АЈО. Досегашните истражувања низ оваа теориско-методолошка призма ветуваат во иднина развој на уште посоефицицирани компатибилни јазични модули применливи во повисоките домени на компјутерската лингвистика (полуавтоматското, автоматското преведување итн.).

БИБЛИОГРАФИЈА:

- CONENNA, Mirella 1994. "Considerazioni traduttologiche sul lessico-grammatica." *Lingua franca. Rivista della scuola universitaria C.U.M. di lingue mediterranee*. Fasano: Schena.
- D'AGOSTINO, Emilio 1983. *Lessico e sintassi delle costruzioni locative. Materiali per la didattica dell'italiano*. Napoli: Liguori Editore.
- D'AGOSTINO, Emilio 1992. *Analisi del discorso. Metodi descrittivi dell'italiano d'uso*. Napoli: Loffredo Editore.
- DE GOIA, Michele 1994a. "Sur quelques comparaisons d'adverbes figés de l'italien et du français." *Lingvisticae Investigationes XVIII*. Amsterdam: John Benjamins.
- DE GOIA, Michele 1994b. "Problemi di rappresentazione e traduzione degli avverbi idiomatichi." *Micromégas. Rivista di studi e confronti italiani e francesi*. Roma: Bulzoni Editore.
- DE GOIA, Michele 1999. "Sulla traduzione degli avverbi idiomatichi." *Interculturel. Quaderni dell'Alleanza Française*. Lecce: ARGO.
- DE GOIA, Michele 2001. "Adverbes figés ed contraste. Les formes PDETC du français et de l'italien." *Lingvisticae Investigationes 24*. Amsterdam: John Benjamins.
- ELIA, Annibale & MARTINELLI, Maurizio & D'AGOSTINO, Emilio 1981. *Lessico e strutture sintattiche. Introduzione alla sintassi del verbo italiano*. Napoli: Liguori Editore.
- ELIA, Annibale 1997. "Standards informatici per la lessicografia computazionale." in *Lessico e grammatica. Teorie e applicazioni lessicografiche. Atti del convegno interannuale della Società di linguistica italiana*. Roma: Bulzoni.
- GROSS, Maurice 1975. *Méthodes an syntaxe*. Paris: Hermann.
- GROSS, Maurice 1989. "La construction de dictionnaires électroniques." *Annales des Télécommunications 44* (1-2). Issy-les-Moulineaux/Lannion: CNET.
- RANCHHOD, Elisabete & DE GOIA, Michele, 1996. "Comparative romance syntax. Adverbs in Italian and Portuguese." *Lingvisticae Investigationes XX*. Amsterdam: John Benjamins.
- RELEX NETWORK

- ♦ <http://infolingu.univ-mlv.fr/Relex/Relex.html>
- SILBERZTEIN, Max 1993. Dictionnaires électroniques et analyse automatique de textes: Le système INTEX. Paris: MASSON.
- SILBERZTEIN, Max 2004b. "INTEX manual."
- ♦ <http://www.nyu.edu/pages/linguistics/intex/>
- SILBERZTEIN, Max 2005a. "Nooj."
- ♦ <http://perso.orange.fr/rosavram/pages/referencespag.html>
- VIETRI, Simonetta 1984. Lessico e sintassi delle espressioni idiomatiche. Una tipologia tassonomica dell'italiano. Napoli: Liguori Editore.
- VIETRI, Simonetta 1985. "On idiomatic expressions" in Sintassi e morfologia della lingua italiana d'uso. Teorie e applicazioni descrittive. Atti del XVII congresso internazionale di studi. Roma: Bulzoni.
- VIETRI, Simonetta 1990. "La sintassi delle frasi idiomatiche" Studi italiani di linguistica teorica ed applicata. Roma: Liviana Editrice.
- VIETRI, Simonetta 2001. Navigare nei testi. Applicazioni in linguistica computazionale. Napoli: Editoriale Scientifica
- VIETRI, Simonetta 2004. Lessico-grammatica dell'italiano. Metodi, descrizioni e applicazioni. Torino: UTET Libreria.
- НИКОДИНОВСКА, Радица 2003. „Италијанската фразеологија во наставата на македонските говорители“, необјавен магистерски труд, Филолошки факултет, Скопје.

IL LESSICO-GRAMMATICA E LE RICERCHE SULLA LINGUA ITALIANA

L'obiettivo del presente contributo è esporre le caratteristiche più importanti del Lessico-grammatica sviluppato da Maurice Gross negli anni Settanta dello scorso secolo, le ricerche che riguardano la lingua italiana svolte presso l'Università di Salerno, nonché le applicazioni di questo approccio nell'ambito del Trattamento Automatico del Linguaggio.

ВЕНЕДИКТ ЕРОФЕЕВ – ЗА СОВРШЕНСТВОТО НА ЈАЗИКОТ И ЛАЖНОСТА НА ИДЕЈАТА

Ружица ЈАНЧУЛЕВА

Венедикт Ерофеев, филолог по професија ќе го дефинира манирот на своето писмо како совршенство на јазикот наспроти лажноста на идејата, т.е. како антијазик на антиживотот. Станува збор за особеностите на јазикот на професионален филолог кој е потонат во својот медиум со изразено цитирање на руската и светската класика како и цитирање на поговорките кои се дел од колективната меморија на една нација. Цитирањето е основен елемент на структурата на делото „Москва-Петушки“, тоа ја определува и стилистиката и мотивациониот систем, а извира од Гоголевиот поттекст на патешествието при што наизменично се менува високиот литературен стил со нискиот разговорен јазик. Метафорите се најчесто сврзани со литературни парафрази. Познато е дека секое литературно дело претставува интертекст исткаен од скриени и јавни цитати, а авторот како субјект е целосно присутен во глобалниот преттекст и интертекст. Затоа во лексиката на главниот јунак доминира лексиката од сферата на литературата. Авторот во почетокот на делото размислува во каков ли жанр ќе допатува во Петушки. „Од Москва беа филозофски есеи и мемоари, беа песни во проза, како кај Иван Тургенев. Сега започнува детективски роман“¹. Лексичките доминанти во „Москва-Петушки“ се: пиев, се напив, што да се напијам, воз, станици, контролор, тага, страв, страдање.

Ова дело го следат различни интерпретации од првиот ден на неговото издавање во „тамиздат“ во Израел во 1973 година. Н. А. Богомолов зборува за блоковскиот пласт во „Москва-Петушки“ и за постоењето на блоковскиот мит во неговата поема.² Според Ј. Левин во ова дело доминираат алузиите на творештвото на Ф. М. Достоевски како и поврзаноста со сужеата од Евангелијата. Голем

број литературни истражувачи укажуваат на сложеноста на овој литературен текст кој ја вклучува античката митологија, фолклорот, руската и светската литература од Шекспир до Гете. Ерофеев споменува повеќе од 100 имиња на руски и странски писатели, филозофи, композитори, литературни јунаци, но и анегдоти и поговорки што докажува дека станува збор за писател кој одлично ја познава руската и светската литература и кој постојано води дијалог со нив.

На В. Ерофеев му е познато и делото на Саша Чорниј, за кој во јануари 1982 г. тој го пишува есејот „Саша Чорниј и другите“³. Чорниј со голема резигнација го прима светот во кој треба многу да слушаме, гледаме и молчимо. Додека Саша Чорниј очекува да види инкарнации на Пушкин и Толстој во иднината, Ерофеев е во постојан внатрешен дијалог со нив. Во песната „Смееш ли солзи“ Саша Чорниј му се восхитува на големиот сатиричар Гогољ, а Ерофеев исто така го изделува неговото име од плејадата на руската класика. Вечно живите Чичикови и Хлестакови од песните на Чорниј шетаат и во возот на Ерофеев. Саша Чорниј укажува дека Гогољ е извор на кој постојано треба да му се враќаме, но не можеме да го повториме неговото смееш ли солзи, затоа што солзите пресушиле, а смееш ли го снимало. Психолошката сатира на Саша Чорниј е исповед на лирски јунак кој се прашува: „Кој го помати мојот весел дух? Јас самиот, или вештерката?“ Грубиот цинизам на В. Ерофеев постои паралелно со неговото меко лирско прашање: „Зошто ме заборава, Господе?“ Во статијата „Саша Чорниј и др.“ Ерофеев го дефинира својот однос кон Чорниј како „блискост и целосно совпаѓање на ставовите, цврсто пријателство, но не и вљубеност.“

Во стилот на Ерофеев, како и кај С. Черниј, се мешаат острата сатира и меката лиричност, симболиката и фантастиката со индивидуални графички прикази на користењето на психоактивни супстанции, во отсуството на духовните координати во животот.

Патешествието на Венедикт Ерофеев од крајот на XX век „Москва-Петушки“ го носи во себе физичкото и менталното страдање на јунакот кој „душата го боли“, продолжува во реалноста и фикцијата монтирана во секвенции, во станици на една железничка линија што не води никаде. Литературниот јунак тргнува од Москва и стигнува повторно во Москва на непознат премин. Лавиринтот од 45 чудни железнички станици нè води кон возот, кон ресторанот, кон српот и чеканот, но не и до местото до каде што тој

сака да стигне. Патував, а не допатував. Зошто? Возот е исполнет со патници со празни очи, со безимени патници: еден тап-тап во џемпер, друг умен-умен во мантил, декабрист, мустаклија, Митрич таткото и Митрич синот. Литературниот јунак седнува во возот со иконите на руската литературна класика во свеста: „И ти велиш дека си сам и несфатен? Ти, кој имаш толку многу во душата и толку надвор од душата!" Од набљудување авторот преминува кон апстракција. Тој се обидува со јака волја да ја победи дремливоста, но заклучува дека повеќе анализира, сонува, полимизира со Максим Горки и Иван Тургенев, а помалку го живее својот живот.

Творечкиот ракопис на Ерофеев е на моменти нежен и топол, на моменти брутален и бизарен. Неговата поетска душа во судир со стварноста се оддава на алкохолот. Тој со болка заклучува дека живее во општество кое ја поттикнува итрината, снаодливоста и самоувереноста, а ја исмејува нежноста и добрината. Не можејќи тоа да го смени, тој започнува да се однесува автодеструктивно, обидувајќи се со своето творештво да ја затвори големата празнина. Не можејќи да го прави она што го сака, кога сака и колку што сака, тој одбива да дејствува во рамките на зададениот модел и не прифаќа никакви упатства за употреба на животот. „Кај нас е токму како кај Тургенев: сите седат и расправаат за љубовта. Ти да раскажеш? Па ти сигурно не си го ни читал И. Тургенев!" Негирајќи ги проклетите, судбински прашања на руската литература во почетокот на патешествието авторот му се обраќа директно на читателот: „Вие се прашувате: а понатаму Веничка, понатаму што пиеше? Дали пиев од среќа или од несреќа, тоа никој не го знае. Сè уште ние не знаеме дали цар Борис го убил царевичот Дмитриј или обратно? Во Русија, во која литературната фикција станала дел од секојдневието Ерофеев укажува дека сè започнало од Пушкин: „А подоцна кога дознаа од што умрел Пушкин, им дадов да ја читаат поемата од А. Блок *Градинаџија на славејот*”.

Симулирајќи го цел живот душевното здравје во стварноста исполнета со тага и страв главниот јунак пие затоа што најдобро знае што е тоа светска тага. Тој тагата ја носи во себе и знае дека во Русија чесниот човек многу пие, пијат и сите тие: Успенски, Помјаловски, кои без чашка не знаат да напишат ниту еден збор. И така до ден денешен. Тоа е круг. Судбински круг на животот. Писателот заклучува дека стариот систем е сменет, но руската темница останала: „И сега цела интелектуална Русија тагува поради селаните, пие до бесвест”. Во тој круг на судбински прашања, на селанското прашање почнувајќи од почвеништвото на Достоев-

ски, неопочвеништвото на Распутин и селаните на Шукшин и Белов, руската литература постојано се обидува да најде одговор на прашањето: дали е можно помирувањето помеѓу селаните и интелигенцијата, дали интелигентот треба да учи од селанецот или и селанецот не е толку голем праведник. Ерофеев потсетува на големата вистина дека постои рамнотежа во стремежот кон идеалот, кој нужно мора да биде сменет со стремежот кон антиидеал. Неговиот есеј напишан во Париз му го враќаат затоа што јазикот е совршен, но основната идеја е лажна „За руски услови употребливо, но за француски не”.

Рускиот човек од крајот на XX век, заплеткан во етичките прашања за доброто и злото, во моралните дилеми на Пушкин, Достоевски, воспитан врз сентенциите на Горки и Чехов единствено решение наоѓа во апсурдното прашање: „А што да се напијам?” Повторувајќи го прашањето: Што да се напијам? авторот укажува на апсурдноста на секојдневното живеење кое се смета за природно и нормално. Во симболичниот поттекст за долгото патување читаме: „Не ми се допаѓа таа темница надвор, воопшто не ми се допаѓа. А зошто не ти се допаѓа? Темницата ја сменува светлината и обратно, таа нема да престане да биде темница. Единствено решение е да ја прифатиш темницата. Ние, будали, нема да ги менуваме вечните закони на природата. И не треба да бараме светлина, ако надвор е темница...” Патниците во возот што патуваат не се прашуваат зошто толку долго патуваат во темница. Мирно патуваат без да знаат дека и по стариот пат би стигнале до истото место и без да знаат каде е среќата за која пишуваат весниците. Секавајќи се на хипотезите на мустаклијата, Венја сонува сфинга која му поставува пет загатки. Венја се прашува од каде доаѓаат такви сфинги без нозе, без глава, без опаш и врз тоа истураат глупави вицеви. Колку што повеќе човекот ги губи човечките својства, толку повеќе Ерофеев се стреми да допре до причините за неговото душевно мртвило.

Кој е основниот мотив што се провлекува низ сижето и композицијата на делото? Самиот мотив е постојана компонента на текстот што се повторува при што функционално семантичкото повторување прави, традиционалниот мотив да се манифестира со нетрадиционални средства, т.е. во поттекстот. Местото е лоцирано во престолнината и провинција, но и во возот како место во кое се можни имитации на човекот. Преку постојан дијалог на писателот со читателот, но и преку дијалозите на безимените патници (што укажува на типичноста) допираме до реалниот живот во неговата

фантастична парадоксалност: „Сон ли е тоа, или јаве? Што правев тогаш? Дали сонував или се будев? Не знам, а и од каде да знам? Постои нешто без име што не е ни сон, ни јаве.”

Мотивот на патот е еден од централните мотиви на сижето. Фабуларно тој е врзан со патувањето на Ерофеев кој треба да знае каде да оди: дали од Москва во Петушки, или од Петушки во Москва? Сижејно тој треба да ја покаже новата Русија. Движењето и возот дозволуваат да се создаде панорама на современиот живот.

Кај Ерофеев доминира Гоголевата уметничка антропологија на рускиот човек. Возот е полн со луѓе тап-тапи и умни-преумни. И ако кај Гогољ е: „Все обман, все мечта, все не то, чем кажется”, кај Ерофеев човечкиот живот е моментално пијанство на душата и помрачување на умот. Гогољ го констатира крајот на убавината што загинала во хаосот на петербуршката стварност, додека во хаосот на московската стварност и сјајот на Кремљ, Венја до последниот момент верува дека ќе се спаси и се прашува „Зошто, Госпode, сепак ме напушти?”. Во шестата глава на „Мртви души” Гогољ се прашува: „Каде е излезот, каде е патот?” Патешествието што го презема Чичиков му дава можност на писателот да ја пропатува цела Русија. Чичикови оперираат со фикции и целиот општествен систем го претвораат во фикција. Уште во 1918 година Н. А. Бердјаев забележал дека „Гогољ не е реалист и не е сатиричар, туку е фантаст од кој започнува месијанската улога на руската литература.”⁴ Според Ј. Ман, она што ние денес го нарекуваме „маниловштина, чичиковштина, ноздрјовштина итн. е нов психолошко-морален поим за првпат формулиран од Гогољ.”⁵ Една од главните Гоголеви антиномии е преплетувањето на реалната и идеалната поезија. И самиот Ерофеев го издвојува името на Гогољ, за кого смета дека му било тешко да живее, како и на царот Соломон. По крај името на Гогољ Ерофеев директно укажува на тоа дека сè започнува од Пушкин (па и за жената со тешка судбина на која мажот ѝ ги искршил забите заради Пушкин). Гоголевски јунаци се шетаат низ возот, мустаклии и декабристи, контролори од кои патниците не се плашат и ги поткупуваат: „Гледате, колку има во природата гатанки кобни и радосни, колку бели дамки, а вие по сопствен избор влегувате во сферата на фаталното”. Авторовото „јас” отвора нови хоризонти со стремеж да допре до духовното губење на нацијата. На фонот на апсурдноста на човечкото житие

постојат луѓе-гротески, луѓе кои се директна пародија на „Мртви души“.

Во расказот „Градот Н” од Л. Добичин (уште во 30-тите години на XX век) главниот јунак не сакал да прифати да му сугерираат дека Чичиков е никаквиц затоа што рускиот човек прифатил да ги гледа работите онака како што му објасниле дека треба.⁶ На главниот јунак на В. Ерофеев му е сеедно каде оди, дали лево или десно: „Ако вие кажете дека е магла, ќе се согласам, ако кажете не, тоа е мраз и пламен, ќе се согласам.” Рамнодушноста на рускиот литературен јунак од крајот на XX век е само реакција на сознанието дека ништо не може да се смени.

Во делото „Москва-Петушки” станува збор за сложен литературен текст кој користи цитати од фолклорот што се дел од колективната меморија како и теми од руската литература што се повторуваат со генерации во Русија како: јунакот на нашето време, татковци и деца, што да се прави, кој е виновен, злосторство и казна итн. Антиживотот на Ерофеев е обид да излезе од рамките на еден систем на размислување, обид за егзистенцијална слобода во услови на лажноста на идејата во која луѓето верувале со години. „Јас сега во ништо не верувам” – е логичен крај на градбата на векот изградена врз лажноста на идејата. Јунакот на Ерофеев прифатил да го прими светот онака како што му наредиле и објасниле дека треба, прифатил да патува, но никако не успева да допатува. Тој ја гледа во очи својата голема татковина во која луѓето постојано му го давале ТОО, додека тој го посакувал ОВА. Емоционалната структура на уметничкото „јас” создава антијунак кој мора да се напише за да ја прифати стварноста, да создаде илузија.

„Црвената коњица” на Исак Бабел (1920) завршува со зборовите: „Тој умре без да стаса до Ровно”.

50 години подоцна јунакот на В. Ерофеев исто така ќе умре без да стаса. Во силната симболика на заминувањето, трансформирањето на телесното во душевно, писателот ја претскажал и својата смрт.

Табулираните пластови на зборови на Ерофеев се претвораат во блескава јазична игра со силна експресивност и порака.

Литература:

1. Венедикт Ерофеев. „Москва-Петушки”, Самиздат, Москва, 1970.
2. Н. А. Богомолов. „Блоковский пласт в *Москве-Петушках*” в журнале „Новое литературное обозрение”, 2000, N 44.

3. В. Ерофеев. „Саша Черный и другие”. Независимая газета, 1991, N 9.
4. Бердяев Н. А. „О русских классиках”, Москва, 1993, с. 78.
5. Ю. В. Манн. „Поэтика Гоголя”, с. 315.
6. Л. Добычин. "Город ЭН „Трудные повести” 30-е годы. Изд. „Молодая гвардия”, Москва, 1992, с. 403-483.

Венедикт Ерофеев - О совершенстве языка и лживой идее

Ружица Јанчулева

РЕЗЮМЕ

Сложный литературный текст В. Ерофеева включает в себя античную мифологию и фольклор русской и мировой литературы, а также и индивидуальный графический обзор, использует психоактивные субстанции.

Основным элементом структуры этого произведения являются цитаты, определяющие стилистику и мотивационную систему.

Писатель - филолог, В.Ерофеев дефинирует свое письмо как совершенство языка, по сравнению с лживой идеей, т.е. как антиязык антижизни.

МОРФОЛОШКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЈАЗИКОТ ЕСПЕРАНТО

Раде ЈОРДАНОВ

Како поранешен есперантист би сакал да се задржам на некои побитни морфолошки карактеристики на јазикот. Сите досегашни проекти за изработка на вештачки јазици останаа само обиди кои не можат ни оддалеку да се споредат со есперантото, кој стана единствен жив јазик. Есперанто е меѓународен вештачки јазик чиј основач е полскиот лекар Lazar Ludvig Zamenhof со цел да ја унапреди комуникацијата меѓу народите. Негова предност е тоа што овој јазик е доста лесен за изучување наспроти светските јазици.

Граматиката му е правилна и кратка, а лексиката интернационална. Тоа не значи дека постои просто преземање зборови од сите поголеми јазици, туку дека се усвојуваат оние зборови кои и самите веќе од порано влегле во многу јазици. Зборообразувањето е едноставно и системско кое овозможува лесно создавање на нови лексеми од веќе постојните со помош на продуктивен префиксно-суфиксен репертоар.

Во есперанто постои определен член. Тоа е "la" кој не се менува и е препозитивен. Сопствениите имиња, имиња на држави и градови немаат член. Членот секогаш го има кај датумите, а отсуствува во комбинација со именка и присвојна замена. Се јавува кога ја изоставуваме веќе познатата именка пр. *Mia domo estas granda. Kai la via?* Во поезијата може да се апострофира, па гласи *l'*.

Сите именки во основниот облик завршуваат на "o". Во множина добиваат наставка "j" (па така завршуваат на "oj"). Единствен падеж во есперанто е акузативот. Предметот е во акузатив. Наставка за акузатив е "n". Значи имаме еднина "on", а множина "ojn" пр. *Mi vidas homon* – Го гледам човекот. Глаголите во инфинитив завршуваат на "i". Во сегашно време наместо "i" имаат наставка "as" во сите лица еднина и множина. Во минатото време кое е едно

и единствено имаат наставка "is", а во идно време наставка "os". Нема неправилни глаголи. Сложените времиња и односите на глаголите се изразуваат со систем на партиципи. Заповедниот начин се изразува со наставката "u". Условниот начин има наставка "us". Негацијата се образува со помош на зборот "ne" пред глаголот. Прашалните форми се образуваат со додавање на прашалниот збор "ĉu" (дали), на пр. *vi laboras* (ти работиш), *vi ne laboras* (ти не работиш), *ĉu vi la boras* (дали ти работиш, работиш ли?), *laboru!* (работи!), *mi laborus* (би работел), *vi laborus* (ти би работел), *ni laboru!* (да работиме), *ĉu vi parolas esperanton?* (зборуваш ли есперанто?).

Придавките завршуваат на "a", а како и именките добиваат исти наставки за акузатив и за множина. Придавката се сложува со именката по падеж и број. Есперанто нема посебни родови (машки, женски), па така на пр. придавката *bela* ја преведуваме како убав, убава, според потребата: *bona homo* (добар човек), *bonaj homoj* (добри луѓе), *bonajn homojn* (добри луѓе).

Компарацијата се образува со додавање на посебни зборови пред придавките пр. *bona* (добар), *pli bona* (подобар), *la plej bona* (најдобар). Не постојат никакви отстапувања од ова правило. Се вели *pli bona ol* (подобар од...), *la plej bona el* (најдобар од).

Личните заменки се: *mi* (јас), *vi* (ти), *li* (тој), *ŝi* (таа), *ĉi* (тоа), *ni* (ние), *vi* (вие), *ili* (тие). Воочуваме дека иста е личната замена за второ лице еднина и множина.

Присвојните заменки се образуваат со наставката "a". Според таа наставка тие се однесуваат како придавки: *mia* (мој, моја), *via* (твој), *ŝia* (нејзин), *mian* (мојот), *al via* (твојот), *miaj* (мои), *viam* (твој), *ŝian* (нејзиниот), *ŝiajn* (нејзините). Повратната замена во есперантото гласи "ŝi". Неодредената замена гласи "oni": *oni diras* – се зборува, *ĉu oni rovas?* – се може ли?

Простите броеви се: *unu* – 1, *du* – 2, *tri* – 3, *kvar* – 4, *kvin* – 5, *ses* – 6, *sep* – 7, *ok* – 8, *naŭ* – 9, *dek* – 10. За комбинирање потребни се *cent* – 100 и *mil* – 1000. Комбинирањето се состои од обично набројување пр. *11 – dek unu*, *34 – tri dek kvar*, *120 – cent du dek*.

Редните броеви се добиваат од простите со наставката "a" и се однесуваат како придавки: пр. *unua* – прв, *tria* – трет итн. За поголемите броеви се користат *miliono* и *miliardo* кои се однесуваат како именки, па можат да добијат наставка за множина или акузатив пр. *3.300.235 – tri milionoj tricent milducent tridek kvin*.

Прилозите за начин имаат наставка "e" пр. *bone* – добро, *rapide* – брзо. Тие можат да се споредуваат: *pli rapide* – побрзо, *plej rapide* (најбрзо).

Најчести предлози се: *al* (кон), *de* (од), *en* (во), *sur* (на), *antaŭ* (пред), *super* (над), *per* (со), *post* (по), *sen* (без), *sub* (под), *kontraŭ* (против).

Најчести сврзници се: *kaj* (и), *ke* (дека, да), *aŭ* (или), *se* (ако), *sed* (но), *ĉar* (бидејќи); или сврзници кои одат во пар: *nek* – *nek* (ниту – ниту), *aŭ* – *aŭ* (или – или).

Активните партиципи се образуваат со наставките: *ant* (за сегашно време), *int* (за минато) и *ont* (за идно време) пр. од глаголот *labori* (работи) имаме: придавка *laboranta homo* (работлив човек), прилог *laborante* (работејќи), именка *laboranto* (тој кој работи).

Пасивните партиципи се образуваат со наставката *at* (сега), *it* (порано), *ot* (после). Ова е по урнек на активните партиципи, односно по урнек на основните глаголски времиња.

Слободното зборообразување е битна карактеристика на есперантото, ако се почитуваат основните правила, а добиените зборови – деривати имаат логика и смисла. Композицијата е доста продуктивна и произволна за образување на композитуми каде што последниот збор е носител на значењето, а првиот претставува поблизок опис на последниот пр. *laboro* – работа, *tablo* – маса = *labortablo* – работна маса итн.

Најпродуктивен зборообразувачки начин е афиксната деривација. Во еден збор постојат ретко два префикси или суфикси додека три е многу ретко. Дури по суфиксите можат да дојдат граматичките наставки за збороформата, множината или акузативот. На крајот, да посочиме некои од најпродуктивните префикси и суфикси во есперантото:

dis/ (по)делба, и одговара на нашиот префикс **раз-**: *disdoni* – раздава, *disrompi* – раскршува, *dijeti* – расфрла, *dissemi* – расева

ek/ почеток или моментност на дејството: *ekkanti* – запева, *ekpensi* – помисли, *ekkrii* – завика, извика, *ekdormi* – заспива

mal/ спротивност на значењето во основата на зборот: *malami* – мрази, *malsana* – болен, *malpura* – нечист, *maldekstre* – лево

mis/ неточно, неправилно, погрешно: *miskompreni* – лошо разбира, *mispaŝo* – погрешен чекор, *miskalkuli* – неточно пресметува, *misajdi* – погрешно слуша

re/ повторување, повторно враќање во местото или состојбата од каде се дошло: *reveni* – се враќа, *gedoni* – враќа, *remači* – прежива, *predvačuva*, *remetogi* – се потсекава

-ad/ долготрајност или повторливост на дејството: *kantado* – пеење, *irado* – одење, *veturado* – патување, *rafado* – пукање

-an/ припадник, приврзаник на друштво, идеја или жител на населено место: *samideano* – истомисленик, *samlاندano* – земјак, *vilađano* – селанец, *gimnaziano* – гимназист

-es/ апстрактно својство или состојба: *boneso* – добрина, *fratesco* – братство, *egalesco* – еднаквост, *liberesco* – слобода

-ej/ место каде се наоѓа или се случува нешто: *ludejo* – игралиште, *promenejo* – шеталиште, *oficejo* – канцеларија, *drinkejo* – крчма

-et/ смалување на предметот или поимот (деминутив): *pordeto* – вратниче, *venteto* – ветерче, *rivereto* – поточе, *rekička*, *dometo* – куќарка

-ig/ да се (на)прави нешто или неког како што покажува основата на зборот: *purigi* – исчистува, *varmigi* – затоплува, *dormigi* – приспива, *ebliđi* – овозможува

-iđ/ станува таков или преминува во состојба како што покажува основата на зборот: *varmiđi* – се затоплува, *edziniđi* – се оженува, *kuniđi* – се соединува, *timiđi* – се уплашува

-il/ орудие, средство, инструмент, орган, апарат со кој се извршува работа: *razilo* – брич, *kudrilo* – игла, *rafilo* – пушка, *kovrilo* – покривач

-in/ суштества од женски пол: *filino* – ќерка, *edzino* – сопруга, *ĉevalino* – кобила, *leonino* – лавица

-ism/ идеја, учење, движење, систем: *kapitalismo* – капитализам, *alkoholismo* – алкохолизам, *realismo* – реализам

-ist/ приврзаник на идеологија, лице со некоја професија или хоби: instruisto – учител, filatelisto – филателист, ŝuisto – чевлар

-uj/ држава; но и со суфиксот **-io** или со **-lando**: Anglujo, Anglio – Англија, Hungarujo, Hungario – Унгарија, Nederlando – Холандија, Pollando – Полска

-ul/ лице, што ги има истите својства кои ги покажува основата на зборот: avarulo – скржавец, drinkulo – пијаница, blindulo – слеп(ец), fakulo – експерт

Литература:

1. Antonije Sekelj, Esperanto – udžbenik sa rečnikom, Beograd, 1966.
2. М. Галески, Ѓ. Поп-Атанасов, Есперантско-македонски речник и македонско-есперантски речник со кратка граматика, есперантско друштво „Напредок“, Прилеп, 1977.

Résumé

En tant que langue construite, l'espéranto n'est généalogiquement rattaché à aucune famille de langues vivantes. Cependant, sa grammaire et l'essentiel de son vocabulaire portent à le rattacher aux langues indo – européennes.

La grammaire de l'espéranto est très différente de la grammaire des langues indo – européennes, c'est une langue agglutinante. Un mot est formé en ajoutant à un radical des morphèmes invariables signalant chacun un trait grammatical précis. Ce système facilite grandement l'apprentissage, et il permet aussi de s'adapter aux besoins en mots nouveaux.

АЛИСА ВО ЗЕМЈАТА НА ПОЕЗИЈАТА
(македонската поезија во периодот на транзиција)

Лидија КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА

*Никаде на светот не сум видел толку
длабока, толку безусловна и природна
љубов кон поезијата како во Македонија*

Вилијам С. Мервин

Овие зборови на американскиот поет Вилијам С. Мервин, добитникот на Златниот венец на Струшките вечери на поезијата за 2005 година, се мошне илустративни за атмосферата на меѓународниот поетски фестивал кој, секое лето, на брегот на Охридското Езеро, на еден карневалски начин ја чествува „кralицата на уметностите“ – нејзиното Височество Поезијата. Љубовта кон поезијата, односот кон неа и потребата од неа, не се ниту од национален, ниту од етнички карактер. Живееме во тегобни времиња исполнети со насилство, омраза и обезличување од секаков вид, кога, сакале или не, се актуализира она прочуено прашање на германскиот поет Фридрих Хелдерлин кое гласи: „Чуму поети во време скудно?“ Но, како што вели еден поет од XVII-от век, Ангелус Силезиус, „Ружата нема свое зошто; цути, затоа што цути.“ *Затоа* ни треба поезија. *Затоа* и ни се случува поезија: овде и сега, секаде и секогаш. Поезијата е тука за да нè потсети (во стилот на Хелдерлин) на смислата и убавината на пеењето, што значи – и на смислата и на убавината на живеењето – смисла која никогаш до крај не може да се исцрпи и која секогаш одново мора да се востанови.

Оттаму и дилемата за смислата (или бесмислата) да се говори за поезијата во изминатиов период на транзиција кој трае веќе деценија и пол. Каква е физиономијата на македонската поезија во овој период? И дали е возможно да се пронајде соодветен збор кој ќе биде адекватен сведок на неповторливата поетска магија во изминатава деценија и пол, кога обичниот збор е едно големо Ништо во споредба со поетскиот?!

Со секој читател на поезија (сеедно која, следствено, и на македонската), тој патник во „шумата од симболи“ (како што би рекол Бодлер), се случува нешто слично како со Алиса на Луис Керол, која, кога ќе премине низ огледалото, ќе види рид на она место на кое во стварноста се наоѓа долина. Тоа е вообичаена моќ на поезијата, таа „аристократија на духот“, како што ја нарекувал Данило Киш, која умее да креира сопствен, елитен космос достапен само за посветените, а не некаква *differentia specifica* на денешната македонска поезија.

Македонската поезија, денес, е во сенка на романот, убедливо најпопуларниот жанр не само меѓу читателската популација туку и меѓу македонските автори, кои, впрочем, мора да го следат читателскиот тренд и да одговорат на „хоризонтот на очекување“ на своите читатели. Интересно е да се одбележи дека склоноста кон нарација како прозен елемент, се рефлектира и во доменот на поетскиот дискурс преку подемот на *поемата* како лирско-епско-драмски вид токму во изминатиов период, што, секако, не е ни малку случајно. Сепак, поезијата останува еден од најзанимливите феномени на нашиот книжевен живот. Од втемелувачот на современата македонска поезија (и литература), Кочо Рацин (1909-1943) и неговата стихозбирка *Бели мугри* (1939) – до наши дни, оваа поезија исцртува сопствена, оригинална и мошне специфична траекторија врз мапата на европските (и светските) литератури, минувајќи низ неколку развојни фази. На творечки план, „големата авантура“ на современите македонски поети се движи од колективното кон субјективното пеење, од реторичниот кон емотивниот тон, од сликовитост и визуализација на поетскиот израз кон аудитивниот квалитет на стихот, од поезија во слики до сува, соголена или стварносна поезија, од метафоричкиот кон метонимискиот модел на пеење, од естетски монолог кон естетски плурализам..., совладувајќи го притоа – преку фолклорот - хендикепот околу „изгубениот поетски континуитет“, од една, и остварувајќи постепен синхронитет со другите јужнословенски, европски и светски литератури, од друга страна.

Актуелното постмодернистичко време (кое го опфаќа и периодот од последната деценија и пол) се рефлектира на еден специфичен начин во доменот на поезијата. Денес, повеќе не може да се издели едно доминантно поетско струење, водечки модел на пеење или тренд во системот на новата македонска поезија, со оглед на плурализмот на идеи, чувства, говори..., како општа одредница на односот на субјектот кон светот. Природно, во областа на поезијата, оваа одредница ќе се манифестира како плурализам на изразот и пораките. Во „вавилонското шаренило на гласовите“ на современите македонски поети, можат да се препознаат мноштво различни модели на поетскиот дискурс, различни

поетски писма со различен сензибилитет и со наполно индивидуализиран израз. Сепак, тоа своевидно „созвучје на различјето“ прераснува во формалиска одредница за еден можен и парадигматичен поетски Пантеон во кој влегуваат: Матеја Матевски (1929), Гане Тодоровски (1929), Влада Урошевиќ (1934), Михаил Ренцов (1936), Светлана Христова-Јоциќ (1937), Радован Павловски (1937), Богомил Ѓузел (1939), Димитар Башевски (1943), Ефтим Клетников (1946), Санде Стојчевски (1948), Веле Смилевски (1949), Ристо Лазаров (1949), Катица Ќулавкова (1951), Весна Ацевска (1952), Лилјана Дирјан (1953), Бранко Цветкоски (1954), Вера Чејковска (1954), Зоран Анчевски (1954), Јордан Даниловски (1957), Иван Цепароски (1958), Славе Ѓорѓо Димоски (1959), Лидија Димковска (1971), Никола Маџиров (1973) и многу други. Токму во изминатиот период, македонската поезија остана без некои од своите втемелувачи и автентични творци кои заминаа во вечноста: Блаже Конески (1921-1993), Славко Јаневски (1920-2000), Јован Котески (1932-2001), Анте Поповски (1931-2003), Петре М. Андреевски (1934-2006) и Петар Т. Бошковски (1936-2006). Иако споменатите истакнати дејци се преселија во „друштвото на мртвите поети“, нивното дело им останува во трајно наследство на македонските поколенија – денешни и идни – и продолжува да живее во историјата.

Од друга страна, на македонското поетско небо се појавија и нови, млади созвездија, кои, несомнено, ѝ обезбедуваат светла иднина на нашата поезија: Јовица Ивановски, Нина Анастасова-Шкрињариќ, Сашо Гигов-Гиш, Тихомир Јанчевски, Игор Исаковски, Сузана В. Спасовска, Методи Златанов, Кристина Николовска, Елизабета Баковска, Наташа Бунтеска, Ивица Антески, Марко Петрушевски, Сенка Анастасова, Магдалена Хорват, Звонко Танески, Силвана Јованова, Филип Клетников... Првиот впечаток е дека во најново време, доаѓа до своевидна рамнотежа помеѓу „машкото“ и „женското“ поетско писмо, наспроти традиционалната доминација на „машката“ книжевна практика. Што се однесува, пак, до доминантните тенденции меѓу младите автори, треба да се истакне дека тие креативно се надоврзуваат на традицијата воспоставена од, денес веќе, класиците на македонската поезија и парадигматичните модели на пеење втемелени од нив: *метафоричка поезија* (Р. Павловски), *фолклорниот поетски идиом* (Б. Конески), *референцијалниот* (Г. Тодоровски) и *автореференцијалниот дискурс* (А. Шопов), *ирнохуморниот* (С. Јаневски), како и изразито *одмерениот лирски израз* (М. Матевски), потем, *ониризмот*, *урбаниот сензибилитет* и *поетиката на чудесни откритија* (В. Урошевиќ), *па поетиката на побуната* (Б. Ѓузел) или *контемплативната, интелектуализирана поезија* (Ј. Павловски), сè до *научниот дискурс* (В. Чејковска), *метапоетизмот* и *еротизмот* (К. Ќулавкова, Л. Дирјан).

Секако, се појавуваат и некои нови струења како резултат на дигиталната доба која е во полн ек. Електронските иновации како еден нов тип поезија подразбираат истражувања на хибридниот жанр на поезијата, преломот, границата, акустиката, маргините и перформативниот миг во песната (С. Анастасова), потем, употреба на урбан јазик заснован на монтажата и колажот, како и зборови од агротот (Ј. Ивановски), па лексиката на рекламите и ТВ-спотовите или со еден збор, поезија која претставува обид за засновање вербален поп-арт (Р. Лазаров). Како антипод на оваа тенденција за дигитализација на поезијата, или можеби, како своевидно надоврзување на неа, треба да се истакне еден мошне интересен и досега недоволно елабориран феномен кај нас: модата на *хаику* поезијата која зема сè поголем замав, особено меѓу младите. Овој древен јапонски поетски облик е веројатно, еден од многуте можни релевантни одговори на бизарната сегашност и на состојбата на духот на младите во светот, во кој како да има сè помалку можности за промовирање на вистинските квалитети и вредности во време кога музиката на тишината е можеби, единствениот релевантен облик на дијалог со другите битија. Македонската поетска сцена има и свое хаику списание – *Мравка* – кое излегува веќе четири години.

Широкиот спектар на разновидни поетски писма покажува дека поетска инспирација може да биде буквално сè: од најобични, секојдневни, навидум банални, мали нешта, до некои сериозни филозофски, вечни теми; од актуелните дневни збиднувања, до некои големи историски настани; од сосема лични, индивидуални, лирски интонирани душевни акорди, до некои творечки дилеми и премрежија на патот кон поетското просветлување. Посебна стилска константа во современата македонска поезија претставува *дијалогот* со други писма. Поетското писмо, впрочем, како и секое уметничко остварување, е отворено за комуникација со сите минати и идни текстови во воспоставената низа на сродни врски и релации. Таква чудесна игра, дијалог воден со лектиратата, се среќава, речиси кај сите наши поети во облик на: цитати, експлицитно повикување на книжевните претходници кои оставиле трага врз поетскиот светоглед на авторот, реминисценции од различен вид, парафрази... Впрочем, од Аристотел до Борхес, трае онаа тенденција на поезијата и литературата, воопшто, по највисоките интердисциплинарни сфери на човековиот дух, по литературата како метанаука.

Колку и да се различни споменатите поетски писма, нивните автори се, во крајна линија, современици, сведоци на едно време и на еден конкретен историски миг. Поетот не може да се апстрахира од времето и од актуелните збиднувања; поезијата секогаш и секаде играла улога на сведок против обезличувањето на сегашноста. Токму на

овој план ќе се сретнат орбитите на македонските поети. Поезијата ја презема улогата на колективна меморија и свесно ги бележи лузните на времето. Темпоралната феноменологија упатува на дијалог на хронотопите, како дијалог помеѓу „малото и големото време“ (според терминологијата на Бахтин), односно помеѓу современоста и бесконечната, универзалната временитост како еден бескраен и незавршен дијалог. Дијалогот на поетот со историјата го третира односот на единката и нејзината немоќ кон историските настани, односно, неможноста да се смени текот на историјата. И додека во поезијата на едни автори преовладува чувство на загрозеност и апокалиптична визија пред новите времиња (М. Матевски, К. Кулавакова, З. Анчевски), кај други – песимизмот отстапува пред оптимистичкиот став и верба во вечноста на уметноста (Б. Ѓузел, И. Цепароски); трети, пак, прибегнуваат кон своевидно христијанско месијанство (М. Ренцов, С. Христова-Јоциќ, Е. Клетников) во обидот да им се даде смисла на историските премрежија и да се пронајде сакралната димензија во современоста, со оглед на денешната епохална криза на вредностите. Како и да е, современата македонска поезија полемизира со актуелните културни и цивилизаторски вредности на нашето совремие, понекогаш со вкус на иронија и цинизам, но и со нагласена лиричност на исказот.

„Ако падот на човековата свест е во јазикот, тогаш искупувањето почива во играта на зборовите и метафорите, во светот на прераспоредувањето, во ресексуализацијата на говорот“ - вели Ихаб Хасан во својата поетичка студија *Парчосувањето на Орфеј* и продолжува: „Да се воспостави во зборовите нивното целосно значење, како во соништата, значи (...) да се надмине антиномијата помеѓу смислата и бесмислата, тишината и говорот.“

Споменатите рефлексии за творечката/исцелителска функција на јазикот, се созвучни со книжевно-уметничката комуникација присутна и во чинот на творење и во чинот на восприемање/читање, преку која комуникација човекот е во постојан дијалог со тајните на светот *надвор од и во* себе. Притоа, јазикот како дискурс, како исконски вртот и основен двигател на споменатата комуникација, останува непрегледна и темна бездна. Се смета дека „само поезијата е мокна да ја допре суштината на светот“. Тука некаде се враќаме на почетните премиси на овој текст. Од друга страна, развојот на современата македонска поезија го потврдува и ставот на Хајдегер според кој, „смислата и целта на пеењето најдобро се остваруваат во дијалог со времето и сопствениот историски миг“. А сè друго е „поетска илузија“ од типот на Луис Кероловата *Алиса во земјата на чудата...*

ALICE IN THE LAND OF POETRY
- Macedonian poetry in the period of transition -

Lidija KAPUSHEVSKA-DRAKULEVSKA

(Summary)

Although Macedonian poetry nowadays is in the shadow of the novel, the poetry is still one of the most interesting phenomena in Macedonian literature. Today, man can't speak about one poetic current or about some kind of actual poetic model, because the pluralism of ideas, sense, discourses... is a general view of relation between poetic subject and the world around.

This text try to show how many forms of poetry there is in Macedonian contemporary literature, which are the most popular tendencies in the period of transition and who are the authors who's poetry tray to make interaction between "tradition and innovation" (Elliot), between the past and the future.

МЕТАФОРАТА КАКО ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ПРОЦЕС – НАЧИН ЗА ПРОШИРУВАЊЕ И МЕНУВАЊЕ НА ЗНАЧЕЊЕТО

Јованка ЛАЗАРЕВСКА – СТАНЧЕВСКА

1. Фердинанд де Сосир бил секако во право кога го поставил начелото за произволната поврзаност на знакот и означеното, велјќи дека „Лингвистичкиот знак е произволен“, односно дека во основа не постои причина зошто одредена низа гласови има одредено значење. Секако дека првото и основно значење што го изразува зборот е произволно, но она што нас нè интересираше е каква е врската помеѓу истиот тој збор и неговите останати значења. Непобитен факт е дека зборовите се стекнуваат со нови значења и дека тие нови значења не се случајни, туку, напротив, покажуваат поврзаност со основното значење. Кај сите природни јазици лексичките значења се прелеваат едно во друго и може да се протегаат во бесконечност.

1.1. Поаѓајќи од оваа поставка за прелевање на значењата од едно во друго, ние ги воспоставуваме и основните критериуми за анализа на **over**, **under** и **out** и нивните еквиваленти во македонскиот јазик според коишто секоја лексичка единица мора да има (ба-рем) едно примарно значење од коешто понатаму се развиваат и прошируваат останатите непримарни значења. И примарните и непримарните значења постојат во главата на говорителите. Наша цел беше да ја разоткриеме нивната поврзаност и патот на развојот.

1.2. Поврзаноста на значењата произлегува од способноста новите значења да се изведуват од основните оригинални лексички значења и тоа со помош на метафората, а врз основа на концептуализираната сличност што постои помеѓу „старото“ и „новото“ значење. Притоа, правецот на развој и ширење на значењата се движи од **конкретните** кон **апстрактните** домени.

1.2.1. Во процесот на ширење на значењето, лексичката единица се стекнува со нови, но поврзани, значења и притоа некои од новите употреби стануваат толку фреквентни што се издвојуваат од првобитните и стануваат многу поистакнати членови во целата таа категорија на значења на единицата. И додека новите пофреквентни значења се промовираат, старите примарни значења ја губат употребата и се задржуваат во мал број употреби. Но, сепак, остатоци од примарното значење секако можат да се најдат во новите и зачестени значења. Всушност, со проширување на значењата на лексичката единица и со стекнување на значења коишто се почести и поистакнати членови на таа категорија, се отвора можност за нова и поинаква дистрибуција на зададената лексичка единица. Значи, истата лексичка единица може да се јави во поинаков синтаксички контекст. Притоа, многу веројатно е дека ќе дојде до функционална промена кај истата таа единица. Промената на граматичката категорија или развојот од една категорија во друга се нарекува „функционална промена“. Значи, промената на значењето може да се одвива во нова синтаксичка средина којашто може да доведе до промена на нејзината функција. Но, не може точно да се одреди дали промената на значењето ја предизвикува промената на функцијата или пак обратно, но едно е сигурно – дека тоа се два процеса коишто меѓусебно се испреплетени и постојано се поддржуваат.

2. Анализата на лексичките единици **over**, **under** и **out** и нивните македонски еквиваленти се заснова на принципите на когнитивната лингвистика. Ние ги прифативме и применивме основните теориски поставки на оваа лингвистичка гранка (заедно со средствата и методите) во нашата анализа, бидејќи овозможуваат да се воспостави врска помеѓу значењата без да се пронаоѓа некоја заедничка константа, ниту пак да се одредуваат разлики и контрасти помеѓу значењата што би довело до преголемо и неприфатливо деталзирање. Истовремено, самите категории немаат цврсти граници и со тоа дозволуваат слободен развој на значењата. Говорителите ги поврзуваат значењата на една категорија врз основа на сличноста со „најдобриот и најистакнатиот“ член на таа категорија. Притоа, тие можат да воспостават врска и на некои подалечни членови на категоријата со прототипот преку индиректни врски, односно преку нецентралните членови на таа категорија, а благодарение на непостоењето на цврсти граници.

2.1. Како основно средство когнитивната лингвистика ја користи метафората. Метафоричките проширувања вршат пресли-

кување на значењето на една лексичка единица од еден домен во друг и на тој начин ги поврзуваат површински неспојливите значења.

Когнитивната лингвистика којашто се заснова врз прототипот и ја користи метафората успева да даде решение за поврзаноста на значењата на иста лексичка единица и да покаже дека тие значења не се случајни, туку, напротив, мотивирани.

2.2. Со примена на овие принципи, ние се обидовме да дадеме сеопфатна и доследна анализа на лексичките единици **over**, **under** и **out** и нивните македонски еквиваленти на тој начин што воспоставиме врска помеѓу конкретните и поапстрактни значења, испитавме кои значења се меѓусебно поврзани и како се поврзани со прототипот. Во анализата појдовме од фактот што **over**, **under** и **out** се слободни морфеми коишто припаѓаат на класата на предлози и прилози и како такви можат да бидат употребени во состав на комплексни зборови. Кога се употребени во ваков синтаксички контекст, тие си го задржуваат своето предлошко или прилошко значење, но со тек на време доаѓа до проширување, а потоа и промена на значењето. Нашето истражување се состоеше во следење и анализа на развојот на значењето на овие три единици како и промените на морфолошко ниво што настануваат со промена на значењето. Исто така, истражувањето вклучува и контрастивна анализа со македонскиот јазик, односно како **over**, **under** и **out** се реализираат во македонскиот јазик, т.е. дали македонските еквиваленти покажуваат сличен пат на развој и проширување на значењето, како и слична промена на морфолошката структура.

2.2.1. Од огромна важност за ова наше истражување беше и граматикализацијата како процес при којшто една лексичка единица или конструкција употребена во одреден лингвистички контекст доживува функционални промени. Процесот на граматикализацијата е присутен и кај **over**, **under** и **out**, особено што во развојот на значењето на овие лексички единици може да се забележи стагнација на едно значење, а промоција на некое друго коешто е издвоено и поистакнато во однос на прототипот. При вакви промени на значењата и промоција на некое одредено значење во однос на друго, често пати доаѓа и до промена на функцијата што е типична за процесот на граматикализацијата.

2.3. Истражувањето поаѓаше од поставката дека англискиот и македонскиот јазик се многу слични во поглед на реализацијата на одредени лексички и граматички категории, затоа што и во двата јазика имаме отсуство на морфолошка реализација со наставки

на падежните односи, па тие се претставуваат со помош на предлози. Бидејќи и во двата јазика префиксно-суфиксните образувања се многу продуктивни и бидејќи и во двата јазика предлозите се многу продуктивни елементи коишто учествуваат во изведувањето на нови зборови, направивме анализа за сличностите и разликите што постојат помеѓу двата јазика.

2.3.1. Направената анализа на *over*, *under* и *out*, во состав на сложени единици покажа дека тие сепак играат многу важна улога – т. е. претставуваат доминантен член во дадениот семантички однос. Кажано со лингвистички речник, коренот е тој којшто го носи основното значење, но префиксот е тој којшто го дава главниот и доминантен елемент на значењето со што се заокружува целокупната информација што ја предава лексичката единица.

Токму поради доминантната улога што ја имаат англиските лексички единици ***over***, ***under*** и ***out*** тогаш кога се употребени како прв елемент во состав на сложени или пак како префикс, како и поради нивната полисемност што истовремено е испреплетена со функционалната промена, ние ги избравме за предмет на анализа во ова истражување. Истражувањето ја вклучува и контрастивната анализа со македонскиот јазик бидејќи постојат многу сличности помеѓу двата јазика; поточно и во македонскиот јазик предлозите (употребени како прв член во сложени) и префиксите имаат доминантна улога во однос на основата. Затоа сметавме дека едно вакво споредување ќе биде од голема важност со цел да се добијат посеопфатни податоци (што би биле основа за воспоставување на универзални правила) за развојот и ширењето на значењата кај лексичките единици и функционалните промени поврзани со нив, како и за улогата на префиксите во значењето на глаголите.

3. Така преку семантичката анализа на *over* како прв член во сложени лексички единици видовме дека прототипот на ***over*** ги одредува просторните односи помеѓу траекторот и граничникот, а тоа е позицијата и движењето на траекторот 'над и преку' граничникот, коишто со помош на метафората се отсликале и во апстрактниот домен со значење 'контрола и подобра позиција'. Понатамошната анализа на ***over*** покажува дека централното значење 'над и преку' може да се стесни во само просторно 'над' коешто понатаму со метафоричко проширување се пренесува во апстрактниот домен со значење 'надмоќ' коешто потоа се проширува во 'губење доминација и промашување'. Прототипот го стеснува своето значење во само просторно 'преку', т.е. траекторот се наоѓа или се движи преку граничникот, а коешто понатаму со метафора се про-

пирува и во временскиот домен. Прототипот може да го прошири своето значење 'над и преку' во 'прекривање' коешто се однесува на физичкото искуство, а потоа тоа се пренесува и во апстрактниот домен на 'обземеност со емоции'. Ретка, но сепак присутна е и употребата на прототипското значење тогаш кога траекторот и граничникот се идентични – 'рефлексивната употреба'. Централното значење со помош на когнитивниот простор и метафората се проширува во значењето 'премногу, над потребното количество' со негативни импликации и притоа **over** постигнува вистинска продуктивност. Во мал број случаи, ова значење се стекнува и со една дополнителна информација дека 'премногу, над потребното количество' има позитивни импликации. Прашање е зошто прототипот којшто ги изразува просторните односи нема толкава фреквенција како значењето 'премногу', а е земен за прототип на категоријата на значења на **over**. Одговорот би бил дека прототипското значење на **over** 'над и преку' е најчесто кога **over** се употребува како предлог, па затоа нема потреба од повторување на истото значење во друга синтаксичка средина.

Но, **over**- со значењето 'премногу' коешто е точно издиференцирано и коешто не се јавува кога тој е употребен самостојно како предлог, е високо продуктивен елемент; т.е. лесно се деривираат нови зборови, па затоа ние сметаме дека ваквата негова употреба е префиксална, односно функционира како префикс. Во прилог на овој став оди и теоретската поставка за дијахрониската поврзаност помеѓу процесот на формирање сложенки од една страна и деривациската морфологија од друга, од аспект на тоа што еден елемент на сложенка може да стане деривациски афикс ако се јавува во голем број комбинации.

3.1. Контрастивната анализа на англискиот формант **over** и неговите еквиваленти во македонскиот јазик покажа дека најголемо поклопување помеѓу двата јазика постои токму кај **over**. Како најчест еквивалент во македонскиот јазик се јавува префиксот **пре-** и тогаш кога **over** функционира како корен во сложенка и како префикс. Префиксот **пре-**, за којшто постојат претпоставки дека води потекло од старословенски предлог, има исто централно и прототипско значење како и англискиот **over**, а тоа е положбата или движењето на траекторот 'над и преку' граничникот. Развојниот пат на префиксот **пре-** е доста сличен со развојниот пат на формантот **over**. **Пре-** се јавува како еквивалент на **over** и кога **over** означува 'превид, промашување', 'активност во одреден временски период', 'прекрива', 'обземање и надвладување', како и кога има

'рефлексивно' значење, значење на 'заобиколување и заземање подобра позиција' и на крај – кога го има најфреквентното значење 'премногу, над потребното количество'.

1. А. Bentley was **oversensitive** to criticism.

М. Бентли беше **печувствителен** на критика.

Единствено, префиксот **пре-** не се јавува како еквивалент на **over** тогаш кога кај него доаѓа до стеснување на централното значење од 'над и преку' во само 'над', при што како македонски еквивалент се јавува предлогот **над** или од 'над и преку' се трансформира во само 'преку', при што како македонски еквивалент се јавува предлогот **преку**.

3.2. Она што е интересно за контрастивната анализа на овој дел од корпусот се сличностите и разликите помеѓу **over** и неговиот најчест македонски еквивалент – префиксот **пре-**. Всушност, помеѓу овие две единици постојат многу поголеми сличности отколку разлики.

Прво, и англискиот **over** и македонскиот **пре-** се многу продуктивни со своето значење 'премногу, над потребното количество' тогаш кога се додаваат на глаголи, но и на придавки. Притоа, англискиот формант **over-** функционира како префикс, затоа што како резултат на метафоризацијата доаѓа до проширување на значењето и негово издвојување од прототипското. Издвоеното, 'ново' значење станува многу продуктивно и неговата употреба се врзува со точно одредени морфолошки структури (исклучиво со глаголи и придавки) и заради тоа повеќе не може да функционира како слободна морфема, туку исклучиво како врзана, односно доаѓа до функционална промена од предлог во префикс. Македонскиот еквивалент **пре-** е префикс, за којшто, како што веќе наведовме, Угринова-Скаловска (1960: 94) цитирајќи го Маретик, вели дека „предлогот **пре**, според сведочењата на некои словенски јазици, некогаш се наоѓал и вон сложенките со значење 'преку'“. Но, ако е точна оваа поставка, тогаш и македонскиот еквивалент **пре-** има апсолутно исто потекло и ист развој како и англискиот формант **over**.

Второ, и двете единици за прототипско значење го имаат просторното значење 'над и преку' и покрај тоа што ова значење не е и најчесто употребуваното. Но бидејќи значењето 'над и преку' потекнува од конкретниот – просторен домен којшто најлесно се визуализира (а и двете единици имаат предлошко потекло), ние го зедовме како прототип и на категоријата **пре-**.

Трето, контрастивната анализа во правец од англискиот кон македонскиот јазик, ни покажа дека двете единици ги прошируваат и развиваат своите значења на сличен начин почнувајќи од просторното, преку временското, па сè до поапстрактните значења, што секако е една универзална категорија присутна во сите јазици.

3.2.1. Разликите помеѓу англискиот формант **over** и македонскиот префикс **пре-** се движат во следните насоки. Прво, и англискиот **over** и македонскиот еквивалент **пре-** се јавуваат со истите значења, но контекстот во којшто се користат, често пати е различен, односно не се комбинираат со исти лексички единици.

Втората разлика помеѓу англискиот формант **over** и македонскиот префикс **пре-** е во тоа што македонскиот префикс **пре-** развил и некои свои значења што не се среќаваат кај англискиот **over**, како што е значењето 'повторно извршување на дејството', 'поделба на граничникот' или 'престанок на дејството', коишто не се предмет на ова истражување бидејќи контрастивната анализа има за цел да направи споредба во правец од англискиот кон македонскиот јазик.

4. Семантичката анализа на **under** употребен како прв елемент во состав на сложени лексички единици покажа дека централното значење соодветствува со централното значење на предлогот **under**. Прототипот на **under** е физичката позиција или движење на траекторот под или подолу од граничникот, а меѓу нив може, но и не мора да постои контакт. Значи, прототипот ги одредува просторните односи коишто понатаму претставуваат основа од каде што се развиваат и сите други значења. Така, со помош на метафоричкото проширување **under** се стекнал и со значењето 'под покривка' или пак уште поспецифично 'заштита', коешто, пак, повторно, преку метафората се проширува во 'скриено, тајно', а понекогаш и 'нечесно'. Трансферот од физичкиот домен во општествениот и апстрактниот се врши со помош на метафората која што просторниот однос помеѓу траекторот и граничникот во природата го пресликува во општествените односи. Истиот просторен однос се пресликува и во меѓучовечките релации, па така **under** се стекнал и со значењето 'пониска положба или потчинетост'. Физичкиот однос помеѓу траекторот и граничникот, погледан од поинаква перспектива се стекнува со поинакво значење кога се пресликува во општествениот домен, па така **under** се здобива со значење на 'потпора и поткрепа', за потоа од него да се развие значењето 'намалува вредност со што дејството е неефективно', за, на крај, од прототипот да се развие најпродуктивното значење на

under- 'недоволно, во недоволни количества'. Штом некое својство се наоѓа под основната вредност на граничникот, не ја достигнува општоприфатената вредност на граничникот и со самото тоа претставува 'недоволност, недоволно остварено количество'. Исто како и кај **over**, и кај **under**, кога е употребен како прв елемент во состав на сложени лексички единици, најфреквентното значење не е во исто време и прототипско или централно.

Under- со значење 'недоволно', коешто не се јавува кога тој е употребен самостојно како предлог, е високо продуктивен елемент, па затоа ние сметаме дека ваквата негова употреба е префиксална, и се сложува со теоретската поставка за дијахрониската поврзаност помеѓу процесот на формирање сложени од една страна и деривациската морфологија од друга, од аспект на тоа што еден елемент на сложени може да стане деривациски афикс ако се јавува во голем број комбинации.

4.1. Споредбата помеѓу англиските примери со **under** и нивните македонски преводни еквиваленти покажува дека сличностите помеѓу двата јазика се најголеми во конкретниот просторен домен, а разликите се најголеми во одредени општествени сфери како што е економската, како и тогаш кога **under** е употребен со идиоматско значење.

Според тоа, поклопување помеѓу двата јазика постои тогаш кога **under** се јавува со своето прототипско значење 'позиција или движење на траекторот под граничникот', понатаму со значењето 'под покривка', 'тајно, нечесно', 'пониска положба или потчинетост', 'поткрепа или потпора', 'неефективност', како и со значењето 'недоволно', но само во доменот на интелектуалните и духовните вредности, а како македонски еквивалент се јавува предлогот **под**. Разликите помеѓу англискиот и македонскиот јазик можеме да ги констатираме тогаш кога **under** е употребен идиоматски и притоа не може да се воспостави сигурна врска со прототипот, па во македонскиот јазик се користат посебни лексеми што ја пренесуваат само информацијата, како и кога **under** се употребува со своето најфреквентно значење 'недоволно'. Во случајот 'недоволно' постојат разидувања помеѓу двата јазика; македонскиот префикс **под-** се употребува со значење 'мала мера на реализација на акцијата или нејзиниот резултат', но во себе не ја содржи информацијата 'недоволно'. Префиксот **под-**, во мал број случаи, се стекнал и со значењето 'недоволно' и тоа во доменот на духовните и интелектуалните вредности, при што доаѓа до целосно поклопување помеѓу **under-** и **под-** (според контрастивната анализа

извршена во правец од англиски кон македонски јазик). Како најчест еквивалент на **under** со значење 'недоволно' во македонскиот јазик се јавува комбинацијата **не-** + **до** или придавката **недоволно** + соодветниот глагол или придавка.

4.2. Како што веќе наведовме, во англискиот јазик **under-** означува 'недоволно', т.е. покажува дека 'малите количества' истовремено се 'недоволни', додека македонскиот **под-** го задржува значењето 'мала мера на реализација' без конотативното значење 'недоволно'. Оттука произлегува дека не постои целосна еквиваленција помеѓу англискиот **under-** и македонскиот **под-**, иако тие имаат исто потекло, затоа што се здобиле со значење коешто се разликува во конотативна смисла. Поради тоа како еквивалент на **under-** најчесто се јавува комбинацијата **не** + **до-** или придавката **недоволно** + соодветниот глагол или придавка. Тоа може да се види и од следниве примери:

2. A. **Undercooked** meat.

М. **Недоварено** месо.

каде што **недоварено** значенски во целост одговара на англискиот **undercooked**. Но, во македонскиот јазик можна е и комбинацијата **под-** и соодветниот глагол, (во овој случај **вари**) при што се изведува збор којшто структурално целосно одговара на англискиот парник, но значенски не кореспондира, како што може да се види и од долунаведениот пример.

2.а. *М. **Подварено** месо.

Лексемата **подварено** искажува дејство извршено во сосема мали количества без дополнителни конотативна значења, за разлика од англискиот парник каде што 'малото количество' истовремено е и 'недоволно' за во целост да биде достигната вредноста на граничникот. Значи, македонскиот префикс **под-** се задржува само на информацијата 'мало количество', т.е. дека траекторот е далеку под граничникот. Овој заклучок може да го провериме ако направиме превод и во обратна насока.

3. М. **Подварено** месо.

A. The meat has been **slightly** cooked.

Обратниот превод ја потврдува констатацијата дека поради конотативното значење 'недоволно' со коешто се стекнал англискиот префикс **under-**, не може да постои еквиваленција помеѓу него и македонскиот префикс **под-**, иако основното денотативно значење им е исто.

4.2.1. Врз основа на анализа на собраниот корпус, единствено поклопување помеѓу англискиот префикс **under-** и македонскиот префикс **под-** се јавува во доменот на духовно-интелектуалните вредности каде што позицијата на траекторот под граничникот автоматски значи 'помали вредности' во споредба со општоприфатените, со што и во двата јазика 'помалата вредност' носи негативен однос кон траекторот којшто се наоѓа под граничникот. Тоа може да се види и од следниве примери:

4. А. He had **underestimated** the new President.

М. Го **потцени** новиот претседател.

5. Семантичката анализа на **out** употребен како прв елемент во состав на сложени лексички единици покажа дека неговото просторно значење е основата и воедно прототипот од каде што понатаму се развиваат сите останати значења. Всушност, основното значење на **out** се поклопува со основното просторно значење на прилогот **out**, а тоа е 'физичкото заминување, оддалечување или отстранување' на траекторот од граничникот или 'далечната или оддалечена позиција на траекторот наспрема граничникот'. Од ова значење потоа се развива 'одделеноста' на траекторот од граничникот во конкретниот домен. Истата оваа просторна рамка е пренесена и во интелектуалниот домен со помош на метафората, со што **out** се стекнал со значење на 'издвоеност и издиференцираност' на интелектуалната активност од општествената подлога. Ова, пак, значење понатаму метафорички се проширува и **out** почнува да ја означува и 'издвоеноста' на поединецот од групата или, пак, целокупното општество коешто истовремено се здобива и со негативна конотација. Просторната рамка ја согледуваме и тогаш кога **out** означува 'излив на емоции' кај поединци или цела група како и кога означува 'одлив на финансиски средства' од поединци или институции. Од прототипот се развива значењето 'резултат или последица' во интелектуалниот или апстрактниот домен бидејќи 'заминувањето или оддалечувањето' на траекторот од граничникот во овој случај се согледува од друг агол, односно како заземање на одредена позиција којашто претставува резултат од претходното заминување или оддалечување. И тука когнитивниот простор игра важна улога во поимањето на апстрактните концепти, а повторно преку метафоричките проширувања. Од прототипското значење, понатаму произлегува најфреквентното и најпродуктивното значење 'надминува' коешто, всушност, се согледува и анализира како 'подобра позиција' на траекторот во однос на граничникот. Повторно, со помош на метафората дошло до дополну-

вање и проширување на значењето. Значењето на **out-** 'надминува' буквално се користи во сите сфери на човековото постоење и поради продуктивноста и кај него доаѓа до функционална промена од прилог во префикс.

5.1. Морфолошката анализа, од своја страна, пак, ни покажува дека **out** употребен како прв елемент во состав на сложени лексички единици најчесто се јавува со значењето 'надминува', додека сите други употреби се ретки. Бидејќи, **out** со значење 'надминува' се јавува како високо продуктивен елемент, и неговото значење е сосема различно од прототипското значење 'оддалечува' или 'надвор од', и бидејќи не е можна деконструкција на сложената лексичка единица во реченица без нарушување на значењето, ние го ставаме во категоријата на префикси. Истиот критериум што важи и за **over** и за **under**, го применуваме и со **out**, а тоа е дека постои дијахрониска поврзаност помеѓу процесот на формирање сложенки од една страна и деривациската морфологија од друга.

5.2. Контрастивната анализа на англискиот формант **out** и неговата реализација во македонскиот јазик покажа дека постои несовпаѓање помеѓу двата јазика и на семантичко и на морфолошко ниво. Како најчест еквивалент на англискиот прилог **out** употребен како прв елемент во состав на сложенки, во македонскиот јазик се јавува префиксот **из-** којшто исклучиво функционира како врзана морфема со значење 'издвојување, оддалечување' на траекторот од граничникот и тоа како во физичкиот така и во апстрактниот домен (излив или одлив на емоции). Останатите употреби на **out** (тогаш кога функционира како корен во сложенка) во македонскиот јазик се реализираат на најразлични начини, или со посебни лексеми или со пошироки фрази со цел да се пренесе само основната информација. Но, интересна е контрастивната анализа на најфреквентната и најпродуктивна употреба на **out-** кога функционира како префикс, и како истото значење се реализира во македонскиот јазик. Анализата покажа дека и во двата јазика една иста реалност се пренесува со помош на префикси коишто водат потекло од прилог, односно во македонскиот јазик од предлог, и кај коишто со метафоризацијата дошло до проширување на прилошко / предлошко-просторното значење во значење 'надминува'.

5. A. I already knew how to **outwit** him.

М. Однапред знаев како да го **надмудрам** него.

Велиме дека резултатите од контрастивната анализа на англискиот префикс **out-** и неговиот македонски еквивалент **над-** се интересни бидејќи упатуваат на една иста појава во двата јазика, а

тоа е употреба на прилогите или предлозите како прв елемент во состав на сложени, нивна метафоризација (а со тоа и издиференцираност на значењето) и постепена функционална промена од прилог или предлог во префикс. Истовремено упатуваат и на фактот дека една иста реалност во двата јазика се претставува со префикси што водат потекло од прилог, односно предлог, коишто од своја страна изразуваат дијаметрално спротивни просторни односи. Прототипското значење на прилогот **out** (од којшто води потекло префиксот **out-**) означува надворешна позиција или оддалечување на траекторот од граничникот и тоа по однос на хоризонталната оска на ориентација, додека прототипското значење на предлогот **над** (од којшто води потекло префиксот **над-**) е повисоката позиција на траекторот од граничникот по однос на вертикалната оска на ориентација. Оттука, англискиот јазик 'надминувањето' го концептуализира како оддалечување или заземање подалечна позиција во однос на граничникот, од што произлегува дека 'оддалеченоста' значи движење понапред и надминување на објектот за споредба. Македонскиот јазик, меѓутоа, 'надминувањето' го концептуализира како качување повисоко или како заземање повисока позиција во однос на граничникот, т.е. објектот за споредба. Разликата во различната концептуализација, а со тоа и различното претставување во јазикот може да се должи на различните социолошки, културни, па дури и на различните географски фактори.

5.2.1. Употребата на **над-** со значење 'надминува' е многу честа, поточно тој искажува вистинска продуктивност со ова свое значење во комбинација со глаголи. Во исто време неговото значење е издвоено и издиференцирано од предлошкото значење на **над**, што се потврдува со фактот дека сложените лексички единици со **над-** како префикс не можат да се деконструираат во синтаксички конструкции без да се наруши значењето на составните елементи. Сето ова ни дава за право **над-** да го третираме како префикс, а не како предлог во состав на сложени.

6. Понатаму, најпродуктивните значења на **over-**, **under-** и **out-** имаат и компаративна функција, односно прават споредба помеѓу два субјекта или настана.

6. Do not **overcook** the food if you want to keep the vitamins.

7. Meat was **undercooked**.

8. She managed to **outrun** all the other competitors.

Примерите 6-8 покажуваат дека префиксите **over-**, **under-** и **out-** имаат компаративна функција, односно се додаваат на глаго-

лот со цел да направат споредба помеѓу два настана. Меѓу трите префикса постои извесна разлика, поточно **over-** и **under-** се однесуваат идентично, а разликата помеѓу нив е во спротивното значење (исто како и кај антонимите), додека **out-** споредбата ја врши на поинаков начин. Од примерите 6 и 7 заклучуваме дека **over-** и **under-** прават споредба помеѓу реализираниот настан од една страна и нормалниот степен на реализација на тој тип активност. Додека **over-** ја изразува прекумерната реализација на дадениот настан, **under-** ја изразува недоволната реализација, односно тие се наоѓаат на спротивните полови на вертикалната оска, или со други зборови степенот на реализација на настанот е спореден во однос со прототипичната реализација на ист таков настан.

Одлуката да се употребат **over-** и **under-** зависи од перцепцијата на говорителот на дадениот настан, т.е. како говорителот го согледува количеството реализација на истиот настан, бидејќи не сите говорители ќе се сложат за тоа што претставува 'прекумерно' или 'недоволно' количество од одреден настан. Така и во примерите 6 и 7 можеме да забележиме дека споредбата за 'прекумерност' или 'недоволност' што ја вршат говорителите е направена во однос на прототипната реализација на тој настан, а не во однос на некој друг конкретен настан.

За разлика од **over-** и **under-**, **out-** се однесува на поинаков начин во поглед на својата компаративна функција. Како што се гледа од примерот 8 **out-** прави споредба помеѓу два конкретни настани или помеѓу два потенцијални, сè уште нереализирани настани. Значи, за да се употреби **out-** потребен е еден конкретен или потенцијален настан во однос на којшто понатаму се врши споредбата со другиот конкретен или потенцијален настан, односно овде е изоставена споредбата со прототипната реализација на настанот.

6.1. Овие три префикси се исти, иако има некои разлики помеѓу **over-** и **under-** од една страна и **out-** од друга, тие се примери на една иста појава во јазикот, односно сите три префикси додавајќи го новото значење на основата истовремено прават и споредба; т.е. имаат компаративна функција.

Како што наведовме погоре, **over-**, **under-** и **out-** се вистински продуктивни и со нив многу лесно се креираат нови зборови. Единствено ограничување претставува можноста на глаголот или придавката да претстават активност или квалитет што може да се реализира во различни количества. Доколку тоа го дозволуваат глаголот или придавката, **over-**, **under-** и **out-** лесно се додаваат на ос-

новата и деривираат зборови со ново значење коишто ја задржуваат зборовната класа на основата.

6.2. Контрастивната анализа на следните примери покажува дека македонските еквиваленти, исто како и англиските парови, имаат компаративна функција.

9. A. Do not **overcook** the food if you want to keep the vitamins.

М. Не ја **преварувај** храната ако сакаш да ги задржиш витамините.

10. A. Meat was **undercooked**.

М. Месото беше **недоварено**.

11. A. She **managed to outrun** all the other competitors.

М. Таа успеа да ги **натрча** останатите натпреварувачи.

Македонските еквиваленти на **over-**, **under-** и **out-** го задржуваат своето „ново“ и проширено значење како што е 'прекумерно, вишок' во случајот на **пре-**, 'недоволно' во случајот на **не-** + **до** (значењето 'недоволно' во македонскиот јазик се изразува исто така и со префиксот **под-** кога доменот на споредба претставуваат духовните и интелектуалните вредности), и 'надминува' во случајот на **над-**, но истовремено вршат споредба помеѓу две активности или настани.

Всушност, за да се изрази значењето на 'прекумерност или вишок', или пак 'недоволно' и 'надминува' треба да постои некаква основна или појдовна точка со којашто се споредуваат 'прекумерноста', 'недоволноста' или 'надминувањето'. Мора да постои некаков прототипен, централен настан или квалитет, или пак субјективно или внатрешно чувство кај говорителот за степенот на реализација на настанот или квалитетот за воопшто да дојде до изразување на погоренаведените значења.

Библиографија:

Dirven, Rene. 1985. 'Metaphor as a Basic Means for Extending the Lexicon'. In W. Paprotte and R. Dirven, ed., *The Ubiquity of Metaphor: Metaphor in Language and Thought*, 85-119. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Лазаревска-Станчевска, Јованка. 2004. *Метифоризација на over, under и out кај комплексниите зборови во англискиот јазик и нивните еквиваленти во македонски јазик*. Докторска дисертација. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

- Lee, David. 2001. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Sweetser, Eve E. 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, John R. 1995. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Угринова-Скаловска, Рада. 1960. *Значења и на глаголскиот префикс во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик.

THE METAPHOR AS A WORD FORMATIONAL PROCESS – THE MEANS FOR EXTENDING AND CHANGING THE MEANING

Jovanka LAZAREVSKA-STANCEVSKA

This research tries to show the links between the different meanings of one and the same word and at the same time to show the direction of development of those meanings. The links between the meanings result from the ability of the new meanings to be derived from the original ones through the metaphor, and on the basis of the conceptualized similarity between the “old” and the “new” meaning. However, the direction of development and extension of meanings moves from the **concrete** to **abstract** domains. The metaphor, being one of the most productive word formational processes, manages to solve the links of meanings of one lexical item and to show that these meanings are not accidental, but on the contrary, they are motivated.

ЗДИВОТ НА БОЛКАТА КОЈ СОЗДАВА НЕ САМО СТВАРНОСТ ТУКУ И УМЕТНОСТ

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА

Во процесот на рецепцијата, сите ние учиме едни од други. Имено, ние постојано позајмуваме вечни теми и мотиви, ама при-тоа не се откажуваме од својата желба да ја раскажеме и сопствената приказна. Таа сопствена приказна Гоце Смилевски ја гради како сосема веродостојна приказна раскажана од сестрата на Сигмунд Фројд, *која никогааш не беше излегла од Виена* (5). Преку неа, авторот мудро го објаснува нештото што и не се прифаќа така лесно: дека сите наши дилеми и талкања по сопственото минато¹, по минатото на нашите предци, не се само приказна за нашето потекло, за нашите корени туку и приказна за конкретните заблуди на едно (тоа) време. Адолфина Фројд нè враќа во времето кога сме биле способни само да слушаме, но не и да раскажуваме приказни, во времето кога и не ни било дозволено да ги раскажуваме. Сепак, таа е една од ретките на кои авторот Смилевски им дозволува да

¹ Она што Жил Делез во своето дело *Прусиј и знациите* го истакнува за романот *Во потрага по загубеното време* станува и еден вид идеја-водилка за самиот Смилевски. Тој во својот роман *Сестрајата на Сигмунд Фројд* докажува дека *поптрагајќи по загубеното време*, онаа на девојчето, девојката, жената, старицата Долфи е *поптрага по вистината*. При тоа треба да се истакне дека таа потрага не произведува просто изложување на спомени, туку развива една *приказна за учењето*. *Учењето* суштински се засновува на *знациите*, го истакнува Смилевски она што е провокативно за него кај Делез, а *под учење се подразбира да се набљудува некоја материја, некој предмет, некое суштество, како тие да испраќаат знаци што треба да бидат одгајани, пројолкувани (...) материјалните знаци имаат своја вредност само доколку се влезат во оние нематеријалните – знациите на уметноста*. Во тој контекст може да се направи и сериозна анализа за тоа какви сè знаци ни испраќа Адолфина Фројд. Види Гоце Смилевски. „Телата меѓу текстуализирањето и молкот“ во *Спектар*. – Скопје: Институтот за македонска лингвистика, 2007, бр. 49, 127- 139, текст кој е всушност извадок од неговата поголема студија под наслов *Телото во романиите на Милан Кундера*.

го земат перото, поточно четката в рака: *Чейшкаџиа џирџна кон џа-лейџаџиа и ја избра црнаџиа боја, џоџоа џо доџре џлаџноџо, сакаџ-ки да вџиисне џочка, но џочкаџиа ја џродолџи во линија, а линијаџиа ја џрошири во џоврџина. На крајоџи црнаџиа боја целосно џо џокри малечкоџо џлаџно, како замена за молчењеџо, како доказ за незнаењеџо со џиџо да џо заџочнам сликањеџо и раскаџувањеџо на мојоџи живоџи, како џрашање зоџиџо се решавам одново да сликам, и зоџиџо да раскаџувам, и зоџиџо за објекџи на џоа сликање и раскаџување џо имам избрано соџсџивеноџо минаџо (9)². Нејзината приказна е збир од повеќе приказни: онаа за Сара Ауербах, девојчето заробено во еден простор, неподвижно, врзано за кревет кое посакува да може да игра балет, кое посакува да знае да слика; за Густав, кој во сите битки излегува како победник, освен во битката со мајка си; за неговата сестра Клара; за Вертер како лик од литературата кој Долфи посакува да го наслика; за Вертер, со кого таа развива едно вистинско, искрено пријателство зашто, едноставно, со него може да зборува за она за што отсекогаш сакала да зборува; и најмногу за Рајнер, за нејзината џубов кон Рајнер.*

Не паметам дали некој текст предизвикал толку многу задоволство кај мене како најновиот роман на Гоце Смилевски. Не паметам ни текст кој толку силно ја разбудил во мене болката, текст кој така силно ме налегнал со својата тегобност.

Впрочем, романот *Сесџраџиа на Сиџмунд Фројд* како главен мотив ја има токму тегобноста и во тој поглед Смилевски прави еден Сартровски потег – на својот мотив му дава физички изглед ситуираџки го во телото на Адолфина Фројд, но му дава и боја и најмногу вкус. Она што во таа слика е застрашувачко и бесрамно не е ужасниот изглед на светот, туку фактот дека свеста (особено онаа на Адолфина) се слева во таа ужасија, учествува во тој вид егзистенција, тоне во неа, тоне заедно со неа и произведува „грозно уживање”. Многу отворено тоа џ го плеснува в лице и самиот Рајнер, нејзината единствена и најголема џубов, нагласуваџки џ *И најважно од сѐ, џи немаџи џоџреба да сакаџи и да бидеш сакана. Ти имаџи џоџреба да сџрадаџи (91)*. Никој досега како Смилевски не успеал со толкав интензитет да го опише доживеаното или сонуваното искуство на задавање и примање болка. Никој така силно не ја покажал исправеноста пред таа болка. Никој толку експресивно не го опишал и самото гадење предизвикано од таа болка. Смилев-

² Гоце Смилевски. *Сесџраџиа на Сиџмунд Фројд*. – Скопје: Кулџура, 2007.

ски се навраќа на таквите сцени со ужасна фасцинација, ама би било крајно погрешно да се (по)мисли дека тој ужива во тие описи. Напротив, преку нивното присуство како да сака да го постави клучното прашање: Како да се измиеме од гревот на постоењето? Со непостоење? Тоа е она што си го поставуваат и Рајнер и Адолфина:

Го прашав: „Од каде уживањето во задавањето некому болка? Од каде желбата да се зададе некому болка? Одново и одново ... Од каде тaa подмолноси? Од каде йосакувањето на туѓото страдање, желбата да се йовреди нечија нежност, да се йурне слабои?“

Ме прашуваше: „Од каде желбата да се биде йовреден? Од каде желбата да се доживее болка? Уште еднаш и уште еднаш и уште колку пати ... Од каде йосакувањето на соисивеното страдање, желбата соисивената нежност да биде йовредена, инсистирањето да се биде слаб и да се биде йурнаи?“ (92).

Адолфина Фројд, која за своите блиски е Долфи, е истата она која за историографијата ќе биде „сестраи на Сиџмунд Фројд“ (6). Во овој роман на Смилевски таа е ликот кој ја потврдува познатата мисла дека женскиот потомок е аномалија или варијација на главната тема на машкиот род. Впрочем, уште Аристотел го ставаше акцентот на машкоста како човечки стандард, идеја која се одрази и на неговата теорија за зачнувањето. Аристотел наведува дека принципот на животот се состои токму во спермата, додека женскиот генитален тракт обезбедува само пасивно куќиште за човечкиот живот.

Адолфина Фројд и покрај тоа што чувствува дека е интелектуално дефинирана жена, сепак, останува занемена пред желбата да се спротивстави на сликата за жената со дефиниран идентитет исклучиво во сексуалноста и мајчинството, т.е. на сликата на жената дефинирана единствено преку своите телесни функции. Болен е податокот кој прозвучува токму вака: *Со имињата на нејзините сестри ќе се врзуваат имињата на нивните сојузи и деца, помеѓу дашумите на нивните раѓања и умирања, ќе стојат дашумите кога се венчале и кога раѓале. Долфи Фројд ќе остане сама со своето име, само со своите дашуми на раѓање и умирање. За биографиите на нејзиниот брат тaa ќе биде име кое треба само поинаку да се спомене* (6)³. Идејата дека влезот во културата, јази-

³ Денешната жена си го бара правото да дејствува, да се именува себеси, не само како родов туку и како историски и културолошки субјект. Затоа, нагласува

кот и смислата е обележан со сликата на некомплетната жена, ја сугерира и приказната на Долфи. Во текот на долговековното цивилизациско опстојување се развива едно масовно културно перципирање на женското тело како недостаточно, парцијално и особено како тело со грешка⁴. Тоа чувство особено е потенцирано преку комплексот на кастрација, па затоа и Фројд ја сметал женската потреба за разубавување за единствен „нормален“ начин да се порекне инфериорната позиција поради немањето фалус, чувство со кое се обидува да се носи и Долфи: *Тоа прво сфаќање на разликата не предизвика завис, не верувам дека таа завис се јави кога и да е, наместо завис, она девојче кое бев, почувствува таа еднакво силна како стравот од смртта, затоа што не можеше да ти поднесе промени на телото кои требаше да следат, ниту пак разделбите со најблиските, и со најблиските, со Симунд, со кого се чувствувал како со тајочна врвка. И оттогаш, не завис, туку некој чуден страв, некаква таа на неспокој одеше по мене додека растеа, кога телото се менуваше ... при првата менструација, при насејувањето на длабочините на отворите на телото (24-25)*. Жената, нагласува Фројд, почнува да развива секундарно нарциситичко чувство кон своето тело, на ист начин како што машкото во женското/другото тело гледа љубовен објект. Затоа и онаа Клара Клинт, сестрата на Густав, другарот на Долфи од Виенското уметничко училиште, онаа Клара, првата жена во Виена што ќе носи панталони наместо фустани со тантели, машини, вештачки цветови и ленти, и едноставна кратка коса наместо деликатни фризури на тоа време, онаа Клара, борецот за правата на девојчињата, домаќинките, жените, постојано ќе си ја потенцира и себеси и на Долфи желбата: *Понекогаш помислувам дека ќе беше подобро некогаш да не се родев, недозволената страст искажана со една неверојатна тегобност: А толку би сакала да можам самата себеси одново да се родам (46-47, 90,144)*. Всушност и таа силна желба ќе ја доведе пред смртта во една склопчена положба како фетус, со безизразно лице како ембрион, ќе ја донесе во фаза во која не може понатаму, не може да се породат и да го почне животој одново (145).

Ангелина Бановиќ-Марковска, таа ги отфрла сите верзии на есенцијалната женскост. Види: „Идентитетот на половите: Едип или Едипа, параноја или шизофренија“ во Грујен-Портрети. – Скопје: Магор, 2007, 60-69.

⁴ Види Јасна Котеска. „Жена без заби“ во Санитарна енигма. – Скопје: Темплум, 2006, 64- 71.

Жената е, всушност, изгонета од расказноста⁵, нагласува Јас-на Котеска (Ibid. 78-82). Причината за ваквата состојба на изгонетост лежи во „структурната“ претпоставка дека таму каде што има литературна/уметничка практика, нема жена, и обратно, таму каде што има жена, не постојат услови да има литературна/уметничка практика⁶. Затоа и клучно прашање што го поставува овој роман на Смилевски е кога се јавува расказноста кај Долфи? Зборовите кои му ја даваат смислата на нејзиниот живот се оние кои и ја дефинираат нејзината можност за расказност. Таа сиот свој живот мечтае да ѝ се случи она што нејзиниот брат ќе го посака: *Сакам да ѝајдуваме и заеднички да ѝи ироучуваме историјата и поезијата, не за да ни го разубавуваат животот, туку за да го живееме животот*. Станува и останува немоќна кога сфаќа дека тоа се зборови, истите зборови кои тој ѝ ги кажува на секоја жена што во конкретниот момент е негова сопатничка, на секој кој во моментот му е потребен (на Марта, пред таа да стане негова сопруга, на Мина, сестрата на Марта, на неговиот брат Александар). Она што нас како читатели нè вознемирува, нè возбужда е нејзината уплашеност, нејзината скромност, и особено нејзиното самопонижување во име на самоодбраната. Нè разгневува нејзината смиреност и нејзината помиреност дека не ѝ е допуштено да доживее некаква прослава на животот, здравјето, убавината, богатството. Нема никогаш да излезе од Виена, нема да патува, нема да биде мајка, нема да може дури и да сака, нема да може да ги сака оние кои посакува да ја сакаат, како нејзиниот брат, нејзините родители и особено нејзината мајка, нејзиниот Рајнер. Долфи е вистински пример за битие кое себеси се доживува како нижо и анимално и како такво таа мора да го негува стравот од себеси како услов за една духовна преобразба. Таа е вистински ресентимант⁷ кој желудечната реа ќе

⁵ Дури и најкомплицираните раскажувања можат да се читаат како варијација на моделот со класична наратива која се состои од израз каде првобитната рамнотежа се нарушува и потоа повторно се воспоставува. Инаку, овој термин е преземен од Тери Иглтон, а е поврзан со Фројдовата наратива за препознавањето како веројатно најкратката приказна за предметот кој се изгубил, а потем бил пронајден. Варијантата на овој вид игра, истакнува Котеска, е кај нас познатата криенка *se*. Инаку, оваа игра Фројд ја анализира како чин на симболично загосподарување со отсуството на мајката.

⁶ Многу феминистки пишуваат и за метафоричната врска меѓу пенкалото и пенисот (pen – penis англ.) низ историјата. Затоа и прозвучува сосема оправдано изедначувањето на машката сексуалност со литературната моќ.

⁷ Ресентиман е тип на Човек кој нема да изреагира, за разлика од оној активен човек од Ничеовата филозофија кој ќе му дозволи на своето чувство да се

ја пренесе и врз нас како читатели. Многу често сликата дека некој е тажен затоа што неговото срце нема ништо што посакува ја прифаќае како единствено веродостојна. Ама, Долфи посакува и сака многу. Зошто тогаш бојата која ја нанесува на белото платно е токму црната? Можеби зашто другата боја на тагата е бојата на нечистата совест, црната боја на страста која го самопроизведува чувството на грижа на совеста. Таа знае дека аморалното не е абјектно. Абјектно е иморалното. Абјектна е мајката која е неправедно сурова кон својата ќерка особено кога ѝ велеи: *Кога денес во твојата соба ја видов сликата на која мајка си го дои детето, пак помислив дека жените се создадени за да имаат деца, и дека жената која не родила е чудовиште ...* (127)⁸ или кога ја прекорувача: *Само ти не си ја исполни својата должност да се омажиш и да сишанеш мајка* (103). Абјектен е и мажот кој ја има слободата да избира дали ќе стане татко или не, додека неговата партнерка ја има само слободата да избира како да не забремени од оној кој не сака да биде татко на нејзиното дете. Абјектна е насмевката која крие омраза. Абјектна е сликата кога братот во името на братската љубов изборува дека не ја исполнила својата должност кон родителите: *Ќе ѝ даваме кога ќе исполниш барем една единствена должност. Сите исполнуваат нешто кон некој – кон сојузнициите, кон децата, кон луѓето со кои работат. Цел животи постои за себе и се жалиш на друштите, најмногу на нив, на татко и мајка, се жалиш на нив и ден денес, сега е проблемот дека не те поддржувале во она што го работиш, како да ѝ треба поддршка од родителите на жена која има триесет и четири години. Време е да го исполниш својот долг кон нив. Нема да заминеш никаде ова лето* (108). Носејќи се со болката на сите жени на светот, соочувајќи се со фактот дека никогаш нема да може да биде мајка, се склопчува како ембрион⁹ во истиот оној шкаф во кој сликарските алатки и

манифестира преку реакција. Ресентиманот не дека не чувствува потреба од реакција. Напротив! Но, тој таа потреба ќе ја потисне, ќе ја ситуира длабоко во себе, во својата внатрешност и тоа чувство ќе го “вари без крај”. Види Котеска. “Грижа на совеста”. Ibid. 104-113.

⁸ Меѓусебната поврзаност на жените со монструмите е значајна во сатиричниот литературен текст. Темата за жената како девалвирана разлика остана константна во размислувањата на Западниот свет, особено во филозофијата. Таа засекогаш се поврзува со феномените за она што не е свето, со безредното, пониската класа, неугледното. Види Роси Брајдоти “Мајки, чудовишта и машини” во *Номадски субјекти*. – Скопје: Македонска книга 2002, 2003, 108-135.

⁹ Ембрионот поточно ликот/сликата на ембрионот е вистински означител за абјект во овој роман, исто како што инсектот и особено домашниот инсект

платна претходно се заменети со бебешките работи, во кој четките, боите, сунѓерчињата, рамките полека им го остапуваат местото на детските јорганчиња, перничина, чевличина, пелени: ... *џоа бев јас ама некоја друѓа јас, заџоа џиџо од мене беше исфрлено мртво она џиџо џолку џодини џосакував да дојде, од мојој лик беше избришано џоа очекување и на неѓовојо месџо, како џемна сенка, лежеше оџсусџвојо* (121).

Во случајот со Адолфина Фројд ја откриваме и подвоеноста на телото од духот. Имено, и покрај тоа што таа се обидува да го артикулира својот глас, најчесто таа останува само тело. Во клучните моменти таа излегува од него како од нешто од што ѝ се гади. Душата го гледа телото во кое е сместена: *Поџоа се сеџив на рибџиџе кои се раскаџуваа, и ми се џрисџори дека џо џледам своџо џело, џрекрито со рибни крлушки, како се расџаѓа. За џој мој сџрав му кажав единсџвено на браџ ми, а џој ме увери дека и болниџе луѓе можат да живеат долѓо* (22). Колку што го мрази своето тело, толку на моменти и страшно го посакува, зашто само преку него може да се доживее одново како субјект, а не како тело-објект што особено доаѓа до израз во приказната за Рајнер: ... *ја џочувсџвував џоџлинаџа на неѓовојо џело и сџуденилоџо со кое ме доџираше како да џремесџува некој џредметџ, сџуденилоџо со кое џоа џело се џридвџжуваше како и самоџо да е џредметџ џридвџжуван од некоја одвоена, нему џуѓа свесџ која може само да набљудува и да уџравува со она џиџо е џело, но никоѓаш не знае џиџо е да се биде во џело, џо чувсџвував џродирањето и џо слушав својој џлас, но како да бев оџсуџна, како да не бев џаму, она во џиџо се џродираше како да не беше дел од моеџо џело и џласоџ како да не беше мојој, јас бев далеку, бев во она мечџаено соединување на џелата кое е како некое враќање дома, како враќање во некој совршен дом наџуџиџен уџиџе џред самоџо раѓање, џред самоџо зачнување* (86-87). Во таквите моменти, Долфи го доживува сопственото тело како текст што е пишуван и (до)испишуван од секој по малку. Таа копнее по отелотворувањето на субјек-

најмногу стои на она место кое го пополнува чистиот абјект. *Од инсекџој не се сџравува како од змија, џој не е омразен како кукавицаџа, не е злослуџен како завраној, џој е абјекџен, џој џредизвџкува џадење, чувсџво на нискосџ и бесџоџребносџ* (Котеска: 137). Такво гадење кај нас предизвџкува и ембрионот во сцената кога Долфи бара да го види своето мртво дете кое за Рајнер е малечко парче крваво месо. Тој отсекогаш за него бил само тоа и кога бил во и кога бил надвор од утробата на Долфи (118).

тот¹⁰. Тоа единствено може да ѝ се случи доколку му се предаде на некое празно тело кое ќе може да го исполни со значење, на кое ќе може да го испише сопствениот текст. Кога едно такво тело (како што е ембрионот кој насилно е изваден од нејзиното тело) е тотално изгубено, таа се препушта на едно друго тело – на уметничката слика. Така, сликата која се гради постепено во текот на целиот роман, од црно преку бело, преку почетната рака на хартијата (30), мртвиот јазик (51-54), човечкото срце од јаболкова кора (55-64), преку чинот на себераѓањето (90), до стапалата (135-139) и сенките на сидот (169-179) го дава конечниот автопортрет во бело на бело. Таа сака никогаш повеќе да не биде само објект во животот на Рајнер, во животот на својата несреќна, незадоволна мајка, објект кој треба да го потврди постоењето на субјектот Сигмунд Фројд, да ги потврди неговиот идентитет и смислата на времето во кое и таа и тој живееле.

Сесирајќи на Сигмунд Фројд од Гоце Смилевски е одличен роман, композициски идеално стегнат, сижејтно развиен до најситни детали преку описите на ликовите, преку нивните биографии, семејни стебла, преку нивните сензибилни дијалози. Се работи за роман кој ѝ дозволува на болката да излезе од душата, кој ја произведува болката и кој бара нови души во кои ќе ја смести. Роман кој ѝ вдахнува здив на болката, здив што создава не само стварност туку и уметност. Роман кој ја промовира новата чувственост / чувствителност, новата субјективност¹¹ во македонската современа проза.

Литература:

- 2003: Роси Брайдоти „Мајки, чудовишта и машини” во *Номадски субјекти*. – Скопје: *Македонска книга* 2002, 108-135.
2006: Јасна Котеска. *Саниитарна ениџма*. – Скопје: *Темплум*.
2007: Ангелина Бановиќ-Марковска. „Идентитетот на половите: *Едип или Едипа, ѝараноја или шизофренија*” во *Грујен ѝоршреј*. – Скопје: *Маџор*, 60-69.

¹⁰ Класичната визија за субјектот на знаење го има фиксирано истиот во серијата од дуалистички спротивности/спротивставености: тело-ум, страст-разум, природа-култура, женственост-мажественост.

¹¹ Оваа нова субјективност се јавува како реакција на прашањето: *Дали не се измори и македонската литеаратура (како и другите европски и светски литеаратури) и пред сè македонскиот роман од идејата дека со техниката може да се постигне уметност?* Види Мојсова-Чепишевска, Весна. “Универзалноста на здивот” во *Мал книжевен шеснамет*. – Скопје: *Македонска реч*, 2007, 197-206.

2007: Гоце Смилевски. *Сестрајата на Сигмунд Фројд*. – Скопје: *Култура*.

2007: Гоце Смилевски. „Телата меѓу текстуализирањето и молкот” во *Спектар*. – Скопје: *Институт за македонска литература*, бр. 49, 127-139.

2007: Мојсова-Чепишевска, Весна. „Универзалноста на здивот” во *Мал книжевен шестамен*. – Скопје; *Македонска реч*, 197-206.

THE BREATH OF PAIN WHICH CREATES NOT ONLY REALITY, BUT ART AS WELL

D-r Vesna Mojsova-Cepisevska.
Associate Professor

SUMMARY

During the process of reception, we all learn from one another. Namely, we are continually borrowing ever-present topics and themes, at the same time not surrendering our desire to tell our own story. Goce Smilevski builds up that very story as completely viable, told by the sister of Sigmund Freud. *The Sister of Sigmund Freud* is a novel that has inner strife as its main theme, and in that sense Smilevski makes a Sartre-esque move - he gives his theme a physical counterpart by placing it in the body of Adolphina Freud, but what is more, he gives it colour, and most of all, character. What is terrifying and shameless in that image is not the horrific view of the world, but rather the fact that consciousness (especially Adolphina's) flows into that horror, it participates in that kind of existence, it sinks in it, it sinks with it, and produces "a horrible enjoyment". From a compositional aspect, ideally compact, the plot developed to the most minute of detail through character description, through characters' biographies, their family trees, their dialogue, Smilevski's *The Sister of Sigmund Freud* is a novel that enkindles a breath to pain, a breath which creates not only reality, but art as well. It is a novel that promotes a new idea of sense/sensibility, of subjectivity in contemporary Macedonian prose.

ХУМАНИТЕ И ПЕДАГОШКИТЕ ИДЕИ НА РЕЦЕП ВОКА

Авзи МУСТАФА

Името на Рецеп Вока во нашата историско-педагошка литература сосема малку се споменува, а доколку се споменува, тоа е само во негативна смисла. При оваа пригода немам намера да го рехабилитирам, туку да ги изнесам неговите заложби и идеи како и расположението, стремежите и барањата што тој ги застапуваше во едно време кога за албанскиот народ се кроеле разни политички, економски, образовни, културни и верски планови.

Неговите идеи и погледи се тесно поврзани со економските, политичките и образовните околности кон средината на втората половина на 19 век и почетокот на 20 век.

Рецеп Вока е роден во село Шипковица, Тетово во 1847 год., а умрел во 1917 год. во Истанбул.

Во времето кога живеел и се образувал во турскиот економски политички систем, почнувале да се воспоставуваат капиталистичките односи, што сериозно го разнишувале статус кво то на Империјата во сите сфери на животот. Така Рецеп Вока по добивањето на елементарните верски знаења од селскиот оца Беџет-ефенди, по негова препорака своето школување го продолжи во Саат Џамија – Тетово. Благодарейќи му на својот чичко Али Вока (трговец), бил пратен на продолжување на верското училиште во Призрен каде условите биле подобри за стекнување на верското образование од познати муалими.

Рецеп Вока со својата надареност и амбиции, теолошките студии ги продолжува во Истанбул, каде се здобива со иџазет наме (диплома за мудериз). Како студент во Истанбул активно членувал во клубот „Мах-фел“ во Ак Сарај, каде членувале голем број Албанци од нашите краевии. Во тоа време Империјата претрпувала економска и политичка криза, а како т.н. спасители на Империјата се јавиле младотурците кои ветувале секакви реформи за полесно соборување на султанската власт.

Белег на ова време во Империјата биле надежите, стравувањата, конфликтите, разните барања како политички, економски, национални,

образовни, културни, воени и др. Империјата од ден на ден станувала мозаик на народи и разни барања.

По соборувањето на султанската власт, младотурците поради настанатите околности прават, или подобро кажано, изгледало дека прават некои отстапувања, а всушност останувале на демагошки ветувања.

За да ги постигнат своите цели, младотурците вешто ја искористиле верската идеологија за пропаганда. Во почетокот создале меџлис - локални административни совети, со најистакнати претставници од месниот народ, одредени од турските авторитети.

Во тоа време, Реџеп Вока се наоѓаше во Тетово како мудериз, како најценета личност не само во Тетово туку и пошироко. Неговата активност беше насочена кон просветителската дејност: отворање школи, смирување на крвните одмазди меѓу семејствата, празноверието и друго. Поради неговиот авторитет државните власти го назначуваат како муфтија во Битола (Манастир муфтиси Каканделели Реџп Џуди ибн Вока). Во Битола се подготвуваше конечно решавање на проблемот на албанската азбука. Околу ова прашање мислењата беа поделени, а Реџеп Вока поради политичкиот став и како човек од вера и власт спаѓаше во оние кои ја поддржуваа турско-арапската азбука.

Меѓутоа, младотурската пропагандна машина и по конечното усвојување на албанската азбука (1908) преку агентот Ариф Хикмети од село Лојане, Куманово, знаејќи ја принципиелноста на Вока и неговите цврсти определби уште од клубот „Махвел“, го наговара да изготви еден буквар на албански јазик со турско-арапско писмо, додека Ариф Хикмети од своја страна бил задолжен да врши пропаганда меѓу албанското население со муслиманска вера дека турско-арапското писмо е писмо на Кур'анот и на муслиманската вера.

Реџеп Вока го издаде букварот на албански јазик со турско-арапско писмо и преку џемијетот га испрати во употреба во некои училишта. По објавувањето на букварот, Вока постојано беше критикуван во расни новини и на многубројни собири.

Револтот против Вока беше сосредоточен кон две прашања:

1. Зошто не учествувал на Битолскиот конгрес? и
2. Зошто го претставува Итихатот Тере ки џемијети?

Многу весници му се обратиле на Вока со саркастична молба да ги напише зборовите „година“ и „леб“ со турски букви и да ги чува за себе.

Доследен на своето убедување ја напушта Битола и се враќа во Истанбул, каде се вработува во одделението за фети – издавачка куќа за верски книги.

По издавањето на „Елифабеја шќип“ (Албански буквар) напиша и „Арнавутче муфтисал илмихал“ (Детален учебник за веронаука на албански јазик) и „Мендима“ („Мисли“).

Освен верски училишта во овие краеве немало други училишта. Запознат со верската настава при мектебите со шаренилото што постоеше, со немање на книги и неквалификувани муалими, Вока се зафати да го напише Илмихалот во кој ги опфати најелементарните знаења од верското образование, така што учениците од овој крај и пошироко за прв пат добија учебник на мајчин јазик.

Сфаќајќи ја политичката игра на младотурците и тврдоста на својот религиозен фатализам, Реџеп Вока во својата книга „Мендима“ јасно ги искажува своите чувства и визии за доброто на албанскиот народ.

Иако беше противник на латинското писмо, тој не беше против школувањето на мајчин јазик, прогресот, воздигнувањето на националната свест, соединувањето на Албанците без разлика на вера и јазик. Уште како мудериз во Тетово се ангажирал да собира пари и да отвора училишта не само по градовите туку и по селата. За оваа намена тој од сограѓаните од Тетово собра 200 турски лири.

Нешколуваното население од овој крај и пошироко на разни собири и собранија по „одаите“ по разни свечености се обидуваа да им ги објасни основните фактори што го запираат напредокот на албанскиот народ во сите сфери на општествениот живот.

Меѓу најважните фактори за културен и образовен напредок тој го сметаше мајчиниот јазик, па во врска со ова тој вели: „Историјата не учи дека ниеден народ не можел да напредува без учење на својот јазик... ако не учиме на наш јазик, знаење и воспитание не можеме да дадеме“.

Понатаму тој врши споредба со другите балкански и европски народи и зачудувачки се запрашува зошто албанскиот народ кој е еден од најстарите народи со толку високи доблести е толку назаден? Или, како што вели самиот: „А не ни гледаат очите дека светот е облечен во кадифе и кумаш, а ние немаме кошули и гаќи... дури и кучето нема што да фати“.

Сите овие лошотии што ги има албанскиот народ се резултат на немањето школи и на незнаењето. Силата и јунаштвото денеска вели: „немаат никаква корист... што вреди што нашите деца се како орли, но без знаење се ништо... понатаму вели: што корист имаме: уши имаме, а не слушаме, очи имаме, а не гледаме, мозок имаме, а не мислиме... без учење сме диви“. „Денеска светот е изменет, со пушка и нож не се оди напред, туку само со знаење“.

Гледајќи ја тешката положба на народот самиот вели дека „милетот“ се наоѓа на дното на морето“, тој заедно пати со нив и апелира до албанскиот народ да не очекува помош од владетелите, туку самиот народ да се фати за работа и да „не седи со скрстени раце, затоа што можеме да го изгубиме народот“.

Лексемата *работа* за Вока е синоним за знаење: „Ако ме прашате мене, најпрва работа (задача) што треба да ја правиме се „мектебите“, „ако не можеме да градиме големи куќи, да правиме колиби од слама, само децата да ни учат“. Исто така препорача „да не се изгуби ниту една минута, ниту еден час, туку голем и мал во училиште да оди и на светот да му покажеме што е тоа човечност“.

Незнаењето, несогласувањето меѓу Албанците врз верска основа за Вока беа главна преокупација и тој зазеде јасен став околу овие прашања. Тој се залагаше за национално единство, јазик и култура. Ги советувааше Албанците дека верата и националноста се две посебни категории што не треба да се мешаат, додека прашањето за почитта произлегува од самиот ислам, како еден од принципите за меѓусебно разбирање меѓу народите без разлика на јазикот и верата. За жал, кај многу верници, заради лични интереси доаѓа до преобратување, односно до вмешување на националноста со верската идеологија и вели: „Да не речеме овој муслиман, овој христијанин, овој гега, овој тоска, сите сме Албанци, едно племе, еден народ“.

Вока преку мислите што ги истакнува во книгата се обидувааше да му го покаже на албанскиот народ, посебно во овие краеве, патот за излегување од мрачноста (незнаењето) и верскиот раскол всаден од туѓинската власт.

Како просветител низ школото сакаше да ги вооружи со знаење Албанците за да им се прекине патот на туѓите пропаганди што воде кон братоубиствена војна.

Вока се раководеше од рационалистичката теза дека нема политичка еманципација без културна еманципација што јасно ја зацрта во својата книга „Мендиме“.

Во тогашни услови и околности Вока освен преку издавачката дејност, дејствуваше и во вербална насока. На народот му даваше совети за да се надминат некои напишани правила што кај широките народни маси беа присутни. За него верата и знаењето беа најважните фактори за излегувањето од тешката состојба. Преку верата човекот ги изградува моралните принципи, а преку знаењето го изнаоѓа патот за потполна општествено-политичка, културна еманципација на албанскиот народ. Секаде истакнувааше дека на народот не му се потребни само оци

туку и други професии и бара од сограѓаните нивните деца да ги испратат на учење на разни занаети.

Патуваше неколку километри за да смири разни одмазди и недо-разбирања, беше против фрлање на големи пари за разни свечености (сунети, женидби), богатите да им помагаат на сиромашните и др.

Неговата активност, особено по објавувањето на книгата „Менди-ме“ паѓа во очите на властите. По доаѓањето на една комисија одредена од младотурците на чело со Хаџи Адил-бег, а по добивањето на информациите од страна на Али Хоџа и Ариф Хикмети, Реџеп Вока е истеран од работа и останува на милоста и немилоста на истанбулските улици сè до смртта.

Реџеп Вока со своите мисли и визии им се придружува на другите албански преродбеници како Наим и Сами Фрасхери, Наум Вечилхарчи, Зеф Јубани, Пашо Васа и други кои станаа ѕвезди-водилки на просветителските, хуманите и педагошките погледи на времето. Без сомнение печат на времето остави и Реџеп Вока преку своите дела кои содржат позитивни, хумани и педагошки идеи што треба да му обезбедат едно достоино место како важен просветител во периодот на националната преродба.

HUMAN AND EDUCATIONAL IDEAS OF REXHEP VOKA

Avzi Mustafa, M.A.

(summary)

In the paper the author deals with the life and works of the controversial Albanian revivalist, Rexhep Voka (born in the village of Shipkovica near Tetovo in 1874 and died in Istamboul in 1917), who, together with Naim and Frasheri, Naum Veqilharxhi, Zef Jubani, Pasho Vasa and others was the main figure of the Albanian Revival.

His main idea was the enlightenment of the Albanians, their emancipation and progress which he saw in building up new schools, end establishment of proper education. His controversy is due to his idea that Albanian should be written in Turkish-Arabian alphabet which was against the official Albanian alphabet established in Bitola in 1908.

He wrote all his books in Albanian but with Turkish-Arabian alphabet. Yet his ideas were closely connected with the national unity of the Albanians, their language and culture.

HOMO LOQUENS FACE À HOMO INFORMATICUS

Zvonko NIKODINOVSKI

Résumé

La communication est axée sur les rapports entre l'homme de parole et l'homme des TIC (technologies de l'information et de la communication). Dans quelle mesure les nouvelles technologies peuvent-elles aider l'homme nouveau (*homo loquaticus*) à mieux utiliser et à élargir ses capacités de mémoire, de raisonnement et de communication. *Homo informaticus* a réussi petit à petit à créer des appareils qui peuvent remplacer *homo loquens* dans certaines de ses activités. Nous ne devrions jamais oublier que c'est *homo loquens* qui doit commander et l'emporter sur les machines de plus en plus sophistiquées créées par *homo informaticus*.

Ça y est. Le monde s'informatise et l'informatique se mondialise de plus en plus. Il n'y a jamais eu autant de gens qui s'intéressent à l'informatique ni autant d'ordinateurs qui équiper les bureaux et les maisons.

Le mariage de l'homme et de l'informatique est déjà consommé, et le temps est venu de se demander quel est l'impact de l'informatique sur l'homme, et particulièrement sur l'homme qui parle. *Homo loquens* est cette créature qui utilise le raisonnement basé sur la pensée verbale et qui verbalise sa pensée basée sur la raison.

La question qu'on va se poser dans cette communication est celle-ci : est-ce que l'informatique peut aider l'homme à développer sa faculté de langage et si oui, dans quelle mesure l'homme peut s'appuyer sur l'informatique pour améliorer ses capacités cognitives et ses habiletés de communication.

Notre but est de réfléchir sur les possibilités que peut nous offrir l'informatique dans notre travail et notre vie quotidienne. Des fois nous allons toucher à la futurologie ou nos désirs et réflexions vont être une pure imagination irréalisable, mais de toute façon nous allons donner libre cours à la fantaisie.

On s' imagine très souvent l' informatique comme une baguette magique qui peut accomplir des prodiges et réaliser tous nos vœux. Or, nous allons emprunter ici la voie des désirs qui, comme les rêves, peuvent être une pure utopie ou une incitation à la réalisation.

Nous allons tenter un néologisme pour désigner l' homme de nos jours ou de demain qui pourra réaliser une symbiose entre ses capacités de langage et l' informatique. Il s' agit du terme *Homo loquaticus*.

Nous allons supposer que la science et la technologie informatiques auraient trouvé des solutions complètes à des problèmes suivants: la reconnaissance de la parole et de l' écriture, la synthèse de la parole et de l' écriture, la traduction automatique vocale et écrite, la domotique, la télématique et le web sémantique. Le point d' une extrême importance dans un tel environnement est la possibilité pour chacun de disposer d' une connexion permanente à l' internet et d' en utiliser librement le contenu web.

Nous voudrions dans un premier temps parler à une machine. C' est-à-dire lui faire faire des tâches et, dans un deuxième temps, parler avec la machine, c' est-à-dire lui faire faire une interaction verbale avec nous. Nous allons prendre quelques exemples qui seront présentés selon l' ordre croissant de complexité :

Exemple n. 1 : L' apprentissage d' un poème de Jacques Prévert.

Nous avons pour tâche d' apprendre à réciter par cœur un poème de Jacques Prévert. Et de plus, nous voulons l' entendre réciter par la voix du même Prévert. Admettons que l' Institut national de l' audiovisuel a conservé des extraits du poète. Un logiciel spécialisé synthétise, à partir de ces échantillons, la récitation du poème dans la voix de Prévert. C' est ainsi qu' en écoutant la voix de Prévert nous allons plus facilement mémoriser l' un de ses poèmes.

Exemple n. 2 : La vision de programmes télévisuels

Nous sommes en train de regarder un débat à la télévision sur la loi de l' immigration. Il y a dans le studio des représentants politiques qui discutent sur la loi Sarkozy. On nous bombarde de tous les côtés avec des citations et des renvois à cette proposition de loi. Nous aimons savoir quel est le texte de la loi et en plus quelles sont les opinions des partis/hommes politiques ainsi que des experts en la matière. Nous posons la question oralement et en langage naturel, par l' intermédiaire d' un micro wi- fi, au téléviseur numérique satellitaire, qui englobe un ordinateur connecté à l' internet. L' appareil déclenche un moteur de recherche spécialisé qui engendre, à la suite d' une recherche ciblée, les documents demandés. Alors, nous commençons notre lecture et compréhension du texte de la loi et du

débat télévisuel, après quoi nous pouvons, si nous le voulons, participer au débat en posant des questions aux participants.

Exemple n. 3 : Le contexte d'apprentissage des langues étrangères.

Nous avons besoin d'apprendre comment on commande un repas dans un restaurant du pays concerné. Nous pouvons donc donner en devoir à l'ordinateur de nous présenter la situation où on doit commander un repas. Et voilà que maintenant entrent en jeu les logiciels du web sémantique. Notamment, il nous faut des extraits de films, de méthodes d'apprentissage de langues, de documentaires, etc. A ce moment-là on suppose qu'il y a des logiciels spécialisés pour des recherches dans des domaines spécifiques. Alors, ce logiciel recherche pour nous dans tous les documents vidéo, sonores et écrits les séquences qui correspondent à notre demande et nous affiche, dans quelques secondes, la liste détaillée des fichiers qui remplissent les critères imposés. Nous choisissons les documents à visualiser ou à entendre et l'apprentissage commence.

Exemple n. 4 : Le contexte de composition d'un devoir à la maison.

Nous devons écrire un texte qui analyse la scène politique française au printemps 2006. Nous voulons commencer notre texte par une citation qui mettra en exergue notre conception des hommes politiques ou de la politique en général. Or, il y a un petit détail : nous sommes enclins à voir la lutte politique d'un œil critique et nous voudrions avoir une citation qui reflète justement notre point de vue. Alors, notre logiciel se charge de la recherche sur le Web où il va identifier d'abord les citations correspondant aux critères choisis et nous présenter ensuite celle/celles qui convient/conviennent.

Le pas suivant serait de demander au logiciel de nous décrire la structure d'une composition modèle pour nous éclairer sur ses parties constitutives.

La question que l'on pourrait poser au moteur de recherche par la suite est la suivante : les rapports existants entre le premier ministre et le président, d'une part, et le ministre de l'intérieur, d'autre part, vus en France et dans un autre pays, l'Italie, par exemple. Notre logiciel fureteur va nous sélectionner tous les documents (en français et en italien) qui satisfont les critères donnés et nous pouvons commencer les processus de lecture et de compréhension. Le moteur de recherche serait en mesure de détecter dans tous les types de documents des passages où apparaissent des informations sur les personnes choisies. Cela veut dire d'abord que le logiciel doit identifier le président de la France et le nom de Jacques Chirac, ensuite reconnaître la photo et même les caricatures du président ainsi que sa voix dans tous les documents disponibles. Le logiciel doit être en mesure de nous

proposer une biographie de la personne ainsi qu'un organigramme du gouvernement.

Exemple n. 5 : Le dialogue avec la machine

On suppose que l'homme a déjà inventé et acquis un langage universel de représentations sémantiques de l'activité de langage et des relations interhumaines. Ce langage universel dispose d'une certaine de concepts (classes et relations entre classes) qui peuvent se combiner entre eux. On suppose aussi résolue la question de savoir comment on peut représenter les unités discursives sur les plans de l'énonciation et de l'énoncé. La machine possède, en outre, des récepteurs (une caméra, un micro etc.) qui peuvent capter et identifier les symptômes émanant des sujets parlants : la couleur de la peau, les caractéristiques anthropophysiques du visage, le regard, les vêtements, les gestes, la mimique, les inflexions de la voix, etc. La machine possède, en plus, la capacité de reconnaître la langue de l'interlocuteur.

Tout événement langagier produit par l'interlocuteur est reconnu par la machine, c'est-à-dire traduit dans un langage universel de concepts. Il faut dire que la reconnaissance du sens de l'événement langagier passe par l'interprétation de la séméiologie personnelle de l'interlocuteur. C'est dire que les structures conceptuelles sont réinterprétées par la composante séméiologique à la suite de quoi on obtient un contenu cognitif (un *cocog*). Ce *cocog* est prêt à revêtir la forme d'énoncés langagiers, de combinaisons de la langue des signes, ou des suites de symboles graphiques. Pour que la machine réagisse d'une manière appropriée à la situation, c'est-à-dire à l'événement langagier produit par l'interlocuteur, il faut qu'elle ait dans sa mémoire (ou sur l'internet) une analyse complète des événements langagiers (actions et réactions) dans leurs réalisations communicatives, et ce pour des langues différentes. Évidemment, la machine ne pourra bien communiquer avec les hommes que dans des formes de communication bien structurées.

On peut bien sûr aller plus loin dans ce sens et rêver que la machine arrive un jour à lire c'est-à-dire à interpréter même nos rêves.

Il y a des gens qui vont nous rétorquer qu'il s'agit là de pures fantaisies. Nous en sommes bien d'accord et nous ne pouvons que répondre que rêver ne coûte rien et ne nuit à rien. Au contraire, rêver c'est se connecter au futur et au passé jusqu'à ce qu'il n'intervienne une coupure du courant électrique qui va nous déconnecter et nous replonger dans le présent gris sans rêves ni trêves.

HOMO LOQUENS НАСПРОТИ *HOMO INFORMATICUS*

Звонко НИКОДИНОВСКИ

Во оваа статија се разгледуваат односите меѓу човекот кој зборува (*homo loquens*) и човекот на информатичко-комуникациските технологии (*homo informaticus*). Во која мера новите технологии можат да му помогнат на човекот да ги искористи и да ги збогати своите способности за помнење, за расудување и за комуникација. Залогот е навистина голем: со помош на информатичко-комуникациските технологии човекот може/ќе може да ги развие своите когнитивни и комуникациски способности. Со други зборови, дојдено е времето на *homo loquaticus* во кој се спојуваат најдобрите карактеристики на *homo loquens* и *homo informaticus*. Наведени се пет од многуте можни ситуации во кои човекот може да ги искористи богатите на овој spoj: 1. Учење песна од Жак Превер 2. Гледање телевизиски програми 3. Учење странски јазици 4. Пишување состав како домашна задача и 5. Дијалог со машина.

УПОТРЕБА НА МИНАТОТО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ (ПЕРФЕКТ) ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК

Ѓоко НИКОЛОВСКИ

0. Уште на самиот почеток е јасно дека македонскиот и словенечкиот јазик се словенски јазици и спаѓаат во јужнословенската група јазици. Покрај сите сличности, постои една разлика која ја објаснуваме преку опозицијата синтетички јазик (слов.) наспрема аналитички јазик (макед.). Јасно е на што се должат сличностите. Заедничкото словенско потекло и „роднинската“ врска во јужнословенската група на словенските јазици се основата на сличностите. Разликите, пак, се должат на нивниот „имунитет“ кон балканизацијата или уште поточно кон балканскиот аналитизам. Синтетизмот и аналитизмот се двата основни фактори кои ќе доведат до големи разлики во категоријата време на глаголскиот систем кај двата јазика. Имено, синтетизмот е главната причина за упростување на глаголскиот систем од гледна точка на категоријата време во словенечкиот јазик, додека пак аналитизмот води кон усложнување на категоријата време во македонскиот јазик. За ова говори и современата состојба на двата јазика. На една страна го имаме македонскиот јазик, кој познава цела палета глаголски времиња, а на друга словенечкиот, кој познава само четири (сегашно, минато, предминато и идно време). Ние ќе се задржиме само на минатото време во двата јазика, и тоа поаѓајќи од македонскиот јазик. Така, во македонскиот јазик ги среќаваме следниве минати времиња: минато определено свршено (аорист), минато определено несвршено (имперфект), минато неопределено свршено и несвршено (перфект) и предминато време (плусквамперфект). Наш предмет на разгледување ќе биде перфектот и неговите употреби, а потоа пронаоѓањето на нивните соодветни еквиваленти во словенечкиот јазик. Крајната цел не е ни малку едноставна со оглед на фактот дека словенечкиот јазик познава само едно минато време.

Употребата на перфектот во македонскиот јазик е најдетално објаснета во Граматиката на македонскиот литературен јазик од Блаже Конески. Затоа Граматиката и дел од примерите во неа ќе претставуваат основна појдовна точка во рефератов.

1. Ова време соопштува за дејство извршено во минатото, без да побудува претстава за одреден момент кога се одвивало, како што е случајот при минатото определено време (Конески Бл. 1967: 461). Вистинското значење на ова време може да се види во реченици во кои не постојат конкретни показатели за времето на одвивање на дејството: *Сум ти кажал и пак ќе ти кажам*. Ако ја ставиме оваа реченица во минато определено време, таа ќе гласи: *Ти кажав и пак ќе ти кажам*. Преводот на двете реченици во словенечкиот јазик е ист: *Rekel sem ti in spet ti bom (rekel)*. Во македонските реченици веднаш се забележува разлика од аспект на определеноста, односно неопределеноста, додека пак во словенечката, од таа гледна точка не постои разлика. За поопределена варијанта може да се зборува само ако се додаде некоја прилошка определба, која ќе претставува временски определувач: *Rekel sem ti takrat in spet ti bom (rekel)*. Тоа може да се постигне само со вметнување на соодветни прилошки определби за време, кои временски ќе го локализираат дејството. Засведоченоста е јасна. Субјектот е сведок бидејќи зборува за дејство во кое тој самиот имал улога.

2. Основната разлика меѓу минатото определено време и минатото неопределено време е во употребата на минатото неопределено при прекажување на дејства кои лично не сме ги засведочиле, туку ни биле соопштени од друг (Конески Бл. 1967: 463). Да ги разгледаме следниве примери: *Тој ѝадна* и *Тој ѝаднал*. Во првиот пример се работи за минато определено свршено време (аорист), што значи дејството, покрај тоа што е завршено во минатото, е директно засведочено и е познато времето на неговото одвивање. Во вториот пример се работи за минато неопределено свршено време (перфект), што значи дека и ова дејство е завршено во минатото, не се знае дали е директно видено и не знаеме кога се случило. Нам ни е кажано што се случило, а ние само прекажуваме. На словенечки преводот и за двете реченици гласи исто: *On je padel*. Од овде произлегува дека во словенечкиот јазик не се прави разлика меѓу директното кажување и прекажувањето. Иако определеноста не постои во семантиката на глаголот, може да се долови со додавање на прилошка определба за време: *On je takrat padel*. Засведо-

ченоста овде не е јасна. Станува појасна кога субјектот потенцира дека тоа го видел: *Ko sem se ozrl, je padel*. Со временската дел-реченица временски го определуваме дејството, а со личноглаголската форма ја добиваме засведоченоста. За начините на определување и засведочување на словенечката страна можеме да го воведеме терминот **секундарна определеност**, од кој ќе произлезат термините: **прилошка определеност** (преку временски дел-реченици и преку прилошки определби за време) и **субјектска определеност** (преку субјектот во реченицата во прво лице или преку вметнати реченици во кои се соопштува за присутноста на субјектот при дејството). Преку субјектската определеност автоматски се постигнува засведоченоста.

3. Во македонскиот јазик минатото неопределено време може да се употребува и за директно кажување (Конески Бл. 1967: 465).

3.1. Кога субјектот е во прво лице (Конески Бл. 1967: 465): *Сум ти кажувал стoйaти, нeли ти здодеало да слушаш?* На словенечки (со минато време): *Rekel sem ti stokrat, mar ti ni presedlo poslušati*. Која е разликата меѓу следниве два примера? *Ова што го претрпавме не сум го ни сонувал oти може да ситане* и *Ова што го претрпавме не го ни сонував oти може да ситане*. Формата *не сонував* се однесува на еден сон во определен момент во минатото, додека пак значењето на реченицата со формата *не сум сонувал*, покажува дека не само еднаш, туку општо не сонувал такво нешто во минатото, без конкретна временска локализираност. На словенечки при преведувањето на овие два примера, интересно, но се доаѓа до заклучок дека е возможно да се постигне значењето на македонскиот оригинал. Преводот на вториот пример со формата *не сонував* гласи: *Še sanjal nisem, da bi lahko kaj takega pretrpeli*. Самиот факт дека се работи за зборуваачот може да упати на постоење на „секундарна“ определеност (произлезена од друг дел од реченицата, а не од глаголот), бидејќи зборуваачот може да го поврзе дејството со определен момент во минатото, бидејќи дејството е дел од неговото искуство. Преводот на реченицата со формата *не сум сонувал* на словенечки гласи: *Še sanjalo se mi ni, da bi lahko kaj takega pretrpeli*. Со употребата на пасивот при преводот апстрактно се оддалечуваме од зборуваачот и со тоа и од неговата поврзаност со определениот момент во минатото. Знаеме дека дејството е извршено и директно засведочено, но останува нејасен моментот на извршување. Дали може ова да се нарече „секундарна неопределеност“?

3.2. Директно кажување со формите за прво лице множина (Конески Бл. 1967: 467): *Не ... тоа не е Милан со кого сме работеле; Нека знаат колку сме се мачеле*. Овие две реченици во минато определено време гласат: *Не ... тоа не е Милан со кого работевме; Нека знаат колку се мачевме*. Со формите: *работевме* и *мачевме* се мисли на одреден период, додека пак со формите *сме се мачеле* и *сме работеле* се дава еден заклучок за определена судбина која нè следи цел живот. На словенечки речениците гласат: *Ne ..., to ni Milan, s katerim smo delali; Naj vedo, koliko smo se mučili*; И за двете времиња преводот е ист, што значи, повторно отсуствува определеноста, односно определеноста во семантиката на глаголот. Но, определеноста отсуствува како карактеристика на глаголот во словенечкиот јазик. Од гледна точка на субјектот во реченицата (ние), определеноста (времето кога се случило дејството) постои во рамките на неговото искуство. Оваа определеност може да се нарече „субјектска“ определеност. Друг начин да се добие определеност е таа повторно да се предизвика од надвор, не однатре од самиот глагол. Како надворешноглаголски елемент, покрај субјектот, кој може да доведе до определеност, може да се јави и некоја прилошка определба: *Ne ..., to ni Milan, s katerim smo delali pred dvema letoma; Naj vedo, koliko smo se mučili celo življenje*. Засведоченоста постои во рамките на доживеаното на субјектот.

3.3. Директно кажување со останатите две лица, но овие примери се поретки и секогаш бараат поблиско определување на условите при кои се јавуваат. Но, во таквите случаи нестанува поврзување со првото лице (Конески Бл. 1967: 467): *Не си бил одамна кај мене; Не си бил одамна кај нив; Не си бил одамна кај нив – јас лично знам*. Во првиот пример се работи за директно кажување бидејќи дејството е засведочено од првото лице, него го засега. Во вториот пример, пак, можно е тоа да сме го дознале од други. Но, ако сакаме да ја потенцираме нашата запознаеност со тој факт, кој е поврзан со други лица, тогаш ќе се изразиме како во третиот пример. На словенечки овие три примери гласат: *(Že) dolgo nisi bil pri meni; (Že) dolgo nisi bil pri njih; (Že) dolgo nisi bil pri njih – to vem*. На словенечката страна можеме да зборуваме за приближно директно кажување во првиот пример, но причинето од контекстот, и за приближно прекажување во вториот пример, повторно причинето од контекстот, а не од семантиката на глаголот, бидејќи многу е веројатно тој факт нам да ни е прекажан. Ако сакаме да ја потенцираме засведоченоста врз дејството од наша страна, тогаш ќе се изразиме како во третиот пример.

3.4. Директно кажување со второ и трето лице, употребени со поопшто значење, кои во рамките на своето значење можат да го поврзуваат и првото лице (Конески Бл. 1967: 469): *Човек си лежал да сјие, а вие сјие се развивале*. Од преводот: *Človek je odšel spat, vi pa ste se začeli dreti* се гледа дека е возможно да се зборува за директно кажување, бидејќи јасно е дека ова го кажува зборуваачот за себе, но употребувајќи трето лице. Истото може да се констатира и за зборуваачот во словенечкиот пример. Не постои пречка словенечкиот зборуваач да зборува за себе во трето лице.

3.5. Кога ние самите за себе зборуваме во друго лице (Конески Бл. 1967: 468): *Ти само здрав да си бил, ѝа се друго ќе се среди*. Словенечкиот еквивалент се добива со помош на заповеден начин: *Ti samo zdrav bodi in vse drugo se bo uredilo*.

3.6. Прекажување или кажување? Често прашање во македонскиот јазик. Се зависи од тоа дали првото лице соопштува нешто од својата засведоченост (Конески Бл. 1967: 470): *Ни кога била малечка ... не се радувала ѝолку*. (Зборуваат Досе и Донка за Ленче во драмата „Бегалка“. Донка растела со Ленче). Овој пример може да се сфати како директно кажување само со претпоставка дека зборуваачот тоа лично го знае, бидејќи личноста за која се зборува растела со зборуваачот. На словенечки: *Niti ko je bila majhna ... se ni toliko veselila*. И на словенечката страна може да се констатира опозиција директно кажување наспрема прекажување. Ако зборуваачот, како што е во примерот, соопштува нешто од својата засведоченост, тогаш ќе се работи за директно кажување.

3.7. Постои тенка граница меѓу кажувањето и прекажувањето. Директното кажување не значи секогаш директна засведоченост. Постојат случаи кога се искажуваме директно со минато неопределено време, но само ако е логички јасно дека дејството се случило, па можеме да го соопштиме како сведоци (Конески Бл. 1967: 471): *Ти си го скришил шишето – никој друг!* На словенечки постои следниов еквивалент: *Ti si razbil steklenico, nihče drug!* И на словенечката страна зборуваачот го нема директно засведочено дејството, ниту пак му е прекажано, но по одредени индикации донесува заклучок за личноста којашто го скршила шишето. Постои уште една словенечка варијанта, која уште повеќе го потенцира заклучокот: *Baje si ti razbil steklenico, nihče drug!*

3.8. Констатација во моментот на соопштувањето без следење на дејството за кое станува збор. Овде се работи за посилен степен на изненадување, па и чудење, од самото дејство и неговиот резултат (Конески Бл. 1967: 472): *А, ѝи не си дома! Си излегла без*

прашање! На словенечка страна ги имаме следниве паралели: *A, ti nisi doma! Si odšla ven brez vprašanja!* и *Ni te doma! Odšla si ven, ne da bi kaj vprašala!* И во македонската и во словенечката варијанта зборуваачот не го следи дејството. Тој го предава својот впечаток за нешто што се одвивало во минатото, но резултатот е видлив и во сегашноста. Затоа директно констатира, како да бил сведок.

3.9. Констатација во моментот кога дејството се случува надвор од вниманието на субјектот, кој случајно не го забележал, иако е засегнат од дејството, а за дејството станува свесен кога ќе го соопшти (Конески Бл. 1967: 473): *Така, иака, сум заспал*. Словенечкиот еквивалент: *Nakratko sem zaspal* ќе се преведе со минато време (перфект).

3.10. За вонвременски дејства, најчесто кај поговорките (Конески Бл. 1967: 474): *Се мажила мома, да не седи дома; Будала дал, ишар јал*. Единствениот еквивалент на словенечки може да се добие со сегашно време. Само на тој начин ќе се добие нијансата на вонвременско дејство: *Dekle se može, da ne ostane doma; Norec da, prekaljenec je*.

3.11. Минато неодредено време во заповеди наместо сегашно време (Конески Бл. 1967: 474). Во тие случаи дејството ѝ припаѓа на идноста: *Дури да дојдам да си го зголевила ручејот!* Ова значење на словенечки може да се постигне само со заповеден начин или со идно време: *Do takrat, ko pridem, skuhaј kosilo!; Do takrat, ko pridem, naj bo kosilo gotovo!*;

3.12. Минато неодредено време со идно значење, како замена на сегашното време (Конески Бл. 1967: 475): *Земји си ги нозете и бегај додека не сум зел дрво да ти испудам*. Словенечкиот зборуваач во ваков случај ќе се изрази на следниов начин: *Zasukaj pete in beži, preden vzamem palico, da te odpodim*. Само со сегашно време на словенечката страна може да се постигне истото значење.

3.13. Искужување на безразличност кон последиците од некое дејство, кон неговото извршување воопшто (Конески Бл. 1967: 475): *Трчал не трчал, моето се виде брајо*. Со минато време ќе се преведе и на словенечки јазик: *Tekel ali ne tekел, моје се је кончало, брат*. Може да се констатира истата употреба на минатото време во словенечкиот јазик.

3.14. Употреба во прашални реченици (Конески Бл. 1967: 475). Ако прашаме на следниов начин: *Што си дошол овде?; Што сум дошол, велиш*; постои прекажаност, бидејќи тугото прашање го изнесуваме на подруг начин. Исто така ќе постои прекажаност и во следниов пример: *Девојка веќе ситанала ... – Како ситанала?*

Мала е иаа уише; каде што реагираме со прашање непосредно по соопштувањето. Овие примери во словенечкиот јазик изгледаат вака: *Zakaj si prišel sem? – Praviš, zakaj sem prišel?; Postala je že dekle. Kako to? Pa saj je še majhna.* Водејќи се по примерот на македонската страна, нема причина да не констатираме своевидна прекажаност и во словенечките примери и покрај фактот што во словенечкиот јазик ова се постигнува со помош на интонацијата, а не со семантиката на глаголот.

Во следниве примери: *Дали си ја видел Панда? Кажувај нешто, што си занемел?* нема прекажаност, бидејќи се обидуваме да добиеме одговор. На словенечка страна ја имаме истата ситуација: *Ali si videl Pando? Reci kaj, zakaj si onemel?*

3.15. Минато неопределено време во изрази кои содржат клетви и желби (Конески Бл. 1967: 477): *Дал ти бој добро! Вода ти донесла!* Овие примери на словенечки се преведуваат со заповеден начин: *Bog ti daj dobro! Naj te voda odnese!* Ако се преведат со минато време воопшто, нема да се покрие значењето на македонскиот оригинал: *Bog ti je dal dobro! Voda te je donesla!*

4. Прекажување кај минатото неопределено време.

4.1. Познато е дека првото лице не се среќава во вакви случаи бидејќи тоа самото по себе соопштува дека е вршителот на дејството. Но, и во прво лице може да се добие значење на прекажаност ако соопштуваме што рекле други за нас. Постојат два случаја.

4.1.1. Првиот случај, кога тоа што е кажано за нас го прифаќаме како точно, го предаваме онака како што е кажано, бидејќи ние немаме критериум според кој би пресудиле дали тоа што е кажано за нас е вистинито или не (Конески Бл. 1967: 477): *Ми кажувала мајка ми – кога сум бил мал, сум љаднал еднаш од љераса.* Словенечката верзија е преведена со минато време: *Mama ti je pripovedovala: ko sem bil majhen, sem enkrat padel z balkona* и носи потполно исто значење.

4.1.2. Вториот случај кога заземаме личен, ироничен став за она што некој го кажал за нас (Конески Бл. 1967: 478): *Јас сум му ѓи зел љарише! Ние сме љрчале љо неѓо, како не!* Ваков случај постои и кај другите лица, не само кај првото: *Ти не си му љомагал! Тие не му љомагале! Ме сакаше? – Арни луѓе не се сакале.* Сите овие примери на словенечки гласат: *Jaz da sem vzel njegov denar? Mi da smo tekli za njim! Ti da mi nisi pomagал? Oni da mi niso pomagali! и Ali me ljubite? – Dobri ljudje niso ljubljени!* Во првите четири примери

на словенечки, партикулата *да* го потсилува ироничниот став кон кажаното за нас. Секаде на крајот од примерите може да се додаде *ра кај ќе* со што се добива и нијанса на изненадување во значењето на целата реченица.

4.2. Најчесто за прекажување се употребуваат формите за трето лице (Конески Бл. 1967: 478): *Знаеш што сторила во Битола? Лебец нема, некакви кукони давале, но, лебец слабо. Ами не ти се насобрале жени сосе деца и трајат праву пред комисарството. Леб та леб! Сакаме леб! – викале.* За да се постигне прекажаноста и на словенечка страна, ќе се послужиме со прилогот *баје* (на мак. се вели/кажува дека ..., велат дека ...): *Veš, kaj se zgodilo v Bitoli? Bajе ni bilo kruha, nekakšne bone so dajali, ampak kruha malo. Ampak žene so se zbrale z otroki in naravnost h komisarijatu. Kruh, kruh! Hočemo kruh! To so vpile.* Прекажаноста се постигнува со надворешно-глаголски елемент, во случајов прилогот *баје*, кој ја потенцира незасведоченоста. Без него во реченицата нема да биде јасно дали тоа зборува-чот го засведочил или не.

4.3. Прекажувањето е најприсутно во народните приказни. На почетокот најчесто стои фразата: „си бил еден ...” (Конески Бл. 1967: 479): *Си биле двајца браќа, едниот женет, а другиот неженет. Работеле како трговци. Постариот брат посакал да оди на некој панаѓур ...* Словенечкиот еквивалент е во минато време: *Nekoč sta bila (Bila sta) dva brata, eden je bil poročen, drugi pa ne. Delala sta kot trgovca. Starejši brat je hotel iti na neki sejem ...* Со почетниот дел *Nekoč sta bila* се оддалечуваме од времето на дејството и од можноста да сме го засведочиле со што се постигнува прекажаноста.

4.3.1. Во македонскиот јазик често доаѓа до мешање на формите за минатите определени и неопрделени времиња, со што се менува ставот на раскажувачот кон случката, еднаш ја предава како засведочена, а другпат како незасведочена (Конески Бл. 1967: 479): *Кога видоа девојките, станаа и сред река заситанале и файиле да се молат на овчарот.* Поради непостоењето на опозицијата директно кажување наспрема прекажување, словенечката варијанта ќе остане неутрална, односно ќе укажува на дејство кое се случило во минатото без да ја потенцира засведоченоста или незасведоченоста: *Ko so deklice to videle, so vstale in se sredi reke ustavile ter začele prositi ovčarja.*

4.4. Спротивставување на формите за прекажување на минато неопрделено време, со формите за директно кажување кои се среќаваат кај сегашното време (Конески Бл. 1967: 480): *Тој вели, не јадел сега : Нејќе да јаде сега/Нема да јаде сега; Тебе ќе ти се слу-*

ша, бидејќи си бил ѓосџар : Тебе ќе ѝе слуша, бидејќи си ѓосџар; На словенечка страна за првиот пример постојат неколку можности: *On pravi, da ne bo jedel zdaj* (идно време); *On pravi, da zdaj ne želi jesti* (сегашно време); *On pravi, da zdaj ne bi jedel* (кондиционал); *Zdaj poče jesti* (сегашно време). Најблиски по значење се оние со сегашно време. Вториот пример добива нијанса на прекажаност со воведување на прилогот *baje* (како божем): *Tebe bo poslušal, ker si baje starejši*.

4.4.1. Прекажувањето е сосема вообичаено кај сегашното време со вонвременско значење (Конески Бл. 1967: 481): *На коњ да јаваш на сон, ѓокажува добивка*. Наспрема ова стои и паралела со минато неопределено време: *На коњ да јаваш на сон, ѓокажувало добивка*. Во македонскиот јазик со првата реченица во сегашно време изнесуваме свое тврдење, додека пак со втората се изнесува некој туѓ став, од кој можеме да се оградиме, да се однесуваме пронично или крајно негативно. Истата опозиција може да се постигне и во словенечкиот јазик, но само со сегашно време: *Če v snu jezdiš konja, to poteni dobiček* (наш личен став): *Če v snu jezdiš konja, to baje poteni dobiček* (туѓо тврдење).

4.4.2. Замена на сегашното време со форми на минатото неопределено време за означување прекажаност (Конески Бл. 1967: 480): *Дали сѝе чуле едно име на едно село ... Кушкундалео? – Не сме чуле ѝаќво име ... – Како немало ѝаќво име?* Формата *немало* е употребена наместо формата *нема* за да означи дека фактот е разбран од други. Словенечки: *Ali ste slišali za ime vasi ... Kuškundaleo? Nismo slišali za takšno ime ... – Kako da ni takega imena?* Кај словенечката варијанта употребено е сегашно време.

5. Како заклучок:

5.1. За македонските зборуваачи разликата меѓу директното кажување и прекажаноста е поголема отколку разликата меѓу определноста и неопределеноста, која всушност ја претставува разликата во временското значење. Затоа определеноста и неопределеноста треба да се разгледуваат како чисти временски ознаки на минатите времиња. Така, перфектот ќе биде неопределен бидејќи укажува само на одвивањето на дејството во минатото без да го потенцира моментот или периодот во кој течело, а аористот и имперфектот, како определени, ќе го носат моментот на одвивањето на дејството.

Директното кажување и прекажаноста, пак, не треба да се поврзуваат само со минатите времиња. Од погоре изнесеното се

гледа дека минатото неодредено време во македонскиот јазик не се јавува само како паралела на минатите времиња туку и на сегашното и на идното време. Директното кажување и прекажувањето се белег на целиот македонски глаголски систем.

5.2. Доживеаноста на дејството некои лингвисти ја сметаат за многу важна. Доживеаноста игра важна улога кај аористот и имперфектот, додека пак кај перфектот нема значење (Спасов 1989/1990: 535-544). Поврзаноста на доживеаноста со искуството на зборуваачот или субјектот во словенечкиот јазик (без разлика дали тој зборува во прво лице или во некое друго лице за себе) може да доведе до секундарната определеност, која веќе ја разгледаваме. Но, ова се однесува на примери во кои на некој од погоре споменатите начини се означени определеноста и засведоченоста. Што ќе се случи со случаите како: Он је *padel*, во кој нема показател за (не)определеноста и (не)засведоченоста? Судбината на ваквите примери е да стојат некаде меѓу двете веќе споменати опозиции во македонскиот јазик.

5.3. Метафората СЛУЧКА ЗА ВРЕМЕ на Аристотел.

Аристотел запишал дека секое дејство се наоѓа во времето и дека времето претставува територија на секое дејство. Во своето дело *Philosophy in the Flesh* Лакоф и Џонсон ја претставуваат метафората *event for time* (случка за време). Како пример ја наведуваат реченицата: *Harry had a heart attack during the rock concert*. На македонски: Хари преживеа инфаркт за време на рок концертот. На словенечки: *Harry je doživel srčni infarkt med rock koncertom*. Овде метафората *event for time* е изразена преку прилошката определба *med rock koncertom* – случката концерт е употребена како показател на временскиот интервал. Но, оваа метафора е најкорисна кога во улога на прилошка определба ќе се употреби глагол: *Harry je doživel srčni infarkt, ko je potekal rock koncert/ko je igral rock band*. Со ова директно ја воспоставуваме метафората случка/дејство за време, која се повикува на нашето сфаќање за времето. Преку дејство, случување или состојба го изразуваме временскиот интервал. Ова е од особена важност за словенечкиот јазик, во кој определеноста на глаголското дејство е надворешно мотивирана, а не од самиот глагол. Со ова до некаде се решава проблемот со определеноста во словенечкиот јазик.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. **Конески Блаже, 1967.** Граматика на македонскиот литературен јазик, Култура, Скопје.
2. **Спасов Људмил, 1989/1990.** Проба за семантичка интерпретација на опозицијата аналитички vs синтетички претерит во македонскиот и во српско-хрватскиот современ стандарден јазик, Зборник на Институтот за македонски јазик, 535-544.
3. **Toporišič Jože, 2004.** Slovenska slovnica, Založba Obzorja, Maribor.
4. **SSKJ 1987-1991.** Slovar slovenskega knjižnega jezika, SAZU, Ljubljana.
5. **Dolgan Milan, 1998-1999.** Pravilni in nepravilni glagoli v slovenščini, Pedagoška fakulteta, Ljubljana.
6. **Grčić Mateja, Žagar Igor Ž. 2004.** Čas in dejanje v jeziku, Založba/*cf., Oranžna zbirka, Ljubljana.
7. **Lenček Rado L., 1966.** The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

SUMMARY

The paper focuses on contrastive analysis of the past indefinite tense (perfect) in the Macedonian language and the unique/only past tense that exists in the Slovene language. The usages of the past indefinite tense (perfect) in the Macedonian language represent the starting point in this paper. The ultimate goal is to discover and determine appropriate translation equivalents for the great number of the usages of Macedonian past indefinite tense (perfect) in the Slovene language. The major objective of the paper is to provide adequate help when it comes to the translation of the Macedonian past indefinite tense (perfect) into Slovenian language.

ПАДЕЖНИ ОСТАТОЦИ ВО РОМАНОТ *ПАПОКОТ НА СВЕТОТ* ОД ВЕНКО АНДОНОВСКИ

Марија ПАУНОВА

Не би погрешиле ако кажеме дека романот „Папокот на светот“ од Венко Андоновски го обележа почетокот на новиот милениум на книжевен план кај нас, но и пошироко¹. Теоретичарите, критичарите во повеќе наврати најпозитивно се произнесоа за книжевните вредности на ова дело, додека пак јазичните судии допрва ќе ги изнесуваат на виделина јазичните белези.

Во својата уметничка работилница големиот мајстор на зборот – Андоновски, нè само што нè враќа назад во историјата, некаде во средниот век, поточно во 9. век туку и на книжно платно ја постила и модерната живејачка, денешниот, нашиот, современиот 20. век, со сите свои лица и опачини. При тоа, не може да не се констатира уметниот креативен шев кој ги спојува двете различни временско-тематски приказни во романов. Првата е онаа за одгатнување на загатката на загадочниот запис во уште позагадочната (источна) одаја во храмот кој се смета за центар на светот, а втората е онаа за несреќната љубовна приказна на двајца млади (Јан и Луција), чија љубов партијата однапред ја осудува на пропаст. Се има впечаток дека делово „понудува дијалог меѓу културите и епохите“ (Мојсова-Чепишевска 2007: 117).

Приказните во „Папокот на светот“ со тематската насоченост и со временската поставеност се чини целосно го оправдуваат грижливо избраниот јазичен израз на секоја страница во делото. Токму тој перфекционистички избор на јазичните средства во функција на замислата на писателот ја доближува содржината до читателот и му овозможува полесно нејзино восприемање. Се добива впечаток дека јазикот и времето од романов се препознаваат еден во друг.

¹ Треба да се има предвид дека овој роман понесе две домашни награди: *Стигле Пойов* на ДПМ и *Роман на годината* на Уйирински весник во 2000, како и меѓународната награда *Балканика* во 2001.

Во овој прилог се одлучивме нашето внимание да го задржиме на една особеност навестена во насловот, поточно ќе се осврнеме на остатоците од падежните форми кај именките. Навраќањето кон изразните можности од постарата состојба на нашиот јазик Андоновски не ретко го прави во своите творби². Во делово што е предмет на наше разгледување јазичната ориентираност кон традицијата е во служба на адекватно оформување и реализација на замислената идеја, при што на крајот се добива совршена уметничка организација. Употребените синтетички форми не само формално туку и содржински го *иренесуваат* читателот до *меситио* на *наситаност* т.е. во средниот век, кој, пак, од друга страна е временската рамка на дејствување на Константин Филозоф, на Иларион Сказник, на отец Стефан Писмородец (подоцна Лествичник), на Пелазгиј Асикрит и на др. Во исто време тие постари флексиски форми го раздвижуваат јазикот и ја разбиваат стандарднојазичната аналитичка *монотонија*.

Имајќи предвид дека „прогресивното упростување“ (в. Корубин 1994: 185) на падежниот систем во нашиот јазик е одамна завршен процес, сепак е неодминлив факт дека некои од македонските дијалекти сè уште бележат жива употреба на флексии кај именките. Андоновски во таа смисла не само што на хартија ја оживува јазичната традиција туку и едноставно ги пресликува актуелните јазични состојби од некои македонски краеве.

Читајќи го романот, веднаш во очи паѓа морфолошки, а и лексички не помалку, архаизираниот јазик на личностите (пред сè, се мисли на првиот дел од романот), а со тоа и на јазикот на целото дело. Регистрирани се огромен број примери кои го илустрираат синтетичкиот начин на изразување на односите меѓу зборовите.

Во овој прилог нема да ги разгледаме сите забележани флексиски *моменти* од нашата постара јазична традиција, како поради нивната бројност, така и поради тоа што оваа анализа ја оставаме за во иднина, за некоја пообемна студија. Се одлучивме да документираме некои од покарактеристичните илустрации на споменатата состојба, без претензии за исцрпност на сите забележани примери.

² И во романот *Азбука за непослушните* се регистрирани остатоци од синтетичките флексии кај именките (в. Црвенковска, „Црковнословенската традиција во македонската литература“, во зборникот: Слободата на јазикот во творештвото, МАНУ, Скопје 2001).

Зборувајќи за падежните остатоци кај формите на именките ќе ги земеме предвид остатоците од некогашните: генитивно-акузативна и дативна форма, а ќе се задржиме и на сè уште мошне живото и актуелно образување на формите за вокатив.

Некогашната генитивно-акузативна форма на *-а* (наследена од старословенските вокалски о/јо-основи), најчесто се среќава кај машките лични имиња и кај неколку општи (роднински) именки од машки род. Според Бл. Конески (1966: 156) форми на *-а* покрај кај роднинските и кај личните имиња од машки род често се среќаваат и кај општи именки, како на пример: *боџ, џосџод, џавол, човек*. И во делово што е предмет на наше разгледување нема поголемо отстапување од споменативе состојбите. Се среќава само старата генитивно-акузативна форма на *-а* (не се среќаваат форми со наставката *- (-е) џа*) и тоа кај неколку лични имиња од машки род, како и кај веќе споменатите општи именки.

Иако на современ план директниот објект никогаш не се јавува со предлог, во повеќето случаи што ќе ги наведеме старата генитивно-акузативна форма образувана со наставката *-а* е употребена со некој предлог. Најчесто тоа се предлозите: *без, во, кон, на, над, од, со*. Најзастапен е предлогот *во*. Според Ѓуркова (1998: 66, 111), во вакви случаи (се мисли на употреба на архаичната генитивно-акузативна форма на *-а* заедно со предлог), станува збор за чување/задржување на една општа падежна форма на *-а*, (што е, всушност, продолжение на старата генитивно-акузативна форма), која се употребува во функција на директен објект и со сите предлози. За ова зборува и Бл. Конески во *Грамајџика на македонскиот лијџерајџурен јазик* (1966: 154).

Во примерите што следуваат се потрудивме за една иста именка од машки род кај која е забележана наследената генитивно-акузативна флексија да не наведуваме повеќе од два-три примера, иако состојбата во текстот сведочи за поголема застапеност на флексијата *-а* во врска со некои именки. Така, од именката *боџ* сретнавме околу 100, а од именката *џосџод* над 40 примери со задржана синтетичка флексија:

1) *Така и јас, човекој - мрава, со цел лукава, ниска, недосџојна џијо бев; јас, мрава џијо ви џо џрејодавам ова сочинение Вам, кои доаџајџе на лицејџо на земјајџа џо мене и засџанувајџе џред лицејџо на Госџода, како јас џијо сџоев и недосџојав, ојџи Он ме изџони од џред лицејџо Неџово. (сџр. 11)*

2) Ме одби мене за свој дом, не ме насiтани во Него, и не се зарадува срцеiто мое во Госiода; и Госiод ме остiава од деној кога дојде мојој душоубник, оној кој конечно ме фрли во сiрадање и несреќа: Филозофој. (сiр. 11)

3) Усiаиа му била iразна, ненаселена со слова, како душa му моја iразна шiо е од Бога. (сiр.15)

4) Тој решил iака: Лесiвичник да бидам, да се возвишувам, кон Бога да се сiремам со божоугодни дејанија и со дух iречисi. (сiр. 19)

5) „Висiина ли е iоа шiо се iовори, Филозофе, за светiише мошiи на Свети Клименiа?” iраша логоиешој. (сiр. 21)

6) „Од еден iиiач слеј, кому, како и на секој iиiач дланка-iа му е благајна Хрисiова, оiи кој на сиромавиој му дава - на Хрисiоса му дава, разбрав дека светiише мошiи на свеiецој велик сè уиiше лежат в море”. (сiр. 22)

7) „А кога некој не верува дека мореiо се оiворило, а верува дека само Боi може да го оiвори мореiо, дали iоа значи дека не верува во Бога, или не верува во човека?” „Не верува во Бога”, рече Пелазгиј, и веќе заiочнуваше да се iои. „А за да може некој да не верува во Бога, и да каже дека нема Боi, зарем не iреба и самиој да iледа сè и да биде и самиој семожен, односно и самиој да биде Боi? За да кажем: „Светiој е без Бога”, зарем не iреба iрво да го iознаваш целиој светi, да ја исiиаш сeиa вселена со сiше нејзини сонца и ѕвезди, исiоришe на сiше времиња, да го iоминеш сиој iростор и сeиo време?” (сiр. 25)

8) Гласој му се смени на Стефана Лесiвичник, сiана како од iод земја да доага, iа и другоiо око некако му се смрачи, чинам; се зiрбави сiана наказа жива. (сiр. 60)

9) Адам iадна и соiреши; Соломон го заборави Бога³; Св. Аiосiл Пеiар се оiкажа од Хрисiа. (сiр. 76)

³ Во ваквите контексти во кои паралелно се среќава беспредлошка и предлошка употреба на старата генитивно-акузативна форма истиот контекст го наведуваме и на двете места (и кога зборуваме за предлошка и кога зборуваме за беспредлошка употреба на некогашната генитивно-акузативна форма).

10) „Фала му и слава му на Господа, иѿо ѿо врати Сѿефана ѿо ѿравиоѿ ѿаѿи, и иѿо ѿоѿторно со делайѿа свои заслужи имейѿо да не му биде лажно, ѿуку да му личи, оѿи се качува ѿо висѿтин-скиѿе скалила на ѿодвиѿоѿи!“ (сѿпр. 97)

11) „Ситѣ зла доаѓаат од тоа што душата човечка без Божа е слаба, неспособна за силни дела“. (сѫр.120)

12), „... оїи гневой Божји се јавува кога некој лажно јас зема за свое, како Дариј шїио найправил со она јас шїио му ıриїаѓало на Соломона!”, рече. (сїр.162)

13) Јас Архимед над Архимеда, ѿочкайѡ ја најдов со која
ѡреврѡувам ѡланини, свезди, свейѡви цели. (сѡр. 179)

14) Ой̑како сум роден, њовеке сум раз̑оварал со Бо̑а,
одош̑ио со не̑о... (с̑пр.185)

15) И ми ѿекна дека и Свети Пейтар одел ѿ ѿвршината на морето, ѿ брановите, не пројагајќи, додека имал верба во Христа во себе настанет, но дека почнал да пројага кога веќе не го гледал пред себе Господа; ... (сѫр. 210)

16) ... дојде ѝраво кај ȳруйаѝа на ливадаѝа и му ѝрефрли не-
шѝа на **Земанека**: дека ȳласоѝ му бил како кај евнух ... (сѝр. 233)

Има потврди и за беспредлошка употреба на остатоците од некогашната генитивно-акузативна форма:

1) Свейлина їяква никоґаш немам видено, дури ни коґа сум
ґо їризвал Боґа, во часови бесїелесни, бесчулни. (сїтр. 16)

2) ,...на пример, како кога Јов го преџрнува Амесј за да го убие, или кога џаволоџ го искушува Јова, или кога Јуда го предава со бакнеж Сјасиџелойџ. (сџр.47)

3) А ђо родил Стефана со една жена од Каџадокија, љред да се замонаши и да се одаде Бођу. (сђр. 51)

4) Адам њадна и соѓреши; Соломон го заборави Бога; Св. Ајосѓл Пеѓар се оѓкажа од Христѓа. (сѓр. 76)

5) „Фала му и слава му на Госјода, шјџо ѓо врати Сјџефана џо џравиој џајџ, и шјџо џовјџорно со делатја свои заслужи иметјо да не му биде лажно, џуку да му личи, ојџи се качува џо висјџинскијџе скалила на џодвиђојџ!” (сјџр. 97)

6) Сојсјџвеникојџ на кафеанатја во која Земанек одеше да џомађа за некој денар беше бођатјџ младич; беше десетјџ џодини џосшар од нас, и набрђу мнођу ѓо засака Земанека. (сјџр. 206)

7) ... џој ѓо замоли Земанека да џрејџрча до кај неђо дома, да му земе една џорба со алишјџа и да му ѓо донесе саксофонојџ. (сјџр. 298).

Сликата за едно оддалечено време се дополнува преку навраќање на флексиските дативни форми кај именките од машки род (најчесто лични и роднински имиња). Од поранешните наставки во датив еднина се среќаваат само архаичните форми на -у кај именките што завршуваат на консонант (бођ и Хрисјџос) и тоа како продолжение на некогашните дативни форми за вокалски палатални и непалатални основи.

1) ... и дека џаа ветјџла, Бођу молејќи се, дека ако роди, ќе ме дари нему на служба ... (сјџр. 19)

2) И зајџоа не можеше да се ујџодоби Хрисјџу, без разлика шјџо чииаше и дење и ноќе. (сјџр. 26)

3) Ојџи човекојџ слаба џлојџ и слаба душа е, и ако само едниш живее, нема никођаш Нему, да му се доближи, Хрисјџу да се ујџодоби. (сјџр. 59)

4) „... само џој е Хрисјџу џодобен, ојџи ќе види”. (сјџр. 122)

5) Ујџре ќе заминам да ја видам Луција Земанек, да ѓо земам она шјџо е мое а шјџо осјџана кај неа, и џојџем ќе се оддадам Бођу. (сјџр. 186)

6) Крај на ноќнатја книђа, и Бођу фала и слава! (сјџр. 291)

Потврдите за искажување на дативен однос со предлогот *на* и *ојшџајџа* форма на именката (*casus generalis*)⁴, која пак е продолжение на старата генитивно-акузативна форма на *-а*, ги забележавме зборувајќи за некогашните форми на *-а* (в. погоре во прилогот, остатоци од некогашната генитивно-акузативна форма).

Вокативните форми или формите за повикување кај именките од машки и од женски род, како и кај соодветните лични имиња, се чуваат, макар што и кај нив се забележани тенденции кон губење (Минова-Ѓуркова 1998: 66). Во овој роман особено доаѓа до израз синтетичкиот вокатив, кој за разлика од другите остатоци кај формите на именките има свои потврди и на современ план во стандардниот јазик.

Меѓутоа, ситуацијата во однос на вокативот постојано се менува, така што некои наставки се губат, други се генерализираат итн. Уметничколитературниот стил, како најслободен во изборот на јазичните средства за најсоодветен граматички израз на авторовата замисла, ја одржува вокативната форма и кај сопствениите имиња и кај општите именки.

Формите за обраќање се среќаваат кај именките од машки (*Ѓосјоде*, *Ѓосјодине*, *дирекџоре*, *домаќине*, *Иларионе*, *Стефане*, *ујравнику*, *Филозофе*, *човеку* и др.) и од женски род (*бедо*, *жено*, *мајко*, *свињо*, *ќерко*, *чашо* и др.). Ќе ги споменеме следниве примери⁵:

А: Вокативни форми кај именките од машки род

1) *Но кога се вели: ѓреќрасен си ти Ѓосјоде и чудесни се делајџа твои, тоа е така речено зајџоа тиџо секоја џлош, џвар и сџвар е во својџи род совршена ... (сџр. 11)*

2) *„Боџ и мир со тебе, оче Иларион. Амин“. (сџр. 13)*

3) *„Добредојде, Филозофе“. „Ѓосјод да те благослови тебе и царсџвојџо на твојџи цар, благочесџив ујравнику“, одговори Филозофој. (сџр. 20)*

4) *„Убава џарабола кажа Филозофој, лоџошеџу“. (сџр. 25)*

⁴ Според Б. Видоески, „Дативната форма кај именките“ во: Дијалектите на македонскиот јазик, Том 3, МАНУ, 175.

⁵ Секоја одделна именка употребена во вокатив се трудеме да не ја претставиме преку повеќе од два примера.

5) „Е ља, како ѿоа, ѿречесен Аскрију: Пелазгиј е Боџ, а не верува во Боџа?“ (сѿр. 25)

б) „Оче Сїефане; ако секој ден чиниш чїєние, од уїтро до мрак, и їака їравиш шеесет їдини, колку чекори книїи од ївоїїїа библиїїека можеш да їрочиїаш?” (сїр. 27)

7) „О, **Боже**, се молам за душата на оѝец Сѝефан Писмородецоѝ, оѝи злобен е и завидлив на оние шѝо ѝледаат ... “ (сѝр. 42)

8) О, Писмородецу! (сѣпр.47)

9) „Пречесен владетелу”, рече Филозофой. (стѣр. 55, 57)

10) Филозофот се поклони до земи, падна на коленици, се прекрсти и рече: „Не дарувај ме Боже, со она што не ми припаѓа!“ (сѹр. 57)

11) „Посѣоел некоѣаш некој род Хейски шѣо се викал, ѣос-
ѣодару”. (сѣр. 61)

12) „Ну ми личи на зборот за ние, Филозофу златоуст“, рече логотетот и веќе го обземаше радоста на оние кои осознаваат... (стр. 62)

13) „Сосем верно, лоґойшеішү”, рече Филозофой. (сїтр. 65)

14) „Ти благодарам, шайко мој ишћо на ложишћейош мурдросћ и сила душевна му даде да хо прочишћа зайисош; шака сега хој поблиску до тебе, Господо мој е, одошћо душаша нехова до шелошћо негово шћо е!” (сшр. 65)

15) Веќе следниот миџ јуреше кон нас ѿоа ѿлемениѿо чудо-
вишиѿе, наказа несреќна, вришиѿеше и јуреше и ѿоа ѿраво кон
Сѿефан Писмоносеѿоѿ, Лесѿвичник сеѿа шиѿо се викаше, и ѿиш-
ѿеше: „**Синко, сине мој**, зошиѿо на оѿноѿ ме ѿредаде?!“ ... (сѿтр. 72)

16) Се срамева да признаам, да се исповедам, ојти Филозофои доверба безграницна во мене покажа до тој миџ; и се што помислив беше: „**Боже, Седржителу, шайко мој, сочувај го Филозо-**

фој од сјодобиејо зрозно и ојровно сосем, како шјо зо сочува и кај Сараценије ...“ (сјр. 119)

17) И се јресеше земјата под нашијте нозе, и сиие исјолез-навме и исјојагавме на земја, а Филозофој сосема зо снema во облакој јрав, и јас јомислив: „Усјокоение дај Госјоди на душата незова, оји засја јој во Госјода, скончание сјрашино зо снајде јри чинењето умножение на зајисој јроклеј“. (сјр. 141)

18) А кога јас зо крнав јогледој за да се збожувам, додаде: „И, не заборавај, Иларионе, шјо јагуваши без јотребa: јоји-сој не е решен“. (сјр. 150)

19) Зошјо ји, јашко, не ми кажа, на сон не ми се јави, во видение, оји јакви сјрашни работи децата јреба да ги чујат од усјата на јашковцијте! Проклеј да си јашко, оче мој, и ји, брајте Лесјвичнику! (сјр. 170)

20) ... Земанек јосјојано јовјоруваше: „Ова мора да се јрејвори во јари човеку, ова е чудо, какви јланови, какви јечурки ји си злајнојо јајце, ова мора светјој да зо види, човеку!“ (сјр. 211)

21) ... Зајачој зо јовикува домакиној да ја ојвори врајта-ја: Ојвори бре домакине ... (сјр. 228)

22) „Но, јас јројав, зосјодин дирекјоре“, реков. (сјр. 256)

23) „Госјодине дирекјоре, ве јреколнувам да ми ја врајијте јеснарката; јас нишјо дружо освен јаа јеснарка нема да јонесам од овие четјири години овде“. (сјр. 258)

24) „Кожо исмејуваши ји, јредавнику?“ (сјр. 288)

25) „Не, воојшјо не ја избегнувам шемајта, зосјодин судија ...“ (сјр. 295)

26) „Ејте јолку знам, зосјодине судија. (сјр. 315)

Кај именките од машки род главно се задржани општите стандарднојазични насоки при образување на вокативните форми. Наставката *-е* се врзува со повеќесложните именки: *џосџоде*, *џосџодине*, *дирекџоре*, *домаџине*. Се среќава образување форми на *-у* (поретки кај повеќесложните, но сепак можни образувања) кај повеќесложните именки⁶: *владеџелу*, *лоџоџеџу*, *џисмородецу*, *џредавнику*, *седрџиџелу*, *уџравнику*, *човеку*. Кај некои именки, односно оние што завршуваат на консонантот *-к*, треба да се имаат предвид вообичаените образувања на *-у*. Забележани се и неколку именки со повеќе од една вокативна форма, и тоа: *џосџоди* и *џосџоде* (овие паралелни образување се уште од старословенскиот период, така што наставката *-е* е пренесена од *о*-основа, додека пак формата на *-и* е според *џ*-основа), *сине* и *синко*, *Филозофе* и *Филозофу*. Тука треба да се имаат предвид одредени смисловни нијанси на вокативна форма во зависност од употребената наставка. Именката *џосџодар* (на *-ар*) и именката *џаџџо* (на *-о*) имаат регуларни образувања како: *џосџодару* и *џаџџо*.

Од именките *боџ* и *оџец* се употребуваат единствено следниве вокативни форми: *боже* и *оче* (Конески 1966: 152). Оваа наследена јазична состојба од средновековието се потврдува и во делото што е предмет на наша анализа.

Кај сопствените именки на консонант се употребува наставката *-е* (*Иларионе*, *Сџефане*), но се регистрирани и примери со наставката *-у* (*Аскриџу*, *Лесџвичнику*).

Во однос на вокативната форма на именката *џосџодин* забележавме дека се користат различни форми кога оваа именка влегува во состав на именска група употребена за обраќање. (Едната форма на именката *џосџодин* е со наставката *-е*, а другата е без вокативна наставка) и тоа: *џосџодин дирекџоре* и *џосџодине дирекџоре*, како и *џосџодин судија* и *џосџодине судија*. Според Минова-Ѓуркова (2000: 111) во ваквите случаи, кога се обраќаме за да изразиме почит, т.е. при таканаречената протоколно-етикетна функција на вокативната форма, најчесто се напуштаат специјалните вокативни форми кај некои членови на именската група, а некогаш и кај сите, што се потврдува и со нашите примери.

⁶ Блаже Конески (1966:152) ќе забележи дека распределбата на двете наставки за образување на вокатив (*-е* или *-у*) во зависност од бројот на слогови на одделна именка, се дава само во општи насоки, зашто често се мешаат меѓу себе. Тоа е случај и кај некои од наведените примери.

Б: Вокативни форми кај именките од женски род:

- 1) О, бедо на сјајниџе умови, без верба во Бога! (сџр. 45)
- 2) Јас, царој Соломон велаи: Жено моја, чашо моја, џророкувај додека има свезди. (сџр. 146, 168)
- 3) „...О, колку се убави нозеџе џвои во сандали, керко знамениџа!“ (сџр. 171)
- 4) „...Учи ме мајко, карај ме, како да ја земам Луџија, Луџија курва убава“, и јас му се џридружи.... (сџр. 212, 242, 282)
- 5) Но бев сосема шокиран кога еден ден засвони џелефоној и јас го слушнав џласој на мајкаџа на Луџија: „Добар ден; ве молам, џосџодиной Јан Лудвик, ако сакаџе?“ „Да“, реков, „џовелеџе, џосџоџо“. (сџр. 214)
- 6) „...Свиџо безобразна“, и се сџрча џо мене, а јас бежав ... (сџр. 222)
- 7) ... И јас одеднаш реков: „Е сега нависџина е досџа, Луџи-џо; џџи уживаи да џи џонижуваи луџеџо, но сега нависџина е досџа!“ (сџр. 225)
- 8) ... сакав да џ кажам: „Луџиџо, еве, јас си одам“. „Каде си одиш?“ џрашува џаа заџрижено. „Си одам, Луџиџо, на некое друџо месџо.“ „Но, кога ќе дојдеи?“ џрашува џаа. „Нема Луџиџо, никогаи веќе нема да дојдам. Не чекај ме џоџусџо, моја џолска џеџеруџке, моја џрилејска мандулке“, одговарам јас. „Не, не џлачи Луџиџо; овој светј за мене без џебе е безвреден, и заџоа си одам, и ќе бидам неџџо друџо, оџи и џвојаџа џарџија од мене бараше да бидам неџџо друџо ...“ (сџр. 234)
- 9) Тој: О, убава си, љубов моја, убава си! (сџр. 240)

Именките од женски род редовно образуваат вокатив на -о (познато е стандарднојазичното обопштување на оваа наставката), со исклучок на една именка што завршува на консонант (љубов – џубов) и на неколку општи именки што завршуваат на -ка (мандулка – мандулке, џеџеруџка – џеџеруџке). Кај последниве општи

именки што завршуваат на -ка по аналогија на личните имиња на -ка се пренела вокативната наставка -е. Според Конески (1966: 163) двојни форми на (на -е и на -о) се јавуваат и кај некои општи именки на -ка ако значат женски лица или ако се употребуваат во обраќање кон нив, што е случај и во наведените примери од романот *Пайокој на свейџој*. Факт е дека е извршена прераспределба на старословенските наставки, и тоа: на наставката -о (која одела по тврдите консонанти) и на наставката -е (која одела по меките консонанти) за вокатив во женски род.

Читајќи го романот се забележуваат повеќе примери во кои именките се употребени и во други (најчесто инструментални) падежни форми својствени за старословенскиот јазик:

1) ... о, бедни и блажени духом слабим. (сџр. 12)

2) ...се џресеше од сџрав џри џоґледој на џомалиџе од неґо духом, џлашејќи се да не се израмнај со неґо, и дури, да не ґо надминај. (сџр. 23)

3) Сџе забележале ли, о бедни и блажени духом, дека џајакој е најмалку видливиој дел од мрежаџа неґова ... (сџр. 41)

4) „Самиој можеш да оџкриеш, ґосџодару, и самиој можеш да ја научиш укаџа на чиџање заџиси ини оком и духом“. (сџр. 61)

Ќе наведеме и неколку примери во кои се видливи остатоците од архаичната консонантска промена кај именките. Примери:

1) ...ојџи џред неґо сџиґна ґласој за чудесаџа и џодвизииџе неґови. (сџр. 18)

2) И двајцаџа не веруваа во чудеса, заџџоа џџџо усрдно ґо џризнаваа Боґа, а џџој ниеднаш не им се јави; ґи учеа семинарисџиџе на чудесаџа на џресвеџа Боґородица, но сами не веруваа во нив. И сеґа не веруваа, иако, како џџџо реков, џред да сџиґне Филозофој, сџиґна весџи за чудесаџа со оџкриваејџо на моџџиџе на Свейџи Клименџи ... (сџр. 24)

3) На полноѣ дувна вѣтер во цркваѣа, сѣиѣ свѣѣила ѣи из-
ѣасна, а яс во мракоѣи видов ангѣл слезен од небесаѣа, со калем во
ракаѣа. (сѣпр. 34)

4) Зарем тиешки и се крилјаџа на џиџиџаџа за носење, ако во небесаџа џоџем ја носам? (сџир.178)

Интересни за проследување ни беа контекстите во кои се среќаваат повеќе од една потврда за зачувана синтетичка флексија кај формите на именките. На пр.:

1) „Виситина ли е тоа што се говори, **Филозофе**, за свештните
моштии на **Свешти Клименти**?”, праша логотетот. (стр. 21)

2) „Е ѿа, како ѿоа, ѿречесен Асикриѿу: Пелазѿиј е Боѿ, а не верува во **Боѿа**?“ (сѿр. 25)

3) „А оној кој верува во себе, верува и во **Боџа**; и не му е не-
можно она што на **Боџа** му е можно. Тоа отиец Сѣефан најдобро
џо знае, и вешто џо кажа: она што напишано било со калем од
лач небесна, од анџел Господов, човеково око може да прочита и
разбере, ако верува во **Боџа** и лачта небесна”. (сѣр. 35)

4) А го родил **Сѹефана** со една жена од Каѿадокија, ѿред да се замонаши и да се одаде **Богу**. (сѿр. 51)

5) „Ти благодарам, шайко мој ишћо на лоџишћошћи мудросћи и сила душевна му даде да го прочишћа зашћисошћи; шћака сеџа шћој по-блиску до шћебе, Госћоде мој е, одошћио душайшћа неџова до шћелошћо неџово шћћо е!“ (сшћр. 65)

6) Адам љадна и соѝреши; Соломон љо заборави **Боѝа**; Св. Аѝосѝл Пеѝар се оѝкажа од **Хрисуѝа**. (сѝвр. 76)

7) „Фала му и слава му на Госїюда, шїю го врати Сїефана њо ѡправиої ѡї, и шїю ѡвїорно со делайа свои заслужи имейо да не му биде лажно, шїуку да му личи, оїи се качува ѡ висїин-скиїе скалила на ѡдвигої!” (сїр. 97)

8) Во иметјо на Госјода Боџа, наречен Боџ Израилев, си насобра златјо како бакар и ѓо умножи сребројо како олово ... (сјпр. 109)

9) И се пресееше земјатја под нашијте нозе, и ситје исјолеџнавме и исјопаџавме на земја, а Филозофотј сосема ѓо снеса во облакојтј прав, и јас помислив: „Усјокоение дај Госјоду на душатја неџова, ојтј засја јој во Госјода, скончание сјпрашно ѓо снајде при чинењетјо умножение на зайисотј проклетј". (сјпр. 141)

10) И ми шекна дека и Светји Пејтар одел јо јовршинатја на моретјо, јо брановитје, не јројаџајки, додека имал верба во Хрисјта во себе насјанетј, но дека јочнал да јројаџа коџа веќе не ѓо ѓледал јред себе Госјода ... (сјпр. 210)

Може да се забележи дека најраспространети се контекстите во кои се употребени две или повеќе вокативни форми, а неретко се среќаваат и две генитивно-акузативни форми со флексија -а.

Повторувањето на две, три или повеќе еднакви падежни форми во рамките на еден исказ не само што има стилистичка функција туку и придонесува за ритмичност на текстот. И уште ако се нагласи дека ваквиот граматички паралелизам (в. Црвенковска 2006: 141) е постигнат со употреба на еднакви падежни форми е намерен и е мотивиран, а едновременно е наметнат од целите на говорното лице, т.е. од страна на авторот на романов, факт е дека во преден план е емфазата, нагласувањето, интензификацијата на исказот, на текстот.

1) И двајцатја не веруваа во чудеса, зайјоа шјјо усрдно ѓо јризнаваа Боџа, а јој ниеднаш не им се јави; ѓи учеа семинаристјитје на чудесатја на јресветјта Боџородица, но сами не веруваа во нив. И сеџа не веруваа, иако, како шјјо реков, јред да сјиџне Филозофотј, сјиџна весј за чудесатја со ојкривањетјо на мошјитје на Светји Климентј ... (сјпр. 24)

2) „А коџа некој не верува дека моретјо се ојворило, а верува дека само Боџ може да ѓо ојвори моретјо, дали јоа занчи дека не верува во Боџа, или не верува во човека?" „Не верува во Боџа”, рече Пелазјиј, и веќе зайочнуваше да се јојти. „А за да може некој да не верува во Боџа, и да каже дека нема Боџ, зарем не јпреба и самиотј да ѓледа сј и да биде и самиотј семожен, односно и самиотј да биде Боџ? За да кажеш: „Светјотј е без Боџа”, зарем не јпреба јрво

да го познаваш целиот светј, да ја испишаш сејна вселена со ситне нејзини сонца и ѕвезди, испириш на ситне времиња, да го поми-неш сиот простиор и сејно време?" (сџр. 25)

3) „А оној кој верува во себе, верува и во Бога; и не му е не-можно она што на Бога му е можно. Тоа оџец Сџефан најдобро го знае, и вешио го кажа: она што напишано било со калем од лач небесна, од анџел Госјодов, човеково око може да прочиша и разбере, ако верува во Бога и лачиша небесна". (сџр. 35)

4) ... Земанек постојано повторуваше: „Ова мора да се претвори во пари човеку, ова е чудо, какви џланови, какви џечур-ки ти си златнојто јајце, ова мора светјој да го види, човеку!" (сџр. 211)

5) ... сакав да џ кажам: „Луџијо, еве, јас си одам". „Каде си одиш?" прашува џаа задржено. „Си одам, Луџијо, на некое друго месјо." „Но, кога ќе дојдеш?" прашува џаа. „Нема Луџијо, нико-џаш веќе нема да дојдам. Не чекај ме појустјо, моја џолска џеџе-руџке, моја прилејска мандулке", одговарам јас. „Не, не џлачи Луџијо; овој светј за мене без џебе е безвреден, и зајтоа си одам, и ќе бидам нешјо друго, оџи и џвојатиа прџија од мене бараше да бидам нешјо друго ..." (сџр. 234)

6) „Што ти е, човеку?", го прашав. Тој ја крена џлаватиа, бавно, и јас видов дека целосно е џијан. „Јан Лудвик", рече. „Не очекувај од мене веќе нишјо. Ти си гојов, човеку божји". (сџр. 279)

7) Јас го молев да слезе, оџи секој моменџ можеше да наиде експресотј, но џој велеше: „Не џрижи се Луџијо, јас џравам чуда; ќе го соџрам возотј со џоџлед, со еден блесок во очитје ќе го со-џрам; сум соџирал јас и џоџолеми нешји во животјој Луџијо! Це-лиотј светј на џрб можам да го кренам и да го носам, Луџијо, само за џебе; не сум јас џолку слаб како што ти се чини, Луџијо!". (сџр. 312, 313)

Иако, на современ план сџ повеќе се претпочитуваат форми без наставки, творците од уметничката фела на Андоновски во својата строго индивидуална уметничка постапка редовно се на-враќаат кон архаичните слоеви на јазикот. Ова нурнување во по-

старите слоеви на јазикот не е чин на застарување, ами напротив освежување на јазичниот пејзаж.

Во една пригода Чундева (1985) зборувајќи за јазикот во делата на Јаневски ќе констатира дека црковнословенизмите најчесто функционираат како сигнал за припадноста на речта на некое друго време. Оправданоста за употреба на падежни флексии во делово може да се бара токму во неговата хронолошка поставеност, со посебен акцент на првиот дел од романот, и секако, во интенцијата за постигнување специфичен стилистички ефект со архаизирање на јазикот.

Писмото, јазикот на Андоновски, близок до уметничкиот простор и време, а различен од секојдневниот јазик, се чини е жив во уметничката лабораторија на скоро сите македонски писатели. Талентираниите автори, излегувајќи од стегите на серијалноста во книжевноста, ја популаризираат врската со јазичната традиција, при тоа ја култивираат и йдаваат лична ознака (Паноска 1997: 166).

Веројатно волшебната, безвременска содржина на делото „Папокот на светот” би нè одвратила од идејата да му пристапиме и од едно поинакво гледиште, односно да се согледа граматичкото изразување на авторот-енциклопедист. Извонредно срочените зборови, како совршени пајакови нишки, низ страниците на овој исклучителен роман, покажуваат директно на корените и на богатството на македонскиот јазик. Токму употребата на падежните форми останати до денес како наследство од стариот јазик, ја збогатуваат секоја страница и внесуваат дополнителна доза на возбуда.

И ако се има предвид дека јазикот е жива материја која постојано со годините неизбежно се моделира, а токму губењето на старите падежни форми е доказ за тоа, тогаш со сигурност може да се каже дека јазичниот израз на Андоновски нè враќа кон корените, кон центарот, кон папокот на македонскиот јазик.

Извор:

Венко Андоновски, *Пајокој на светот*, Култура, Скопје 2002.

Литература:

- Видоески 1999, Б. Видоески, „Дативната форма кај именките“ во: Дијалектите на македонскиот јазик, Том 3, МАНУ, 175-179
- Конески 1966, Бл. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, 1 и 2, Просветно дело, Скопје
- Конески 1996, Бл. Конески, Историја на македонскиот јазик, Детска радост, Скопје
- Корубин 1994, Бл. Корубин, Македонски историо-социolingвистички теми, Матица македонска, Скопје
- Минова-Ѓуркова 1989, Л. Минова-Ѓуркова, „Именското обраќање во македонскиот јазик“, ЛЗБ 5-6, 3-13
- Минова-Ѓуркова 1998, Л. Минова-Ѓуркова, „Морфологија“, во Македонски јазик, Универзитет Ополски, Ополе 108-119
- Минова-Ѓуркова 2000, Л. Минова-Ѓуркова, Синтакса на македонскиот литературен јазик, Магор, Скопје
- Минова-Ѓуркова 2001, Л. Минова-Ѓуркова, „Слободата на творештвото и јазикот“, во зборникот: Слободата на јазикот во творештвото, МАНУ, Скопје, 16-20
- Минова-Ѓуркова 2003, Л. Минова-Ѓуркова, Стилистика на современиот македонски јазик, Магор, Скопје
- Мојсова - Чепишевска 2007, В. Мојсова - Чепишевска, Мал книжевен тестамент, Македонска реч, Скопје, 112-147
- Најческа-Сидоровска 1983, М. Најческа-Сидоровска, „За некои случаи на употребата на општиот зачуван падеж во македонскиот јазик при преведувањето од руски“, ЛЗБ кн.2, 42
- Паноска 1997, Р. Паноска, „За јазикот на македонската уметничка литература“, во: Педесет години на македонската наука за јазикот, Скопје, 165-169
- Ристовски 2001, Бл. Ристовски, „Духот на нормираниот јазичен систем како мерка за слободата на авторот“, во зборникот: Слободата на јазикот во творештвото, МАНУ, Скопје
- РМЈ-Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања I-III. Редактор Б. Конески, составувачи: Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, Институт за македонски јазик, Скопје 1979
- Угринова-Скаловска 1999, Р. Угринова -Скаловска, „Архаизирање на јазикот во романите на Славко Јаневски“, во: Српски језик, бр. 4/1-2, Београд
- Црвенковска 2001, Е. Црвенковска, „Црковнословенската традиција во македонската литература“, во зборникот: Слободата на јазикот во творештвото, МАНУ, Скопје, 89-96

Црвенковска 2006, Е. Црвенковска, *Јазикот и стилот на шригодот*, Менора, Скопје

Чашуле 1983, И. Чашуле, „Некои карактеристики на јазикот на романот Пиреј“, ЛЗБ бр.6, 17--28

Чундева 1985-1986, Н. Чундева, „Стилски маркираните единици во јазикот на С. Јаневски“, МЈ 36-37, 183-197

CASE REMNANTS IN THE NOVEL *PAPOKOT NA SVETOT* BY VENKO ANDONOVSKI

Summary

This article, on the example of *Papokot na svetot* by Venko Andonovski, points to the examples which illustrated the synthetic flexion of the nouns. Declension of the nouns has been an important part of the Macedonian language through out its historical development and is still present in the literary stile of some contemporary authors up until today.

Therefore, the paper presents the examples from the *Papokot na svetot* which refers to the remains of the of the noun case system of the Church Slavonic Tradition with an accent of the old genitive-accusative form and dative forms in the masculine nouns and vocative form in all three genders.

Some contemporary writers as Venko Andonovski use archaic linguistics forms to attain a specific stylistic effect and to give the work the features of a specific time. It is obvious that Andonovski didn't hesitate to use case forms in his writing, which enables him to convey his concept clearly to the public.

НЕВРОЛИНГВИСТИЧКО ПРОГРАМИРАЊЕ ВО НАСТАВАТА ПО СТРАНКИ ЈАЗИЦИ

Солзица ПОПОВСКА

Невролингвистичко програмирање (НЛП) е концепт стар триесетина години, но во наставата по странски јазици претставува извесна новина. Автори на овој систем за развој на личноста се Ричард Бендлер и лингвистот Џон Грајндер, во соработка со антропологот Грегори Батсон. Системот чии корени се препознаваат во когнитивната психологија, се заснова на стратегии, аксиоми и уверувања во врска со комуникацијата, перцепцијата и субјективното искуство. Во науката постојат поделени мислења околу научната подлога на системот, но во практика тој покажал извонредни резултати, па оттука веќе се применува при обука на кадри во разни области, а особено при обука на менаџерски тимови како и при третман на пациенти во Велика Британија. Во наставата по странски јазици овој систем станува сè попопуларен, но сè уште го применуваат само поединци. Сепак, веќе постојат и курсеви за наставници по англиски јазик кои сакаат да применуваат НЛП во наставата, што ги изведува организацијата *Пилџримс*¹. Овие курсеви вклучуваат ефективна комуникација, развивање на добра врска меѓу наставникот и учениците, препознавање и работа со различни стилови на учење, подобрување на ефективноста на учениците, одредување на целите и прибирање на информации. Системот може да се примени во две насоки: за наставници и за ученици. Кај наставниците тој ја зголемува сигурноста во себе и овозможува да се спознаат и развијат вештини дотогаш непознати за наставникот, а во класот придонесува за развој на сигурноста на учениците, поуспешно вклучување во наставните поцеси и поголема мотивираност.²

За што всушност станува збор?

¹ Види www.pilgrims.co.uk/teachers/info/tnp.asp

² Види Winch S., „From Frustration to Satisfaction: Using NLP to Improve Self-Expression”, *Annual EA Education Conference 2005*

Што е НЛП?

Терминот доаѓа од учењето што го застапува овој систем дека нашето ум-тело (neuro) и она што се нарекува јазик (language) заемно дејствуваат при формирањето на нашето восприемање на светот околу нас (programming)³. Секој човек има свој начин на перципирање на околината или своја т.н. мапа која ги одредува неговите чувства и однесувањето. Притоа, при процесирање на секојдневните реалии, а особено во процесот на учење во дејство, како олеснувачи, стапуваат три главни елементи: *бришење, искривување и генерализирање*. Сите три имаат свои предности, но носат и стапици. Повеќето од нив дејствуваат под влијание на личните филтри на секој човек како што се верувањата, системот на вредности, одлуките и секавањата. Покрај ова, познато е дека речиси кај секој човек повеќе е развиен еден од стиловите на учење (во НЛП наречени репрезентативски стилови): аудио, визуелен и кинетички, иако секој од нас, во разни пригоди ги користи сите три стила.

НЛП се занимава со можностите за користење на умот на продуктивен начин за постигнување на посакуваните резултати. За таа цел востановени се техники и активности со кои сите погоре споменати фактори се доведуваат во хармонија.

Поаѓајќи од:

- сознанието дека човек може да развие успешни навики преку потенцирање на добрите, а ослободување од лошите,
- претпоставката дека до таква промена може да дојде до колку внимателно се подражава однесувањето и уверувањата на успешни луѓе, како и од
- ставот дека секој поединец во себе го носи сиот потребен потенцијал за успешен развој на својата личност,

Бендлер и Грајнер одбрале тројца најуспешни терапевти и ги искористиле како примери при формирањето на „моделите“ на успешни личности⁴ чии навики и убедувања треба да се подражаваат.

³ Почетоците на НЛП се случиле во 70-тите години, на Калифорнискиот универзитет, во време кога семинарите за развој на човечки потенцијал (human potential) прераснале во своевидна комерцијална индустрија.

⁴ Личностите според кои биле направени моделите биле Милтон Ериксон, експерт по хипнотерапија, Вирџинија Сетир, експерт за семејна терапија и Фриц Перлс, кој ја применувал терапијата „гештат“.

„Моделирање” во оваа смисла би претставувало процес на усвојување на однесувањето, јазикот, стратегиите и убедувањата на некој друг, а „моделот” се сведува на урнек кој другите можат да го научат. Од друга страна „моделирањето” овозможува и разбирање на сопствените обрасци на однесување со цел да се развијат оние аспекти на личноста кои се успешни. Затоа НЛП излегува од рамките на терапевтските третмани и се применува во разни области на човековото учење.

Примена на НЛП во наставата по странски јазици

Во наставата по странски јазици „НЛП би можело да биде вистински делотворно во областите кои се занимаваат со односите меѓу учениците, меѓу учениците и наставникот и оние кои помагаат при создавање на здрава и позитивна атмосфера за учење.”⁵

Според Стив Дем, од Универзитетот во Измир, во наставата по странски јазик веќе се користат или би можеле да бидат од корист следниве методи и техники преземени од НЛП:

-воспоставување на врска (базирана на сочувствување)⁶

Ваква врска подразбира чувство на слобода во однесувањето, мислењето и говорењето и најчесто се среќава во комуникацијата на истомисленици. Во училишни услови ваква врска се создава преку активности за запознавање на учениците, преку преговарања меѓу наставникот и учениците или работа во групи.

- „огледување”

Оваа техника помага при создавањето на врската меѓу наставникот и учениците на тој начин што се подражава однесувањето на оние врз кои сакаме да влијаеме или под чие влијание би сакале да бидеме. Се препорачуваат вежби со подражавање на став, гестакулирања, гримаси и дишење, како и фонолошки вежби со клучни лексички фрази. Може да се започне со подражавање на познати личности, а потоа да се премине на заемно подражавање меѓу студентите, и, на крајот, меѓу нив и наставникот.

⁵ Dam, S., Neuro Linguistic Programming in ELT, <http://teachingenglish.org.uk/think/methodology/nlp.shtml> pp.2 (08.05.2007)

⁶Во оригиналот насловите на овие методи и техники се: creating rapport, mirroring, creating positive states and anchoring, maintaining flow, pacing and leading, perceptual positioning, modeling good practice.

- Создавање на позитивни состојби и „вкојвувања“

Станува збор за мотивирање и одржување на позитивните ставови околу учењето. Тоа се постигнува со повторливо заземање на даден став или застанување на одредено место, при што се изведува одредено дејство. Оја Калдир од Универзитетот Баскент, Анкара потсетува на она што го прават повеќето наставници: откако ќе ја избришат таблата, застануваат на одредено место (крај катедрата или крај таблата) и замолчуваат. Учениците најчесто и самите замолчуваат и се подготвени за предавањето. Оваа техника ги користи и сеќавањата, па така кога учениците се чувствуваат несигурни, може да ги потсетиме на ситуации кога биле успешни. Тоа може да им ја врати довербата во себе и да им помогне да ги изнајдат потребните чувства, убедувања и однесувања со кои успешно ќе ја совладаат ситуацијата што ги загрижува.⁷

- нейречен пројок

Часот ќе има непречен проток доколку е внимателно испланиран и обезбедува балансирање меѓу вештините кои се изучуваат и новите предизвици, доколку јасно ги одредува поставени цели на вежбите и потребата за концентрација. Учењето е успешно кога учениците имаат чувство на контрола во однос на она што се случува за време на часот, и добиваат позитивен повратен одговор од соучениците и наставникот. Повеќето наставници развиваат т.н *изосилено сејшило* (sensory acuity) и ги забележуваат невербалните сигнали што им ги упатуваат учениците кога часот е здодевен или вежбите се претешки. За постигнување на *нейречен пројок* на часот се препорачуваат игри во кои учениците се натпреваруваат и соработуваат, шеги, вежби со пополнување на информации што недостасуваат и сл.

- усогласување и водење

Станува збор за стратегии кои бараат од слушателот најнапред коректно да го искаже ставот на говорителот (усогласување), а потоа да сугерира поинаков став (водење). Корисни активности за развивање на оваа вештина би биле вежби за планирање и донесување одлуки.

⁷ Caldir, O., NLP in our classes, <http://teachingenglish.org.uk/think/methodology/nlp2.shtml> pp1.

-воспоставување на нештита на висшинското место

Во НЛП се работи за техники со кои се решаваат конфликти и се воведува неутрална трета страна како медијатор. Во наставата по јазици се забележува во активностите кои вклучуваат обработка на текстови во кои писателот, ликот и читателот имаат различни ставови кон некој настан.

-моделирање на усешни вежби

НЛП ги поттикнува луѓето да го подражаваат она што е добро кај другите. Во наставата се поттикнуваат учениците да ги подражаваат успешните стратегии на учење на соучениците, или да усвојат нови вештини за учење и повторување. Од лично искуство ја препорачуваме активноста правење белешки (taking notes) при учење на нова лекција.

Практикантите на НЛП во настава по странски јазици сугерираат техники и активности со кои може да се препознае примарниот стил на учење на ученикот т.е. дали е тој визуелен, аудио или кинестетички тип. Според афинитетот на ученикот да користи глаголи за гледање, слушање или изразување на други чувства тој го открива и својот тип.⁸ Откривањето на типот на ученикот му помага на наставникот да ги приспособи наставните помагала, како и да го разбере начинот на учење и одговарање на ученикот. Свесноста за ова кај учениците би придонела, меѓу другото, и за откривање на дополнителни стратегии околу совладување на еден од најголемите проблеми во учењето на странски јазици: изразување на чувства на странски јазик.

Од овој краток осврт кон досегашната примена на НЛП во наставата по странски јазици би можеле да заклучиме дека комбинирањето на техники за усовршување на вербалната и невербалната комуникација при учење на странски јазик придонесува за:

- воспоставување на подобра атмосфера за учење,
- поголемо мотивирање на учениците,
- поголема сигурност како кај учениците така и кај наставниците,
- надминување на културните разлики како и на оние кои произлегуваат од индивидуалните карактери.

Сето ова, всушност, се случува преку развивање на сочувство и толеранција.

⁸Во статијата „Lazy Language Learning with NLP” Дајен Бивер нуди неколку практични вежби меѓу кои и одредување на типот според различната физиологија на учениците, види: [HTTP://www3.telus.net/linguisticissues/nlp.html](http://www3.telus.net/linguisticissues/nlp.html)

Препорачана литература:

- Revell, J and Norman, S., *In Your Hands*, Saffire Press, 1997
Revell, J and Norman, S., *Handing Over*, Saffire Press, 1999
Rinvoluceri, M., *Unlocking Self-expression Through NLP*, Delta Publishing, 2005
O'Connor and Seymour, *Introducing Neuro-linguistic Programming*, Thorsons

SUMMARY

The paper deals with the application of Neuro Linguistic Programming in language teaching. It opens with a short introduction of the concept of NLP which has its roots in psychology and neurology. The rest of the text treats of the application of some NLP techniques and methods in language teaching classes such as: creating rapport, mirroring, creating positive states and anchoring, maintaining flow, pacing and leading, perceptual positioning and modeling good practice. Language teaching experts agree that application of NLP in LT helps in creating a healthy and positive learning environment.

ЗА ГРАМАТИЧКАТА КАТЕГОРИЈА РОД ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Симон САЗДОВ

Граматичката категорија род во македонскиот јазик ја разликуваат: сите именки, најголемиот дел од придавките, повеќето заменки, броевите еден и два, како и глаголската именка, глаголската придавка и глаголската л-форма. Имено, како што е познато, именките во македонскиот јазик се селективни по род, т.е. поседуваат само еден член од оваа трочлена граматичка категорија во македонскиот јазик. Ова важи за сите именки, со исклучок на двородовите, кои го разликуваат и машкиот и женскиот род. Придавките се парадигматски по род, т.е. имаат форми за сите три рода, освен две групи придавки (едната група – турцизми, другата – интернационализми), кои се надвор од оваа категорија, односно не ја разликуваат. Личните заменки се главно надвор од оваа категорија, односно неа ја разликуваат само заменките во трето лице еднина, кои се парадигматски по род, т.е. ги разликуваат сите три рода. Именските лично-предметни заменки *кој*, и *што*, како и именките, се селективни по род, а придавските лично-предметни заменки *кој*₂ и *чиј*, како и придавките, се парадигматски по род. Парадигматски се и показните заменки. Броевите се по правило надвор од категоријата род, со исклучок на броевите еден и два, кои се парадигматски по род односно разликуваат повеќе од еден член на оваа категорија. Глаголската именка во поглед на родот се однесува како и другите именки, т.е. е селективна, а глаголската придавка и глаголската л-форма, инаку некогашна придавска форма, како и придавките се парадигматски по род.

За англискиот јазик во поглед на граматичката категорија род се вели дека има прономинален родов систем, со оглед на тоа што во него родот е присутен само кај дел од личните, кај присвојните и кај повратните заменки (G. Corbett, 1991: 12). Станува збор за личните заменки за трето лице еднина *he*, *she* и *it*, за присвојни-

те заменки, исто така за трето лице еднина *his, hers, his*, како и за повратните заменки *himself, herself, himself*. Овие заменки во англискиот јазик се парадигматски по род. Има научници кои сметаат дека англискиот јазик реално не разликува граматичка категорија род. Така, на пример, Френк Палмер (1981: 124) смета дека англискиот јазик строго земено не разликува род, а дека формите на личните заменки *he, she* и *it* во основа претставуваат маркери односно показатели по пол.

Како и да е, нема дилеми дека родот има прилично различен статус во македонскиот и во англискиот јазик. Тој е периферна граматичка категорија во англискиот, а е централна во македонскиот јазик. Ова мошне добро може да се илустрира преку фактот што во македонскиот јазик согласувањето по род е карактеристично не само на релација подмет – прирок туку и во рамките на именската група меѓу нејзиниот центар и неговите модификатори, а ваквото согласување е целосно отсутно во англискиот јазик.

Во ова излагање ќе се задржиме на влијанието кое англискиот јазик го има врз видоизменувањето на именската група во македонскиот јазик, земајќи ја притоа предвид само граматичката категорија род. За таа цел нецелосно ексцерпиравме само еден број од дневниот весник *Дневник*. За жал, се покажува дека и тоа е сосем доволно за да се потврди силното влијание на англискиот јазик во овој поглед. Станува збор за следниве примери: *Алан Лайон, проект менаџер, програм за контрола на мали оружја; искуство во проект менаџмент ќе биде значајна предност; Hill International бара да вработи систем инженер; интернационално бизнис промовирање; бизнис план; чартер летови; фитнес сала; мини-бар; дизел мотор; рено технологија; сувер кредитирање; инстант кредит; клима уред; инвертер климатизери; Кодак картичка; интернет технологија; софтвер поддршка; веб страна; Микрософт пакети; свешката Microsoft мрежа.*

Споменатото влијание на англискиот јазик се согледува во тоа што иако за поголемиот број од употребените атрибути имаме соодветни придавски форми, тие не се искористени. Такви би биле: *проектен менаџер* односно *проектен менаџмент* наместо *проект менаџер* односно *проект менаџмент*, потоа *системски инженер* наместо *систем инженер*, потоа *софтверска поддршка* наместо *софтвер поддршка* итн. Во некои случаи решението е поврзано со вистинско преведување наместо со целосно преземање на англиската именска група. Така, наместо *бизнис план* односно *бизнис промовирање* може и треба да се каже *деловен план* односно

деловно промовирање. Намерно како првопонудена алтернатива не ја споменуваме можноста за постпозитивна модификација од типот на *менаџер на проект* односно *инженер на системи*, затоа што според некогашниот начин се губи збиеноста, компактната на текстот карактеристична за англискиот оригинал. Освен тоа, ние почесто и не мора да посегнуваме по таквото решение за да му дадеме на преводот вообичаена форма. Сепак, во некои случаи тоа е пожелно за да може текстот да им се приближи на поширок круг читатели. Така, на пример, секој не знае што е тоа *фитнес сала*, а се работи за реклама за хотел. Оттаму, нема дилеми дека е потребен превод на англиското *фитнес*, па може да се рече *сала за рекреација*.

Што се однесува до причините за ваквото некритичко пресликување на англиската именска група врз македонската, можат да се изделат барем две: недоволната упатеност на преведувачите, особено нивното слабо теоретско познавање на синтаксата на македонскиот јазик, како и брзината со која често се преведува, со оглед на фактот дека се работи за печатен медиум кој излегува секојдневно. Сепак, ни се чини дека првонаведената причина е пресудна за ваквата состојба, особено ако се земе предвид фактот дека најголемиот дел од ексцерпираниите примери се делови од огласи, кои по правило се подготвуваат без некое посебно временско ограничување.

Во некои случаи се чини дека причината за споменатиот начин на преведување е недоволното познавање на содржината односно на проблематиката што се преведува. Таков е веројатно случајот со примерот *инвертиер климатизери*. Имено, станува збор за климатизери кои работат со заштеда на електрична енергија на тој начин што за разлика од обичните климатизери трошат помалку струја за постигнување на саканиот ефект. Во вакви случаи, кога не се познава доволно или воопшто она што се преведува, нема дилеми дека за преведувачот наједноставно е она решение кое го применил – формално преводот да е најблиску до оригиналот, за евентуално да не дојде до целосно дезинформирање, нешто што многу полесно ќе се случи ако се употребуваат предлози кои се неопходни во случај на постмодификација, затоа што не е лесно да се избере соодветен предлог ако не се знае точно што се кажува. Инаку, во конкретниот пример што го разгледуваме постмодификација не е неопходна затоа што сосема соодветна би била определбата *економични* односно *штедливи* климатизери.

Колку и да звучи бесмислено, се чини дека во некои случаи и кога се познава содржината што се преведува, таа намерно не им се доближува на говорителите на јазикот на кој се преведува за она што се означува да се претстави во подобро светло. Така, на пример, *чарџер-лејовиџе* не се ништо друго освен летови кај кои авионот е посебно изнајмен, односно станува збор за летови кои не се редовни. Тоа обично подразбира пониска цена на авиобилетот, иако не мора да е така. Оттаму дискутабилно е како се сфаќаат чартер-летовите кога се претставени така – дали како вонредни, посебни, свои, или евтини, директни или пак како нешто друго. Истиот случај може да се регистрира и кај споменатите *инверџер климатизери*. Прашање е колку луѓето навистина знаат за какви климатизери се работи, но некогаш доволно е нешто да звучи убедливо, добро, непознато, и веројатно само за да се покрие својата неинформираност, неупатеност, изразот се прифаќа, па дури и понатаму се употребува без навистина да се познава неговото значење.

Несоодветните преводни решенија некогаш доведуваат и до несоодветни правописни решенија. Такво нешто забележавме во рекламата за мобилна телефонија, каде што стои *џри-џејд мобилна телефонија* – *џридобивка за сџе*. Без да навлегуваме во оценка на заемката при-пејд, ќе укажеме на фактот дека таа е напишана со цртичка меѓу при и пејд, онака како што функционира во англискиот јазик. Ова нè доведува до една апсурдна состојба. Имено, почитта кон англискиот јазик како јазик со престиж оди дотаму што се имаат предвид англиските правописни правила, но не и македонските. Така, податокот дека според македонскиот правопис „две именки што се надополнуваат меѓусебно за да означат еден поим”: *сџомен-џлоча*, *џредлоџ-резолуција* и сл. не само што не се зема предвид туку, веројатно, и не се познава. Така, споменатите *чарџер-лејови*, *дизел-моџори* и сл. се присутни во Правописниот речник на македонскиот јазик и се напишани со цртичка. Од примерите што ги ексцерпиравме цртичка е употребена само кај примерот *мини-бар*. Да потсетиме, цртичката овде ја има токму функцијата да укаже на потесната поврзаност на двата збора во реченицата, во отсуство на вообичаените показатели на таа поврзаност – посебни форми кои меѓусебно се согласуваат по род и по број.

На крајот, ќе резимираме дека влијанието на англискиот јазик врз македонскиот не се согледува само на лексичко туку и на синтаксичко рамниште. Токму поради тоа преведувачите имаат многу одговорна задача – со соодветно внимание да му пристапу-

ваат на својот превод и притоа да не дозволат нешто што не е во духот на македонската синтакса. Секако, предуслов за такво нешто е нивното познавање на македонската синтакса. Во спротивно, групата зборови што функционираат како премодификатори кои формално не се согласуваат по род и по број со именката пред којашто се јавуваат во текстот постојано ќе се зголемува со изгледи да престане да биде нешто што може да се третира како исклучок.

Користена литература:

- Минова-Гуркова, Лилјана: „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“ Скопје, 1994, Родинг.
Palmer, F.R „Semantics“, London, 1981, Cambridge Universiti Press
Corbett, Greville: „Gender“, London, 1991, Cambridge Universiti Press

SUMMARY

In this article the author draws the readers` attention on the gramatical category of gender in Macedonian and in English language. Namly, gender has very different status in these two languages - in Macedonian, sintactically, it is one of the most important categories which influence the structure of the noun-phrase, whereas in English it is not nearly as central a gramatical category.

English, as a prominent world language has a strong lexical and sintactical influence on many languages, as well as on the Macedonian language. The author discusses that influence, illustrating it from the pages of a Macedonian daily newspaper. The conclusion which is drawn in this article points out that the translators do not pay enough attention to the fact that gender is a gramatical category that functions very differently in these two languages.

О АКЦЕНТУ У ПРЕПИСИМА ВЛАДИСЛАВА ГРАМАТИКА

Чедомир СТОЈМЕНОВИЋ

Владислав Граматик је једна од најмаркантнијих фигура црквенословенске писмености на Балкану.¹ Саставио је и преписао четири огромна зборника, а огледао се и у писању оригиналних дела.² У записима на крају зборника оставио је неколико података о свом раду.

Наш прилог је део опсежних истраживања језика овог књижевника. Овом приликом дајемо анализу употребе акценатских знакова у записима на крају зборника и препису *Житија Стефана Дечанског*³ код именица и глагола (инфинитива). Од акценатских знакова у зборницима се најчешће јавља *оксија* (◌); веома ретко се срећу *варија* (◌), *кендема* (◌) и *йерисйомена* (◌).⁴ Ови знаци су прикладни за проучавање места нагласка, али не и за квантитативне и тонске вредности акценатованих вокала.

Владислав Граматик је Новобрђанин⁵ који се после погрома становништва Новог Брда (1455. године)⁶ склонио у кумановски

¹ Р. Угринова-Скаловска, *Владислав Граматик и единсвојо на јужнословенската книжевна традиција*, Предавања на XVI семинар за македонски јазик, литература и култура (5-26. VIII 1983 - Охрид), Скопје, 1983, 56-62.

² Г. Данчев, *Владислав Граматик - книжовник и писател*, София, 1969.

³ Препис је из зборника *Рилски љапаџирик* (настао 1479. г.); у анализи смо се служили фото-копијама преписа групе бугарских приређивача (А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева, *Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак*, София, 1983).

⁴ Ч. Стојменовић, *Орфографија маргиналија Загребачког зборника*, Годишен зборник, Филолошки факултет, Скопје, 1990, 153-154.

⁵ О пореклу В. Граматика уп. Ч. Стојменовић, *Најомење о акценџу инфинитива, аорисџа, активног парџициџа претеритџа и парџициџа перфекџа у маргиналијама и љововору Загребачког зборника*, XXX научна конференџија XXXVI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 11-13 август 2003), Скопје, 2004, 411-413 [преиздато у: XXXI научна конференџија на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 16-17 август 2004), Скопје, 2005, 427-429].

крај, где је боравио неколико деценија.⁷ Ново Брдо са својом околином је део западног подручја призренско-тимочких говора који имају експираторни акценат. Кумановски говор је у акценатским особинама близак делу јужноморавског говора.⁸ Наше досадашње проучавање места нагласка у споменутој грађи упућује на стање у јужноморавском и кумановском говору; спорадично и у суседним косовско-ресавским говорима.⁹

1. Акценат именица.

а) Именице мушког рода. Од једносложних именица с кратком основом и старим кратким акцентом на наставку¹⁰ (у савр. срп. ј. тип *коњ* - *коња*) јављају се: *дѣх* 701б, *грьѣх* 703а, 708б, *кѡнѣ* 706б, *грьѡу* 708б, *кѡнѣ*, *кѡнѣ* 710б, *дѣхѡмѣ* 712а. Редовно је нагласак пренесен са отворене ултиме, док га затворена чува.

Са отворене (у већем делу примера и са затворене) ултиме нагласак је редовно пренесен и код именица с дугом основом,¹¹ (у савр. срп. ј. тип *суд* - *суда*): *стѣпа* 699а, 710а, *поўть* 699б, *соўдь* 699б, 700а, 706б, *троўдовъ* 699б, *соўдъ* 700а, 707а, 710б, *соўдѡ* 700а, 707а, *хра́нь* 700б, 705а, 706а, 710а (2), *ми́ръ* 701б, 703б, 704б, *ри́нь* 701б, *троўда* 702б, *поўти* 703б, *вѣ́ ми́ръ* 704а, *стѣпъ*, *стѣпы* 705б, *хра́моу* 706а, *оўнѣ* 706а, *хра́ма* 706б, *вра́нѣ* 709а, *стѣпн* 710а, *го́рѣхъ*, *соўда* 712а.

Финалном парадигматском типу припадале су и именице с проширеном основом (настале помоћу суфикса; у савр. срп. ј. тип *оџац* - *оџа*):¹² *оџа*, *ѡѡѣ* 6996, *ѡѡн* 710а, *оѡна* 711б; (тип *живоѡи* - *живоѡија*) *жнѡѡта* 707а, *жнѡѡтѣ* 708а.

Лексеми с дугим кореном (у савр. срп. ј. тип *вѣнац* - *вѣнца*): *вѣнцѣмь* 699б, *вѣнѣць* 701б, 704б, 710а, *пѣвѣць* 710а. Овом типу су припадале и књишке сложеннице: *самодѣлѣца* 700б, 701б, 703б,

⁶ Ђ. Сп. Радојичић, *Творци и дела сјајне српске књижевности*, Титоград, 1963, 251-252.

⁷ Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд, 1980, 225.

⁸ Б. Видоески, *Кумановскиот ѓовор*, Скопје, 1962, 96.

Уп. *Најомене о акценцију инфинитива, аориста, активног јаршиција претеритија и јаршиција претеритија у маргиналијама и појовору Зајребачкој зборника; Најомене о акценцију именица у маргиналијама и појовору Зајребачкој зборника*, Славистички студији, кн. 12, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 206, 241-253; *О акценцију јрезенти у Жишцију Стефана Дечанској (Грамашиков јрепис)*, Зборник радова Филозофског факултета, књ. XXXVI, Косовска Митровица, 2006 (у штампи).

¹⁰ М. Мулић, *Преглед руске и српскохрватске акцентуације*, Сарајево, 1985, 56-57.

¹¹ Исто, 55.

¹² Исто, 55-56.

самодръжць 703а, 703б (2), братолѹвьць 704а, каменосѣуцьемь 705б,
пѣснопнсьць 710а.

Стари финални акценат имале су и именице с другим вокалом у суфиксу (у савр. срп. ј. тип *ковач* - *ковача*): *пастырь* 701б, 706б, 710б, *пастыра* 701б, 711а, *пастырю* 701б (2), 711а, *ковачь*, *ковача* 710б, *ѡръгана* 710а.

Нагласак код речи које су припадале финалном парадигматском типу у *Жиџију* не одступа знатније од стања у *Загребачком зборнику*; акценат је пренесен. Најмаркантнија разлика је редовно померен нагласак код лексема *вѣнѣцъ* (у *Загребачком зборнику* чува непренесен акценат у ном. јд.). Овај је лексем с нагласком на корену и у говорима релевантним за настанак *Прејиса* (јужноморавски, кумановски и косовско-ресавски).¹³ Двосложне именице с другим другим слогом елиминисале су отворене наглашене ултимае, али су на дугој затвореној ултими номинатива (после губљења слабог полугласника из финалне позиције) добиле нагласак, који се чува у рукопису и говорима релевантним за настанак текста.¹⁴ Речи овог типа имале су углавном пренесен нагласак на корен у *Загребачком зборнику*¹⁵ (осим лексема *ковѣчъ*; свакако под утицајем прогресивних штокавских говора).

Двосложни лексеми са старим кратким акцентом на крају основе и кратким претходним слогом (у савр. срп. ј. тип *jèзик*) имају неуједначен нагласак: вѠнн̑ 699а, вѣхѡдѣ 699б, 709а, ѣзыка 699б, ѣзыкѣ 699б, 701а, 706а, 706б, ѡбразѣ 699б, 709б, ѡбразомѣ 702б, 703а, 703б, 707б, оѡбръсѣ 704а, ѣзыкѡ 704б (2), 709б, вѣстокѣ 706а, Ѧбразѣ 706а, поѡзорѣ 707а, покѠн̑ 707а, нсхѠдѣ 707б, звѣдѡнѣ 708а, Ѧбразѡ 708б, ѡбразѣ 708б, кѠвѣузѣ 708б-709а, кѠвѣузѣ 709а, ѣзыкѡмѣ 709а, ѣзыцн̑ 709б, ѣзыкѣ 709б, ѣзыкѡу 709б, 711б, кѠвѣузѡмѣ 710а, порѡкѡ 710а, вѠннѣ 710б, врьтѡпѣ 711а, ннѠкѣ 711а, кѠвѣузѣ 711а (2), 712а, ѡбразѡ 711б.

¹³ Б. Видоески, *Кумановскиот ѝ говор*, 98 (вѣнѣц Чел); Г. Елезовић, *Речник косовско-мѣтохискоѝ дијалекта*, св. 1, Српски дијалектолошки зборник, књ. IV, Београд, 1932, 77 (вѣнац).

¹⁴ Уп. М. Мулић, *Прејлед руске и српскохрватске акценџуације*, 55-56 (âč-âč > -âč); Б. Видоески, *Кумановскиоџ џовор*, 97 (иџрач, ковач Кум); Г. Елезовић, *Речник косовско-меџохискоџ дијалекџа*, св. 1, 297 (ковач).

¹⁵ Ч. Стојменовић, *Најомене о акценџу именица у маргиналијама и поговору Загребачког зборника*, 243-244.

Поређењем с данашњим стањем у јужном делу јужноморавских говора и кумановског говора, у овој грађи се уочава знатно мање искакање (у односу на *Зајребачки зборник*).¹⁶ Од најфреквентнијих речи у тексту *ковѣгъ* и *овраѣ* су редовно с пренесеним нагласком,¹⁷ док лексем *ѣзыкъ* чува старо место нагласка.¹⁸

Именице са дугим првим слогом (у савр. срп. j тип *закон*):
закона 699а, 709б, 712а, *зѡзѡрѡ* 700а, *сѡвѣтоу* 700а, *мѣтежа* 701а, 706б,
раздѡрн 701а, 701б, *сѡвѡрь* 701а, 708б, *сѡвѡрн* 701а, *прѣстолаѡ* 701б,
сѡвѣтѣ 704а, *прнхѡды* 706а, *нѡрѡдѡ* 707а, *законѣ*, *законѡ* 708а, *нѡрѡда*
 708б, *прнхѡ* 709б, *мѣтеже* 711а.

Код ових лексема нема знатнијих одступања од стања у *Зајребачком зборнику*. Изразитију специфичност имамо код речи *сѣворъ* која овде чува старо место нагласка.¹⁹

Код вишесложних именица са старим кратким акцентом на медијалним слоговима нагласак се најчешће не помера, што је у складу са стањем у праћеним говорима (у савр. срп. ј. тип *служииѣљ*): *слоужнѣи* 699а, *слоужнѣљ* 699б, *сѣздѣиѣљ* 700а, *дѣѣиѣиѣ* 705б, *строиѣиѣ* 707а, *просиѣљ* 709а, *ревниѣљ* 710а, *пѣѣиѣиѣ* 710б, *тоиѣиѣ* 710б; (*Милуѣи*) *милуѣиѣ* 699а; (*посѣиѣиѣ*) *повѣиѣиѣ*, *настоѣиѣ*, *промыслиѣиѣ* 703а *настоѣиѣ* 703б, *посѣиѣиѣ* 706а, *повѣиѣиѣ* 707а; (*начѣиѣиѣ*) *сѣѣиѣиѣ* 700а, *начѣиѣиѣ* 701а, *начѣиѣиѣ* 705б, *навѣиѣиѣ* 708а, *уѣиѣиѣиѣ* 709б; (*разбѣиѣиѣ*) *развѣиѣиѣ* 711а. Померен нагласак имају лексеми *повѣиѣиѣ*, *посѣиѣиѣ*, *промыслиѣиѣ*, *слоужнѣљ*.²⁰ Неуједначеност код ових речи је разумљива, јер су углавном део вокабулара књижев-

¹⁶ Уп. исто, 244-245.

¹⁷ У јужноморавском и кумановском говору ови лексеми имају неједнак нагласак: *кѡвчеџ*, *ѡбраз* [Б. Видоески, *Кумановскиѡѡ џѡвор*, 33: *кѡвчѡк Ор, Сѡѡ, Ос*; уп и Г. Елезовић, *Речник косовско-меѡхискоѡ дијалекѡѡ*, св. 1, 298: *кѡвчеџ, кѡвчеџѡ*; св. 2 (Српски дијалекѡлошкоѡ зборник, књ VI, Београд, 1935), 5: *ѡбраз, ѡбѡѡ*].

¹⁸ Овакав нагласак имају јужноморавски и кумановски говор (Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, 50: *језик* Стр, Ром, Ор; уп. и Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, св. 1, 258: *језик* и *језѝк*).

¹⁹ С нагласком на крају основе ова се реч јавља у јужноморавском и кумановском говору [А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, Београд, 1999, 108 (*собор* III Врање); Б. Видоески, *Кумановскиот љовор*, 44 (*собор* Кум)].

²⁰ У јужноморавском и кумановском говору чува се старо место нагласка [уп. Б. Видоески, *Кумановскиот љовор*, Скопје, 1962, 99 (слижиџиџељ, учџиџељ Пс)].

ног језика, нису изложене снажнијем утицају народних говора. Преписивачи су их свакако преузимали из предлогака заједно са ознакама за нагласак.

Специфичан је нагласак имена преписивача (у савр. срп. ј. *Владислав*). У записима на крају преписаних зборника (у периоду од 1456. до 1479. године) име је с неуједначеним нагласком. У запису на крају зборника *Предепи* (из 1456. год.) нагласак је на иницијалном слогу: *владисла* 77а; у *Зађребачком зборнику* (1469. год.) на крају основе: *владислава* 768а, *владислав* 770а; у *Рилском ђанађирику* (из 1479. год.) на другом слогу: *владислава*.²¹ Зборник из 1456. године написан је у Младом Нагоричину, непосредно после Граматиковог одласка из Новог Брда. Нагласак на иницијалном слогу свог имена преписивач је понео из новобрдске јзичке средине (то је акценатска одлика говорника са новоштокавских простора, којих је у Новом Брду било доста).²² Боравак у М. Нагоричину донео му је другачију дијалекатску одлику, нагласак на ултимим основама,²³ што се среће у следећем зборнику (написаном у манастиру Матејче, код Куманова). У зборнику из 1479. године (такође написаном у манастиру Матејче) нагласак је на другом слогу, какав данас поред јужноморавског и кумановског говора имају и косовско-ресавски говори.²⁴ Овај нагласак је из језичког амбијента манастира Матејче, који је у то време, пошто је био под заштитом султаније Маре, могао да окупи велики број калуђера са простора споменутих говора.

Лексем *монастир* (у савр. срп. ј. *манастир*) има нагласак редовно на крају основе: *монастир* 704а, 7086 (2), 7106 (2), 711а, *монастири* 7106, 7116, *монастира* 7106, 7116, *монастирю* 7116. Лексем је с истим нагласком и у *Зађребачком зборнику*. У јужноморавском и

²¹ Навод је према издању Ј. Иванова (*Български старини изъ Македонии, София, 1931, 135-136*) и на основу снимака *Зађребачког зборника*.

²² Уп. Д. Јовић, *О језику „Закона о рудницима“ Десџођа Сџефана Лазаревића*, Јужнословенски филолог, књ. XXVII, св. 3-4, Београд, 1968-1969, 393-396 („Новобрдска средина вероватно није била дијалекатски јединствена. У њој су живели ђуди с разних страна. Било их је доста из приморских области, Дубровника и других приморских градова.“).

²³ Имена овог типа чују се у кумановском говору са нагласком: *Томислава*, *Радислав* (поред *Томислав*, *Радислав*); уп. С. Илчев, *Речник на личните и фамилни имена у Българите, София, 1969, 87* (*Бранислав*), 113 (*Владислав*); М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка, т. I, Москва, 1986, 327* (*Владислав*).

²⁴ Уп. Г. Елезовић, *Речник косовско-мџохиског дијалекта*, св. 2, 157 (*Радисав*), 265 (*Сџанисав*).

кумановском говору има нагласак на истом слогу, па се може претпоставит да је поред грчког (*μοναστηριον*) могло да утиче и стање у овим говорима.²⁵

б) *Именице средњег рода*. Именице с дугом основом и старим кратким акцентом на наставку (финални парадигматски тип; у савр. срп. ј. тип *лице*) редовно су с пренесеним нагласком: *лице* 699б, 702а, 706а, 707а, 708а, 709а, *лицѣ* 702а, 705б (2), 711а, *лицн* 702а, 702б, *лицемь* 704а, 706б, *на* *лицн* 706б, *дѣнствѣ* 707а, *лица* 707а, *крѣла* 709а, *дѣнствемь* 710а, *чѣвствы* 710а. С наглашеном отвореном ултимом били су и лексеми: *врѣме* 701а, 704а, 707б (2), 711а, *чрѣва* 703а, *вратѣ* 705б, 711а, *оустнѣ* 711а.

Двосложне основе с дугом пенултимом и старим финалним акцентом (у савр. срп. ј. тип *убијсѣво*) имају редовно елиминисан нагласак са ултима: *ковѣрство*, *ѣвинства*, *оѣвинства* 700а, *вѣннства* 703а, 706б, 711а, *вѣннство* 704а, 706а, 707б, 708а, 711а, *вѣннствѣ* 704б, 706а. Књишка реч *воннство*²⁶ има редовно акценатски знак на иницијалном слогу што може бити утицај нагласка рускословенског језика (*воинство*).

Именице с дугим иницијалним слогом и старим нагласком на другом слогу (у савр. срп. ј. *начелсѣво*): *жнѣлство*, *навѣлство* 699а, *жнѣлствѣ* 703а, *навѣлство* 706а. Именица *жнтельство* је с нагласком на иницијалном слогу.²⁷

в) *Именице женског рода*. Именице а-деклинације с кратком основом и старим кратким акцентом на наставку (осим вок. јд.; у савр. срп. ј. тип *жена*):²⁸ *женѣ* 699б, *женѣ* 700а (4), 709а, *женѣ* 700а, *женѣю* 700а, *слоужѣа* 709а, *моѣвоу* 709а, *слѣжѣа* 710а. Издвајамо именице са старим нагласком на основи у акуз. јд. и ном./акуз. мн. (у савр. срп. ј. тип *вода* : дат. јд. *води/води*, акуз. јд. *воду*, ном./акуз. мн. *воде*):²⁹ ном. јд. *земѣа* 705а, 708б, *гоѣа*, *гѣѣа* 705а *вѣѣа* 705б, ген. јд. *вѣѣѣ* 705б, *земѣѣ* 708б, 709а; акуз. јд. *земѣѣ* 701б, 702б (3), 705а,

²⁵ Уп. А. Белић, *Дијалекџи иѣсточне и јужне Србије*, 255; Б. Видоески, *Кумановскиоџ говор*, 276 (*манастѣр*); руски ј. *манастѣр*.

²⁶ Овај је лексем у *Речнику срѣскохрваѣскоџ књижевноџ и народноџ језика* (књ. II, Београд, 1962, 762) и *Речнику срѣскохрваѣскоџ књижевноџ језика* (књ. I, Нови Сад - Београд, 1967, 412) с акцентом *војинсѣво*.

²⁷ Означено место нагласка не мора бити утицај новоштокавских говора; уп. руски ј.: *жнѣлство*.

²⁸ М. Муѣић, *Преѣлед руске и срѣскохрваѣске акценџуације*, 30.

²⁹ Ђ. Даничић, *Срѣски акценџи*, Београд - Земун, 1925, 6-7.

707а, 707б (2), 711б, ногоу 706б; лок. јд. горѣ 701а, земли 709а, горѣ 712а; дат./инстр. дв. ногома 702б, ногома 708а; акуз. дв. нѡѣѣ 711а; ном. мн. вѡды 705б; дат. мн. ногомъ 704а; инстр. мн. горѡин 705б, ногоин 710а. Именица слѣза јавља се само у множини (где се у нагласку слаже са претходним типом): дат. слѣзамъ 699б, 702а (2), 707а, слѣзѣ 711б; акуз. мн. слѣзы 699б, 702б, 703а, 703б, 707а, 709а, 709б; инстр. мн. слѣзин 702б, 703а, 703б (3), 705а (2), 707б, 712а; лок. мн. слѣзѣ 702б, 708а. Највећи број лексема чува старо место нагласка и на отвореним ултимама, што не одговара данашњем стању у јужном делу јужноморавског говора (као и у кумановском); овакав нагласак налазимо и у *Загребачком зборнику*.³⁰

Финалном парадигматском типу припадале су и следеће двосложне основе (у савр. срп. ј. тип *лейоша*,³¹ *ширина*): *тѣсноу*, *красотю* 699а, *топлота* 700а, *тишинѣ* 701а, *высѣту* 702а, *шнротѣ* 704б, *высѣту*, *высѣтю*, *дльготю*, *дльготу*, *шнротѣ*, *шнриню* 705б, *красѣту*, *довѣта*, *довротѣ* 706а, *простота*, *свободѣ* 709а, *внѣстѣ* 712а. Акценатска ознака на ултимии је у знатном броју примера, што није у складу са данашњим стањем у говорима које пратимо.³²

Једнословне именице са старим финалним акцентом (у одређеном делу падежних облика) и дугом основом (у савр. срп. ј. тип *бе́да, гла́ва*):³³ ном. јд. гла́ва 701б, вѣ́да, тѣ́ма 710б; ген. јд. роу́кы 699б, стра́ны 705б (2), 706а, роу́кы 708а, троу́вы 709б, вѣ́дн 711а, срѣ́ды 711б 3; дат. јд. стра́нѣ 705б; акуз. јд. срѣ́дѣ 700б, главѣу, роу́кѣ 704б, 711б, гла́вѣ 709а, вни́ду 711б; INSTR. јд. рѣ́кою 705б (2), вѣ́доу, роу́кою 711а; ЛОК. јд. вѣ́дѣ 699б, роу́цѣ 702а, 702б, стра́нѣ 702а; ном. мн. слоу́гы 708а, ѡ́вцѣ 711а; ген. мн. роу́кѣ 710а; дат. мн. ѡ́вцама 710б, слоу́гама 711а; INSTR. мн. стрѣ́лами 703а, дѣ́лами 709б; ЛОК. мн. вѣ́дѣ 703а; ном./акуз. дв. роу́цѣ 702а (2), 702б, 703а, 711а, 712а (3); ген./ЛОК. дв. рѣ́кѣ 700а, роу́кѣ 706а, 708а, 711а (2). Код ових именица евидентан је одмакао процес померања нагласка, мали је број потврда са знаком на ултимима, што је у складу с говорима релевантним за наста-

³⁰ Уп. Ч. Стојменовић, *Најомене о акценџу именица у марџиналијама и поговору Загребачког зборника*, 247-249.

³¹ М. Мулић, *Преглед руске и српскохрватске акцентуације*, 42.

³² Уп. А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, 299 (доброћа III Леск.); Б. Видоески, *Кумановскиој љовор*, 129 (слејока); Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиској дијалекта*, св. I, 361 (лејоћа).

³³ М. Мулић, *Преглед руске и српскохрватске акценџуације*, 30.

нак рукописа. Ако га упоредимо са стањем у *Зајребачком зборнику*, евидентан је знатан прогрес у преношењу нагласка на корен.³⁴

Двосложни и вишесложни лексеми са старим нагласком коме претходи кратак слог (у савр. срп. ј. тип *йосѣѣља*, *йомѣѣница*, *васѣѣненѣ*) чувају старо место нагласка у већем броју примера: *грѣдѣнѣа* 699а, *вѣсѣдѣѣ*, *ѡдѣѣжѣю* 700б, 700б, *дрѡѣѣжнѣю* 701а, *дрѣѣжѣвѣ* 701б, 704б, 706б, *дрѣѣжѣвѣѣ* 702а, *дрѣѣжѣвѣѣ* 705а, *пѡстѣѣлю* 705а, *пѡстѣѣлѣн* 707б, *ѡгнѣнѣю* 709а, *сѡѣдѣн* 709б, 712а, *грѣдѣнѣнѣю* 710а, *ѡдѣѣждамѣн* 711а, *пѡстѣѣлѣнѣ* 711б, *нѣвѣѣжа* 712а; *пѡмѡѣѣшнѣнѣѣ* 705а; *вѣѣслѣнѣнѣнѣнѣнѣ*, *вѣѣслѣнѣнѣнѣнѣю* 701б. Ово је у складу са стањем у праћеним говорима.³⁵ У *Загребачком зборнику* је присутна знатнија прогресија у преношењу нагласка код ових речи.³⁶

Двосложне именице и-деклинације са старим нагласком на крају основе и дугим претходним слогом (у савр. срп. ј. тип *зависѣти*, *рѣвносѣти* - *рѣвносѣтии*) имају неуједначен нагласак: *завѣнѣтъ* 699а, *тврѣдѣтъ* 700а, *напѣстѣи* 700б, *рѣвносѣтъ* 702а, *сѣвѣсѣтъ* 705а, *люѣстѣи* 707а. Именица *люѣвъ* припадала је финалном акценатском типу;³⁷ у *Жиѣиѣју* (и *Заѣребачком зборнику*) има кратку књишку основу у зависним падежима (осим акуз. и инстр.) и редовно наглашен корен: *люѣвъ* 699а, 702а, 709а; *люѣви* 699а, 702а (2), 703а, 704а, 710а, 710б, 712а, *люѣвѣиѣ* 700б, *люѣве* 709б, 711а, 712а. Форма ном./акуз. јд. у кумановском говору је редовно с нагласком на ултимѣ.³⁸

Књишка реч с кратким претоничким слогом *сѣмрѣть* (у савр. срп. ј. *сѣмрѣи*) чува нагласак на корену у *Жиѣију* (и *Заѣребачком зборнику*): *сѣмрѣтн* 703б, 706б, 708а, *сѣмрѣть* 704а, 709б, 711б, *сѣмрѣтѣ* 708б, *сѣмрѣтѣю* 709б.

³⁴ Уп. Ч. Стојменовић, *Најомење о акценцију именица у маргиналијама и појовору Зајребачкој зборника*, 249-250.

³⁵ А. Беляћ, *Дијалектији источне и јужне Србије*, 399 (дружина III Кум); Б. Видоески, *Кумановскиџ љвор*, 100 (држава Ром); Г. Елезовић, *Речник косовско-мешохишкоџ дијалектија*, св. 1, 156 (дружина).

³⁶ Уп. Ч. Стојменовић, *Напомене о акценцији именица у маргиналијама и поговору Загребачког зборника*, 250.

³⁷ М. Мулић, *Прејлед руске и српскохрватске акценцијације*, 46 (акуз. јд. *любѣвь* > *любав* > *љубав*), 49.

³⁸ Уп. А. Белић, *Дијалектии источне и јужне Србије*, 109 [љубов (ако је народна) I Б. Пал. Присј.]; Г. Елезовић, *Речник косовско-мејохиској дијалектиа*, св. 1, 374 (љубав, љубаве и љубави).

Тросложна књишка основа са старим нагласком на ултимим и дугим претоничким слогом *ненавнѣсть* (у савр. срп. ј. *ненависти*) чува старо место нагласка: *ненавнѣсть* 702а, *ненавнѣстию* 701б.

Именица **овнѣѣль** (у савр. срп. ј. *обійѣель*) има редовно ознаку на другом слогу.³⁹ **Ѡвнѣѣѣн** 700а, 700б, 702б, 703а (2), 704а, 705б (2), 706а (3), 707а (2), 707б (2), 708б (2), 710б (2), **Ѡвнѣѣѣль** 703б, 705а, 707а, 710а, 711а, 711б.

Књишка сложеница с кратким претоничким слогом **дoвpoдѣтѣљ** (у савр. срп. ј. *дoбpoдѣиeљ*) чува старо место нагласка: **дoвpoдѣтѣљ** 701a, **дoвpoдѣтѣљн** 704a, 705a, 708б, **дoвpoдѣтѣљнѣ** 706a, **дoвpoдѣтѣљнѣ** 709a.

2. Акценат инфинитива. Анализа акцента овог облика вршена је на грађи Граматиковог преписа *Жиџија Стефана Дечанског*.

a) *Једнословне основе.* Глаголи с кратким акцентом на корену (у савр. срп. ј. тип *бѣѣти*) јављају се често; навешћемо само по једну потврду сваког лексема: *вѣти* 701a, *пѣти* 701b, *здѣти* 705a, *мнѣти* сг 706a, *жѣти* 707b, *зрѣти* 709a, *спѣти* 709b, *звѣти* сг 710b.

Сложени глаголи (у савр. срп. ј. тип *доби́иши, иза́жнати*) доследно чувају нагласак на корену (овакво стање потврђено је и у *Загребачком зборнику*)⁴⁰: *ѡкрѣти* се 700б, *нѣжнѣти* 701б, *послѣти* 702б, 703а (2), 703б, *сѣврѣти* се 704б, *прѣстѣти* 707б, *оуѣти* 711а (2), *ѡпѣти* 711б.

Глаголи с финалним старим нагласком (у савр. срп. ј. тип *мо̀ћи*, *рѐћи*):⁴¹ *ри́ти* 701б, 708а, *мо́ти* 705б. С финалним акцентом био је и глагол *ити* (у савр. срп. ј. *и́ћи*): *и́ти* 703б, *и́ти* 706а.

б) *Двосложне основе*. Глаголи са старим кратким акцентом на корену (у савр. срп. ј. тип *вѣдѣти*): *слѣшати* 705а, 710б, *вѣдѣти* 711б.

Сложени глаголи (у савр. срп. ј. тип *йѡмислийи*) редовно чувају нагласак на корену: *послѡшати* 699б, 708а, *згхнрати* 700а, *ѡстѡблиати* 701б (2), 705а, *достѣгнути*, *подвѣгнути* 702а, *исплѣннѣти*, *прѣпѣдати* 702б, *насытѣти се* 705б, *прѣстѡвити* 705б, 710б, *ѡставѣти*

³⁹ Уп. М. Мулић, *Преглед руске и српскохрватске акцентуације*, 48.

⁴⁰ Уп. Ч. Стојменовић, *Најомене о акцентиџи инфинитива, аориста, акцивног партиципија претеритија и партиципија перфектија*, 416-417 (432).

⁴¹ Уп. М. Мулић, *Преглед руске и српскохрватске акценџуације*, 158-159, 187.

707б, подвѣзати се 708а, поклѣнати 709а, ннзврѣгнѹти 710б, звѣдѣти
711б, помыслити 712а.

Лексеми са старим нагласком на ултимиме основе (у савр. срп. ј. тип *др'жајти*): др'жајти 701б, др'жајти 706а, х'днѣти 710б, др'жајти се 712а.

Сложени глаголи (у савр. срп. ј. тип *йолоџији*): прѣвѣсхѡднѣ 699а, нѣвѣжати, оуѣлѡнѣти сѣ 699б, сѣтворѣти 699б, 702а, 708а, прѣхѡднѣ 700б, 702б, 710б, оѡгѡнѣти 701б (2), прѣклѡнѣти 702а (2), оустроѣти 702а, 706а, нѣпоуѣсти 703а, полѡжѣти, прѣхѡдѣти 705а, прѣлѡжѣти сѣ, оуѣрѣжати 706б, оуѣвѣжати 707а, прѣсѣлѣти сѣ 708а, прѣлѡжѣти 708б, оуѡлѡвѣти 709б, пѡлѣжати, прѣлѡмѣти сѣ, рѡзоумѣти 711б. Лексеми овог типа углавном имају пренесен нагласак на корен;⁴² старо место нагласка чувају само глаголи оустроѣти и прѣлѡмѣти сѣ. Нагласак на првом слогу глагола рѡзоумѣти је, свакако, по утицајем именице и придева (у савр. срп. ј. *рѡзум*, *рѡзуман*/*рѡзуман*).

Лексеми с дугом пенултимом (у савр. срп. ј. тип *крейшаиш*): днвнѣти се 700б, крѣѣтати, стѣдѣти се 701а, пнѣтати се 702а, днвнѣти се 703а, нѣвнѣти 706а, дыхѣти 707а, трѣпѣти 707б, дѣлати 708а, 710б.⁴³ Глаголи овог типа имају готово редовно померен нагласак. Лексем дыхѣти у препису *Жишѣија* чува старо место нагласка, док је у *Загребачком зборнику* с нагласком на корену.⁴⁴

И сложени глаголи (у савр. срп. ј. тип *похва́лиши*) показују исту одлику: похва́лати сѣ, оутврѣдити, прѣвѣдѣвати 699а, ѡдѣати сѣ 699б, похва́лати 700а, 701а, прѣвѣвати 700б, призывати 701а, повѣноути сѣ 701а, испѣниати сѣ, прѣподавати 702а, познѣвати 702б, съвръшити сѣ 704а, 708а, ѡвладѣти 704б, погоуѣлати 706а,⁴⁵ прѣвѣрѣти 706а, оугаѣати 707а, вѣдѣвати сѣ, прѣмѣнити сѣ, вѣговѣстити 707б, пострадати, оуспѣшити сѣ 708а, полоуѣти 709а, ѡвѣстоуѣти 709б, разлоуѣти сѣ 711а, ѡвратити сѣ 711б, прѣвѣати 712а.

⁴² Уп. Ч. Стојменовић, *Најомење о акценцију инфинитива, вориста, акцивног паритицију претеритија и паритицију перфектија*, 418-419 (434).

⁴³ A. Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2: *Речи са конјугацијом*, Београд, 1973, 22 (дајати).

⁴⁴ Ч. Стојменовић, *Најомене о акценџу инфинитива, аориста, активног партиципија претеритума и партиципија перфекта*, 419 (434).

⁴⁵ Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. VII, Београд, 1971, 417 (изјѣбљати).

в) *Вишесложне основе*. Глаголи са старим нагласком на улџими основе (у савр. срп. ј. тип *миро̀ваџи*) имају следеће стање: *кра̀совати* сс 699а, *мѝровати* 706а, *даровати* 709б. Глаголи овог типа јављају се у речницима савременог језика и код Даничића са *крајко-узлазним акценџом* на пенулџими основе, а стање у косовским говорима (имају редовно *крајкосилазни акценати* на улџими основе)⁴⁶ указује на његову закономерност. Међутим, у прогресивним штокавским говорима среће се и нагласак на антипенулџими код овог типа глагола.⁴⁷ Глагол *даровати* има редовно ознаку на корену и у осталим облицима у којима се јавља (*даро̀уши* 701а, *даровањ* 703а, *дарова* 706а).

Старо место нагласка чува лексем *възвесџати* 708а (у савр. срп. ј. *развесџиџи*).

И лексеми са старим нагласком на другом слогу (у савр. срп. ј. тип *обедоваџи*) немају прогресију: *вџџдовати*, *обџдовати* 701а.

З а к љ у ч а к. Преглед употребе акценатских знакова у записима на крају зборника и препису *Жиџија Сџефана Дечанскоџ* указао је на главне акценатске одлике јужноморавских говора, кумановског говора и, спорадично, суседних косовско-ресавских говора. Стање у рукописима се не може у целости укључити у један од данашњи акценатских система споменуџих говора.

Преглед употеребе акценатских знакова у препису *Жиџија Сџефана Дечанскоџ* код именица старог финалног парадигматског типа указује на завршен процес преношења акцента у мушком и средњем роду (за разлику од десет година раније састављеног *Заџребачкоџ* зборника, где се у маргиналијама среће понеки пример с финалним нагласком код ових именица) и његову актуелност код именица женског рода, па се може закључити да су именице женског рода у праћеним говорима биле конзервативније у процесу преношења нагласка.

Код двосложних именица са старим нагласком на улџими основе стање није уједначено; доминантнији су лексеми с непренесеним нагласком (што је у складу с нагласком у праћеним говорима).

⁴⁶ Г. Елезовић, *Речник косовско-мејохискоџ дијалекџа*, св. 1, 54 (*болеваџи*), 75 (*вековџи*), 123 (*дароваџи*), 181 (*живоваџи*) итд.

⁴⁷ М. Николић, *Говори србијанскоџ Полимља*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVII, Београд, 1991, 162 (*ђевоваџи*, *пушовџи*). Глагол *дароваџи* јавља се у *Речнику српскохрвајскоџ књижевноџ и народноџ језика* (књ. IV, 61) с акценатским дублетом (*дароваџи*/*дароваџи*).

Тросложне основе углавном чувају старо место нагласка. Варијабилан је нагласак имена *Владислав* које је у записима, зависно од дијалекатског простора на коме је боравио преписивач, означавано на три начина (хронолошки се јавља: *владџславъ*, *владџславъ*, *владџславъ*).

Специфично место нагласка има инфинитив који је елиминисан из глаголског система јужниморавских говора и кумановског говора, зависило је од Граматиковог језичког осећања које је понео из Новог Брда. Стање у овој грађи углавном има исте одлике као десет година старији *Заџребачки зборник*. Спорадична су поједина искакања. Овај облик показује највећа одступања у односу на старо стање.

ОБ УДАРЕНИИ В СПИСКАХ ВЛАДИСЛАВА ГРАМАТИКА

Чедомир Стојменовић

Резюме

Система знаков ударения (*оксия, варија, кендема, приспомена*) соответствует изучению места ударения, но не может полностью включиться в какую-либо акцентскую систему сегодняшнего времени. Перемещение ударения у имен существительных из конечных позиций, характерно говорам, на чьей территории появились рукописи (южная часть южноморавского говора, кумановский говор). Двухсложные и многосложные существительные сохранили старое место ударения.

Ударение в инфинитиве указывает на интенсивный процесс переноса старого ударения с конечного слога двухсложных основ и отсутствие переноса корневого ударения на приставку.

ИЗРАЗУВАЊЕ УЧТИВИ БАРАЊА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО АНГЛИСКИОТ ЈАЗИК

Зорица ТРАЈКОВА

Учтивоста како особина на ‘соодветно однесување’ на говорителот е една од најбитните карактеристики при воспоставувањето контакт со соговорникот¹. На поимот учтивост се однесуваат најголемите недоразбирања при изразувањето на кој било говорен чин. Бидејќи барањата како говорни чинови се наметнувачки по карактер, потребно е говорителот да биде учтив при нивното изразување за да го добие од соговорникот она што го бара. Голем број лингвисти ѝ посветиле внимание на учтивоста како стратегија за успешна комуникација.

Според Лич (Leech 1983: 107) учтивоста и индиректноста се тесно поврзани фактори кои влијаат на обраќањето на говорителот кон соговорникот. Учтивоста и кооперативноста² се регулативни фактори кои го определуваат непречениот тек на разговорот. Најрелевантна за изразувањето барања е максимата на тактичност на Лич, која гласи: „Минимизирај го изразувањето на искази кои се на штета на другиот, а максимизирај го изразувањето на искази кои му се од корист на другиот”. Постојат три скали на тактичност соодветни за дадена говорна ситуација:

а) *скалата на штејша-корисѝ* според која ако нешто се смета дека е од корист за соговорникот, може да биде учтиво и кога говорителот е директен (пример 6 од скала А подолу).

¹ Соодветно на термините *speaker* и *hearer* ги употребуваме терминот *говорител* за оној кој го изразува барањето и *соговорник* за оној кому му е упатено барањето.

² Грајс го предлага кооперативниот принцип кој се состои од четири максими и доколку учесниците во комуникацијата се придржуваат до нив, комуникацијата ќе тече беспрекорно. Види повеќе во Grice 1975.

А.

	на штета на соговорникот	помалку учтиво
(1) Излупи ги компирите. <i>Peel the potatoes.</i>		
(2) Дај ми го весникој. <i>Give me the newspaper.</i>		
(3) Седни. <i>Sit down.</i>		
(4) Погледај го ова. <i>Have a look at this.</i>		
(5) Уживај во одмораш. <i>Enjoy your holiday.</i>		
(6) Земи уште еден сендвич. <i>Have one more sandwich.</i>		
	во корист на соговорникот	повеќе учтиво

б) скалата на опции со која се ублажува силата на барањето со нудење на опции, и

в) скалата на индиректност.

Скалата на опции коинцидира со скалата на индиректност, бидејќи говорителот е поучтив и поиндиректен во ситуации кога му остава поголема опција на соговорникот да го одбие барањето. Индиректните илокуции се поучтиви бидејќи 1) го зголемуваат нивото на избор и 2) колку поиндиректна, толку понамалена ќе биде силата на исказот (види скала Б подолу).

Б.

	директно	помалку учтиво
(7) Јави се на телефон. <i>Answer the phone.</i>		
(8) Сакам да се јавиш на телефон. <i>I want you to answer the phone.</i>		
(9) Ќе се јавиш ли на телефон? <i>Will you answer the phone?</i>		
(10) Ќе ти пречи ли да се јавиш на телефон? <i>Would you mind answering the phone?</i>		
(11) Можеш ли да се јавиш на телефон? <i>Could you answer the phone?</i>		
	индиректно	повеќе учтиво

Зошто некои индиректни илокуции се импозитивни („наметнувачки“), а други не се? На пример: *Зошто не седнеш?* е понуда, а не импозитив, додека пак *Не можеш ли да седнеш?* има импозитивна или наметнувачка сила. Во ситуациите од 7-11, степенот на индиректност соодветствува со степенот на учтивост. Колку подиректно му поставуваме барање на соговорникот, толку повеќе соговорникот е склон кон негативен избор и одбивање на барањето (1983: 108).

Браун и Левинсон (Brown and Levinson 1978, '87) зборуваат за културолошките сличности во принципите кои лежат во основата на користењето на учтиви искази. Тие го воведуваат поимот „лице“ кој се однесува на индивидуалното чувство на вредност или сопствена слика која секој си ја има за себе³ и тоа има два аспекти: позитивен и негативен.

Позитивното лице е отсликано во желбата на личноста да не ѝ се наруши сликата за себе, да биде сакана, почитувана и ценета од другите. Негативното лице, пак, се отсликува во желбата на личноста да има право на слободно дејствување, своја лична територија која нема да биде загрозувана. Свесноста за индивидуалната сопствена слика е универзална, додека пак содржината на лицето варира од култура до култура. Во секојдневната комуникација секој сака да си го задржи *лицето*, да не биде посрамен или понижен, и се труди истото да не биде загрозувано.

Чиновите што го загрозуваат лицето се наречени чинови кои го загрозуваат лицето (ЧЗЛ). На пример, ако говорителот го навреди соговорникот, ако не го одобрува неговиот став, тогаш го загрозува неговото позитивно лице, а ако му ја наметнува својата волја, ако му дава наредби и поставува барања, му го загрозува негативното лице (Brown and Levinson 1987: 61).

Со цел да не го загрози лицето на соговорникот како и да не си го загрози сопственото лице, говорителот употребува одредени стратегии. Стратегиите ги избира во однос на сопствената проценка за големината на ЧЗЛ. Изучувачот на еден јазик треба да се оспособи за проценување на степенот на наметнување врз соговорникот, општественото растојание помеѓу него и соговорникот, до-

³ Во македонскиот јазик се употребува овој термин и го означува токму тоа: имање позитивна слика за себеси. На пример: 'Имаше *лице* да дојде и да ме погледне во очи!' со значење: имаше толку добра слика за себе што му даде храброст да дојде и да ме погледне во очи.

минантноста на едниот во однос на другиот соговорник и врз основа на овие параметри да реши дали да го изрази чинот⁴.

При изразувањето *барања*, говорителот го загрозува негативното лице на соговорникот т.е. желбата на личноста за своја лична слобода и ненаметнување.

Браун и Левинсон (Brown and Levinson 1978,'87: 130) набројуваат десет стратегии за изразување негативна учтивост, и тоа:

(1) да се биде индиректен (*Можеш ли, ље молам, да ми ја љодадеш солиа?* / *Could you pass the salt please?*);

(2) употреба на 'заобиколувања' како партикули, зборови или фрази ('зајакнувачи': then, so, only, exactly, just, ужасно, само; и 'ублажувачи': a little bit, merely, sort of, please, малку, за момент, те молам (*Можеш ли малку да се поместиш?* / *Could you move a bit, Нема ли да ја отвориш вратата?* / *Won't you open the door?*);

(3) изразување песимизам (*Нема да ми љо позајмиш мобилниот, нели?* / *You won't lend your mobile phone to me, will you?*);

(4) минимизирање на наметнувањето со употреба на квантификатори што изразуваат мала количина: само, малку, мало, голтка, парче / just, a tiny little bit, a taste, a drop (*Сакам само да те прашам ако можеш да ми позајмиш малку шеќер.* / *I just want to ask you if you could lend me a little sugar.*);

(5) оддавање почит со таканаречени 'почесни изрази' ('honorifics') за референтот, соговорникот: множински заменки за едно лице, учтиви форми на обраќање, г-не, г-ѓо (Би сакала да Ве замолам за малку почит кон Вашиот вујко, почитуваниот д-р Смиленски.); во англискиот јазик се забележува употребата на Sir, Mr., Mrs.

⁴ Постојат случаи каде што моќта и наметнувањето се константни параметри, а растојанието варира. На пример:

а) Извинете, дали случајно знаете колку е часот? (Excuse me, would you by any chance have the time?)

б) Еј другар, имаш саат? (Got the time, mate?)

Или пак кога блискоста и наметнувањето како параметри се константни, а доминантноста варира. На пример:

а) Извинете господине, во ред ли е ако запалам една цигара? (Excuse me sir, would it be all right if I smoke?)

б) Ќе ви пречи ако запалам цигара? (Mind if I smoke?)

Говорителот бира различни стратегии за изразување на чинот во зависност од ризикот кој го презема за негово изразување. Бидејќи говорителот е разумен т.е. рационален вршител на активности, одбира најсоодветни начини на изразување на чиновите и на тој начин го сведува ЧЗЛ на минимум.

(6) извинување за наметнувањето: признавање (знам дека сум досаден ама.../ *I know this is a bore, but...*), двоумење (не би сакал да Ви ѓречам, ама.../ *I don't want to bother you, but...*), давање убедлива причина (целосно сум изгубена.../ *I am totally lost, не знам кому да се обраќаам.../ I have no idea who to talk to...*), молење за прошка (извинете/ ѓпросите Ви Ви ѓречам но.../ *I am sorry to bother you ...*);

(7) обезличување на говорителот и соговорникот: избегнување на заменката 'ти' во императиви, безлични глаголи (*Се скрши/ It broke*), во пасивни конструкции (*Ѓисмојќо мора/Ѓреба да биде исчувано/ The letter must be typed*), замена на 'јас' и 'ти' со 'еден', 'некој', 'дечки', 'народе', 'сите', употреба на множинска замена 'ние' наместо 'јас' (множина од скромност како на пример: *жалиме Ви Ве информираме.../ We regret to inform you...*);

(8) ЧЗЛ како општо правило (*Се молат ѓајќници да се воздржат од ѓушење/ Passengers will please refrain from smoking*);

(9) номинализација (*Ѓијно барање е најправено да се јави на огласот/ It is an urgent request that you apply on this call*);

(10) оддолжување или незадолжување (*Ѓе Ви бидам неизмерно благодарен ако...; нема да можам да Ви се оддолжам ако.../ I'd be eternally grateful if you would...*).

Кога зборуваме за учтиви барања, неминовно е подетално да ја разгледаме функцијата на лексичкиот ублажувач *Ѓе молам / please* при изразувањето барања во македонскиот и во англискиот јазик.

Функцијата на *Ѓе молам / please* при изразување барања во македонскиот и во англискиот јазик

Зборот *Ѓе молам / please* е употребуван збор скоро во секое барање. Функционира како реченичен прилог и единица која стои сама. *Те молам/ please* може да стои на различни места во реченицата:

Те молам, немој да зборуваш./ Please stop talking.

Можеш ли, Ѓе молам, да ми донесеш една чаша вода?/ Could you please bring me a glass of water?

Може да ми ѓозајмиш 100 денари, Ѓе молам?/ Can you lend me 100 denars, please?

Употребата на *Ѓе молам / please* конвенционално сигнализира признание дека барањето е наметнувачко по природа, дека говорителот се грижи за потенцијалната повреда на негативното лице на соговорникот и сака да ја ублажи наметнувачката сила на ба-

рањето (Eckert and McConnell-Ginet 2003: 135). Употребен на почетокот на реченицата т.е. изказот, *ѝе молам* / *please* има функција на инсистирање, додека на крајот на реченицата има послаба функција и функционира повеќе како маркер на учтивост. Реченичниот прилог *ѝе молам* / *please* често служи да ги омекне експлицитните барања и да ги направи поучтиви.

Те молам / *please* може да стои и самостојно и во тој случај претставува самото по себе барање и остава простор за соговорникот сам да сфати што се бара од него. Најчесто ваквата употреба претставува барање соговорникот да престане да прави нешто или да поправи нешто што веќе е направено. Пример: '*Те молам! Ладно е*'; '*Please! It's cold*' со сила на барање да се затвори прозорецот кој штотуку бил отворен.

Те молам / *please* се јавува многу често во реченици во императивна форма кои имаат сила на барање:

Те молам, дај ми ја книѓата. / *Please give me the book.*

Дај ми ја книѓата, ѝе молам. / *Give me the book, please.* (Leech 1983: 88-89)

Те молам/please не може да се јавува во квазиимперативите (pseudo imperatives), реченици кои се во императивна форма, но немаат сила на барања, како во: *Ушѝе еден чекор, ѝе молам, и ќе ѝукам.* / *One more step, please, and I'll shoot.*

Од друга страна, пак, *ѝе молам* / *please* може да се јавува во низа реченици кои не се во императивна форма, а можат да се употребуваат како барања. Одредени прашања со функција на барање ја имаат оваа карактеристика и наместо во иницијална позиција, *ѝе молам* / *please* се појавува пред глаголот. На пр: *Можеш ли, ѝе молам, да ја мрднеш колатата?* / *Could you please move your car?*

Те молам / *please* се јавува и во непрашални реченици кои имаат функција на барање, како: *Една кока кола, ве молам/ Coke please.*

Со цел да добиеме увид во тоа како зборот *ѝе молам* во македонскиот јазик и *please* во англискиот јазик се употребува во барањата изразени во македонскиот и во англискиот јазик, создадовме прашалник од 12 ситуации дадени како отворени прашања кои ги наведуваат испитаниците да го продуцираат говорниот чин *барање*. Прашалникот го спроведовме на три групи испитаници, студенти од 18-24 годишна возраст, и тоа:

- прва испитаничка група: студенти од прва и втора година студии од универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје кои го одговараа прашалникот на нивниот мајчин јазик, македонскиот;

- втора испитаничка група: студенти од прва и втора година студии од Катедрата за англиски јазик и книжевност кои го одговараа прашалникот на јазикот којшто го изучуваат, т.е. англискиот;

- трета испитаничка група: студенти од прва и втора година студии на Универзитетот Вирџинија во САД кои го одговараа прашалникот на нивниот мајчин јазик, англискиот.

Беа вклучени по 36 студенти (18 од машки пол и 18 од женски пол) во секоја испитаничка група или вкупно беа анализирани 432 искази во рамките на една испитаничка група. Во однос на содржината, ситуациите поставени во дијалогот рефлектираа секојдневни ситуации, кои се вообичаени како во Македонија така и на Запад.

Бидејќи резултатите од повеќе истражувачи говорат за тоа дека жените се поддоминантни и како иницијатори и како примачи на одредени видови на учтиви говорни чинови (Eckert and McConnell-Ginet 2003: 137), сметавме дека женските испитаници употребуваат *ѝе молам* почесто од машките и го истражувавме тој аспект. Во продолжение истражувавме и која испитаничка група најчесто употребува *ѝе молам/ please* и кои се причините за тоа.

Резултатите го покажаа следново:

а) машки наспрема женски одговори

Сит.	C1		C2		C3		C4		C5		C6		C7		C8		C9		C10		C11		C12	
пол	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж	М	Ж
Мак.	0	28	6	17	11	22	11	22	0	11	17	22	0	22	0	11	0	6	0	11	6	6	39	57
Амер	28	17	33	11	11	6	28	22	11	22	33	50	28	22	11	17	6	17	22	17	28	6	39	33
изучи	28	61	33	33	0	17	28	28	0	22	39	28	11	22	33	61	22	22	11	33	0	11	39	50

Табела 1. Процентуална употреба на маркерот *ѝе молам / please*; М (машки), Ж (женски)

Податоците добиени од Македонците кои одговараа на мајчиниот јазик покажаа дека освен во една ситуација (C11), каде што и машките и женските употребиле *ѝе молам* во еднаков процент искази, во сите останати ситуации женските испитаници употребуваат *ѝе молам* од 6%-28% почесто од машките.

Од страна на Американците, пак, кои одговараа на прашалникот на нивниот мајчин јазик, женските испитаници употребиле почесто *please* во четири ситуации (C5, C6, C8, C9); во останатите ситуации машките употребиле *please* од 5%-22% почесто од женските испитаници.

Од изучувачите, пак, родени говорители на македонскиот јазик, кои го одговараа прашалникот на англиски јазик, машките

употребиле почесто *please* единствено во една ситуација (C6), и машките и женските употребуваат *please* во еднаков процент во три ситуации (C2, C4 и C9), додека во осум ситуации женските испитаници употребиле *please* од 11%-33% почесто од машките.

Земајќи ги предвид овие податоци, можеме да кажеме дека во глобала нашата претпоставка дека женските употребуваат *ќе молам* почесто од машките е точна за родените говорители на македонскиот јазик, но за родените говорители на англискиот јазик таа не се покажа точна.

б) Родениџе џовориџели на македонскиот јазик насѣрема родениџе џовориџели на англискиот јазик

За да добиеме увид во тоа дали родените говорители на македонскиот, или пак, родените говорители на англискиот јазик употребуваат почесто *ќе молам* / *please*, ја разгледуваме табела 2.

Ситуаци.	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11	C12
Маке.	14	11.5	16.5	16.5	5.5	19.5	11	5.5	3	5.5	6	53
Амери.	22.5	22	8.5	25	16.5	41.5	25	14	11.5	19.5	17	36
изучу.	44.5	33	8.5	28	11	33.5	16.5	47	22	22	5.5	44.5

Табела 2. Процентуална распределба на маркерот *ќе молам* / *please* употребен од страна на трите групи испитаници

Од табелата јасно се гледа дека македонските испитаници употребиле *ќе молам* почесто од американските испитаници само во две ситуации (C3 и C12), додека во останатите ситуации родените говорители на англискиот јазик употребуваат *ќе молам* почесто од родените говорители на македонскиот јазик и тоа од 8.5% - 22%. Оттука следува дека родените говорители на англискиот јазик употребуваат *ќе молам* почесто од родените говорители на македонскиот јазик.

в) Изучувачиџе на англискиот јазик насѣрема родениџе џовориџели на англискиот јазик

Како што можеме да забележине од табелата 2, во четири ситуации (C5, C6, C7 и C11) родените говорители на англискиот јазик употребуваат *please* почесто од изучувачите и тоа од 5.5% до 11.5%. Во третата ситуација употребата на *please* е иста и од двете групи испитаници. Во сите останати ситуации изучувачите употре-

буваат *please* почесто од родените говорители на англискиот јазик и тоа во многу поголем процент, од 2.5%-33%. Одовде следува дека изучувачите употребуваат *please* почесто од родените говорители на англискиот јазик, но не под влијание на сопствениот јазик, туку најверојатно како резултат на перцепцијата која ја имаат за 'учтивоста' на родените говорители на англискиот јазик. *Те молам* / *Please* како најнемаркиран лексички ублажувач е најлесен за употреба, а и си ја врши функцијата на ублажувач на наметливоста на барањето, така што го прави да звучи поучливо.

Од анализата која досега ја направивме, може да се заклучи дека употребата на *ѝе молам* / *please* варира во однос на ситуацијата. Изборот на стратегија и видот на ситуација се веројатно два фактора кои влијаат врз употребата на *ѝе молам* / *please*. Додека ги анализиравме податоците добиени од прашалникот, увидовме дека *ѝе молам* / *please* се јавува единствено со императивот од директните стратегии и со препаративот од конвенционално индиректните стратегии⁵.

Заклучок:

Целта на овој труд беше да се разгледаат подетално учтивите барања за да може да се избегне прагматскиот неуспех во комуникацијата со родените говорители на јазикот-цел кој најчесто се однесува на неприспособеност на степенот на учтивост во однос на степенот на наметнување врз соговорникот и културолошките разлики помеѓу двете општества. Кога станува збор за изучувањето на изразувањето учтиви барања, наставниот план и програма треба да го вклучува начинот на којшто општеството го перципира чинот, општествените фактори кои влијаат врз изборот на стратегија при изразувањето барања и ситуации во кои се очекува употреба на поучливо барање кое не го загрозува лицето на соговорникот.

⁵ Види во Blum-Kulka, House and Kasper 1989: 47

Користена литература:

Латиница

- Blum-Kulka, S., House, J. and Kasper, G. 1989. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation
- Brown, P. and Levinson, C.S. 1978 (1987) *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press
- Eckert, P. and McConnell-Ginet, S. 2003. *Language and Gender*. Cambridge University Press
- Eelen, G. 2001. *A Critique of Politeness Theories*. St. Jerome Publishing; Manchester, UK Northampton MA
- Grice, H.P. 1975. Logic and Conversation. In Cole and Morgan (1975: 41-58)
- Leech, N.G. 1983. *The Principles of Pragmatics*. Longman Group Ltd. (1986)
- Watts, R.J. 2003. *Politeness*. Cambridge University Press
- Wierzbicka, A. 1985. *Different Cultures, Different Languages, Different Speech Acts*. Journal of Pragmatics 9

Кирилица

- Бојковска, С., Минова-Ѓуркова, Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж. 1997. *Македонски јазик за средното образование*. Просветно дело
- Јанева, М. 1983. *Изразување учтиви форми на барање во англискиот јазик; њедагошки импликации*. Литературен збор
- Кепески, К. 1987. *Грамајика на македонскиот литературен јазик за училишната за средно образование*. Просветно дело.
- Конески, Б. 1999. *Грамајика на македонскиот јазик*. Детска радост

Abstract

Requests are face threatening speech acts and they require protection of both speaker and hearer's *face*. Making polite requests correlates with being indirect and leaving the addressee an option of refusal. The aim of this paperwork is to give an insight into some strategies of making polite requests, thus helping the learners to avoid pragmatic failure when communicating with native speakers. Teaching politeness should also take as its focus the ways in which the members of a social group conceptualise it as they participate in socio-communicative verbal interaction with the native speakers of the target language.

АЗБУКАТА НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

Аслан ХАМИТИ

Познато е дека изборот на графичкиот систем на јазиците е симболички проблем. Со право е кажано (А. Меје) дека оние кои ја открија азбуката беа најголеми лингвисти, потенцирајќи при тоа дека преобразбата на јазикот во симболи е многу тешка задача. Создавањето на азбуката се смета за едно од најголемите откритија на човештвото.

Во пишувањето на јазиците, графемите ги одразуваат фонемите или основните гласови на говорот. Азбуката е збир на букви што ги употребува еден јазик според одреден редослед.

Конгресот за денешната азбука на албанскиот јазик е одржан во Битола од 14 до 22 ноември 1908 година. Во тоа време Балканот беше под владеење на Турската Империја, без државни граници и сите поробени народи беа во иста положба. Пред овој Конгрес се организирани неколку други кои имале иста цел, односно установување на една единствена азбука за албанскиот јазик. Но, треба да се спомене дека тие азбуки првенствено имале регионален карактер и не успеале да се распространат во примена кај сите Албанци. За разлика од претходните конгреси, Битолскиот конгрес беше прв со општонационален карактер. Во него учествувале 50 делегати (32 со право на глас и 18 без право на глас), кои претставувале 23 градови, друштва и клубови од сите краишта, како и од колониите на Албанците од Романија, Италија, Грција, Турција, Египет, Америка и др., претставници од три најзастапени конфесии кај Албанците (муслиманската, католичката и ортодоксната).

*Кукајџа каде се одржа Конгресот за азбукајџа
на албанскиот јазик*

Во текот на првите два дена на Конгресот се воделе бурни дискусии за востановување на принципите за составување и избор на основата на азбуката. На третиот ден попладне со тајно гласање се избра Комисија на азбуката од 11 члена во состав: Ѓерѓ Фишта, Митхат Фрашери, Луиѓ Гуракуќи, Ѓерѓ Ќириази, Ндре Мједа, Глогор Цилка, Димитри Буда, Шахин Колонја, Сотир Пеци, Бајо Топули и Нузхет Беј Вриони.

Комисијата за азбукајџа

На слика: 1. Gjergj Fishta, 2. Mithat Frashëri, 3. Luigi Gurakuqi, 4. Gjergj Qiriazi, 5. Ndre Mjeda, 6. Glogor Cilka, 7. Dhimitri Buda, 8. Shahin Kolonja, 9. Sotir Peci, 10. Bajo Topulli dhe 11. Nyz'het Bej Vriioni.

Во нивната макотрпна, но плодна тридневна работа, се разгледале три можности:

а) да се адаптира едната од трите најраспространети азбуки во тоа време: истанбулската азбука, азбуката на друштвото „Башкими“ или азбуката на друштвото „Агими“;

б) да се врши комбинација на споменатите три азбуки, и

в) да се состави една нова азбука, не земајќи ги предвид постојните азбуки.

По многу дискусии, се избра третата опција: да се состави нова азбука за албанскиот јазик врз основа на латинската азбука. Изборот на латинската азбука за пишување на албанскиот јазик беше и еден елемент на културната еманципација на Албанците. Фонетската азбука со основа врз латинските букви во албанскиот писмен јазик и пред овој Конгрес имаше речиси четиривековна традиција, најмалку од првото комплетно дело напишано на албански јазик *Мешари* на Ѓон Бузуку (1555).

Латинската азбука е основа на азбуката на многу јазици, односно на 36 европски јазици и јазици кои се зборуваат на други континенти. Познато е дека некои јазици, како англискиот, францускиот, германскиот, италијанскиот и др. кога ја претставуваат својата азбука, даваат 26 латински букви, но комбинациите на графемите за бележење на одредени фонеме не ги сметаат за посебни букви, додека албанскиот стандарден јазик за 36 фонеме употребува 36 монографеми и диграфеми.¹

Латинската азбука која има 26 букви (сметајќи ја и графемата w), по својата бројност не била доволна за пишување на 36-те фонеме на албанскиот јазик, па затоа 25-те букви на латинскиот јазик (без двојното w) беа надополнети со други букви. Споредувајќи ја латинската азбука со азбуката на албанскиот јазик може да се констатира дека:

1. Од латинската азбука со иста вредност се пренесле во албанскиот јазик 20 графеми, и тоа: a, b, d, e, f, h, i, j, l, m, n, a, p, r, s, t, u, v, z, y.

2. Се употребува латинска буква, но со друго фонемско значење во албанскиот јазик, и тоа: c, q, x. Во латинскиот буквата c ја

¹ Азбуката на камбоџанскиот јазик, со 72 букви, е најбројна.

означува фонемата /k/, додека во албанскиот се чита /c/ “ц”; лат. x е /k/ >, алб. e /x/ “s” итн.;

3. Буквите ѐ и ç се формирани со додавање на дијакритични (дополнителни) знаци на латинските букви e и c, односно пишувајќи две точки над e-то и еден сличен знак со запирката во дното на графемата c. Дополнувањето на латинската азбука за потребите на создавањето на азбуки во одредени јазици беше познато и во тоа време. Имено, латинските монограми се модифицирани со додавање на одредени дополнителни знаци и во неколку други јазици. На пример, освен знаци за бележење на носовноста на самогласките, акцентот и сл. како: ê, é, è; â, á, à; û, ú, ù и др., во инвентарот на француската азбука има ë, ç. Во хрватската и во латинската азбука на српскиот јазик се присутни буквите ć, č, š, ž, ĥ; во полскиот јазик ś, ź; во германскиот ü, ö и др.

4. Се удвојуваат две латински букви во една заедничка сложена графема за пишување на одредена фонема на албанскиот јазик. Составувањето на таквите графеме се изведувало врз три начела:

а) со удвојување на две исти букви l + l = ll и r + r = rr;

б) со двојство на две различни букви од кои втората е j: gj (g+j) и nj (n+j);

в) со спојување на една буква (односно d, s, t, h и z) со h. Со оваа постапка се добиени буквите: dh (d+h), sh (s+h), th (t+h), xh (x+h) и zh (z+h).

Се одредија и буквите g и k за пишување на соодветни заднонепчени согласки во албанскиот јазик /g, k/.

Според ова, се конституира инвентарот на азбуката на албанскиот јазик со овој редослед:

A a	E e	I i	N n	Rr rr	V v
B b	Ë ë	J j	Nj nj	S s	X x
C c	F f	K k	O o	Sh sh	Xh xh
Ç ç	G g	L l	P p	T t	Y y
D d	Gj gj	Ll ll	Q q	Th th	Z z
Dh dh	H h	M m	R r	U u	Zh zh

Азбукајѝа на албанскиоѝ јазик (alfabeti i gjuhës shqipe)

Како што може да се забележи, азбуката на албанскиот јазик има:

а) **27 прости букви** (се пишуваат само со еден знак) и тоа: a, b, c, ç, d, e, ë, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y, z, и

б) **9 сложени букви** (составени од две прости букви, удвоени букви, диграфи, диграми): sh, th, zh, dh, xh, gj, nj, rr и ll.²

Деветте сложени букви по својата бројност сочинуваат една четвртина, односно 25% од вкупниот инвентар на азбуката на албанскиот јазик, меѓутоа честотата на нивната употреба е мала. Според статистичките бројења 9-те диграфи опфаќаат само 6-7% од вкупните букви на еден пишуван текст. Со други зборови, во секои 100 букви на еден поврзан текст, само 6 до 7 знаци се сложени букви.³ Најфреквентна од диграмите е sh со околу 2.5%, потоа dh со нешто повеќе од 1%; додека сите други останати сложени букви се помалку фреквентни од 1% (nj со 0.67%, gj со 0.65%, rr = 0.50%, ll = 0.47%, th = 0.47%, xh и zh со околу 0.06%.

Од овие квантитативни мерила може да се заклучи дека специфичната тежина на сложените букви при пишувањето на албанскиот јазик е мала и практично тие не претставуваат некој проблем.⁴

Како графема со дијакритички знак, буквата ë е најупотребувана во пишуван текст на албански стандарден јазик. Таа е на второ место со 10.45% по својата честота, додека ç е рангирана на 33-то место со околу 0.31%, т.е. малку се употребува.

² Патот на образување на диграфи, триграфи, а поретко и на тетраграфи за составување на својата азбука го примениле и неколку други јазици кои за основа ја имале латинската азбука. На пр. во латинскиот јазик немало фонема, па се разбира и буква за пишување на фонемата /ш/, па според ова, таа фонема во различни јазици се бележи со разни графеми: на итал. со sc или sci, фран. со sh, герм. со sch, полски со sz итн. Во германскиот јазик фонемата /ч/ се пишува со четири букви tsch и др.

³ Ова значи дека фонемите што се бележат со диграфи во албанскиот јазик се најретки, па затоа практично не ја отежнуваат многу пишуваната форма на албанскиот јазик. Имено, просечно на секои 1000 букви, 60 до 70 од нив се сложени, додека 930 до 940 се прости букви. Кога би имале само прости букви на азбуката на албанскиот јазик (без диграми), пишуваните текстови би имале 6.4 : 2 = 3.2% помалку букви. Следствено на ова, истата пишувана содржина на 100 страници со азбука составена само од прости букви би се пишувало само со 3.2 страни помалку. Види: Anastas Dodi – Jorgji Gjinari, *Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe I, Fonetika (maket)*, 1983, Tiranë, стр. 212.

⁴ Emil Lafe, *Alfabeti i Kongresit të Manastirit i vështruar nga koha e sotme*, Studime filologjike 1-2, Tiranë, 1999, 14.

Следствено на ова, разгледувајќи го графичкиот систем на албанскиот јазик врз општите лингвистички начела, односно споредувајќи го со азбуките на другите јазици, може да се каже дека тој спаѓа во групата на најпростите и најпрактичните азбуки: 36 фонеме на албанскиот стандарден јазик се пишуваат со 36 букви, составени од 25 прости, 9 сложени и 2 букви со дијакритички знаци. Од оваа гледна точка, општо земено, кај азбуката на албанскиот јазик е применето основното графичко начело, според кое една фонема треба да се бележи во сите случаи само со една посебна буква (проста или сложена).

Употребата на диграфите при пишување на албански јазик (во споредба со монографите) има свои добри и слаби страни. Слаба страна е тоа што пишувањето на двојните букви ни заземаат повеќе време, труд и простор; а добрата страна се заснова врз она што со инвентар од 27 прости графеми (вклучувајќи ги тука и е со две надредени точки (ë) и с со подреден знак (ç), па се разбира и комбинацијата на простите графеми) се даваат 36 фонеме на албанскиот стандарден јазик. Односно, како недостатоци на двојните букви се сметаат следниве: а) го рашируваат текстот и б) оставаат можност некои удвоени букви да се читаат на два начина, т.е. како диграфи или како посебни букви што доаѓаат една по друга, како *lagje, lagja* (лаѓе, лаѓа или лагје, лагја) „наводнување, влажност”; *rënje, rënja* (р’ње, р’ња или р’нје, р’нја) „паѓање” (па затоа во ваквите случаи за да се чита правилно, наместо ј се пишува ï). Двојно можат да се читаат и зборовите *Mithat* или *Mit’hat; meshollë* (месхол или мешол), *gazhedhës* или *gaz’hedhës* и др.

Во графичкиот систем на албанскиот јазик буквите се со една единствена вредност, затоа што секогаш бележат само една фонема. Исклучок од ова општо правило се прави само со буквите ï, u. Имено, по правило со буквата ï се пишува фонемата /i/, додека со u главната варијанта на гласот /u/, како ï *mirë, iriq, ditë, dimër, di, ti; unë, urë, punë, punoj, dru* и др. Во одредени случаи со ï се бележи фонемата /j/, како во зборовите *djegje, pedagogia, zënie, parathënie* итн. (каде се пишува ï, а се чита [j] за да не се чита како [í, њ]). Во одредени фонетски позиции гласовите [j и u] се консонантизираат, т.е. преминуваат во полувокал. Така, неколку странски зборови се пишуваат со една од групите *ia, ie, io, iu* (како *variant, malarie, aksion, stadium* и др.), а се читаат како [varjant, malarje, aksjon, stadjum]; поточно помеѓу [i] и [j]. Кај мал број зборови, пред сè кај латинските заемки, буквата u се чита како полувокал (некако помеѓу [u] и [v], слично со англиското w), како *kolokujum, akuarium,*

kuadër, kuarc, kuotë и др., образувајќи дифтонг со другата самогласка во контакт.

Албанскиот јазик има фонетско, односно фонолошко писмо. Но фонолошкото писмо што се заснова врз принципот на пишувањето на еден глас секогаш само со една буква е идеал. Апсолутната корелација еден глас = една буква без исклучок во ниту еден јазик не е спроведена докрај, затоа што во практичната примена ни еден конвенционален систем на писмо на кој било јазик не е консеквентен или целосно фонематски.

Со Конгресот на азбуката (Битола, 1908) конечно беше решен проблемот на многувековно различно пишување на албанскиот јазик врз основа на неколку модифицирани писма: латинското, арапско-турското, грчкото, кирилското писмо и др. Тој претставува круна на стремежите на многу генерации, јазичари, просветители, книжевници, интелектуалци и други добротвори и дејци за установување на една единствена азбука и единствен албански стандарден јазик. Единствената азбука на албанскиот јазик ги отвора вратите кон културна еманципација, кон еден единствен правопис и еден стандарден јазик за сите Албанци, како што е денес.

Во продолжение мислиме дека е корисно да ги дадеме азбуката на албанскиот јазик (во две верзии, со печатни и ракописни букви) во споредба со кирилската азбука и нивната фонетска транскрипција (со одредени модификации):

Азбуката на албанскиот јазик (печатни и ракописни букви)	се читаат како:	Азбуката на македонскиот јазик – кирилското писмо	фонетска транс- крипција
A, a - A, a	[a]	А, а	/a/
B, b - B, b	[bë]	Б, б	/b/
C, c - C, c	[cë]	Ц, ц	/ts/
Ç, ç - Ç, ç	[ç]	Ч, ч	/tʃ/
D, d - D, d	[dë]	Д, д	/d/
Dh, dh - Dh, dh	[dhë]	-	/ð/
E, e - E, e	[e]	Е, е	/e/
Ë, ë - Ë, ë	[ë]	(' пред р)	/ə/
F, f - F, f	[fë]	Ф, ф	/f/
G, g - G, g	[gë]	Г, г	/g/
Gj, gj - Gj, gj	[gjë]	Ѓ, ѓ	/ʝ/
H, h - H, h	[hë]	Х, х	/h/
I, i - I, i	[i]	И, и	/i/

J, j	-	J, j	[jě]	J, j	/j/
K, k	-	K, k	[kě]	K, k	/k/
L, l	-	L, l	[lě]	Л, л (меко л)	/l/
Li, li	-	Li, li	[llě]	Л, л (тврдо л)	/t/
M, m	-	M, m	[mě]	М, м	/m/
N, n	-	N, n	[ně]	Н, н	/n/
Nj, nj	-	Nj, nj	[njě]	Њ, њ	/ɲ/
O, o	-	O, o	[o]	О, о	/o/
P, p	-	P, p	[pě]	П, п	/p/
Q, q	-	Q, q	[qě]	Ќ, ќ	/c/
R, r	-	R, r	[rě]	Р, р	/r/
Rr, rr	-	Rr, rr	[rrě]	(долго р)	/R/
S, s	-	S, s	[sě]	С, с	/s/
Sh, sh	-	Sh, sh	[shě]	Ш, ш	/ʃ/
T, t	-	T, t	[tě]	Т, т	/t/
Th, th	-	Th, th	[thě]	-	/θ/
U, u	-	U, u	[u]	У, у	/u/
V, v	-	V, v	[vě]	В, в	/v/
X, x	-	X, x	[xě]	S, s	/dz/
Xh, xh	-	Xh, xh	[xhě]	Ц, ц	/dʒ/
Y, y	-	Y, y	[y]	-	/ü/
Z, z	-	Z, z	[zě]	З, з	/z/
Zh, zh	-	Zh, zh	[zhě]	Ж, ж	/ʒ/

Pasqyrë e tingujve themelorë (fonemave) të shqipes standarde në krahasim me fonemat e maqedonishtes

Преглед на основни гласови (фонеме) на албанскиот стандарден јазик во споредба со фонемите на македонскиот јазик

Gjuha standarde shqipe ka 36 fonema (tinguj themelorë): 7 zanore /a, e, ë, o, i, y, u/ dhe 29 bashkëtingëllore /b, c, ç, d, dh, f, g, gj, h, j, k, l, ll, m, n, nj, p, q, r, rr, s, sh, t, th, u, v, x, xh, z, zh/.

Ajo ka vetëm zanore gojore. Dallimet kontekstuale të kohëzgjatjes së nyjetimit të zanoreve janë me karakter fonetik, por gjatësia nuk ka vlerë fonologjike, prandaj nuk dallon zanoret të gjata e të shkurtra.

Si në gjuhët e tjera, ashtu edhe në gjuhën shqipe zanoret i dëgjojmë si zëra, ndërsa bashkëtingëlloret si zhurma.

Gjatë të të folurit tingujt ndikojnë në njëri-

Албанскиот стандарден јазик има 36 фонеме (основни гласа): 7 самогласки /a, e, ë, o, i, y, u/ и 29 согласки /b, c, ç, d, dh, f, g, gj, h, j, k, l, ll, m, n, nj, p, q, r, rr, s, sh, t, th, u, v, x, xh, z, zh/.

Тој има само орални вокали. Контекстуалните разлики на времетраењето на изговорот на самогласките се од фонетски карактер, но должината нема фонолошко значење, па затоа не разликува кратки и долги самогласки.

Како и во другите јазици, така и во албанскиот самогласките ги слушаме како **тонови**, а согласките најчесто

tjetrin, modifikohen; lidhen dhe bashkohen në grupe. Kështu formohen rrokjet. Ato janë togje (sekuenca) të dy e më tepër tingujsh, por ndonjëherë edhe të një zanoreje të vetme. Rrokja patjetër duhet të ketë zanore.

A. Zanoret

Ndarja e zanoreve sipas lëvizjes së gjuhës dhe pozitës së buzëve është e përgjithshme. Edhe në gjuhën shqipe zanoret ndahen në 3 grupe:

- sipas lëvizjes horizontale (para - prapa) të gjuhës: zanore të përparme /e, i, y/, të mesme /a, ë/ dhe të prapme /o, u/;
- sipas lëvizjes vertikale (lart - poshtë) apo shkallës së ngritjes së gjuhës kemi: zanore të ngritjes së ulët apo zanore e hapur /a/, të ngritjes së mesme apo gjysmë të hapura /e, ë, o/ dhe të ngritjes së lartë apo të mbyllura /i, y, u/ si dhe
- sipas pozitës së buzëve (pjesëmarrjes apo mospjesëmarrjes së tyre në nyjetim): të buzorëzuara /y, u, o/ dhe të pabuzorëzuara /a, e, i, ë/.

Kjo tregon se nyjetimi i zanoreve [a, e, o, i] dhe [u] është i ngjashëm me përgjegjëset e tyre të maqedonishtes. Krahaso shembujt:

A: ái, ájo, árë, djálë, vájzë, patáte, lópë ... me маж, рака, заб, град, каде, татко, мајка, баба, бања, тетка, сестра etj.

E: éré, déle, édhe, dje etj. me езеро, ерген, леб, орев, целина, жеден, јagne, уште, камен ...

O: ódë, obórr, orár, oxhák, sót, kós, pó, jó, ató e të tjera khs. me оди, оро, отпор, одново, отпор, образ, овошје, дојдоа, ншто, нешто, ништо e të ngjashme.

I: iriq, im, bímë, mírë, riní, lirí ... khs. me име, иситни, искачи, итно, исказ, исчезне etj.

U: ujk, úrë, úthull, búkë, ju, dru ... khs. me убава, уште, учител, успех, околу, наутро, некому, седум etj.

Për shkak se gjuha maqedonase nuk i ka zanoret [y] dhe [ë], për maqedonasit këto paraqesin vështirësi nyjetimi. Zanoret [y] dhe [ë] nyjetohe në këtë mënyrë:

Y: Zanoja [y] sipas vetive të shqiptimit është më e afërt me [i]-në. Trupi i gjuhës zhvendoset përpara dhe ngrihet drejt qiellzës së fortë, por jo aq lart sa tek [i]-ja. Buzët këtu marrin pjesë aktive në nyjetim: ato zgjaten dhe rumbullakohen më shumë se te të gjitha zanoret e tjera. Pra, [y]-ja është zanore e përparme, e mbyllur (e ngritjes së lartë) dhe e buzorëzuar.

како шумови.

При зборувањето гласовите влијаат еден на друг, се модифицираат; се поврзуваат и се обединуваат во групи. На ваков начин се создаваат **слоговите**. Тие се низи (секвенции) од два или повеќе гласови, а понекогаш и од само една самогласка. Слогот мора да содржи самогласка.

A. Самогласки

Поделбата на самогласките врз основа на движењето на јазикот и положбата на усните е општа. И во албанскиот јазик самогласките се делат на 3 групи:

- според хоризонталното движење на јазикот напред - назад: *предни* /e, i, y/, *средни* /a, ë/ и *задни* /o, u/;
- според вертикалното движење на јазикот (горе - долу) или степенот на издигањето на јазикот имаме: *ниска* или отворена самогласка /a/, *средни* самогласки /e, ë, o/ и *високи* /i, y, u/ и

- според положбата на усните (нивното учество или неучество во артикулацијата): *заокружени* или лабијализирани /y, u, o/ и *назаокружени* или нелабијализирани /a, e, i, ë/.

Ова покажува дека изговорот на самогласките [a, e, o, i] и [u] е сличен со соодветните во македонскиот јазик. Спореди ги примерите:

A: ái, ájo, árë, djálë, vájzë, patáte, lópë ... со маж, рака, заб, град, каде, татко, мајка, тетка, сестра и др.

E: éré, déle, édhe, dje итн. со езеро, ерген, леб, орев, целина, жеден, јagne, уште, камен ...

O: ódë, obórr, orár, oxhák, sót, kós, pó, jó, ató сп. со оди, оро, отпор, образ, дојдоа, што, нешто, ништо и сл.

I: iriq, im, bímë, mírë, riní, lirí ... сп. со име, иситни, искачи, итно, исказ, исчезне итн.

U: ujk, úrë, úthull, búkë, ju, dru ... со убава, уште, учител, успех, околу, наутро, некому, седум и др.

Поради тоа што во македонскиот јазик недостасуваат [y] и [u], за Македонците

P.sh.: yll, ynë, ylber, yndyrë, pyll, sy, dry, ky, aty etj.

Zanore të tillë kanë edhe anglishtja, frëngjishtja (lu, du, sur), gjermanishtja (Hutte), turqishtja si edhe disa gjuhë të tjera.

Ё: Zанорја [ë] shqiptohet me një hapje mesatare të gojës. Trupi i gjuhës është i ngritur mesatarisht drejt qiellzës. Maja e saj është e ulur dhe zakonisht prek dhëmbët e poshtëm.

Në përgjithësi [ë]-ja është një zanore e rradhës së mesme (zanore qendrore), e ngritjes së mesme dhe e pabuzorëzuar. P. sh.: ëndërr, hënë, nënë, i ëmbël, është, zë etj.

Në gjuhën македонска kjo zanore korrespondon me nyjetimin e disa fjalëve që shënohen me apostrof para rrokjeformueses /r/, si p. sh.: 'pfa (ërgja), 'рж (ërz), 'рбет (ërbet), 'рчи (ërçi), 'рскавица (ërskavica) etj.; apo me vokalin e errët në disa fjalë dialektore, si p'ka 'raka' (rëka), p'но 'polno' (pëno), в'к 'volk' (vëllk), в'на 'volna' (vëllna) etj.

Zanoret e ngjashme në disa gjuhë janë quajtur si shva-vokal, gjysmëzanore, zanore e errët, zanore e reduktuar etj. Është пërdорур edhe në gjuhën e vjetër sllave, ndërsa në gjendjen e tanishme në inventarin e saj vokalik e ka bullgarishtja si dhe disa të folme të caktuara të serbishtes Jugore dhe të македонисhtes.

Në gjuhën standarde shqipe zанорја /ë/ ka дeндурити të shpeshtë пëрдоримити. Ajo пëрдорити nga дeндурити e madhe me 10.45% зë vendin e dytë. Kur është e theksuar shqiptohet e plotë, ndërsa në rrokje të патheksuar është më e shkurtër, shpeshherë e ndryshueshme dhe e паqëндруешме, e прирур që të редуктохет dhe të humbet. Kështu, [ë]-ja e патheksuar shqiptohet мјафт добët në fjalët e типит shkollë, pjesë, kam dëlë, kam mbjellë; ose në trup të fjalës, si këmbëshpëjtë, anëtarësi. Po kështu, emrat që në трајтën e пашқуар мбаројнë me -ër, -ël, -ërr, -ëz në трајтën e shқуар e бјerrin [ë]-në e rrokjes së fundit: mótër - mótra, vëgël - vëgla, ëndërr - ëндrrа, mólëz - mólza etj.

Në gjuhën shqipe bashkëtingëlloret пëрдëјнë 80.6% të numrit të пëргјитshëm të fonemave, ndërsa zanoret vetëm 19.4%. Megjithatë, në një tekst të shkruar zanoret paraqiten me një дeндурити prej 45%, ndërsa bashkëtingëlloret me 55%.

изговорот на овне самогласки претставува тешкотија. Самогласките [y] и [ë] се изговораат на следниов начин:

Y: Самогласката [y] според начинот на изговорот е најблиска со [i]. Јазичната маса се поместува нанапред и се издигнува нагоре кон тврдото непце, но не толку високо колку кај [i]. Усните во овој изговор активно учествуваат: тие се извлекуваат нанапред и се заокружуваат повеќе отколку кај сите други самогласки. Значи, самогласката [y] е предна, висока и лабијална. На пр.: yll, ynë, ylber, yndyrë, pyll, sy, dry, ky, aty и др.

Така самогласка имаат и англискиот јазик, францускиот (lu, du, sur), германскиот (Hutte), турскиот како и некои други јазици.

Ё: Самогласката [ë] се изговара со средно отворена уста. Јазичната маса е средно издигната кон непцето. Неговиот врв е испуштен надолу и обично ги допира долните заби.

Општо земено, [ë] е самогласка од среден ред (централна), од средно издигнување и нелабијализирана. На пример: ëндërr, hënë, nënë, i ëmbël, është, zë и др.

Во македонскиот јазик оваа самогласка кореспондира со артикулацијата на слоготворното /p/ на почетокот на зборот обележано со апостроф, како на пр. 'pfa (ërgja), 'рж (ërz), 'рбет (ërbet), 'рчи (ërçi), 'рскавица (ërskavica) итн.; или со темниот вокал што се среќава во некои дијалектни зборови, како p'ka 'рака' (rëka), п'но 'полно' (pëno), в'к 'волк' (vëllk), в'на 'волна' (vëllna) и сл.

Сличните вокали во неколку јазици се наречени шва-вокали, полувокали, темни вокали, редуцирани вокали и др. Се употребувал и во старословенскиот јазик, а денес во вокалниот инвентар го има бугарскиот јазик, како и одредени јужнослрпски и македонски говори.

Во албанскиот стандарден јазик самогласката /ë/ има голема

фреквенција. Таа по својата честа употреба со 10.45% е на второ место. Кога е акцентирана, се изговара во целост, додека во неакцентиран слог с пократка, често пати променлива и нетрајна, склона на редукција и губење. Имено, неакцентираното [ë] се изговара доста слабо кај зборовите од типот *shkollë, pjesë, kam dalë, kam mbjellë*; или во средината на зборот *këmbëshpejtë, anëtarësi* и др. Исто така, именките кои завршуваат на *-ër, -ël, -ëtt, -ëz* во членувана форма го испуштаат [ë]-то од последниот слог: *motër - motra, vegël - vegla, ëndërr - ëndrra, mollëz - mollza* и др.

Во албанскиот јазик согласките сочинуваат 80.6% од вкупниот број на фонемите, додека самогласките само 19.4%. Меѓутоа, во еден пишуван текст самогласките се јавуваат со честота од 45%, додека согласките со 55%.

ABOUT THE ALPHABET OF THE ALBANIAN LANGUAGE

The holding of the congress of the Albanian language took place from the 14 to 22 November of 1908 in Bitola. In this congress participated fifty delegates from all the countries where the Albanian community lives.

During the holding of the congress a commission of eleven members was chosen to compile the alphabet is to be based on the Latin alphabet.

Twenty-five letters were borrowed from the Latin alphabet and also created the letters <ë> and <ç> leading to conclusion that the alphabet of the Albanian language consist of twenty-seven simple letters and nine digraphs such as the following: <dh, th, zh, xh, sh, gj, nj, ll and rr>.

The graphemes of the Albanian language are tantamount (equivalent) which means that they always mark one phoneme. Only the letter <i> in certain cases is read as <j>.

The centenarian usage bears witness to the fact that the issue of the alphabet of the Albanian language is saved in the right way. The alphabet is easy to be explained anod employed in practice. With compiling of the alphabet were the foundations of the Standard Albanian language.

СЕМИОЛОГИЈАТА / СЕМИОТИКАТА КАКО НАУКА ЗА ЗНАЦИТЕ

Јоана ХАЦИ-ЛЕГА ХРИСТОСКА

„(...) *Сè е знак : сè е означено и сè е означувач*“.¹ А бидејќи семиологијата (од грчкиот збор *σημῆματα* „знак“ и *λόγος* „говор“) се дефинира како наука за знаците, или подобро речено наука за системите од знаци, таа го опфаќа сето знаење и сето искуство, сето она што нè опкружува и ни се нуди како форма чија содржина треба да се обликува во нашата свест. Дефинирајќи ја семиологијата на овој начин, уште веднаш се соочуваме со прашањето дали станува збор за посебна научна дисциплина или пак за збир од сознанија што можат да се применат во повеќе различни научни области. Алжирдас Жилиен Гремас, основачот на Париската семиотичка школа, на првиот симпозиум на тема „Семиотика на просторот“ одржан во Париз во 1973 година, објаснува дека семиотиката е можеби само прашање на мода и дека не би се изненадил доколку три години подоцна за неа веќе не се зборува.² Но и ден-денес, интересот за неа не само што не згаснува туку и теориите во однос на нејзиниот предмет, како и размислувањата во однос на самото име на оваа дисциплина која успеа да отвори нов хоризонт во општествените и хуманистичките науки се многубројни и не е секогаш едноставно да се најде заедничката нишка која сите тие определби ги обединува во единствена теорија на знакот. Од овие причини, сосем разбирлива е констатацијата на Цветан Тодоров (во седумдесеттите години на 20 век, значи во периодот кога семиотичките размислувања почнуваат да се пробиваат во научните средини) дека „семиотиката (...) е повеќе збир од предлози отколку воспоставен корпус од сознанија“.³ Денес, семиотиката (односно семио-

¹ Guiraud, P. : *La sémiologie*, P.U.F., Paris, 1973, p. 50.

² Coquet, J.-Cl. et al. : *Sémiotique. L'Ecole de Paris*, Classiques Hachette, Paris, 1982, p. 5.

³ Дакро, О., Тодоров, Ц. : *Енциклопедиски речник на науките за јазикот (кн. 1)*, Детска радост, Скопје, 1994, стр. 140.

логијата) е многу повеќе од проект зашто не можат да се занемарат сè поголемиот број студии кои ги користат нејзините постулати и придобивки.

Интересот за знаците и нивното значење постои уште од античко време (Кина, Индија, Грција, Рим), но бидејќи јазичните знаци отсекогаш биле во преден план, тој интерес бил имплицитно насочен кон нив. Некои од тие теории за јазикот и денес се земаат како основа за градење на нови текови во лингвистиката (како лингвистичкиот формализам на индискиот мислител Панини од 4 век пр. н.е.). И англискиот филозоф Џон Лок во 17 век го користи терминот семиотика со значење „познавање на знаците“: „*нејзината употреба се состои во проучување на природата на знаците и тоа Духот ги користи за да ги сфати нештата или за да им го пренесе своето знаење на другите*“.⁴ Овој филозоф, при класификацијата на научните области, истакнува дека логиката е само гранка на семиотиката како поширока наука.⁵ Но, во текот на целиот овој период, семиологијата како наука за знаците не се разликувала од општата теорија или од филозофијата на јазикот.⁶ Прашањето за разграничување на овие две дисциплини е сложено и различни автори го разгледуваат од понекогаш сосем спротивставени аспекти. Сепак, теоретичарите се согласуваат со едно: самиот факт што поимот *знак* го зафаќа средиштето на интересот на семиологијата го прави нејзиниот домен премногу комплексен токму поради тоа што знакот го проучуваат повеќе науки (филозофија, феноменологија, психологија, етнологија, антропологија, социологија, епистемологија, лингвистика, теорија на перцепцијата итн.). Тоа го истакнува интердисциплинарниот карактер на семиологијата чија цел би била да го обликува својот предмет на истражување обединувајќи ги искуствата од сите овие различни науки за да дојде до нови сознанија во однос на знакот.

Семиологија или семиотика?

Навлегувањето во суштината на оваа релативно нова научна дисциплина се соочува со тешкотии поради различните аспекти од кои лингвистите ѝ пристапуваат. Првата тешкотија со која се суди-

⁴ Coquet, J.-Cl. et al.: *Sémiotique. L'Ecole de Paris*, Classiques Hachette, Paris, 1982, p. 133.

⁵ Ivić, M.: *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970, p. 173.

⁶ Дикро, О., Тодоров, Ц.: *Енциклопедиски речник на науките за јазикот* (кн. 1), Детска радост, Скопје, 1994, стр. 129 (авторите го користат терминот *семиотика*, но бидејќи не прават разлика помеѓу двата термина, одлучивме да го искористиме вториот, *семиологија*, кој е и предмет на овој труд).

раме при консултирање на дела со оваа тематика претставуваат различните термини што авторите ги користат кога зборуваат за науката за знаците : *семиологија* и *семиотика*. Честопати двата термина стојат еднододруго, со тоа што едниот од нив е ставен во заграда, а тоа најчесто укажува на синонимен однос меѓу нив (со оглед на општиот впечаток дека употребата на терминот *семиотика* има тенденција да се генерализира, во заграда се става терминот *семиологија*). Во врска со ова, Коке, во своето излагање за книжевната семиотика, предупредува на опасноста од придавање преголема важност на зборовите зашто, според него, научниот статус на семиотиката воопшто не може да се спореди со оној на физиката или на лингвистиката и дека токму повеќето називи под кои семиотиката се појавува низ текстовите и студиите (*семиотика*, *семиологија*, *семанализа*) е показател за несигурноста што владее во научните кругови во однос на нејзиниот епистемолошки статус.⁷

Бидејќи семиологијата / семиотиката е наука за знаците, тој термин, освен во лингвистиката, се употребува и во други науки кои ги проучуваат знаците. Имено, уште во 18 век, најпрво под називот *séméiologie*, се развива медицинска дисциплина која и денес ги проучува симптомите и клиничките знаци што укажуваат на повреда на некој орган или на нарушување на некоја функција во организмот. Исто така, може да се зборува за *семиологија во географијата* како техника за претставување на просторот, како и на општествените групи кои го населуваат; *семиологија на музиката* (Жан-Жак Натје) која ги проучува симболичките соодветства што музиката ги востановува од нивото на нејзиното создавање до нивото на нејзиното приемање; *семиологија на фотодографијата* (нејзиниот творец Пол Корве ја нарекува *фотологија*) која ги анализира означувачите во фотографијата и во графичките уметности и предлага типологија на фотографските дела; *семиологија на филмот* чиј автор е Кристијан Мец.

Што се однесува до употребата на двата термина во лингвистиката, можеме да кажеме дека, општо земено, терминот *семиологија* е повеќе поврзан со европската традиција (Сосир, Барт) во која проучувањето на знаците е помалку одделено од литературното и филозофското движење, додека терминот *семиотика* (од грчкиот збор *σημειωτική*) со англосаксонската (Перс, Морис). Но, како што веќе напоменаваме, употребата на терминот *семиотика*

⁷ Coquet, J.-Cl. et al.: *Sémiotique. L'Ecole de Paris*, Classiques Hachette, Paris, 1982, p. 127.

сè повеќе се генерализира. Самиот Гремас⁸, во интервјуто за весникот Ле Монд (Le Monde) посветено на „науката за знациите“, на првото прашање што се однесува токму на паралелната употреба на двата термина која е извор на забуни и прашања во однос на нивната семантичка диференцијација, го минимизира значењето на овој проблем. Тој појаснува дека Меѓународната асоцијација за семиотички студии (IASS=International Association for Semiotic Studies), на својот прв конгрес одржан во 1974 година, а под влијание на Роман Јакобсон, Клод Леви-Строс, Емил Бенвенист, Ролан Барт и други европски членови меѓу кои и тој самиот, го избира терминот *семиотика* што го применува и на списанието на IASS *Semiotica* (сепак, дури и по донесувањето на оваа одлука, терминологијата несигурност се огледува во множинската форма -Semiotic Studies- употребена во самиот назив на оваа асоцијација која укажува на поливалентноста на семиотичките студии). Но оваа одлука не значи и решение на терминологскиот проблем, затоа што терминот *семиологија* и понатаму се употребува, а тоа се должи, според Гремас, на подолгата француска традиција на негова употреба. За решавање на прашањето за прецизно делимитирање на областите на двете дисциплини (ако се прифати дека тие сепак не покриваат иста научна област), Гремас предлага да се прифати советот на Јелмслев со *семиотика* да се означат истражувањата поврзани со посебни области (книжевни, кинематографски, гестуални), а семиологијата да се прифати како општа теорија на сите овие посебни семиотики.⁹

Според Коке и Гиро, во земјите каде што се употребува англискиот јазик се користи претежно терминот *семиотика*; истото се забележува и во Италија каде што се развива значајна семиотичка школа.

Флош, почитувајќи ја одлуката на Гремас и претставниците на Париската семиотичка школа, го прифаќа терминот *семиотика* како наука за говорите (langages) и општествените практики како значенски форми.¹⁰ Тој инсистира на терминот *форми* зашто, според него, семиотиката не се интересира за знаците како површински и променливи единици, туку за значењата што се наоѓаат на едно подлабоко ниво. Следствено на тоа, семиотиката може да се

⁸ Coquet, J.-Cl. et al. : *ibid.*, p. 128.

⁹ Coquet, J.-Cl. et al. : *Sémiotique. L'Ecole de Paris*, Classiques Hachette, Paris, 1982, p. 128.

¹⁰ Floch, J.-M. : *Sémiotique, marketing et communication. Sous les signes, les stratégies*, P.U.F., Paris, 1990, p. 5-6.

смета како „дисциплина за формата“ чија цел е истражување на системот на односи кој овозможува знаците да добијат значење.

Од друга страна, пак, Кристијан Мец забележува дека и покрај тоа што терминот *семиотика* се поврзува со англосаксонската наука, во САД сè повеќе се користи терминот *семиологија*, но дека и двата термина стануваат сè поеквивалентни.¹¹

Паскал Вајан¹², констатирајќи ја доминантноста на употребата на терминот *семиотика*, објаснува дека, со цел разликата меѓу двата термина да се задржи, терминот *семиологија* се специјализирал, означувајќи специфичен опис на посебни знаковни системи. Своего објаснување го поткрепува со фактот што и самиот Јелмслев зборува за ваквата употреба на семиологијата, дефинирајќи ја како „*метасемиотика* чија *семиотика-предмет* е една ненаучна *семиотика*“¹³. Следствено на тоа, меѓу семиотиката и семиологијата Вајан ја воведува истата разлика која постои меѓу фонетиката како наука за супстанцијата и фонологијата како наука за формата.

Клод Козет, констатирајќи ја тешкотијата во разјаснувањето на разликата меѓу семиологијата и семиотиката, сепак појаснува дека семиологијата ги проучува социо-структуралните аспекти на системите од знаци, додека семиотиката повеќе се интересира за прецизирање на логичните врски меѓу знаците и нивните референти.¹⁴ Но целта и на двете дисциплини е заедничка: објаснување на природата на знаците што луѓето ги користат за меѓусебно комуницирање.

Сепак, има доста семиотичари што во паралелната употреба на двата термина не гледаат инертност, односно придржување кон традицијата, туку две различни области. Имено, Јулија Кристева во еден момент ја оправдува таа разлика со цел да востанови позиција меѓу семиотиката и семанализата што таа ја дефинира како „*размислување за означувачој-кој-произведува шексј*“.¹⁵ Според П. Будон, *семиологијата* се ограничува само на знаците од говорната активност (*discours*), додека *семиотиката* се интересира за една генерална класификација со општествен и културен карак-

¹¹ Metz, C.: *Essais sémiotiques*, Editions Klincksieck, Paris, 1977, p. 29.

¹² Vaillant, Pascal, Glossaire de sémiotique, < <http://p-vaillant.chez-alice.fr/glossaire.html> >.

¹³ Hjelmslev, L. : *Prolégomènes à une théorie du langage*, Les Editions de Minuit, Paris, 1971, p. 151.

¹⁴ Cosette, Claude, "Le signe et le réel", < <http://www.comwiz.com.ulaval.ca/> >.

¹⁵ Дякро, О., Тодоров, Ц. : *Енциклопедски речник на науките за јазикот* (кн. 2), Детска радост, Скопје, 1994, стр. 283.

тер, а слично размислување се среќава и кај некои италијански семиотичари (особено кај Ф. Роси-Ланди). Дури и самиот Гремас, спротивно на својот претходен став за непостоење разлика меѓу двата поима, објаснува дека *семиотиката* ги проучува космолошките семиотики (кои соодветствуваат на науките за природата и се еквивалентни на описот на јазичниот план на изразот), додека *семиологијата* ги проучува антрополошките семиотики (кои соодветствуваат на науките за човекот, односно на описот на планот на содржината).¹⁶

Основоположници на семиологијата / семиотиката

Со цел подобро да ги разгледаме разликите и сличностите во сфаќањето на двата поима, како и изборот на терминот, потребно е да се вратиме на самите нивни почетоци.

Во Европа, на швајцарскиот лингвист Фердинанд де Сосир (1857-1913) му припаѓа заслугата за поставување на основите на семиологијата, а претходно и на лингвистиката како наука за јазикот. Во фундаменталното дело *Cours de linguistique générale*¹⁷, Сосир го дефинира основниот поим на лингвистиката, јазичниот знак, како психичка целина составена од два неразделни дела што ги нарекува *концепт* или *означено* (signifié) и *акустичка слика* или *означувач* (signifiant). Благодарение на солидните основи на кои Сосир ја постави лингвистиката како општо и систематизирано теориско размислување за јазикот, како и на дефинирањето на нејзиниот предмет, таа почна полека да се пробива до заслуженото место меѓу другите научни дисциплини. Преку тој пробив и јазикот се афирмира како посебен и организиран систем од знаци, како еден од многуте системи кои го сочинуваат општествениот живот на човекот. Интересно е тоа што во неговото размислување за предметот на лингвистиката, само неколкуте реченици посветени на семиологијата го обележуваат почетокот на една уште поопшта научна дисциплина:

„Јазикот е систем од знаци што изразуваат идеи и, врз основа на тоа, е споредлив со писмото, со азбуката на глумонемите, со симболичките ритуали, со формите на учивост, со воените знаци итн. Тој е само најважниот од тие системи. Може, значи, да се замисли наука која ќе го проучува живото на знаците во рамките на општествениот живот; таа би претсметала-

¹⁶ Coquet, J.-Cl. et al.: *Sémiotique. L'Ecole de Paris*, Classiques Hachette, Paris, 1982, p. 130.

¹⁷ Saussure, F.: *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1916.

вувала дел од социјалната психологија, а следствено на тоа, и од општите психологија; ние ќе ја наречеме **семиологија** (од грчко-то *sēmeiōn*, „знак“)¹⁸. Таа ќе не научи што се тоа знаци, кои законите управуваат со нив. Бидејќи тоа сè уште не постои, не може да се каже што ќе биде; но тоа има право да постои, нејзиното место е однапред определено. Лингвистиката е само дел од оваа општа наука, законите што ќе ги открие семиологијата ќе можат да се применуваат и во лингвистиката која, на тој начин, ќе се вклучи во една добро определена област во севкупното човеково суштествување.¹⁹

Сосир ја става семиологијата над лингвистиката поради обемот на нејзиниот предмет на истражување, но и поради тоа што вистинската природа на јазикот може да се открие само преку компаративниот приод кој ќе покаже што му е заедничко со сите други системи од ист ред, но сепак го подвлекува значењето на јазикот како најважен од сите тие системи. Подоцна, Бенвенист, надоврзувајќи се на гледиштето на Сосир, дополнува дека предмет на семиологијата не се само знаковните системи, туку и односите меѓу нив. Еден од најважните односи што се воспоставува меѓу семиотичките системи е односот меѓу систем кој интерпретира (*interprétant*) и систем што е интерпретиран (*interprété*). Токму ваков однос постои меѓу знаците од јазикот и оние од општеството: јазикот се јавува како интерпретант на сите семиотички системи зашто е невозможно тие да се објаснат без да се мине преку него. Обратниот процес е невозможен:

„Ниту една семиологија на звуците, на бојата, на сликата нема да се формулира во звуци, во бои, во слики. Семиологијата на еден нејазичен систем мора да мине преку јазикот, односно може да постои само преку и во семиологијата на јазикот. (...) Јазикот ги интерпретира сите други системи, јазични и нејазични.“²⁰

Според Мец, Сосировата концепција за јазикот не соодветствува на состојбата на практичните истражувања што денес се во-

¹⁸ Всушност, овој термин кај Сосир се среќава уште во 1894 година, во една негова ракописна белешка што ја објавува R. Godel, *Sources manuscrites*, p.46, според Benveniste, E.: *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1974 (t. 2), p.48.

¹⁹ Saussure, F.: *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1972 [1916], p.33. (подвлеченото во текстот е наше)

²⁰ Benveniste, E.: *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1974 (t. 2), p.60.

дат во оваа област.²¹ Тоа се должи на две причини: првата е тоа што лингвистиката, како наука која му е исклучиво посветена на јазикот како знаковен систем, се конституира како вистинска доктрина уште од 20 години на минатиот век, додека семиологијата својот позначаен напредок го бележи многу подоцна и, следствено на тоа, не можат воопшто да се стават на исто рамниште, а уште помалку на семиологијата да ѝ се даде статус кој го надминува оној што лингвистиката долго време го гради; втората е тоа што поголемиот број семиотики како проучувања на различни системи од знаци (филм, географски карти, шеми, дијаграми, митови, сказни итн.) постојано прибегнуваат кон користење на вербалниот јазик. Општо земено, лингвистиката е толку често присутна во семиолошката област што сериозно се наметнува прашањето дали чистата семиологија може воопшто да постои надвор од јазикот (во системи со ограничена употреба и со сиромашен семантизам, како што се семафорите или звуците од трубата). Следствено на ова, се чини дека семиологијата уште долго време ќе мора да дејствува повеќе паралелно со лингвистиката отколку како наука која ја опфаќа лингвистиката.

И Пјер Гиро тргнува од претпоставката дека семиологијата ги проучува системите од знаци: јазици, кодови, сигнализации. Но со оглед на тоа дека јазикот, благодарение на природата на неговата структура, има автономен и привилегиран статус во рамките на вака дефинираниот предмет на семиологијата, Гиро, како конечна, ја прифаќа дефиницијата на семиологијата како „наука за нејазичните системи“.²² Тој, сепак, прецизира дека сè уште не може да се постигне едногласност во однос на нејзиниот предмет зашто некои научници го ограничуваат нејзиниот домен на системите за комуникација кои користат нејазични сигнали; други, меѓу кои и Сосир, го прошируваат поимот знак и код и на некои други форми на општествена комуникација како ритуалите, церемониите итн.; трети, пак, сметаат дека и уметностите и книжевностите се знаковни системи чија цел е комуникацијата и, следствено на тоа, би требало да бидат дел од предметот на општата теорија за знакот. Но со ова не се исцрпува списокот на облиците и системите за комуникација зашто не смеат да се заборават ни животинската комуникација (проучувана од зоосемиотиката), комуникацијата на машините (кибернетика) и комуникацијата на живите клетки (бионика).

²¹ Metz, C. : *Essais sémiotiques*, Editions Klincksieck, Paris, 1977, p. 11.

²² Guiraud, P. : *La sémiologie*, P.U.F., Paris, 1973, p. 5.

Речиси во истиот период како и Сосир, но од другата страна на Атлантикот, американскиот филозоф Чарлс Сандерс Перс (1839-1914), сосема независно од својот европски колега, ги поставува основите на една општа наука за знаците што ја нарекува *семиотика*:

„Во својата општа смисла, логиката е само друг збор за *семиотика*, една речиси неопходна или формална доктрина за знаците. Општувајќи ја доктрината како „речиси неопходна“ или формална, имам предвид дека својствата на тие знаци ги набљудуваме онака како што можеме и, тргнувајќи од усешни набљудувања, преку процес што не одбивам да го наречам аистирација, доаѓаме до совршено неопходни судови кои уапшуваат на она што *мораат* да бидат својствата на знаците што ги користат научната интелегенција.“²³

Перс не остава едно кохерентно дело кое би ги резимирало основните постулати на неговата доктрина, а неговата херметичност, која се должи и на еволуцијата на неговите размислувања низ годините, предизвикува извесно негово игнорирање во текот на еден долг период. Додека Сосир инсистира на општествената функција на знакот, Перс инсистира на неговата логичка функција, а и самото негово претставување на знакот како средиште на семиотиката е во повеќе нешта различно од она на неговиот хомолог: додека во Сосировата теорија доминира бинарноста, кај Перс секој елемент се дели на три дела. Тој разработува семиотичка теорија која истовремено е генерална, тријадна и прагматична, а семиотичкиот процес претставува тријаден однос меѓу знак или репрезентамен (прво), предмет (второ) и интерпретант (трето)²⁴: знакот е нешто што упатува на нешто друго кое е неговиот предмет; предметот е она на што упатува знакот; интерпретантот, кој ја воспоставува врската меѓу знакот и предметот, упатува на истиот предмет како и репрезентаменот овозможувајќи му на тој начин да упати на предметот. Американскиот филозоф и логичар Чарлс Морис, следејќи ги идеите на Перс, укажува и на важноста на условите во кои знаците се користат, а со тоа го воведува поимот *прагматика* во систематичното проучување на знаците. Перс и Морис даваат своја поделба на семиотиката зависно од тоа дали

²³ Peirce, C. S.: *Philosophical writings of Peirce*, Courier Dover Publications, New York, 1955, p.98. (подвлеченото во текстот е наше)

²⁴ Nicole Everaert-Desmedt (2006), "La sémiotique de Peirce", dans Louis Hébert (dir.), *Signo* [en ligne], Rimouski (Québec), < <http://www.signosemio.com> >.

знакот се разгледува во неговиот однос со референтот, со другите знаци или пак со неговите корисници: кај Перс тоа се логиката, граматиката и реториката, а кај Морис семантиката, синтаксата (или синтагматиката) и прагматиката.²⁵

Други важни претставници на семиологијата / семиотиката

Делото на Луис Јелмслев (1899-1963), основоположникот на Копенхашката лингвистичка школа и авторот на глосематиката како лингвистичка теорија, е неопходен елемент во сфаќањето на еволуцијата на модерната лингвистика која произлезе од научните размислувања на Фердинанд де Сосир. Неговата концепција се развива во истата насока (а тоа особено се однесува на бинарната перспектива на Сосир во однос на структурата на знакот), со тоа што Јелмслев ја усложнува, воведувајќи на планот на означувачот и на означеното нова дихотомија меѓу форма и супстанција. Ова доуточнување на Сосировата теорија на некој начин претставува и нејзина потврда наспроти обидите да се прикажат нејзините недостатоци, па дури и нелогичности.

Што се однесува до семиотиката, Јелмслев ја сфаќа, од една страна, како дисциплина која може да предложи метод за анализа на значенските појави и која ќе ги проучува сите елементи поврзани со таа анализа, а од друга страна, и како резултат од таа семиотичка анализа.²⁶ Со други зборови, семиотиката треба да ги проучува значенските системи, но и самите тие системи разгледувани од синхрониска гледна точка претставуваат посебна семиотика која истовремено располага со систем и со процес (дефиниран преку односите меѓу елементите на системот). Според Јелмслев, двете значења на семиотиката треба да бидат поврзани, односно да се поимаат како целина. Со цел разликата меѓу двете значења сепак да се задржи, треба да се има предвид дека семиотиката, разгледувана како целина, содржи посебни семиотики, а некои од нив можат да развијат сопствена теорија и методи. Во врска со односот меѓу семиологијата / семиотиката и лингвистиката, К. Мец забележува дека кај Андре Мартине, линијата што ја одделува лингвистиката како наука за јазикот од семиологијата како наука за сите други видови „јазици“ („јазикот на цвеќињата“, „кинематографскиот јазик“ итн.) е јасно определена благодарение на неколку

²⁵ Cosette, Claude, "Le signe et le réel", < <http://www.comwiz.com.ulaval.ca/> >.

²⁶ Badir, Sémir (2006), "La hiérarchie sémiotique", dans Louis Hébert (dir.), *Signo* [en ligne], Rimouski (Québec), < <http://www.signosemio.com> >.

важни особини на човековиот јазик кои се отсутни во другите системи, а тоа се двојната артикулација на јазикот, фоничката реализација и поимот говор.²⁷ Во теоријата на Јелмслев, пак, дефиницијата за јазикот е поширока од онаа на Мартине, зашто за неа речиси сите семиолошки системи се јазици (светла на семафори, свонења на телефон, метајазици). Она што ја одделува семиологијата (вклучувајќи ја во неа и лингвистиката) од сите останати несемиолошки и нелингвистички дисциплини е *семиолошката функција* или *деноцијата* (во случајот на говорниот јазик), а тоа е односот меѓу означувачот и означеното која во другите системи отсутува.²⁸ Согласно Сосировата терминологија, Јелмслев ја дефинира семиологијата како „*метасемиотика чија семиотика-предмет е една ненаучна семиотика*“²⁹ (прецизирајќи дека *метасемиотиката* претставува семиотика чиј план на содржината е една семиотика и дека лингвистиката би требало да биде една таква метасемиотика, додека *ненаучна* е семиотиката која, за разлика од научната, не претставува операција).

Основачот на Париската семиотичка школа Гремас (1917-1992) може со право да се смета за татко на модерната семиотика чии темели ги поставува во 1966 година со објавување на книгата *Sémantique structurale*.³⁰ Таа, и покрај насловот, се смета за прва студија за лингвистичката семиотика која го разгледува значењето од структурална гледна точка. Гремасовата оригинална семиотичка концепција е изградена на основите на фундаменталните опозиции на Сосир и Јелмслев (јазик / говор, означувач / означено, систем / процес), на социологијата на Клод Леви-Строс, на социјалната семиологија на Ролан Барт и на теоријата на сказната на Владимир Пропп. Гремас е автор на концептите кои подоцна стануваат основа за анализа на секој семиотички систем, особено на текстот: *изофија* (повторување на ист значенски елемент), *семиотички квадрант* (елементарна структура на значењето), *актијанцијален модел* (секое дејство имплицира шест актанти), *нарајивна програма* (претставување на дејството како надоврзување на две спротивставени состојби), *семиотика на природниот свет* (сфатен како систем од знаци). Со својата теорија на значењето која се базира на неговата елементарна структура (претставена преку семиотички-

²⁷ Metz, C.: *Essais sémiotiques*, Editions Klincksieck, Paris, 1977, p. 14.

²⁸ Metz, C.: *Essais sémiotiques*, Editions Klincksieck, Paris, 1977, p. 19.

²⁹ Hjelmslev, L.: *Prolégomènes à une théorie du langage*, Les Editions de Minuit, Paris, 1971, p. 151.

³⁰ Greimas, A.J.: *Sémantique structurale*, P.U.F., Paris, 1986, 262 p.

от квадрат) во една генеративна оптика, Гремас во својот семиотички опис ги зема предвид и оние појави што другите теории ги сметаат за паралингвистички (пр. интонацијата), за екстралингвистички (пр. говорните ситуации) или за прагматски (интеракцијата на соговорниците).

Ролан Барт (1915-1980) ја истакнува актуелноста на семиолошките проучувања, особено во време на развој на масовната комуникација. Зборувајќи за семиологијата, тој подвлекува дека нејзин предмет се сите знаковни и значенски системи, без оглед на нивната природа.³¹ Значи, семиологијата би претставувала една општа наука која ги проучува сите различни семиотики. Таа е, исто така, наука за големите значенски единици во говорната активност (што ја приближува до семиотиката која, според некои семиотичари, се дефинира и како наука чиј предмет е текстот како значенска практика). Што се однесува до релацијата лингвистика / семиологија и со оглед на големото значење на јазикот во интерпретацијата на нејазичните системи, според Барт семиологијата е гранка на лингвистиката, а не обратно, што е во целосна спротивност на размислувањето на Сосир.

Умберто Еко (р. 1932) размислува за една општа семиотика како современа форма на една филозофија на различните говори (langages), без оглед дали тие се пишани, научни или уметнички. Тргувајќи од теориските постулати на Перс, тој придонесува за создавање на една филозофија на значењето и на интерпретацијата и во рамките на семиотиката ја воведува, заедно со значењето на знакот, и неговата интерпретација. Тоа значи дека знакот го разгледува во рамките на Јакобсоновата шема на комуникацијата и дека, за да може да се реализира интерпретацијата на знакот во процесот на комуникација, неопходно е соговорниците да го споделуваат истиот код.³² Неговиот семиотички интерес е особено насочен кон текстот како систем и основниот постулат на неговата теорија е повеќезначноста на знакот, односно мноштвото можни негови интерпретации, што од системот прави едно „отворено дело“.

Јулија Кристева (р. 1941) се инспирира од големите семиолошки теории на Сосир, Перс, Барт, но и ги синтетизира придобивките од математичката логика, психоанализата и деконструк-

³¹ Barthes, R. : *Le Degré zéro de l'écriture*, Seuil, Paris, 1968 [1964], p. 79.

³² Guillemette, Lucie et Cossette, Josiane (2006), "Le processus sémiotique et la classification des signes", dans Louis Hébert (dir.), *Signo* [en ligne], Rimouski (Québec), < <http://www.signosemio.com> >.

тивизмот на Дерида. Нејзината работа во областа на текстуалната семиотика претставува и реакција на дотогашните структуралистички текови во семиотичките истражувања. Таа се базира на аналитичка постапка наречена *семанализа* (која е централен концепт во постструктуралистичката теорија на текстот) која го проучува процесот на *означувачој-кој-произведува шекст* (*signifiant-se-produisant en texte*), односно движењата на значимоста³³ во текстот. Сфаќајќи го текстот како *производнос*, значимоста ја претставува работата што ја врши јазикот при неговото постојано реконструирање од страна на читателот.³⁴

Цветан Тодоров (р. 1939) се инспирира од придобивките на рускиот формализам и ги користи моделите на лингвистичкиот структурализам во проучувањето на книжевниот текст. Тој му посветува особено внимание на поимот *симбол* и ги рedefинира основните концепти на семиотиката како дисциплина која упатува на една „симболика“.³⁵ Во рамките на расправата за односот меѓу семиотиката и лингвистиката, Тодоров смета дека семиологијата на еден нејазичен систем мора да го прикрие посредувањето на јазикот. Но проблемот се состои во тоа што јазичните термини се неспособни да го опфатат она што е специфично во нејазичното значење. Тој доаѓа до заклучокот дека една семиотика, конструирана само врз основа на јазикот „*мора да го ошфрли проучувањето на средишниот проблем за секој семиотички систем, а штоа е значењето: тој проблем секогаш ќе го ирејтира само како проблем на јазично значење (...)*“.³⁶ Токму овој проблем е и причината што поновите семиотички проучувања, според Тодоров, се поврзуваат не со релацијата на означување, туку со релацијата на симболизација и, на тој начин, симболноста не останува резервирана само за етнологијата, историјата на религиите, психологијата, психоанализата туку станува предмет и на семиотиката.

³³ Во предговорот на книгата *Енциклопедиски речник на науките за јазикот* на Дикро и Тодоров, Атанас Вангелов дава појаснување на македонскиот превод на француските термини *sens*, *signification* и *signifiante* кои ги предава како "смисла", "значење" и "значимост" (последниов термин се среќава и кај Блаже Конески), повикувајќи се на терминологијата на рускиот формалист Јурј Тињанов и на нејзиниот француски превод.

³⁴ Дикро, О., Тодоров, Ц. : *Енциклопедиски речник на науките за јазикот* (кн.2), Детска радост, Скопје, 1994, стр. 276.

³⁵ Guillemette, Lucie et Cossette, Josiane (2006), "La sémiotique de Tzvetan Todorov", dans Louis Hébert (dir.), *Signo* [en ligne], Rimouski (Québec), < <http://www.signosemio.com> >.

³⁶ Дикро, О., Тодоров, Цв. : *Енциклопедиски речник на науките за јазикот* (кн.1), Детска радост, Скопје, 1994, стр. 139.

Каква е состојбата со семиотичките проучувања денес? Веќе кажавме дека појавата на семиологијата / семиотиката како научна дисциплина е поврзана со, од една страна, бинарната теорија на Сосир, Јелмслев и Гремас и, од друга страна, со тријадната теорија на Перс. Денешните истражувања во оваа област гравитираат околу еден од овие два пола, но некои од нив многу се оддалечуваат поради манифестирањето интерес за проблематики кои не се семиотички во вистинската смисла на зборот. Интересен е и проектот *семиофизика* кој се базира на природна филозофија со виталистичка инспирација и која ја минимализира важноста на улогата на човековиот дух во суштината на семиотичките појави.³⁷

Користена литература

- Barthes, R. : *Le Degré zéro de l'écriture*, Seuil, Paris, 1968 [1964].
Baylon C., Fabre, P. : *La sémantique*, Editions Fernand Nathan, Paris, 1978.
Benveniste, E. : *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, 1974 (t. 2).
Coquet, J.-Cl. et al. : *Sémiotique. L'Ecole de Paris*, Classiques Hachette, Paris, 1982.
Floch, J.-M. : *Sémiotique, marketing et communication. Sous les signes, les stratégies*, P.U.F., Paris, 1990.
Greimas, A.J. : *Sémantique structurale*, P.U.F., Paris, 1986.
Guiraud, P. : *La sémiologie*, P.U.F., Paris, 1973.
Hjelmslev, L. : *Prolégomènes à une théorie du langage*, Les Editions de Minuit, Paris, 1971.
Ivić, M. : *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1970.
Metz, C. : *Essais sémiotiques*, Editions Klincksieck, Paris, 1977.
Saussure, F. : *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris, 1972.
- Дикро, О., Тодоров, Ц. : *Енциклопедиски речник на науките за јазикот (кн. 1)*, Детска радост, Скопје, 1994.

Сајтографија

- < <http://www.signosemio.com> >
< <http://www.comwiz.com.ulaval.ca/> >
< <http://robert.marty.perso.cegetel.net/semiotique/index.htm> >
< <http://www.revue-texto.net> >
< <http://m.antoniotti.free.fr/semiologie.htm> >
< <http://p-vaillant.chez-alice.fr/glossaire.html> >

³⁷ Marty, Robert, "La sémiotique", <
<http://robert.marty.perso.cegetel.net/semiotique/index.htm> >.

LA SEMIOLOGIE/LA SEMIOTIQUE EN TANT QUE SCIENCE DES SIGNES

Joana HADZI-LEGA HRISTOSKA

Résumé

Partant de la constatation que tout est signe, l'importance et l'utilité de la sémiologie en tant que science générale des systèmes de signes est extrêmement grande. La présente étude a pour objet de présenter les débuts et l'évolution de cette science relativement récente, ainsi que les différentes dénominations qui lui sont données et qui reflètent son domaine d'étude complexe et polyvalent. Il s'agit surtout des termes *sémiologie* et *sémiotique* qui, selon des auteurs, représentent soit le même domaine d'étude, soit des études très proches, mais de généralité différente. A présent, la majorité des études sémiologiques/sémiotiques gravitent autour de la théorie binaire de Ferdinand de Saussure, Louis Hjelmslev et Aligirdas Julien Greimas ou de la théorie triadique de Charles Sanders Peirce.

МИТОЛОГИКИТЕ НА КЛОД ЛЕВИ СТРОС – ЕЛЕГАНТНА ИГРА НА ДУХОТ ИЛИ ВЕЖБИ ПО ИНТЕЛЕКТУАЛНА ГИМНАСТИКА

Нина АНАСТАСОВА - ШКРИЊАРИЌ

*(постлевистросовски дилеми: афирмација и негација од
временска дисјанција)*

Францускиот антрополог Клод Леви-Строс е познат како основач на *структуралната антропологија*, а неговите врвни стручни перформанси (како следбеник на француската социолошка школа, но и на американската културно-антрополошка струја, којшто го воведува искуството на структуралистите во хуманистичките науки), несомнено сведочат за фактот дека се работи за исклучителен научен интелект. Сепак, неговите дела со својата контроверзност и натаму продолжуваат да ја брануваат научната јавност, а неговите дискутабилни теории со децении предизвикуваат жолчни дебати и полемики.

Што е тоа што го прави опусот на Клод Леви Строс толку специфичен и контрадикторно вреднуван во науката? Како да се валоризира овој автор (иако неговата досегашна верификација во светската научна јавност, недвосмислено го стави на врвот, меѓу најголемите мислители на XX-от век): како ненадминат социјален антрополог или како „поетски предиспониран адвокат-философ” со деликатна антрополошка дискусија?

Посочените постлевистросовски дилеми ја актуализираат расправата за големината на проектот *Митологики* на Клод Леви Строс, но и за неговата „Ахилова петица”. Фактот дека Левистросовите реконструкции на митското мислење во најголем број случаи претставуваат негови лични *конструкции*, и склоноста кон „жонглирање” со селективни докази и форсирани аргументи – се основната причина поради која Левистросовите теории науката ги релативизираше и минимизираше до тој степен што мнозина ги

доживуваат само како „елегантна игра на духот“ или како напорни вежби по „интелектуална гимнастика“.

Неодамнешното објавување на македонското издание на четиритомникот на Клод Леви-Строс – *Митологики 1-4* (Митологики I – *Живото и ѝеченото*; Митологики II – *Од мед до ѝејел*; Митологики III – *Пошкелото на однесувањето на ѝрјеза*; Митологики IV – *Голиот човек*), како двегодишен издавачки проект на книгоиздателството *Табернакул* од Скопје, реализиран во 2005-2006 година (во рамки на едицијата *Планета на духот*), претставува директен повод за рекапитулација на „левистросовското прашање“.

Левистросовите *Митологики* бездруго влегуваат во определбата „најголема научна одисеја на модерниот хуманизам“ (зборови со кои беше дефинирана и монументалната *Златна жранка* на антропологот Џ. Фрејзер, чиј грандиозен потфат Леви-Строс го надгради во својата величествена научна опсерваторија), но исто толку за нив важи и определбата „волуминозен проект, кој може да се сведе на вербална магионичарска вештина“. Во крајна линија, левистросовскиот и антилевистросовскиот модел на митот го рефлектираат структуралистичкиот и антиструктуралистичкиот пристап кон оваа проблематика: на една страна се приврзаниците на Леви-Строс (т.н. „левистросисти“), на другата страна се неговите опоненти¹ („антилевистросисти“), а логиката на митот (митологијата) е некаде помеѓу неговите *митологики*...

Се чини несоодветно да се коментира или расветлува грандиозното „левистросовско“ прашање, без да се каже збор-два за маркантната фигура на Леви-Строс, еден од најголемите живи умови на денешницата. Био-библиографските податоци кажуваат дека животната патека на Клод Леви-Строс спојува 2 века, а неговата интелектуална харизма премостува два милениума: роден е во Белгија во 1908 година, а денес активно ја живее десеттата деценија од животот во Париз. Студирал и дипломирал право на Парискиот универзитет, а потоа се специјализирал во областа на

¹ Обично се вели дека Строс има многу повеќе негатори и критичари, одошто следбеници. Кога говориме за Левистросовите опоненти, го имаме предвид пред сè судирот на Леви-Строс со антрополозите и филозофите (егзистенцијалистите). Етнографите и антрополозите го критикуваат Клод Леви Строс сметајќи дека за да ја одржи својата теорија, тој несвесно ги одбира оние податоци кои се вклопуваат во неговите тези (слично постапувал и Фрејзер), а ги занемарува останатите емпириски факти. Како што вели Е. Лич, неговите „докази“ ја илустрираат „неговата теорија“, а доколку се наведат други докази, сета негова теорија би се урнала како кула од карти.

филозофијата.² Својата професионална кариера Леви-Строс ја започнува како наставник во гимназија, по што го добива местото професор по социологија на Универзитетот во Сао Паоло во Бразил, каде предава од 1934 до 1937. Во тој период, во неколку наврати накратко престојува во внатрешноста на Бразил, каде врши етнографски истражувања, а последните пет месеци ги поминува во посериозна теренска работа (во 1936 год. го пишува својот прв труд од областа на антропологијата – статијата за општествената организација на Бороро Индијанците). Давајќи оставка на Универзитетот во Сао Паоло, Леви-Строс добива парична помош од француската влада и во 1938 година организира голема експедиција во централен Бразил³. Периодот од 1939 до 1940 го минува во воена служба во Франција, а во 1941 година ќе отпатува за Њујорк, каде држи настава во новоотвореното училиште за општествени истражувања. Во 1945 год. во списанието на Роман Јакобсон го објавува трудот *Структуралната анализа во лингвистиката и антропологијата*. Од 1946 до 1947 година ја врши должноста културен аташе во САД; во 1951 година оди на терен во Источен Пакистан (во Читагонг), а во 1959 е именуван за шеф на Катедрата за социјална антропологија на престижниот Колеж д'Франс (Collège de France).

Во опусот на Клод Леви-Строс, кој несомнено го заслужува квалификативот *magnum opus*, клучно значење имаат делата: *Елементарни структури на родството* (1949); *Раса и историја* (1953-1960); *Структурално истражување на митот* (1955); *Структурална антропологија* (1959); *Приказната за Аздивал* (1960);

² Во детството се интересирал за геологијата, а како момче ги проучувал психоанализата и марксизмот (во *Тажни митови* овие три дисциплини ги нарекува свои „господарки“, при што геологијата ја прогласува за своја најголема љубов). Подоцна негова омилена лектира стануваат делата на великаните на француската социолошка школа: Симон, Конт, Диркем, Мос, што го најавува неговиот афинитет кон социо-антрополошката проблематика.

³ За разлика од Фрејзер кој не бил „теренец“, Леви Строс го има во свој прилог и теренското искуство, иако неговите теренски истражувања не се од калибарот на оние на Б. Малиновски (за непосредното присуство на терен говори делото *Тажни митови*). Паѓа во очи фактот дека за време на своите патувања по Бразил, Леви-Строс ниту еднаш не се задржал на едно место подолго од неколку недели, и дека воопшто не бил во состојба да разговара директно со домородците-информатори на нивниот мајчин јазик (тоа е истражувачката техника на Малиновски: да живее доволно долго меѓу домородците, за да го совлада нивниот локален јазик и да оствари непосредна комуникација), туку тоа го чинел посредно, преку професионални толкувачи, со што „моделот“ што го создава како набљудувач не одговара наполно на етнографската стварност, туку е „контаминиран“ или „прекрисен со амалгамот на предубедувањата и претпоставките на набљудувачот“.

Тотемизмот денес и Дива мисла (1962); *Митолоџики 1-4* (1964-1971); *Синкретична антропологија 2* (1973).

Систематизирајќи го севкупниот опус на К. Леви-Строс, Едмунд Лич⁴ предлага неговите дела да се замислат како „трокрака звезда“ во чиј центар би се нашол неговиот автобиографско-етнографски патопис *Тажни шроји* (1955). Делото *Тажни шроји* како комбинација од автобиографија, патопис, филозофска расправа и етнографски извештај, уште е наречено и „антрополошка поема“ (се работи за забелешки од патот на Клод Леви-Строс по бразилска Амазонија и други делови на Латинска Америка, во кои авторот до најситни детали го доловува животот на домородците). Трите краци на оваа звезда би можеле да се означат со *шројите* клучни *теории* кои произлегле од „Левистросовата научна лабораторија“: а) теоријата на сродството; б) теоријата / логиката на митот; в) теоријата на класификацијата на примитивните заедници.

Почнувајќи од теориската монографија за првобитното мислење *Дива мисла* (1962), па сè до четиритомните *Митолоџики*⁵ (1964-1971), Клод Леви-Строс ги поставува основите на структуралната митологија, преку практична анализа на повеќе стотици митови на јужноамериканските Индијанци (структуралните анализи не се вршени врз класичните грчки митови, туку врз материјали собрани во т.н. *изолирани ошшесџа*). Сепак, Леви-Строс недоволно критички се однесувал кон својот изворен материјал: секој доказ, колку и да е сомнителен, за него е прифатлив доколку се вклопува во логичкиот модел што го замислил, а тогаш кога етнографските податоци се разминуваат со неговата теорија, тој ги заобиколува или со сила ги доближува до својата теза. „Да не забораваме, вели Е. Лич, дека негово основно образование се филозофијата и правото, па тој понекогаш се однесува повеќе налик на адвокат кој го брани својот случај, отколку како научник во потрага по апсолутната вистина“. Затоа, Лич го нарекува Клод Леви-Строс „адвокат-филозоф“, а неговите социолошки теории ги оценува како „сплет на загадочна сложеност и надмоќна ерудиција“.

⁴ Е. Лич: *Klod Levi Stros* (Beograd: 1972).

⁵ Во предговорот кон својата грандиозна студија во 4 тома - *Митолоџикиите*, како образец за митот Леви-Строс ја зема музиката врз основа на изразувањето на несвесните структури и во митот и во музиката (митот како и музиката, според него е машина за запирање на времето). При тоа тој се повикува на Вагнер, а и во насловите на поглавјата употребува музички термини: *Арија на крадливциите на ѓнезда*, *Соната на убавој однесување...*

Иако повеќето Левистросови анализи претставуваат само забавна интелектуална игра и стојат некаде на граница помеѓу поезија и наука, делото *Митологијата* е еден од фундаменталните наслови од областа на историјата на религиите и митопоетското искуство.

Структуралистичката теорија на митот:

Применувајќи ги структуралните истражувања во антропологијата, Леви-Строс ги разгледува: системот на сродство, митологијата и други антрополошки феномени. На митологијата тој ѝ посветува низа трудови, почнувајќи од програмската статија за структуралното проучување на митовите (*The structural study of myths*) од 1955, во која го зема јазикот како образец за митот. Строс го толкува митот како јазичка појава на повисоко ниво (не на ниво на фонеме и семантики, туку на ниво на реченици) која според него истовремено спаѓа во двете Сосирови категории *langue* и *parole*.⁶ Вршејќи анализа на еден одделен мит (митот за Едип), Леви-Строс го дели него на повеќе епизоди (*Кадмо ја бара сестра си Еуропа, Едип го убива татко си Лај...Едип ја убива Сфинџата...*) коишто играат улога на *митеми* (слично на улогата на *фонемите* во лингвистиката, како најмала звуковна единица којашто врши разликување помеѓу два збора – Строс ја дефинира *митемата* како најмала можна единица на митот). Митемите, според Клод Леви-Строс, се наоѓаат во бинарни опозиции, а значењето се генерира од самата конфигурација и односите меѓу митемите.⁷

Бинарната логика на митот: според Леви-Строс, севкупната структура на примитивната мисла е бинарна, а митовите на сите народи и сите времиња даваат решение на кардиналните логички антиномии, изразени преку бинарните опозиции. Митот најпрво инсистира на спротивставените категории (небо-земја, живот-смрт, почеток-крај, маж-жена, божествено-човечко...), а потоа оваа разлика ја намалува или укинува со воведување на трета категорија, која е неприродна или нередовна (оживеани богови, чудовишта, безгрешно зачнување...). Тезата на Леви-Строс е дека митот е совршен логички модел за разрешување на овие противречности, модел кој произлегува од стремежот на интелектот да ги хармонизира нештата.

⁶ Леви-Строс митот го набљудува како *langue* (на пример, севкупната грчка митологија која како целина го создава системот), но воедно и како *parole* (*parole* се сите индивидуални митови).

⁷ Парафразирано според И. Цепаровски: *Уметничкото дело* (Култура: 1998), стр. 251

Леви-Строс како најважна цел на митологијата го истакнува космичкото уредување, воведувањето забрани и правила, решавањето на несовладливите антиномии⁸ со помош на *медијација*; значи, тој во митот гледа инструмент за решавање на фундаменталните противречности по пат на медијација или „прогресивно посредништво“.⁹

Откривањето на *бинарната логика на митот* (бинарните опозиции: природа/култура¹⁰, високо/ниско, топло/ладно, лево/десно...) е најважна особеност на Левистросовиот модел. Леви-Строс укажува дека и животните имаат способност да воочат дистинктивни категории (да разликуваат мажјаци од женки, непријатели од пријатели), но оваа способност е најразвиена кај луѓето: бинарните концепти се составен дел на човековата природа. Според Леви-Строс, механизмите на човековиот ум поседуваат специфична способност за правење дистинкции од типот плус – минус (+ / -) што води кон создавање бинарни парови кои можат да се подредат во еден вид алгебарски таблици. Иако на Левистросовата бинарна логика ѝ е својствена одредена шематичност, во практика таа бинарност не се изразува толку јасно, а ѝ конкурираат и т.н. *тринарни* конструкции, неутралните зони и сл.

Развивајќи ја структуралистичката теорија на митот Леви-Строс прибегнува кон геометриски и алгебарски симболи за да ја изрази структурата на митот преку моделот на медијација. Тој ја предлага следнава формула: $Fx(A): Fy(B)-Fx(B): Fa-I(Y)$ со што докажува дека митот се развива спирално – со поништување на почетната ситуација и стекнување нови предности.

Левистросовата мито/логика (за митската логика): проучувајќи ги „петрифицираните изворни општества“, целта на

⁸ Религијата воопшто се доживува преку фундаменталните антиномии: добро и зло, свето и профано, чисто и нечисто, убаво и грдо, вистинито и лажно и сл.

⁹ На пример, основната противречност *живот-смрт* се заменува со помалку острата спротивставеност *расийски-животинско царство*, оваа пак со потесната опозиција *превојад/месојад*, а последната опозиција се укинува со воведување на културниот јунак како зооморфно битие кое се храни со стрвина – којотот и гавранот во индијанските митови.

¹⁰ Клучните теории на Леви-Строс се движат по оската: *природа-култура*, а негова основна задача е да истражи во каква врска/корелација стои човекот наспрема природата. Клучна мистерија за него е прашањето: што е човечкото суштество, дали тоа ѝ припаѓа на културата или на природата, во која точка културата се раздвојува од природата? Но, неговата омилена опозиција *природа-култура* не можела да им биде иманентна на домородците (за кои сончевата врелина и огнот од огништето се еднакви), туку на истражувачите-етнолози.

Леви-Строс како антрополог е да ги утврди фактите коишто важат за човечкиот дух воопшто, исто онака како што Фрејзер во монументалната *Златна жранка* настојувал да ги открие универзалиите по пат на споредување на обредната/обичајната практика на најразлични „коти“ од мапата на светот.¹¹ При тоа Клод Леви-Строс прави разлика помеѓу т.н. *ладни* и *врели* општества (на овие „ладни“ – општества лишени од ентропија, блиски до историската нула, тој им ги спротивставува „врелите“ цивилизирани структури, засновани врз писменоста) и на „русоовски начин“ ги идеализира архаичните племенски колективи. Тој укажува на блискоста на „реликтните општества“ со природата, ја констатира нивната способност за логичко мислење, и за разлика од Тејлор и Фрејзер, кои примитивните народи ги сметаат за инфериорни, доаѓа до заклучок дека не постојат суштински разлики помеѓу примитивниот и цивилизираниот менталитет.

Леви-Строс се интересира за примитивната универзална логика, за структурата на *дивајта мисла*, која ја согледува во митовите. Колку и да изгледаат митовите на различни народи на прв поглед разнообразни, во нивната основа секогаш се повторуваат едни исти обрасци (затоа основните митски теми се универзални, на пример, инцестуозните врски на релација: мајка – син, брат – сестра; или мотивот на таткоубиство / братоубиство и сл.).

Леви-Строс говори за логиката на митската мисла, оттука тој не говори толку за митологиите колку за митологијите! Митологијата за него е подрачје на несвесни логички операции, логичко орудие за разрешување на противречности (тој ја нагласува логичката парадигматика на штета на раскажувачката синтагматика, при што главно внимание ѝ посветува на структурата на мислењето, а не на „наративната синтакса“).¹²

Објаснувајќи го механизмот на митското мислење кое го смета за потполно „логично“, дури и „научно“ (и во основа – метафорично), Леви-Строс истакнува дека примитивната логика со сета своја конкретност и поврзаност со непосредните сетила, исто колку и „научната логика“ е способна за воопштување, класификација и анализа. Сепак, првобитната логика оперира со апстрактни класификатори и покажува тенденции кон повоопштени прет-

¹¹ За разлика од Фрејзер, кој се интересира за сличностите во обичаите, Леви-Строс како структуралист воопшто не се интересира за фреквенцијата на еден ист обичај на различни географски коти, туку единствено за неговата структура.

¹² Затоа се вели дека Строс е склон кон парадигматска анализа (анализа на севкупноста на митскиот сизет, без разложување на синтагматско ниво.

стави (додека научното воопштување се гради врз логичката хиерарија од конкретно кон апстрактното, од причините кон последиците; митската логика е метафорична, симболична, и таа се служи со заобиколни средства кои Леви-Строс ги означува со терминот „бриколаж“).¹³

Митот како кодирана порака: Клод Леви-Строс го разгледува митот на две рамништа: *дијахрониски* и *синхрониски*. Првото рамниште значи дека митот раскажува за минатото, а второто – дека митот е средство за објаснување на сегашноста и иднината. Така митемите претставуваат спој на дијахрониската димензија (неопходна за читањето на митот) и синхрониската димензија (неопходна за неговото сфаќање).

Негов базичен став е дека зад манифестната и видлива смисла на митовите се наоѓа *пороката* *преоблечена во одреден код*¹⁴. Митот е посебна форма на колективниот сон, а целта на Клод Леви-Строс е да го истражи неговото скриено значење. Во овој свој став тој се доближува до ставот на психоаналитичарите: тој смета дека митот изразува една несвесна желба, која не е во согласност со свесното искуство (се работи за несогласност меѓу манифестната и латентната смисла, свесната и несвесната содржина на митската порака). Според Леви-Строс, митот не е напосто сказна, туку тој секогаш носи порака. Иако не е секогаш јасно кој ја испраќа таа порака, извесно е кој ја прима – новите членови на заедницата, кои слушајќи ги митовите, преку нив ги восприемаат основните претпоставки на сопствената традиција (на тој начин митот врши функција на социјализација)¹⁵. Тезата на Леви-Строс е дека митовите не дејствуваат поединечно, туку во рамки на еден систем на митски приказни, обединет со еден специфичен вид внатрешна логика. Набљудувано на ниво на фабула, поединечните митови не се поучни приказни над кои човек може да се замисли и

¹³ Техниката на митопоетското искуство Леви-Строс ја споредува со каледоскопот како направа кај која комбинациите на исти елементи секогаш даваат нови резултати.

¹⁴ Напорот да се декодираат митовите, според Строс личи на оној на биологот којшто го дешифрира генетскиот код.

¹⁵ Теоријата на Леви-Строс ја интерпретира Е. Лич, кој вели: да претпоставиме дека нашите предци (А) се испраќачи на „пораката“ во митот, а припадниците на денешните генерации (Б) се нејзини „примачи“. Да ја замислиме ситуацијата во која поединецот А се обидува да пренесе порака до својот пријател Б, кој е толку оддалечен од него што одвај може да го слушне. Како ќе постапи лицето А? Ако е интелегентно лице, нема да ја извика пораката само еднаш, туку тоа ќе го стори повеќе пати, и тоа во секој обид со поинакви зборови ќе го изрази она што сака да го каже, дополнувајќи ги при тоа со визуелни сигнали, гестови и сл. Најверојатно, лицето Б кое ја прима пораката, нема сосема точно да го разбере значењето на сите тие поединечни пораки, но доколку ги спореди сите, врз основа на меѓусебната согласност / несогласност, ќе му биде јасно што всушност му соопштува лицето А.

да заклучи нешто за светот. Нивната функција е да пренесат некои кодови создадени во прастари времиња, универзални општествени вредности, кои влијаат на потсвесно ниво врз поединецот и со помош на одредени табуа, го формираат како единка со одредена општествена улога и соодветен систем на вредности. На тој начин се формираат и одржуваат најважните компоненти на едно општество, сродничките системи, категориите со чија помош се набљудува севкупниот свет.

Леви-Строс укажува на бескрајните трансформации на митовите, при што останува заедничка арматурата, а се менува пораката, кодот (при што еден мит се јавува како „метафора“ на друг; понекогаш како метафора кон синегдоха или метафора и метонимија)¹⁶. Иста содржина се соопштува со различни: акустички, густативен, олфактивен и други кодови коишто ги разгледува во делото *Митологики* што во науката го има статусот на „убедливо најкомпликуваната интелектуална творба на Леви-Строс“.¹⁷

Левистросовиот „кулинарски триаголник“:

Левистросовите *Митологики* не би можеле да се сфатат доколку се нема увид во расправата на Леви-Строс за „кулинарскиот триаголник“ (La Triangle culinaire) којашто е објавена како посебна статија уште во 1965 година. Повикувајќи се на лингвистичкиот прототип (тезите на Р. Јакобсон), Леви-Строс повлекува паралела меѓу говорниот јазик и „кулинарскиот код“. Тој тргнува од фактот дека не постои човечко општество кое на овој или оној начин не ги „готви“ прехранбените продукти, а под „готвена храна“ ја подразбира свежата сурова храна преработена со средствата на културата, додека „гнила храна“ се свежите сурови намирници преобразени по природен пат. Следејќи ги бинарните опозиции во Јакобсоновите триаголници, Леви-Строс го конструира кулинарскиот триаголник: *сурово-живено-гнило*, при што категориите: живо-печено, свежо-гнило, влажно-изгорено... ги користи како концептуални алатки, врз чија основа ја разгледува фундаменталната бинарна опозиција *кулинара : природа*. Леви-Строс ја смета храната за извонредно соодветен „посредник“ меѓу природата и културата, кој ги изедначува луѓето (како *кулинара*) и храната (како *природа*), при што готвењето е универзалното средство со кое Природата се преобразува во Култура.

¹⁶ Мелетински, *Поетика на митот* (Табернакул: 2002), стр. 92.

¹⁷ Н. Милошевиќ: *Клод Леви-Строс и неговиот идеал на геометријска убавина* (предговор кон *Митологики* I), стр. 47.

Според шемата на Леви-Строс, печењето и димењето се природни процеси, а варењето претставува културен процес: имено, *печењето* е процес во кој месото се доведува во непосредна врска со огнот, без посредство на каква било „културна направа“, при што печеното месо е само делумно готвено; *варењето* пак е процес во кој суровата храна се сведува на разложување (состојба слична на природното гниење) и бара посредство на вода и особено подразбира присуство на сад којшто е предмет на културата; *димењето* е процес на бавно и потполно готвење, без посредство на културна направа, исклучиво под дејство на воздух.¹⁸ Овие сложени конструкции и реконструкции на Леви-Строс изнесени во статијата *Кулинарски триаголник*, јавноста ги дочекува како својвидни „академски вратоломии“, но Леви-Строс тие тези ќе ги дојдурви и продлабочи во своите волуминозни *Митологии*.

Оттука, вели Едмунд Лич, наместо да ја прогласиме „готварската теорија“ за „академска шега“, потребно е на оваа теза на Строс да ѝ пријдеме со поголемо внимание. Имено, за разлика од животните кај кои храна е сето она што им е достапно и што нагонски го ставаат во категоријата „погодно за јадење“, кај човекот општествените конвенции се тие коишто одредуваат што е храна, а што не е храна, и кои видови прехранбени продукти ќе се користат во одредени околности (Леви-Строс ги става во корелација сигнификантните видови храна со општествените околности). Обидувајќи се да одговори на прашањето зошто според нашите конвенции печеното место има централно место во оброкот, и зошто вареното пилешко месо е секојдневно јадење, а печеното пиле е резервирано за официјален ручек (или зошто барената храна е погодна за деца и болни; зошто некои продукти се наменети пред сè за мажи, а други за жени...) Леви-Строс тврди дека преценувањето на печената храна наспроти барената е универзална културна карактеристика: со барењето се постигнува потполна конзервација на месото и неговите сокови, а печењето е проследено со разорување и загуба, па оттука барењето значи економичност (и конотира плебејска појава), а печењето – расипништво (аристократска појава).

Доколку овие Стросови претпоставки ги земеме за валидни, поради тоа што се во директна врска со неговата основна теза де-

¹⁸ Претставувајќи ги овие процеси со дијаграми и шеми во примарен и развиен облик, Леви-Строс доаѓа и до кулинарскиот систем на денешницата кој има уште посложен модел, со оглед на разликата: скара-печење, варење на пареа-барење, а ја додава и категоријата „пржење“ како еден вид барење во кое водата е заменета со масло.

ка огнот и варењето (готвената храна) се основни симболи според кои Културата се разликува од Природата (луѓето од најстари времиња се служат со огнот за да ја преобразат својата храна од сурова/природна состојба во вештачка/готвена....и факт е дека тие не мора да го прават тоа за да се прехранат, но сепак тоа го чинат од симболички причини – за да покажат дека се луѓе/култура, а не ѕверови/природа). Но, како што со право карикира Е. Лич, зар не е малку претерано настојувањето на Леви-Строс да ја прикаже спротивноста меѓу „печеното свинско“ и „варената зелка“ како фундаментална одредница на човековото мислење... и зошто би требало да сме толку убедени дека токму *медој* и *шушуној* го имаат истото основно значење како она според кое се спротивставуваат *дождој* и *сушај* (овие сезонски корелации Леви-Строс ги извлекува низ сите 4 тома на своите *Митологики*, при што ги доведува во врска со природните физиолошки функции: измет-храна, менструална крв-сперма...). За да биде збрката поголема, Леви-Строс врши конверзија на готварскиот код во други кодови (на пример кодот на облеката), а потоа во своите равенки и геометриски таблици, повлекувајќи „оски на хоризонтална и вертикална дисјункција“ и вршејќи мултипликација на перспективите, изведува дијаграми во кои ги поврзува на куп: методите на варење на храната, палењето на огнот, смената на годишните времиња, распоредот на созвездјата и небесните тела, брачните врски, физиолошките феномени (женската менструација или исхраната на младите мајки и старите женски членови на заедницата) со општествените / социолошки феномени (табуто за инцест – законот за егзогамија) и сето тоа го доведува во непосредна врска со космолошкиот поредок.¹⁹ При тоа сите наведени митови со кои го проширува истражувањето (самиот кажува дека имал на увид осумстотини митови на број) истовремено ги сведува (стеснува) на еден референтен мит – *мишој* за *трагачој* *јо* *йици*, кој го смета за „регулаторска клетка“ која игра улога на „спојка меѓу најважните митски циклуси што им се заеднички на двете Америки”.²⁰ Својата монументална експертиза на митските шеми низ четирите комплицирани томови од *Митологики*, Леви-Строс ја заокружува со заклучокот дека на американскиот континент, откако ќе се преклопат двете митски вериги со симетрични митови (јужноамериканската и северноамерикан-

¹⁹ Во 4-те тома на *Митологики* Строс поврзува многу теми: митот за трагачот го поврзува со потеклото на огнот, митот за потеклото на огнот со темата за месото и тутунот; овие два мита со митот за потеклото на земјоделските култури и на краткиот живот...

²⁰ К. Леви-Строс: *Митологики* IV, стр. 380.

ската²¹), всушност, се покажува дека постои само еден единствен мит чија композиција е извонредно богата со детали и варијанти.

Многумина ги сметаат ваквите размислувања за чудни, но факт е дека тие не се сосема произволни, иако етнологите веќе ги прогласија за напорни „вежби по интелектуална гимнастика“ на еден докажан експерт за најнеочекувани аналогии и асоцијации, каков што несомнено е Клод Леви-Строс.

„Елеґантија на духои” или „интелектуална гимнастика”:

Мнозина забележале дека со својот аналитички ум, Леви-Строс постојано е во потрага по ред и систем: најдобра потврда за тоа е фактот што дури и во доменот на „примитивниот менталитет“ тој го гледа идеалот на *геометриската правилност*. Во таа смисла и Никола Милошевиќ во својот предговор кон Левистросовите *Митолошки* многу остро ќе укаже на ограничувањата на Левистросовата мисла: „Со стремез за ред (геометриски ред), во интелектуално-геометриското значење на тој збор, Клод Леви-Строс посегна по моделот на бинарните опозиции како основен инструмент за воспоставување на тој ред. Строс инсистира на идентичноста на бинарните и логичките односи, според него архитектониката на јазикот и архитектониката на културата се градат со помош на логичките односи, односно со помош на опозициите и корелациите...при тоа Строс ги привилегира бинарните опозиции и корелации, а не ги зема предвид другите типови логички односи: сличност, различност, контрадикторност”.²²

Честа забелешка искажана на сметка на Левистросовиот метод на работа е токму таа негова склоност кон т.н. *алгебарски акробации*: со претерано математичко систематизирање, по пат на мултиплицирани пермутации и комбинации, во сите свои дела тој ја генерализира својата примарна шема на бинарни опозиции. Сите релации кај него се сведуваат на чиста алгебра: тој тврди дека „алгебрата на мозокот“ може да се претстави најмалку со дводимензионална правоаголна таблица, којашто би се „читала“ горе-долу или од лево кон десно, како што се чита крстозборот). Форсирајќи ги алгебарските решенија, Строс ги запоставува емпириските факти (оттука, позитивистите тврдат дека Левистросо-

²¹ Истражувањето го започнува со јужноамериканскиот корпус (митовите на јужната хемисфера), а во третиот том од *Митологијки* се префрла на северната хемисфера, за во IV-от том повторно да се врати на јужноамериканските митови. При тоа Строс постојано му се обраќа на читателот со барања да се наврати на референтниот мит од првиот том, да направи паралела со некои „резимирани митови“ (толку на сметка на ваквите наведувања на „резимеа“ на митските приказни, Строс претрпе серија критики од етнографите).

²² *ibid.*, str. 15.

вите теории се бесмислени, бидејќи не можат да се проверат и потврдат, неговите концепции се грандиозни и величествени – велат тие, но прашање е колку се употребливи). Во неговата теза – „сè е можно, но ништо не е сигурно.“

Во таа смисла дури и најголемите поборници на неговиот структуралистички метод стануваат скептични по однос на начинот на кој тој ги генерализира нештата. Често пати неговото излагање е крајно сложено, конфузно, замрсено, неразбирливо, распливнато со ненужни дигресији, поради тоа и тешко дофатливо и неубедливо. Типично за Левистросовата анализа е посветувањето огромен простор на сите можни „теми и варијации“ спрегнати во една структуралистичка игра, што за етнографите претставува неверојатна збрка.

Делата на Леви-Строс и според мислењето на Е. Лич се прилично сложени, конфузно конципирани и тешко разбирливи за повеќето читатели, а Левистросовите интелектуални монолози честопати содржат ненужни отклонувања од основниот текст и непотребни дигресији кои го нарушуваат континуумот на тезата што ја развива. Целиот опус на Леви-Строс е преполн со нејасни забелешки и игри на зборови „налик на Верленовата симболистичка формула: *нема боја, нишито освен нијанса*“. Читателите – вели Е. Лич – иритирано реагираат затоа што значењето на неговиот исказ постојано им бега, тој напосто ја злоупотребува нивната доверба, па дури и денес, покрај сиот успех на Леви-Строс, постојат бројни критичари на *Стросовиот метод* и тоа пред сè во редовите на неговите професионални колеги.

Понекогаш, во неговите остроумни излагања тој троши страници и страници во жестоко полемизирање или пасионирано аргументирање, со цел да го убеди читателот во своите тези, кои не ретко наликуваат на маѓепсан круг во кој авторот самиот се губи, па се врти во круг обидувајќи се да го пронајде излезот. Оттука, Леви-Строс знае да биде и прилично незгоден за преведувачите, на пример тезата дека „тој не се стреми да покаже како луѓето мислат во митовите, туку како митовите се мислат себеси во луѓето...“ им задала прилично мака на сите оние коишто се обиделе да го преведат непреводливото.²³

²³ Особен проблем за преведувачите претставува книгата *Дива мисла* (англискиот превод се појавува четири години по францускиот оригинал, а преведувачите однапред се оградуваат од секаква одговорност за сторените пропусти) поради деликатноста околу наведувањето на системите на имињата на растителните и животинските специ.

Сепак, неспорно е неговото огромно интелектуално и научно значење. Леви-Строс предизвикува восхит токму со својата смелост и оригиналност, тој дава нови видувања на познати факти, како што забележува Е. Лич „неговиот метод сам по себе е поинтересен одошто практичните резултати кои произлегуваат од неговата примена“. Во таа смисла останува заклучокот дека Клод Леви-Строс импонира и воодушевува со ингениозноста на неговиот интелектуален потфат. Ревалоризацијата на Левистросовата структуралистичка теорија на митот го исфрла на површина заклучокот дека Левистросовите теории на митот бездруго не се прифатливи во целост, но одредени постулати во нив и тоа како заслужуваат внимание и претставуваат вистински аксиоми во историјата на религијата.

Но она што особено плени во научните експертизи на Клод Леви-Строс, е суптилниот проблесок на неговата поетска природа: сите негови научни тези се проникнати со поетски асоцијации – таква е пред сè неговата идеја за „дивата мисла“ која и денес опстојува (Клод Леви-Строс ќе каже дека „и денес постојат области каде што дивата мисла, како и дивите видови, се заштитени – таков е случајот со уметноста на која нашата цивилизација ѝ дава статус на „национален парк“). Како што луцидно забележува Е. Лич, сите оние кои ќе го загубат трпението поради „интелектуалните вратоломии“ во Левистросовиот начин на образложување, би требало да се потсетат дека Леви-Строс (како и Фројд), поседува исклучително важна способност да не однесе неосетно во најзафрлените катчиња на нашите скриени емоции.²⁴

Најпосле, Клод Леви-Строс е оној којшто укажа дека митот и музиката претставуваат „машини за запирање на времето“, и дека „ако ние, луѓето, го знаевме тоа од почетокот, ќе можевме да коведем заговор против времето“.²⁵ Со својот интелект, на само за него својствен начин, тој се обиде да проникне во механизмот на таа „машина“, да ја открие нејзината структура и да го погледне одблизу секој шраф поодделно... со што несомнено исчекори чекор пред своето време...Останува времето да ја потврди *елегантната игра на духот* на најголемиот мислител и аналитичар на XX-от век.

²⁴ Е. Лиџ: *Klod Levi Stros* (Beograd:1972), str. 23.

²⁵ Клод Леви Строс: *Митологијата* IV, стр. 547.

ABSTRACT

Claude Lévi-Strauss is known all over the world as a famous French anthropologist who developed structuralism as a method of understanding human society and culture. Without any doubt, his works have had a large influence on contemporary thought, but in the same time, he is the most controversial scientist, because his work has much more oponents, than the people who approache his ideas.

All Lévi-Strauss' s theories are really discutabile because he believes that modern life and all history was founded on the same categories and transformations that he had discovered in the Brazilian back country – The Raw and the Cooked, From Honey to Ashes, The Naked Man (this titles from the monumental book -Mythologiques, Lévi-Strauss promotes as the universal points in the whole human world, and taken all together like a puzzles, they make one myth-situation wich could be found all over the world). Forcing mathematical methodes, or using musical terms while speaking about the myth, his intelectual work mostly has got a reputation as “the elegant playing of a spirit” or “intelectual gym-exercises”. Anyway, the recapitulation of “levi-strausses question” shows that maybe the whole theory of Claude Lévi-Strauss is really unuseful, but same parts of it (same postulates) are extremely useful and wellcome in the history of religion.

**ПРЕЗЕНТАЦИЈА НА ПРОЕКТИ
И ЕКСПОЗЕА ОД МАГИСТЕРСКИ
И ДОКТОРСКИ ТРУДОВИ**

АКАДЕМСКО ПИСМЕНО ИЗРАЗУВАЊЕ: СТЕКНУВАЊЕ ЗНАЕЊА И ВЕШТИНИ КАЈ СТУДЕНТИТЕ – УСОВРШУВАЊЕ НА НАСТАВНИОТ КАДАР

Емилија ГЕОРГИЕВСКА, Анастасија КИРКОВА-НАСКОВА,
Елена ОНЧЕВСКА

Оваа статија произлезе од учеството на претставници на *Проектот за академско писмено изразување* (Writing University Project) на *Меѓународната конференција по настава и изучување на сиранскиот јазик* одржана на Универзитетот Шабанчи – Истанбул, Турција од 24-27 мај, 2007 година. Излагањето на конференцијата вклучуваше известување за процесот и реализацијата на *Проектот за академско писмено изразување* и резултатите што произлегоа од него.

1. Вовед

Проектот за писмено изразување на академско ниво произлезе од потребата на студентите по англиски јазик и книжевност да ги усовршат и подобрат вештините по писмено изразување на англиски јазик (Рид 2005). Иницијатори на овој проект, кој официјално започна во мај 2004 и заврши во јуни 2007 година, беа Катедрата за англиски јазик и книжевност во соработка со Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и Британскиот совет, Скопје.

Повеќегодишното искуство во работата со студентите по англистика кое се базира на проверка на нивната домашна работа (писмени состави) и оценување на писмени испити од областа на англиската лингвистика, книжевност и превод, покажа дека студентите имаат потреба од зголемување на нивната компетенција за академско писмено изразување преку добивање формална инструкција за стекнување на оваа вештина. Се смета дека ваквата состојба се должи на:

- недоволно стекнати вештини за писмено изразување во нивното претходно образование (основно и средно)¹;
- негативен трансфер од мајчиниот јазик, поконкретно конвенциите за писмено изразување на македонски јазик;
- недоволна инструкција за конвенциите за писмено изразување на јазикот кој го изучуваат (во случајов англискиот јазик).

За таа цел, во рамките на предметот Современ англиски јазик во сите четири години беше инкорпорирана компонентата академско писмено изразување, а наставната програма беше креирана од членовите на тимот кои беа инволвирани во проектот.

2. Цели на проектот

Наставната програма требаше да одговара целосно на потребите на студентите, со други зборови, да биде скроена по нивна мера. Поаѓајќи од тоа дека една од поважните цели на секое образование е стекнување функционална писменост, т.е. студентот да знае адекватно писмено да се изрази и да комуницира на јазикот-цел, не запоставувајќи го мајчиниот, најважно беше да им се обезбеди на студентите систематска и структурирана настава по писмено изразување. Во тој контекст, важно е да се напомене дека ваквиот став не подразбира дека студентите немале стекнато никакви вештини по пишување, или пак дека немале настава по писмено изразување. Треба да се појасни дека тие едноставно немаа конкретни сознанија за инакви модели (формат на текст), разновидни видови на текстови (кои имаат за цел да комуницираат со разновидна читачка публика), како и начини за ефективно структурирање на текст (организирање на своите мисли во логичка целина со помош на палета јазични структури). Од ова произлегува и следната цел, а тоа е дека со наставата по писмено изразување автоматски се креираат можности за критичко размислување, што претставува краен дострел во секој образовен систем. Уште повеќе, низ писменото изразување студентите се здобиваат со вештини кои ќе им бидат од корист во текот на целиот живот, бидејќи истовремено го изучуваат англискиот јазик низ писменото изразување и тоа во автентични и академски контексти.

¹ Во мај 2005 беше спроведен прашалник за евалуација на експерименталната наставна програма (Рид 2005) која содржеше дел за претходната подготовка за писмено изразување на испитаниците.

Следната цел зацртана со проектот беше обуката и усовршувањето на наставниот кадар. Пристапувајќи кон процесот на креирање на наставните планови и програми со висок степен на професионална одговорност, членовите на тимот постепено ги усовршуваа знаењата и вештините во областа на наставата и теоријата на писменото изразување, а потоа нив ги применуваа практично. Исто така, креирајќи прашалници за спроведување на анкети меѓу студентите, како и спроведување на интервјуа, членовите на тимот се запознаваа со нови научноистражувачки методи и вршеа анализи на податоците. Важно е да се нагласи дека наставниот кадар кој зема учество во проектот ги модифицираше дотогашните методолошки ставови за наставата и оценувањето по писмено изразување. Наставата по писмено изразување се фокусира на процесот на креирање на еден пишан текст, сфаќање дека тој не е финален производ, туку е подложен на повеќекратно читање и ревидирање. За време на пробниот период на проектот, кога се воведуваа новокреираните методски единици, низ интерактивниот начин на учење и на студентите и на наставниците, наставниот кадар ги усоврши сопствените знаења од областа на писменото изразување. Требаше да се изнајдат нови методолошки пристапи во наставата по писмено изразување кои ќе се приспособат на нашите студенти, поточно на нивната веќе стекната писменост на мајчиниот јазик.

3. Методолошка основа на проектот

Теоретската основа на проектот беше дефинирана како *испитување во акција (action research)*, бидејќи процесот е во постојано движење и една акција/активност води кон друга. Можеби најдобрата дефиниција за ваков вид истражувачки проект е следната: наставниците кои се истовремено и истражувачи, ги дијагностицираат проблемите, а потоа изнаоѓаат решенија за оние проблеми кои се јавуваат во практиката со тоа што изведуваат т.н. истражувачка акција (или првична активност) која вклучува систематско собирање на податоци и нивна логичка анализа. Резултатите од овие анализи стануваат основа за донесување понатамошни одлуки во наставната практика односно преземање на нови активности.

4. Креирање на наставната програма

При изработка на целосната наставна програма за сите четири студиски години, тимот се раководеше според следниве принципи:

4.1. **Пишувањето се сфаќа како процес** кој бара постојано ревидирање на напишаното. Ова подразбира на студентите секогаш да им се даваат писмени задачи кои ќе резултираат со продуцирање на текст кој ќе одговара на намената. Поточно, секоја зададена задача да дава одговор на прашањето **ЗОШТО** се пишува одреден текст, за да се развие кај студентот свест за одредување јасна цел на пишуваното. Понатаму, да се развива кај студентот свесност за читателска публика, со други зборови, да се одговори на прашањето **КОМУ** му е наменет одреден пишан текст.

4.2. Особено внимание се водеше при објаснување на разликите во **конвенциите на писмено изразување во македонскиот и англискиот јазик**. На пример, постојат разлики во нивоата на формалност, во начинот на структурирањето на информациите, како и во поставувањето на тезите во еден аргументативен дискурс. Во тек се истражувања² кои, се надеваме, ќе донесат нови сознанија за погоре споменатите разлики меѓу македонскиот и англискиот дискурс.

4.3. Постојано го имавме на ум фактот дека студентите веќе знаеја да пишуваат на нивниот мајчин јазик, така што нашата програма имаше за цел да обезбеди **надградба на нивната веќе стекната писменост на еден јазик**. При креирање на наставната програма ја искористивме стекнатата база, и преку методските единици сакавме да предизвикаме трансфер на нивните знаења, од прв јазик на втор, но и обратно. Нашите досегашни скромни истражувања³ покажуваат дека навистина има промена во пишувањето на студентите на нивниот мајчин јазик, откако тие ја следеле програмата

² Емилија Георгиевска *Контираспирање на дискурси: кохерентност во писмени состави на македонски и англиски јазик* (одобрена докторска дисертација); Мира Беќар *Анализа на пишаниот дискурс кај говорителите на англискиот јазик како мајчин и немајчин* (одобрена магистерска теза).

³ Во текот на самиот проект, а и по неговото завршување, наставниот кадар кој не предава академско писмено изразување забележа евидентно подобрување на ефектот на студентите на писмените испити.

за академско писмено изразување на англиски јазик во првите две студиски години.

5. Креирање на методските единици во четиригодишната програма за академско писмено изразување

Во првата фаза се направи план на целосната програма за сите четири студиски години. Тоа значеше дека во секоја година беше одреден типот на задачи во секоја методска единица, во секоја година одделно. Да појасниме, откако ќе се одреди типот на задача или типот на текстот (вид на дискурс) во одредената методска единица, паралелно се одредуваа и кои когнитивни способности ќе се развиваат кај студентот, како и кои вештини и лингвистички компетенции ќе се стекнат со таа одредена методска единица. Во програмата зацртавме осум методски единици во една студиска година, т.е. четири во првиот семестар и четири во вториот. Овде ќе ги изложиме само основните методски поставки без да навлегуваме во детали.

Главниот акцент при креирањето и изнаоѓањето на педагошки материјали беше задачите да се приспособат според нивото на јазична компетенција на студентот. Тоа значи да се почне со поедноставни структури на текстови во прва година, постепено да се воведуваат покомплексни во следните години, за да се заврши со најсложени писмени задачи во последната година. Истовремено се водеше сметка текстовите да не се модифицираат за да се задржи нивната автентичност.

Така, во прва година, во двата семестри, студентите пишуваат само тематски единици (пасуси). Во втората, па сè до четвртата година тие се запознаваат со различни видови текстови и стекнуваат вештини за нивно продуцирање, а во исто време ја збогатуваат сопствената лингвистичка база на странскиот јазик. Целта на методските единици кои обработуваа одреден тип текст беше првенствено развивање свест кај студентите за постоење различни шеми на организација на пишаниот текст, како и развивање вештина за самостојно препознавање на организациски шеми кои се доминантни во еден пишан текст. Анализата на текстовите вклучуваше, во првата фаза, холистичко процесуирање на текстот, т.е. целта беше да се стекне целосен впечаток за дадениот текст и да се открие неговата градба, што ќе рече обработка од горе надолу

(top-down), за разлика од обработка на текст од долу нагоре (bottom-up), каде анализата се фокусира на детални лингвистички показатели.

Следуваат примери на најзастапените типови текстови кои се вклучени во четиригодишната наставна програма. Тоа се:

5. 1. Ситуација – проблем – решение – евалуација;
5. 2. Хронолошки ред (последователен ред, опис на процес);
5. 3. Општо – поединечно;
5. 4. Тема – елаборација;
5. 5. Факти – поткрепа на фактите;
5. 6. Хипотеза – доказ – заклучок;

Секако, на студентите постојано им се предочуваше дека многу ретко текстовите следат еден ист принцип на организација, а почесто тие се хибридни текстуални форми.

6. Коментари од соученици на часовите по академско писмено изразување

Еден од важните аспекти на наставата по англиски јазик кој имавме можност подетално да го проучиме во текот на проектот Writing University беа коментарите од соученици⁴ на часовите по академско писмено изразување. Овие активности дојдоа како уба-во дополнување на коментарите од професорот и внесоа нова свежина во процесот на подобрување на квалитетот на напишаниот текст.

На почетокот на проектот процесот на коментирање од страна на соученици го нарекувавме *поправка, оценка или евалуација од соученици*, но потоа дојдовме до заклучок дека овие термини треба да ги замениме со помалку строги, како на пример, *коментари* или *забелешки од соученици*. Забележавме дека фактот што дотогаш зборувавме за поправка на грешки, а не за коментари со цел да се произведе подобра верзија на напишаниот текст, влијаеше не само на нашиот пристап кон процесот на

⁴ Во англиската лингвистичка и методолошка литература овој концепт се среќава со повеќе термини меѓу кои peer correction, peer evaluation, peer assessment, peer feedback и/или peer review.

коментирање од страна на соучениците туку и на оној на нашите студенти.

Нашите главни цели за употребата на коментарите од соучениците на часовите по академско писмено изразување беа:

- да се подигне свеста на студентите за важноста на критичкото мислење;

- да се мотивираат студентите да ги изразуваат своите ставови, давајќи им до знаење дека нивните ставови се значајни и релевантни;

- да се подигне свеста на студентите за важноста на давањето конструктивен коментар.

Додека ги обучувавме студентите сериозно да ѝ пристапуваат на оваа активност, воочивме бројни предности на коментирањето од страна на соученици. Освен тоа што е корисна повратна спрега (ова е потврдено и во истражувањето на Ролинсон (1998), каде 80% од коментарите на соучениците се сметале за корисни), коментарите од соучениците се исто така конкретни, наспрема коментарите од професорот, кои се погенерални. Во оваа смисла, коментарите од соучениците се сметаат како комплементарни на тие од професорот. Соучениците се сметаат и за посочувствителна публика од професорите, кои важат за порезервирани и со тенденција за осудување на грешките. Овие активности исто така им помагаат на студентите да станат посамокритични: кога ќе станат покритични читатели на туѓи текстови, студентите стануваат покритични читатели и на сопствените текстови. Коментирањето од страна на соученици осигурува и вистинска читателска публика, што му дава дополнителна цел и контекст на писменото изразување. Конечно, оваа активност ги развива социо-когнитивните способности кај студентите, бидејќи договарањето и/или разменувањето забелешки поттикнува комуникација на час.

Сепак, коментирањето од страна на соучениците на часовите по академско писмено изразување не е без свои недостатоци. Тие мора да се земат предвид пред практикување на ваков тип активности на час. Првиот недостаток е фактот дека коментирањето е долг процес, бидејќи вклучува читање на првата верзија (честопати повеќе од еднаш), забележување коментари, фразирање на коментарите и слично. Вториот предизвик што треба да се надмине се ставовите на студентите. Некои сметаат дека соучениците не се

доволно компетентни да ги заменат професорите и да го критикуваат нивното пишување; тие немаат доверба во точноста, искреноста и специфичноста на коментарите од нивните колеги. Некои пак, не се чувствуваат сигурни конструктивно да ги коментираат јазикот и/или пишувањето на нивните соученици. Доколку не се соодветно обучени како да пристапат на активноста, на студентите може да не им е јасно кои се целите и придобивките (когнитивни, но и комуникациски и афективни) од коментирањето. За некои студенти комуникацијата со колеги е стресна; тие не се снаоѓаат најдобро со кооперативните аспекти на коментирањето и најчесто ги задржуваат за себе негативните критики со цел или да ја одржат хармонијата во групата или затоа што не сакаат да преземат одговорност. Третиот проблематичен момент во коментирањето се ставовите на професорите. Некогаш им е тешко да им доделат големи одговорности на студентите, особено затоа што нема да можат да имаат целосен увид во квалитетот на забелешките што студентите ќе си ги разменуваат. Некои професори не можат да се воздржат да не коментираат дополнително, што може да ја намали мотивацијата кај студентите самостојно да коментираат текстови на нивни колеги.

Најголемиот дел од проблемите можат да се надминат со обука на студентите за ефективен пристап кон активноста. Без претходна обука коментарите на студентите може да бидат несоодветни (нетактични, неконструктивни, авторитативни, или од друга страна, некритични и исклучиво позитивни). Само добро организирани и обучени студенти ја имаат можноста преку оваа активност да практикуваат критичко мислење, при што, надополнувајќи ги коментарите од професорот, даваат важен придонес за подобрување на квалитетот на сопственото, но и на пишувањето на нивните колеги.

7. Професионална надградба на наставниот кадар

Предностите кои произлегоа од проектот, а кои се однесуваат на наставниот кадар кој беше дел од тимот, се многубројни. Една од нив претставува зајакнатата комуникација помеѓу наставниот кадар и студентите, особено внимателно сослушување и вреднување на мислењето на студентите. За времетраењето на проектот, студентите станаа активни учесници при создавањето на наставните содржини така што даваа спонтани коментари во текот

на академската година и критички ги евалуираа пилот-материјалите на крајот од годината (преку прашалници и интервјуа). Понатаму, друга предност е и подобрената соработка помеѓу наставниот кадар кој го спроведуваше проектот. Сите членови на тимот беа силно мотивирани и работеа со ентузијазам, па така на состаноците и дискусиите се приоѓаше како на стратегија за професионална надградба. Разменувањето на идеи и, во повеќето случаи, искажувањето на спротивни ставови и мислења, изискуваше висок степен на толеранција и почит особено кога требаше да се донесе конечна одлука. На крајот, сите почувствуваа позитивна надградба во однос на своите истражувачки и организациски способности. Уште на самиот почеток сметавме дека ни недостасуваат истражувачки способности потребни за спроведување на ваков амбициозен проект. Затоа, најпрво бевме обучени да креираме инструменти за прибирање на податоци, а потоа ги применивме овие техники за прибирање на факти (преку прашалници), како и ставови и искуства (преку интервјуа) во однос на интересни или проблематични аспекти на изучувањето на англискиот како странски јазик преку пишување. Собраните податоци, кои се состоеја од коментарите на студентите, беа внимателно анализирани, а врз основа на добиените резултати, беа вршени измени во постојните наставни содржини со цел нивно подобрување и задоволување на потребите и интересите на студентите. Исто така, како партнери во еден ваков четиригодишен проект, беше потребно самите да организираме семинари и да поднесуваме извештаи за нашиот напредок.

8. Заклучок

Имајќи го предвид погоре кажаното, може да се заклучи дека во обид да ги подобриме и олесниме навиките за писмено изразување на нашите студенти, самите станавме дел од процесот на изучување. Сфативме дека предавајќи академско писмено изразување истовремено осознавме одредени аспекти на процесот на изучување на втор јазик, научивме како да размислуваме за одредени активности поврзани со планирање на наставните содржини и да ги искористиме нив како почетна точка за понатамошно подобрување преку набљудување и евалуација на ефектите, научивме да го употребуваме истражувачкиот метод како дополнително наставната практика и да бидеме посамоуверени во нашата способност успешно да имплементираме промени.

Во иднина, планираме да се фокусираме на три поголеми активности. Првата подразбира печатење на учебници за академско писмено изразување за сите четири години на додипломските студии. Втората активност е модификација на наставните содржини во согласност со промените во средното образование и воведувањето на државната матура и писменото изразување како задолжителен предмет. Можеби најамбициозен план претставува формирањето на Универзитетски центар за академско писмено изразување чии цели ќе бидат воспоставување и одржување на регионална мрежа, развој на база на податоци со задачи поврзани со пишувањето (на пример база на податоци за интернет), спроведување на краткорочни истражувачки проекти поврзани со усвојувањето на втор јазик преку пишување, како и давање услуги и совети поврзани со академското писмено изразување или други форми на пишување во зависност од потребите на студентите од другите катедри и/или факултети.

БИБЛИОГРАФИЈА:

КИРИЛИЦА

М. Рид, М. Беќар, А. Киркова-Наскова (2005). Проект за академско писмено изразување, *Годишен зборник на Филолошки факултет „Блаже Конески“ на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“*, кн. 30, стр. 233. Академски печат. Скопје.

ЛАТИНИЦА:

Holten, C., and Marasco, J., (1998). *Looking Ahead: Mastering Academic Writing*. Heinle and Heinle Publishers: International Thomson Publishing Company, USA.

Oshima, A., and Hogue, A., (1999). *Writing Academic English*. Addison Wesley Longman: Longman, NY.

Wallace, M. J., (2000). *Action Research for Language Teachers*. Cambridge University Press.

Willis, J., (1996). *A Framework for Task-based Learning*. Harlow, UK: Longman Addison-Wesley.

**ACADEMIC WRITING:
FROM STUDENT LEARNING TO TEACHER LEARNING**

**Emilija GEORGIEVSKA, Anastazija KIRKOVA-NASKOVA,
Elena ONCEVSKA**

Abstract

This paper reports on the Writing University Project carried out at the Department of English Language and Literature, Ss. 'Cyril and Methodius' University, Skopje, Republic of Macedonia in collaboration with the British Council Macedonia. It illustrates the student and teacher learning which resulted from an eclectic approach to the development and evaluation of a four-year writing syllabus for undergraduate students of English at Skopje University. It provides insights into issues related to materials design and assessment with reference to students' needs and special focus to peer-review, as well as into the research methods used for project evaluation. As writing is generally viewed as an activity embedded in culture, the paper demonstrates how beliefs change and how positive experience enhances performance skills.

АНАЛИЗА НА ФРАЗАЛНИТЕ И ПРЕДЛОШКИТЕ ГЛАГОЛИ ВО АНГЛИСКИОТ И НИВНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Бојан ИЛКОВСКИ

-експозе на магистерски труд-

Фразалните и предлошките глаголи се специфична карактеристика на англискиот јазик, која неретко резултира со тешкотии при нивното усвојување и употреба кај оние кои англискиот го изучуваат како втор или странски јазик. Поттик за ова истражување е седумгодишното наставно работно искуство на авторот на магистерскиот труд, подготвувајќи кандидати за полагање на јазичните испити на Универзитетот во Кембриџ, Велика Британија, и тоа на нивоата Б2, Ц1 и Ц2 според Глобалната европска рамка, т.е. нивоа кои подразбираат висока јазична компетенција и перформанса, во конкретниов случај на англискиот јазик. Во редовниот извештај на испитувачите за секоја од испитните сесии, стои забелешката дека и покрај одличното познавање на граматичките структури и вокабуларот кај кандидатите на кои македонскиот јазик им е мајчин, што несомнено укажува дека го совладале адекватното ниво, сепак изостанува спонтаната и соодветна употреба на фразалните глаголи особено во деловите на тестот кои се однесуваат на говорната продукција и интеракција, како и кај креативното пишување. Ваквата забелешка е сосема адекватна, поради тоа што во македонскиот јазик воопшто не постои концептот фразален глагол, така што како финален резултат доаѓа или до негативен трансфер во продуктивните јазични вештини или сосема се одбегнува нивната употреба во англискиот кај кандидатите на кои македонскиот јазик им е мајчин.

Како корпус од кој се црпи лингвистичкиот материјал за контрастивна анализа во овој труд беа одбрани три дела и нивните преводи на македонски јазик и тоа: *Da Vinci Code* од Dan Brown и

Кодот на Да Винчи, преведено од Велика Ширилова, потоа *The Importance of Being Earnest* од Oscar Wilde и *Важно да си бојумил*, превод на Драги Михајловски и *The European Language Portfolio*, официјален документ на Советот на Европа за референтните нивоа и *Евројско јазично портфолио*, превод на Фанија Смичковска, Благородна Богеска-Анчевска и Мери Низамова. Трите дела кои го сочинуваат овој затворен јазичен корпус имаат различни литературни жанрови, односно првото е роман, второто драмско дело и третото академски текст, со што би се покриле сите јазични регистри, почнувајќи од колоквијален, неформален, сè до академски или формален. Сите примероци кои беа анализирани како еквивалентни форми се сметаат за валидни со оглед на фактот што преведените дела биле подложни на лектура и коректура, а истите, особено во семантичка смисла, дополнително се проверуваа од страна на авторот како говорител на англискиот јазик со висока јазична компетенција и на македонскиот како мајчин јазик.

Како теоретска основа при анализата на фразалните и предлошките глаголи во овој труд се зема пристапот кој ги разгледува ваквите комбинации и од синтаксички и од семантички аспект. Во таа смисла, терминот **комбинација глагол-партикула** ги опфаќа и фразалните и предлошките глаголи каде лексичкиот глагол и партикулата формираат цврста меѓусебна врска. *Доколку комбинацијата содржи прилошка партикула, сѐтанува збор за фразален глагол, а ако партикулатата е предлошка, тогаш имаме комбинација се нарекува предлошки глагол*. Идиоматскиот статус на комбинациите може да варира независно од нивната синтаксичка категоризација, односно, кај секоја група или подгрупа фразални или предлошки глаголи постојат комбинации со буквално, полуидиоматско и идиоматско значење.

Лингвистичката анализа на комбинациите глагол-партикула на лексичко, синтаксичко и семантичко ниво посочува пет типа, и тоа:

1) *Фразални глаголи од типот 1*, во чија структура влегува лексички глагол и прилошка партикула, комбинацијата е непреодна, односно не бара директен предмет. Овие комбинации се во извесна мера идиоматски, меѓутоа постојат и речиси буквални комбинации, каде лексичката врска помеѓу глаголот и прилогот е нераскинлива, а тестот кој укажува дека комбинацијата е фразал-

на е неможноста да се вметне краток прилог за модификација помеѓу неа:

He *sat down*. (буквална комбинација)
 I know he'll *get by*. (идиоматска комбинација)
 *I know he will *get immediately by*.

2) *Фразални глаголи од типот 2*, во чија структура влегува лексички глагол и прилошка партикула, меѓутоа овие се преодни, односно бараат директен предмет. Специфична карактеристика кај овие комбинации е можноста директниот предмет да се вметне помеѓу глаголот и партикулата, а не само по комбинацијата. Доколку директниот предмет е изразен преку заменска форма, позицијата на предметот помеѓу глаголот и прилошката партикула е задолжителна:

The child suddenly *turned on* the light.
 The child suddenly *turned* the light *on*.
 The child suddenly *turned it on*.

3) *Предлошки глаголи од типот 1*, во чија структура влегуваат лексички глагол и предлошка партикула, меѓутоа ваквите комбинации не се преодни, во смисла дека она што следи по предлогот не е директен предмет во реченицата, туку именската фраза која го проследува предлогот од комбинацијата се анализира како дополнително на предлогот, односно предлошки предмет.

She	looked	after her son
ПОДМЕТ	ГЛАГОЛ	ПРЕДЛОШКИ ПРЕДМЕТ

4) *Предлошки глаголи од типот 2*, кои се составени од лексички глагол и предлог, а се придружени од две именски фрази, од кои едната игра улога на директен, а другата на индиректен предмет. Именската фраза и/или соодветната заменска форма која зазема позиција помеѓу глаголот и предлогот е директен предмет, а онаа која доаѓа по предлошката партикула е индиректен предмет. Овие комбинации имаат три подгрупи во зависност од нивниот идиоматски статус, а бидејќи се преодни, во најголем број случаи се подложни на регуларна пасивизација:

Поттип 1: The thieves *robbed* him *of* his Rolex.

Поттип 2: The children will *make* a (terrible) *mess of* the classroom.

Поттип 3: At once, they *caught sight of* the cottage.

5) Фразално-предлошки глаголи, односно комбинации во чија структура влегуваат лексички глагол, прилошка и предлошка партикула. Првите два конституенти наликуваат на фразалните глаголи, особено земајќи го предвид идиоматскиот статус, а третиот член на комбинацијата, т.е. предлошката партикула бара предлошки предмет. Затоа пасивизацијата кај овие комбинации во најголем број случаи е или невозможна или таа би изгледала усилено или премногу комплицирано.

Контрастивната анализа на македонските преводни еквиваленти на фразалните, предлошките и фразално-предлошките глаголи во англискиот јазик, исцрпени од лингвистичкиот корпус во овој труд, дојде до следниве резултати:

а) Фразалните глаголи од тип 1, во најголем број од анализираните примери се изразуваат преку единична глаголска форма во македонскиот јазик, токму поради фактот што во македонскиот јазик концептот фразален глагол, односно ваквиот тип на групирање на глаголите со партикули не постои. Полуидиоматските или буквалните конструкции најчесто се трансферираат со адекватен глаголски префикс во македонскиот јазик кој соодветно го дообјаснува значењето на лексичкиот глагол, на ист начин како што прилошките партикули го дообјаснуваат глаголското дејство во англискиот јазик:

I must have *drifted off*.

Мора да сум заспал.

Потврда за непреодноста на овие комбинации е и тоа што и во македонскиот јазик неретко тие се преведуваат со кратка повратна заменска форма.

б) Фразалните глаголи од тип 2, исто како и фразалните глаголи од тип 1, се изразуваат преку единични глаголски форми и основната глаголска форма е најчесто префиксирана со што префиксот го рефлектира значењето на соодветната прилошка партикула кај полуидиоматските и буквалните комбинации. Во синтаксичка смисла, директниот предмет задолжително ја проследува

глаголската форма во македонскиот јазик, бидејќи еквивалентните форми се единични глаголи и не е можно никакво вметнување на именска фраза во функција на директен предмет, како што е случај во англискиот јазик. Преодноста кај овие комбинации се рефлектира и во македонскиот јазик, не само со адекватно преведените именски фрази кои го означуваат предметот туку и со тоа што често на овие глаголки форми им претходат кратки заменски форми за директен предмет:

If I didn't write them down ...

Ако не *џи* запишувам ...

в) За предлошките глаголи од тип 1, постои еквивалентна конструкција во македонскиот јазик на лексичко ниво, односно тие се изразуваат преку соодветен лексички глагол и предлог кој во синтаксичка смисла бара постоење на предлошки предмет, а не директен предмет. Тврдењата дека овие комбинации не се преодни се рефлектираат и кај македонските преводни еквиваленти со тоа што во голем број случаи ним им претходи кратка повратна заменска форма, што укажува на тоа дека именската фраза или соодветната заменска форма која доаѓа по предлогот врши функција на предлошки предмет, а не директен предмет во реченицата:

I apologise for this intrusion, ...

Се извинувам ѝоради вознемирувањето, ...

Кај високоидиоматските комбинации од овој тип, постои тенденција да се трансферираат со адекватен, односно семантички еквивалентен идиоматски израз во македонскиот јазик, а тој не мора задолжително да се состои од глагол и предлог:

And, speaking of the science of life, ...

Кога сме веќе кај разумниот живот ...

г) Предлошките глаголи од типот 2, особено оние кои немаат висок идиоматски статус, се преведуваат со лексички глагол и предлог, во чија околина постои присуство на две именски фрази или релевантни заменски форми од кои едната врши функција на директен, а другата на индиректен предмет:

... *blaming her for the boy's embarrassing condition...*

... обвинувајќи ја за срамната состојба на детето...

Кај комбинациите со полуидиоматски и високоидиоматски статус, во зависност од семантичкото значење, овие комбинации можат да се изразат и преку единична глаголска форма во македонскиот јазик, без присуство на предлог. Во ваквите случаи најчесто предлогот и она што следи по него, се заменети со *дека* или *да* дел-реченици во македонскиот кои адекватно го пренесуваат значењето на комбинацијата во англискиот јазик. Високоидиоматските комбинации неретко можат да се трансферираат и со еквивалентен македонски идиоматски израз кој не мора да содржи глагол и предлог придружени со две именски фрази.

д) Во најголем број случаи, англиските фразално-предлошки глаголи, се преведуваат со префиксирана глаголска форма и соодветна предлошка форма како носител на предлошкиот предмет во македонскиот јазик:

... *and rounding off with an appropriate conclusion.*

... и закокружувајќи со заклучок.

Глаголските префикси го надополнуваат значењето на основното глаголско дејство, на ист начин како што прилошките партикули го прават тоа кај фразалните глаголи од типот 1, а предлогот ја воведува именската фраза која функционира како предлошки предмет, како кај предлошките глаголи од тип 1. Непреодноста на фразално-предлошките глаголи во англискиот јазик се согледува и преку нивните македонски еквиваленти во тоа што честопати тие се изразуваат со кратката повратна заменска форма *се*, која ѝ претходи на преведената конструкција што се состои од префиксиран глагол и предлог. Кога станува збор за комбинации со повисок идиоматски статус, како нивни преводен еквивалент може да послужи и соодветна единична глаголска форма без присуство на предлошки предмет или пак на македонски идиоматски израз кој не мора да се состои од префиксирана глаголска форма и предлошки предмет.

Овие резултати би можеле да послужат како основа за понатамошни истражувања, и тоа особено кога би се истражувале преводните еквиваленти на номинализираните продуктивни деривати

на комбинациите глагол-партикула во англискиот јазик. Понатаму, би можеле да се проучуваат начините преку кои се изразуваат во македонскиот јазик неколку од најпродуктивните партикули кои влегуваат во комбинации со лексичките глаголи и тоа кај фразалните и кај предлошките глаголи одделно. Исто така, предмет за понатамошно истражување би можел да биде и негативниот трансфер при изучувањето на овие глаголски форми, особено кога станува збор за комбинациите со повисок идиоматски статус, кај оние кои го изучуваат англискиот како странски или втор јазик, т.е. да се дојде до извесни методи и техники преку кои би се спречил тој, што значително би им помогнало и на наставниците и на оние кои го изучуваат јазикот.

Користена литература:

- Biber, D., Conrad, S., Leech G. (2002). *Student Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman
- Blaheta, D. & M. Johnson (2004). *Unsupervised Learning of Multi-Word Verbs*. New York: John Wiley and Sons
- Britten, D., & Dellar, G (1989). *Using phrasal verbs: A complete course in the English phrasal verb system for self study or class use* (2nd ed.). New York: Prentice Hall
- Cubillo, M. (2002). "Phrasal and Prepositional Verbs in Specialised Texts: a Creative Device." *Iberica*, 4: 95-111
- Dikken, M. (1995). *Particles: on the Syntax of Verb Particle, Triadic, and Causative Constructions*. New York and Oxford: Oxford University Press
- Hiltunen, R (1999). "Verbal Phrases and Phrasal Verbs in Early Modern English" *Collocation and Idiomatic Aspects of Composite Predicates in the History of English*. Brinton L. and Akimoto M. (eds.) Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins
- Конески, Б. (1952). *Грамаѓика на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело
- Meyer, G. A. (1976). *The two-word verb: A Dictionary of the Verb-Preposition Phrase in American English*. The Hague: Mouton
- Минова-Ѓуркова, Л. (1997). *Сврзувачки средствија во македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост

Минова-Ѓуркова, Л. (1994). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг

Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. & J. Svartvik. (1985). *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman Group Ltd.

Скаловска-Угринова, Р. (1960). *Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик

ДЕКОНСТРУКЦИЈА НА ТЕКСТОВНАТА ЛОГИКА ВО ДЕЛА НА МАРК ТВЕН, ЏОРџ ОРВЕЛ И ВЕНКО АНДОНОВСКИ

Калина МАЛЕСКА – ГЕГАЈ

Експозе на магистерскиот труд:

Деконструкцијата е сложен филозофски, но и книжевно-теоретски систем, кој не може да се објасни на само неколку страници. Сепак, нејзината суштина, сметам, е во тоа што ја истакнува релативноста. Деконструкцијата *не* тврди: не тврди една вистина, една морална стабилност, една книжевна интерпретација. Таа истовремено го почитува и она што го критикува. Истовремено почива врз она што го подрива. Истовремено го признава она што го одрекува. Токму во тоа се состои нејзината сила, а истовремено и нејзината слабост. И токму затоа се обидов да го прикажам нејзиното функционирање со сите свои силни страни и слабости врз примери на три романи, бидејќи цврсто сум уверена дека книжевната теорија чии премиси не се анализирани низ примери на книжевни дела не може да се смета за валидна.

Зошто овој труд се задржува токму на овие три дела – „Таинствениот туѓинец“ од Марк Твен, „1984“ од Џорџ Орвел и „Папокот на светот“ од Венко Андоновски? Она што го забележав во посмодерните теории на литературата (еве само неколку примери: „A Poetics of Postmodernism“ на Linda Hutcheon, „Postmodernist Fiction“ на Brian McHale, „Metafiction“ на Patricia Waugh) беше дека, со цел да се илустрираат теоретските поставки на постмодернизмот, се користат дела напишани во последните децении од дваесеттиот век – имено, периодот што го покрива теоријата на постмодернизмот. Меѓутоа, она што теоријата го открива во овој период, во книжевната практика постои уште од најраните времиња.

Со оглед на тоа дека „деконструктивистичката критика не е примена на филозофските начела врз проучувањето на книжевно-

ста, туку истражување на текстовната логика во текстовите што се нарекуваат книжевни”¹, нејзините можности се променливи и не се врзани само за одреден тип литература (да речеме, постмодерен роман или таканаречената метафикција). Токму поради тоа сакав да покажам дека едно дело објавено во раниот дваесетти век, едно од средината и едно од крајот на истиот тој век, без теоретски експлицитно да ја изразат проблематиката со која се занимава деконструкцијата – сомнежот во логоцентризмот, поимот „*differance*” или одложување на значењето, како и односот кон јазикот – ги содржат имплицитно во себе овие аспекти. Трите наведени книги силно зрачат со својот интерес кон оние проблеми со кои се занимава деконструкцијата.

Деконструкцијата, според моите увидувања, е филозофија која вели дека објективната, конечна вистина е недофатлива; дека нештата се онакви какви што се не поради некои свои иманентни особини, туку по пат на споредба, преку разлики од другите нешта; дека сите поделби, т.е. бинарни опозиции што ги знаеме: на пример, говор-писмо, природа-општество, живот-смрт, итн., што ја признаваат првичноста на првонаведениот поим (говорот постои пред пишаниот збор, природата пред општеството, животот пред смртта) се само произволни човечки конструкции и треба да се разложат за да се увиди нивната заблуда; филозофија, која, исто така, вели дека е невозможно да се открие суштината, значењето на кој било текст или која било појава, бидејќи тоа е недофатливо, секогаш ни бега или, како што вели Жак Дерида (еден од најистакнатите претставници на деконструкцијата), се одложува; филозофија која, исто така, тврди дека сите текстови запаѓаат во противречности, т.н. апории (тоа е еден од клучните поими во деконструкцијата) или грешки во логиката, недоследности.

Како функционира ваквата противречна реалност, за која говори деконструкцијата, во „1984”? Ова дело, чии дистописки аспекти во голема мера се обработувани, но чиј интерес за јазикот речиси воопшто не е толкуван, се обидува најдиректно, во целиот свој тек, да го одговори прашањето за првичноста на јазикот или на концептите, а особено во додатокот „новоговор”. Се занимава, меѓу другото, со прашањето дали јазикот влијае врз создавање на концептите што ги имаме за светот, или, пак, обратно – постојат

¹ Jonathan Culler. *O dekonstrukciji: Teorija i kritika poslije strukturalizma*. Zagreb: Globus, 1991, стр. 195.

концепти независно од јазикот за потоа да се создаваат зборови за нив.

Во овој поглед, гледиштата изразени во романот наликуваат на теоријата на Фердинанд де Сосир, според кој, лингвистичкиот знак се состои од *гласовиите* и *концепциите* што тие го претставуваат. Првото се нарекува *означител*, второто *означено*. Аргумент дека *означителот* е арбитраен е тоа што не постои природна врска меѓу *знакот* и *реалноста* на која тој се однесува. Според тоа, постои неповрзаност, расчекор, меѓу светот на реалноста и светот на јазикот. Зборовите не само што ја изразуваат стварноста, туку и го артикулираат *нашејто* искуство за светот, вели Сосир, објаснувајќи:

„Место нештата да го определуваат значењето на зборовите, зборовите го определуваат значењето на нештата. Така, означениот поим *дрво* не е израз или одраз или производ на одреден тип вегетација на кој конвенционално се однесува. Всушност, токму благодарение на ознаката за која станува збор ние можеме да ја разликуваме класата објекти *дрва* од други објекти, како што се *грушки* и слично.”²

Според тоа, за концептите не можеме да имаме претстава независно од вербалната форма што ни доаѓа на ум кога ќе го видиме објектот; јазичните единици можеме да ги распознаваме благодарение на поимите што во мозокот ни се поврзани со нив.

На ист начин функционираат и концептите за новововедените поими во новоговорот. На пример, за да се овозможи владејачката класа полесно и подолго да остане на власт, во новоговорот е создаден поимот *црнобело*. А штом терминот постои и штом е дефинирано неговото значење, во согласност со увидувањата на Сосир, луѓето го препознаваат, разбираат и усвојуваат. А значењето на овој термин, *црнобело* е лојална желба и волја да се каже дека црното е бело кога ова го бара партиската дисциплина. Но, истовремено ја означува и способноста да се *верува* дека црното е бело, уште повеќе, да се *знае* дека црното е бело или дека два плус два се пет. Ова го вклучува концептот на *двомисла*, кој е објаснет во памфлетот на Голдштајн. Тој ги разоткрива контрадикторностите на опишаното општество и на јазикот што во него функционира.

„Партијата проповеда таков презир за работничката класа каков што не е забележан во изминатите векови, па сепак ги облекува своите членови во униформи што порано беа типични за ра-

² Според: *Modern Literary Theory*. Edited by Ann Jefferson and David Robey, стр. 47-48.

ботниците, а што ги прифати токму поради таа причина. Систематски ја поткопува солидарноста во семејството, а своите лидери ги нарекува со назив што директно се обраќа до чувството на семејна лојалност „Големиот Брат“ (...) Овие спротивности не се случајни, ниту пак се резултат на обична хипокризија: тие се намерни вежби по *двомисла*. Бидејќи власта може да се одржува бесконечно само со помирување на спротивностите.”³

О’Брајан, како висок претставник на партијата, го потврдува гледиштето искажано во памфлетот, истовремено потврдувајќи ја и Сосировата теорија. Во разговорите со Винстон во грозната соба 101, тој покажува дека јазикот, далеку од тоа да биде „медиум“ со секундарен статус, далеку од тоа да биде раководен од нешто надвор од него, е оној што раководи со мислите и со реалноста околу себе. Јазикот не е ниту средство ниту инструмент што се користи за да се изрази надворешниот свет, туку е творец на тој свет. Во ставовите што ги искажува О’Брајан, значењето произлегува од јазикот:

„Парче хартија од весник се појави меѓу прстите на О’Брајан. Околу пет секунди беше во видното поле на Винстон. Тоа беше фотографија и немаше никакво сомневање за нејзиниот идентитет. Тоа беше *таа* фотографија. Беше уште една копија од фотографијата на Џонс, Арсон и Рутерфорд на партиските функции во Њујорк, на којашто случајно налета пред единаесет години и на брзина ја уништи. Само еден миг беше пред неговите очи, а потоа ја снема од вид. Но, тој ја виде, несомнено ја виде! [...]

- Постои! - викна.

- Не - рече О’Брајан.

Тој зачекори низ просторијата. На спротивниот ѕид имаше спомен-дупка. О’Брајан го крена капакот. Тенкото ливче хартија паѓаше удолу спуштајќи се низ топлиот воздух; исчезнуваше во пламен. О’Брајан се сврти.

- Пепел - рече. - Пепел што дури и не може да се идентификува. Прав. Не постои. Никогаш не постоела.

- Но, постоеше! Постои! Постои во помнењето. Јас ја памтам. Ти ја памтиш.

- Јас не ја памтам - рече О’Брајан.

(...)

- Веруваш дека реалноста е нешто објективно, надворешно, нешто што постои самостојно. Исто така сметаш дека природата

³ George Orwell. 1984. London: Penguin Books, 1989, стр. 224-225.

на реалноста е видлива сама по себе. Кога се залажуваш дека гледаш нешто, претпоставуваш дека сите други го гледаат истото како и ти. Но, ти велам, Винстон, дека реалноста не е надворешна. Реалноста постои во човековиот ум, и никаде на друго место.”⁴

Винстон е претставник на логоцентризмот и традиционалната западна филозофска мисла. Тој смета дека значењето постои како објективен факт, во стварноста, а и стварноста постои независно од нашите мисли, објективно. Следствено, според Винстон, значењето му претходи на јазикот. Јазикот за него има секундарен статус, тој е медиум или средство за изразување на реалноста која постои надвор од него и раководи со него. О’Брајан е претставник на постмодернизмот и деконструкцијата. Според неговите сопствени зборови, не верува оти стварноста постои објективно, надвор од нашите сетила. „Реалноста постои во човековиот ум и никаде на друго место” – тоа е неговото кредо. Во човековиот ум – само како резултат и благодарение на јазикот. Според О’Брајан, надворешниот свет *не* е објективно присутен, туку само во човековата свест. Истовремено, од друга страна, тој е еден од највисоките претставници на Партијата, значи совршено дејствува во објективниот свет околу себе и се придржува до правилата на тој свет, а не на субјективниот што го промовира. Иако вели дека светот не постои објективно, во објективниот свет околу себе совршено се снаоѓа – значи го прифаќа и користи неговото постоење, а истовремено вели дека не постои.

Слични апории среќаваме и во „Таинствениот туѓинец”. Овде Теодор уште на почетокот нè воведува во дејството со еден детски, наивен јазик, и дава слика на своето родно село што наликува на бајка: убава природа, рекичка, замок во далечината. Истовремено, низ самиот текст се проткајуваат злокобни елементи: било забрането да се изразува сомнеж во Божјите патишта, инаку ќе следи казна; биле отсечени од надворешниот свет; владеел мрачниот среден век. Значи, еден искусен раскажувач што преживеал тешки и страшни моменти се меша и постои истовремено со младото наивно момче.

Уште на самиот почеток се забележува неусогласеност меѓу ликот на нараторот и начинот на кој тој нè внесува во приказната. Приказната почнува во еден романтичарски занес, со враќање кон минатото во средниот век во Еселдорф, Австрија, што претставу-

⁴ Orwell, стр. 258-261.

ва рај за момчињата кои живеат таму. Меѓутоа, веднаш се соочуваме со една апорија, невообичаена поврзаност: моќта на перцепција и искуството со кои нараторот, Теодор Фишер, нè воведува во приказната не следува од неговата тинејџерска возраст ниту пак соодветствува на неа.

„Беше тоа во 1590 година – зима. Австрија беше далеку од светот, и заспана; сè уште владееше средниот век во Австрија, и ветуваше дека ќе остане така засекогаш. Некои дури и се враќаа со векови назад во времето, велејќи дека според менталниот и духовниот часовник сè уште владееше Добата на вера во Австрија. Но, тие го мислеа тоа како комплимент, не како навреда, и така беше сфатено, и сите бевме горди на тоа. Го паметам добро, иако бев само момче; го паметам и задоволството што ми го пружи.”⁵

Местото и времето дадени во овој романтичен опис се поставени во атмосфера на сонлишта, каде преовладуваат смиреност и повторување на секојдневието без никакви поголеми потреси. Ваквата атмосфера на скаменетост и душевен мир се доловува и со употребените јазични форми. Австрија беше „заспана” и „ветуваше дека ќе остане така засекогаш”, а Еселдорф „дремеше во мир”. Натаму, претставена е „тивката” река како тече близу селото, а нејзината површина е толку мирна што чиниш е „насликана” со облаци. Сосема во согласност со конвенционалното претставување во романтичарски стил, некаде во заднината на пејзажот се издигнува замок. Целиот овој дел небаре е извадок од некоја бајка.

Но не за долго. Во самата оваа бајка се преплетени елементи што го разбиваат овој бајковен систем. „Сè уште владееше средниот век во Австрија”, вели раскажувачот, а „сè уште” во комбинација со минатото време (владееше) значи дека неговата гледна точка се наоѓа во некое идно време, што следело по средниот век. „И ветуваше дека ќе остане така засекогаш” – оваа реченица е извонредно вткаена како продолжение на мирот во контекст на идилата, но истовремено се одвојува како злокобно предупредување. Бидејќи, иако на прв поглед за Еселдорф од ова дело не изгледа така, да остане засекогаш средниот век е повеќе клетва и кошмар одошто идиличен сон. Но тоа може да го препознае само денешниот читател, познавајќи го владеењето на мракот и незнаењето во тој период, теророт на Инквизицијата и прогонот на оние кои суеверието ги прогласувало за вештерки. Со ваквото знаење

⁵ Mark Twain. *The Mysterious Stranger*. Bo: *The Complete Short Stories of Mark Twain*. New York: Bantam Books, 1990, стр. 602.

предвид, уште поиронично звучи идиличната забелешка дека оние кои го нарекле ова време Доба на вера го мислеле тоа како комплимент, а не како навреда. Системот и атмосферата на една романтичарска пасторала се разбиваат, и тоа не откако се воспоставени, туку се разбиваат истовремено додека се создаваат. Иронијата не следува по идилата, таа е вткаена во неа. Истите реченици што служат за да претстават една атмосфера на невиност и природност, изразуваат и едно болно искуство за сите несреќи што средновековната „дремка“ му ги нанела на светот. Ваквиот опис во кој спокојноста постои истовремено со нејзиното разорување е сосема во согласност со описот на основните аспекти на деконструкцијата, даден од Тери Иглтон:

„Деконструкцијата сфати дека бинарните опозиции низ кои најчесто се изразува класичниот структурализам претставуваат начин на гледање на нештата типичен за идеологиите. Идеологиите сакаат да повлекуваат строги граници меѓу она што е прифатливо и она што не е, меѓу личноста и неличноста, вистината и лагата, смислата и бесмислата, разумот и лудилото, централното и маргиналното, површинското и длабинското (...) Тактиката на деконструктивистичката критика е да покаже како текстовите си ги посрамуваат сопствените системи на логика; а деконструкцијата го покажува ова со задржување на „симптоматичните“ точки, *ајориите* или *кор-сокаците* на смислата, каде што текстовите влегуваат во невола, пропаѓаат, се контрадикторни самите на себе.”⁶

Токму како што ова теоретски го опишува Иглтон во првите пасуси од „Таинствениот туѓинец“, се воспоставува еден систем во кој владее определена идеологија. Во неа надмоќно царува Добата на вера во која луѓето веруваат во Бога и во неговата добрина без да поставуваат прашања, додека другиот крај од оваа опозиција е појавувањето на младиот Сатана, кој без грижа на совест ги убива жителите на Еселдорф; атмосферата е идилична и романтичарска, природата е прекрасна, а нивна антитеза се вестите од големите градови каде владее зло и корупција меѓу луѓето. Ваквата интерпретација би можела да се вклопи во структуралистичкиот модел. Но овде, сметам, тој модел не би бил доволен, бидејќи, како што веќе реков, спротивностите дејствуваат истовремено. Само што е претставена, идилата веднаш се соочува со иронија, објективната вистина со солипсизам, конвенционалното раскажување со индивидуалноста на нараторот, романтичарскиот занес со реалистичен

⁶ Terry Eagleton. *Literary Theory*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997, стр. 115-116.

опис, времето на вера со сомнежи, едноставниот јазик и кратките реченици со бројни стилски фигури, бајковната атмосфера со злокобна судбина што ќе ги снајде голем дел од ликовите во делото, невиноста на ликот Теодор со искуството на нараторот Теодор. Имено, како што вели Иглтон, овие спротивности се предавници самите на себе, се изневеруваат себеси и се противат на сопствената логика, со што текстот влегува во апории.

А овие апории особено доаѓаат до израз во ликот на младиот Сатана, суштество со безгранично знаење и моќ и со неприфатливи (за тоа место и време) морални вредности. Како што Винстон во „1984“ беше восхитен од О’Брајан, така и Теодор е восхитен од младиот Сатана. За Винстон не беше важно дали О’Брајан е мачител кој набргу ќе го одведе во смрт, она што беше важно беше дека О’Брајан е човек со кого можеше да се разговара бидејќи на човека му е поважно да биде сфатен отколку да биде сакан. Истата интимност со младиот Сатана, убиецот на глинените човечиња и индиректно убиец на неговиот најдобар пријател Николас, ја чувствува и Теодор. И покрај ужасот што го предизвикува кај него убивањето на оние кои не му згрешиле, Теодор чувствува голема блискост со младиот Сатана зашто е привлечен од неговиот мисловен капацитет.

И како О’Брајан, младиот Сатана е деконструктивист. Не ги помирува спротивностите, ами се потпира врз нивното постоење. Не дава објаснување за контрадикцијата во која запаѓа: светот е толку апсурден што единствениот заклучок е дека тој не би можел реално да постои – вели младиот Сатана, а сепак ја раскажува и покажува (со помош на способноста да патува низ времето) неговата историја, а својата волја ја користи за да продолжи да живее во своето кралство, кое не постои, и да го посетува светот, кој не постои. Како О’Брајан, и тој смета дека реалноста постои во човековиот ум и никаде на друго место.

„*Ниту* не постои; сè е сон. Бог – човекот – светот – сонцето, месечината, распространетоста на ѕвездите – сон, сè е сон; тие не постојат.”⁷

Сè постои само преку нас, субјективно. Сè што постои, постои само преку човекот, во неговиот ум и никаде на друго место – тоа е суштината и на постмодернизмот, а младиот Сатана е негов ревносен претставник. Човекот е само мисла – односно, тој е јазикот, кој зазема централно место зашто само преку него постои

⁷ Twain, исто, стр. 678.

светот. Нема ништо надвор од него – надвор од текстот, јазикот, човекот – ќе рече подоцна и Дерида.

А уште една тема која тој (и општо деконструкцијата) ја работува е непостоење на оригиналот, изворникот – тема што е од централен интерес за „Папокот на светот“. Логотетот им задава задача на Константин Филозоф и на Стефан Писмородец да го растолмачат тајниот запис од источната одаја. Да го откријат изворникот, оригиналот, папокот на светот, средето и, со тоа, да го разјаснат неговото значење, суштина. Со откривање на оваа правистина би се спасило царството, би сопреле несреќите што се случуваат во времето на дејството, оти би се дошло поблиску до апсолутот. Но, иако, според зададената задача, би се чинело дека овој роман говори за потрагата, тој, сепак, укажува првенствено на нешто друго – на недостижноста повеќе отколку на потрагата, недостижноста на оригиналот, укинување на средето, потеклото, негово поместување и обезјаснување.

Недостижноста на оригиналот во „Папокот на светот“ е истакната во еден облик уште на самиот почеток, во „Предговорот на приредувачот“. Овде, имено, се поставува неодговореното прашање кој е автор на текстот, што подоцна се проникнува низ „Клучалница“ за тоа кој е вистинскиот автор на тајниот запис, и низ „Клуч“ како дилема за авторството на песнарката насловена „Енигма“. Братот на покојниот автор, потпишан како ЈАС во Предговорот, ги наведува своите сомнежи во оригиналното авторство на брата си, сомнежи поткрепени со фактот што од куферот испаднале неколку книги кои очигледно служеле како материјал, основа, за романот и за дневникот (од кои е сочинет „Папокот на светот“), како и со фактот дека покојниот автор лично познавал неколкумина писатели.

Сомнежите во оригиналот се изразени и преку обидите на Иларион Сказник да ги подреди парченцата од огледалото што се распрснало во смртниот миг на царската ќерка. Овде, всушност, функционира еден од клучните термини на деконструкцијата – *difference*, или истовремено и различност од другите и одлагање на смислата. Смислата никогаш не може до крај да се долови, таа постојано ни бега, никогаш не е на дофат, секогаш исчекуваме да ја откриеме, но се слизнува сè подалеку, оти во потрагата по Едното, по целото, наидуваме постојано само на делови за да го составиме мозаикот, сказанието, огледалото.

Меѓутоа, иако огледалото е Едното, изворникот до кој Иларион Мозаичник, составувајќи го мозаикот од скршените парчен-

ца, треба да дојде, веќе следниот пасус го деконструира овој привид. Светот со своето среде наликува на пајакова мрежа, со творецот, пајакот, во нејзиното среде. Пајакот, како и сонцето, сам од себе, од своето тело, ја создава мрежата, исто како сонцето – топлината. Сонцето е во центарот на својот систем, како и пајакот што е во средето на мрежата своја. Тој не ја ткае мрежата од други состојки, туку од себе, без никакви влијанија или мешање на други елементи. Мрежата негова, значи, е негово оригинално дело.

„Но, таа мрежа, ткаенина совршена е само слика на светот божји; та нели и Бог ја создал небесата налик на мрежа, и нели ѕвездите на небото мали јазли од таа мрежа се, мрежа во која сме уловени со нашите судбини неизбежни.“⁸

Следствено, и мрежата, иако навидум е оригинално дело, е всушност копија на некој друг свет. Оригиналот е секогаш недофатлив, се одложува, сè што гледаме е слика на некоја друга слика, која е умножение на некое претходно умножение, и така до бесконечност. Секој настан, секој текст постои во очите на оној кој гледа. Затоа записот во источната одаја не е конечната вистина, иста за сите, ами текст што секој го исчитува субјективно, зависно од својот карактер и искуство или, метафорично во „Папокот на светот“, од својата местоположба. Истото она што за едни толкувачи е: „Чашо моја, чашо моја,/ пророкувај додека има ѕвезди./ Биди му за пиење на Господа,/ првенецот што бдее ноќе./ За да вкуси Господ/ направена е од друго дрво./ Пиј и опивај се со веселба,/ и извикувај: алилуја!/ Еве го кнезот, и целиот собор/ ќе ја догледа неговата/ слава, и царот е помеѓу нив.“⁹ (со потпис: Цар Соломон, 909), видно преку очите на еден друг толкувач, ѓаволот, станува: „Царот Соломон е лажго/ како и секој владетел арамија што е,/ оти не знае слово да чини,/ оти словото е меко, а власта тврда,/ оти мудроста е блага и подига/ а власта отровна и снижува./ И никаков поет Соломон не е./ Друго „јас“ во устата негова престојува./ А тој со пророштва и мудрост туѓа се кити/ оти секоја власт сака/ папокот на светот нејзин да биде!“¹⁰ (со потпис: ЈАС).

Иларион и Филозофот го наоѓаат изворниот текст (значи постои оригинал), но што ќе се прочита во него зависи од местоположбата на оној што чита (значи не постои еден оригинал). Последницата од ваквото сфаќање е страшна за сознанието: средето е изгубено, повеќе не постои, изворникот го нема, сè е копија, сè е вто-

⁸ Венко Андоновски. *Папокој на светот*. Скопје: Култура, 2001, стр. 40.

⁹ Андоновски. исто, стр. 177.

¹⁰ Исто, стр. 177.

ростепено, оти авторот е непознат. Животот е читање, текст што треба да се одгатне, а нема едно дефинитивно одгатнување, една сигурна вистина, оти тој текст има форма на клопче, на пајакова мрежа. Не може да се определи ни почетокот ни крајот, ни изворот ни скончанието. Авторот се губи од вид, и затоа не може да се пронајде ни авторот на дневникот, ни авторот на романот „Клучалница“ што се вика, ни на записот потпиешан со „Јас“, ни на песнарката на Јан.

Да се тврди дека вистината е само во черепот, а истовремено да се функционира совршено во еден ригорозен хиерархиски свет (како што тоа го прави О’Брајан); да не се препознава разликата меѓу доброто и злото, а сепак да се водат судбините на луѓето кон смрт (како што тоа го прави младиот Сатана); да се разбере писмо непознато сосем оти секоја буква своја топлина има и претставува клуч за разбирање на писмото, а потоа да се тврди дека постојат букви за кои клуч нема (како што тоа го прави Филозофот) – сето тоа претставува израз на деконструирање на текстовната логика. О’Брајан, младиот Сатана, Филозофот и Јан се ликови што многу јасно во себе ги носат спротивностите, но не се само тие „деконструктивисти“ туку и целите текстови можат да се подложат на деконструкција, бидејќи тоа не е карактеристика за одреден тип текстови, ами е во суштината на сите нешта. Она што теоретичарите го потенцираат како нејзин израз: одложување на значењето, препознавање на нештата само преку разлики со другите, недостижност на оригиналот, непостоење на апсолутна вистина, замаглување на границите меѓу книжевноста и критиката како и меѓу други бинарни опозиции – сето тоа е неразделен дел од светот што постои.

ASPECTS DE LA POÉSIE EKPHRASTIQUE¹

Владимир МАРТИНОВСКИ

(exposé)

Des plus anciens monuments de la littérature mondiale aux plus récents, on retrouve le procédé de l'*ekphrasis* – description d'œuvres plastiques réelles ou imaginaires dans le discours littéraire. Ce terme technique a été largement utilisé depuis l'Antiquité dans le domaine de la pensée théorique et de la tradition rhétorique, de sorte que même aujourd'hui, on le trouve dans la plupart des travaux qui traitent des relations entre les textes littéraires et les œuvres plastiques. Comme l'indique le titre de notre travail, il consiste à rechercher des relations entre la poésie moderne/contemporaine et la peinture, en s'attachant à quelques aspects de la poésie ekphrastique. Notre analyse comparée a pour objet les œuvres poétiques de six poètes appartenant à trois zones linguistiques et donc à trois traditions littéraires différentes : les poètes français Charles Baudelaire et Yves Bonnefoy, les poètes américains William Carlos Williams et John Ashbery et les poètes macédoniens Slavko Janevski et Vlada Urosevic. Le processus de description verbale d'œuvres plastiques constitue un procédé

¹ Прилогот е експозе од докторската дисертација под наслов « Aspects de la poésieekphrastique :

C. Baudelaire, *Les Fleurs du mal*, W. C. Williams, *Tableaux d'après Bruegel*, S. Janevski, *Palette maudite*, V. Urosevic, *Pays invisible*, J. Ashbery, *Autoportrait dans un miroir convexe* et Y. Bonnefoy, *Ce qui fut sans lumière* » (Аспекти на екфразиската поезија : Ш. Бодлер, *Цвеќињата на злојто*, В. К. Вилијамс, *Слики според Бројзел*, С. Јаневски, *Палетта на проклејството*, В. Урошевиќ, *Невиделица*, Џ. Ешбери, *Автопортретот во конвексно огледало* и Ив Бонфоа, *Тоа што беше без светлина*), одбранета на 27.01.2007 година на Универзитетот Париз 3, Нова Сорбона. Ја користам оваа пригода да му искам сесрдна благодарност на мојот ментор, проф. д-р Жан Беснер, како и на останатите членови од Рецензентската комисија: акад. д-р Ката Кулакова, проф. д-р Стефан Мишо и проф. д-р Микеала Симингтон.

intersémiotique et esthétique très complexe. C'est pourquoi, le but de notre recherche n'est pas seulement de déterminer les modèles dominants de l'*ekphrasis* dans la poésie du XIXe et XXe siècles, mais aussi d'éclairer quelques aspects théoriques de la description littéraire des œuvres plastiques en général.

Par ailleurs, à travers l'analyse des poèmes ekphrastiques les plus typiques des *Fleurs du mal* (1857) de Charles Baudelaire, nous tentons de prouver que chaque acte descriptif porte en lui l'acte d'interprétation : l'*ekphrasis* possède une dimension herméneutique qui lui est immanente et inhérente. Comme l'a remarqué Aron Kibédi Varga, l'*ekphrasis* présente l'exemple le plus typique des relations Mot-et-Image, quand « l'image précède le mot ». L'un des fondateurs de l'herméneutique contemporaine, Hans Georg Gadamer, est en droit de souligner que « l'interprétation des ouvrages culturels (œuvres plastiques) se passe justement dans le contexte verbal ». Dans cette perspective, l'une des thèses de notre travail est que le texte littéraire, en tant que produit de la communication linguistique, joue un rôle médiateur entre l'œuvre plastique et le lecteur d'un poème ekphrastique. Le rapport entre les mots et les images constitue une question d'une importance primordiale pour l'herméneutique interartistique: le point clé d'intersection des deux arts (la littérature et la peinture) est justement l'acte de « lecture » qui est caractéristique pour les deux moyens d'expression. Cette expérience implique et intègre en elle-même l'acte d'interprétation. Si l'on tient compte du fait que chaque image « nous appelle à lire », on peut donc constater que le texte ekphrastique ne se substitue pas au tableau, mais il offre au lecteur une « lecture » possible de l'œuvre plastique.

Ensuite, à travers l'analyse des poèmes ekphrastiques des *Tableaux d'après Bruegel* (1962) de William Carlos Williams, nous étudions, dans une perspective intersémiotique, l'*ekphrasis* comme un procédé de transposition. Dans une perspective intersémiotique, la description verbale des tableaux constitue un exemple typique de transposition des messages d'un système sémiotique à un autre. C'est pourquoi certains spécialistes de cette problématique (Varga, Clüver, Hoek) considèrent l'*ekphrasis* comme un phénomène analogue à l'*illustration* de la sphère picturale (iconique) : de même que l'illustration picturale doit illustrer, transformer, c'est-à-dire *transposer* le texte verbal (texte littéraire) dans un texte visuel (tableau), – la *description littéraire* pourrait donc, par analogie, être traitée en tant que *transposition* des informations visuelles, qui se métamorphosent en message linguistique.

D'ailleurs, dans ce processus intersémiotique, le descripteur (le poète) se voit attribuer une fonction médiatrice qui rappelle beaucoup celle d'Hermès, le messenger mythique des dieux. De même que dans les mythes,

Hermès joue le rôle de « médiateur » et d'« interprète » des messages des dieux en « langue humaine », de même le poète ekphrastique doit relever le défi que constitue aussi l'acte d'interprétation: en partant de l'œuvre picturale, qui se distingue par définition du texte littéraire puisqu'elle appartient à une sphère sémiotique différente, le poète essaie de « transmettre » et de « traduire » les tableaux.

Nous traitons la dimension paragonale de l'*ekphrasis*, c'est-à-dire « la rivalité entre les mots et les images » à travers l'analyse des poèmes ekphrastiques de *La palette maudite* (1988) de Slavko Janevski. L'étude des poèmes les plus caractéristiques de Janevski éclaire l'un des paradoxes de l'*ekphrasis*, non seulement dans sa poésie, mais dans la poésie ekphrastique en général. En fait, on a pu voir dans la plupart des exemples que le poète tire la première impulsion créative des tableaux. Cependant, comme dans la plupart des poèmes, le poète laisse libre cours à son imagination afin de créer de « nouvelles » images poétiques. En transposant les informations iconiques du mode d'expression visuel au mode d'expression verbal, le texte ekphrastique révèle toute son antinomie, ce que Heffernan décrit comme la caractéristique principale de la description verbale des œuvres picturales: « Profondément *ambivalente*, la poésie ekphrastique glorifie le pouvoir de l'image muette même si elle essaie de diminuer ce pouvoir par l'autorité du mot (...) l'*ekphrasis* se fonde sur l'ambivalence profonde par rapport à l'art visuel, fusion de l'iconophilie et de l'iconophobie. » Dans les poèmes de Janevski, on voit clairement que les mots « veulent s'imposer aux images », de sorte que, dans les cas les plus radicaux, les images poétiques représentent des informations qui n'existent même pas dans les tableaux qui font l'objet de la description. Le poète s'efforce de « transformer » les œuvres picturales afin de démontrer sa supériorité implicite, voire une sorte de toute-puissance artistique.

Après cela, à partir des sonnets « Toiles » du *Pays invisible* (1962) de Vlada Urosevic, nous analysons la communication intertextuelle et métatextuelle qu'implique la description. Il nous semble que l'œuvre plastique elle-même, qui fait objet de reconstruction littéraire, constitue souvent aussi une sorte de « palimpseste », car elle repose sur les sources intertextuelles de la littérature. Chaque fois qu'une nouvelle œuvre littéraire fait allusion à un texte ekphrastique d'une époque précédente, elle entre potentiellement en dialogue avec toute la série de textes littéraires qui l'ont précédée, et chaque nouveau poème peut être source d'inspiration pour un futur poète, qui voudrait décrire la même œuvre picturale, ce qui aboutit à une sorte de « palimpseste interartistique ». L'écriture (mais aussi la lecture) de la poésie ekphrastique représente un dialogue complexe du poète (et du lecteur) avec la tradition culturelle dans le sens le plus large du terme :

peinture, littérature, histoire de l'art, archéologie, esthétique, etc. Comme dans le poèmes de Vlada Urosevic, la poésie ekphrastique entre très souvent dans un dialogue avec les descriptions précédentes de l'œuvre concernée, et par conséquent, chaque *ekphrasis* pourrait être considérée aussi comme une sorte d'acte de réécriture.

À partir du poème ekphrastique tiré de l'ouvrage éponyme, *Autoportrait dans un miroir convexe* (1975), de John Ashbery, nous dégagons le lien entre description, identité et autoreprésentation. Dans une perspective imagologique, les poèmes ekphrastiques réservent une place dominante à l'image de l'artiste. Quelques poèmes ekphrastiques de Baudelaire renferment une comparaison implicite de l'artiste (peintre/poète) avec certains paradigmes mythiques : Prométhée, Icare et Sisyphe. Le poème « Autoportrait » de Williams thématise la dévotion totale à l'art. La poésie de Janevski met l'accent sur l'interaction entre le chemin de vie du peintre et la création de l'œuvre. Les sonnets d'Urosevic représentent le peintre devant l'énigme des expériences artistiques. C'est dans les poèmes qui décrivent l'autoportrait comme un genre spécifique que l'interférence entre la description des œuvres plastiques et leurs auteurs est la plus évidente : l'objet de l'*ekphrasis* n'est pas seulement l'œuvre plastique mais aussi l'auteur lui-même et la création artistique. Quand l'objet d'une description littéraire est un autoportrait, alors l'*ekphrasis* y gagne une dimension de représentation de l'autoreprésentation. Autrement dit, la poésie ekphrastique est une occasion de mettre en lumière la question de la représentation.

Dans la poésie du XXe siècle, le rapport entre l'*ekphrasis* poétique et l'*ekphrasis* critique est exceptionnellement complexe, car dans la pratique poétique, elles entrent dans une chaîne de relations interactives et symbiotiques. Il serait impossible et injuste de négliger le fait que les six poètes pratiquent en permanence les deux types d'*ekphrasis*, non seulement dans leurs œuvres poétiques, mais également dans le domaine de la critique d'art. Baudelaire décrit les mêmes œuvres plastiques dans ses critiques et dans ses poèmes et il a interpolé des vers ekphrastiques dans ses textes critiques. L'analyse comparée révèle que Baudelaire utilise souvent ses expériences de critique pictural lorsqu'il procède à l'interprétation poétique des tableaux et des sculptures. Le vocabulaire utilisé par Williams dans le processus de transposition intersémiotique est « emprunté » dans une large mesure au domaine de la critique plastique, si bien que certains aspects de la description s'appuient justement sur ses connaissances de l'histoire de l'art. L'*ekphrasis* critique et les fragments du discours de l'histoire de l'art, sous forme de citations de « textes d'autrui », constituent une partie intégrale de l'*ekphrasis* poétique d'Ashbery. Les expériences poétiques de Bonnefoy transparaissent même dans les essais qu'il a consacrés à la peinture. Il est

donc possible de constater que l'*ekphrasis* poétique ne pourrait pas être analysée de façon pertinente sans prendre en compte l'*ekphrasis* critique.

Enfin, à partir de quelques poèmes paradigmatiques d'Yves Bonnefoy, en particulier de *Ce qui fut sans lumière* (1987) et de *La vie errante* (1993), nous nous attachons au paradoxe « de la présence et de l'absence simultanées » de la peinture dans le texte poétique. Quand il s'agit de l'*ekphrasis* *actuelle*, à travers l'indication explicite de la source iconographique, le rôle du lecteur consiste à *se souvenir* de l'œuvre plastique décrite dans le texte poétique ou à la *reconnaître*. Le poème ekphrastique reconstitue sa sémantique à travers la comparaison implicite avec l'œuvre plastique. La situation est certainement beaucoup plus complexe dans le cas de l'*ekphrasis* *conceptuelle/fictive*, c'est-à-dire quand il s'agit de la description d'œuvres qui proviennent de l'imagination du poète. Dans ce cas-là, bien sûr, le lecteur ne peut pas « reconnaître » les tableaux décrits puisqu'ils n'existent pas. L'œuvre poétique de Bonnefoy compte un grand nombre de poèmes consacrés à la description d'une œuvre plastique « fictive » (« De vent et de fumée » ; « Les raisins de Zeuxis » ; « Encore les raisins de Zeuxis » ; « Derniers raisins de Zeuxis » ; « L'autoportrait de Zeuxis »), les textes qui « recréent les images » des œuvres plastiques du peintre antique Zeuxis, que le poète ne pouvait pas avoir vues.

Finalement, on peut tirer plusieurs constatations, thèses et conclusions générales de l'étude des poèmes ekphrastiques. Nous considérons la question du statut générique d'un texte ekphrastique comme essentielle, car nos recherches nous permettent de constater que la sémantique du texte poétique est inséparable du lien avec l'œuvre plastique qui représente l'objet de la description littéraire.

Dans ce contexte, nous devons rappeler que la plupart des définitions d'*ekphrasis* précisent que l'objet de la description est une œuvre plastique (tableau, sculpture). Il est nécessaire d'ajouter que l'observation sommaire des poèmes analysés nous aide à relever quelques modèles ainsi que des variantes et modifications par rapport à l'objet de la description. Les œuvres des six auteurs comptent beaucoup de poèmes créés dans un dialogue avec une œuvre plastique concrète. De même, le poète décrit très souvent plusieurs tableaux d'un même peintre. Ainsi, il se crée dans le poème ekphrastique une sorte de jonction hybride, d'amalgame, de synthèse de plusieurs œuvres plastiques caractéristiques. La fusion de plusieurs œuvres d'un peintre avec des segments de sa biographie constitue un modèle à part. Il existe aussi des poèmes dans lesquels on trouve des descriptions de plusieurs œuvres picturales de différents peintres. Autrement dit, chaque poème ekphrastique est aussi la description d'une création artistique. Dans une perspective plus large, il est évident qu'à travers la description de la création des œuvres plastiques, les poètes parlent également, de manière

implicite, de la création des œuvres poétiques. En effet, le parallèle écriture-peinture s'impose dans la poésie ekphrastique : la description de l'œuvre artistique sert au poète de prétexte à son « auto-explication poétique ». Par ailleurs, la poésie ekphrastique constitue une sorte de spéculation sur les problèmes de la sphère de la création artistique.

Par ailleurs, en créant le texte poétique, le poète ekphrastique est en même temps poète et critique. La complexité de la description verbale des œuvres plastiques implique inévitablement le dialogue avec d'autres métatextes et métadiscours, qui constituent la tradition interprétative. On peut remarquer à ce propos que la plupart des poètes décrivent très souvent les mêmes œuvres plastiques dans leurs poèmes et dans leurs textes critiques.

La poésie ekphrastique est étroitement liée au phénomène de l'« autocitation », que l'on retrouve dans le procédé de l'« adaptation poétique du discours critique ». Pourtant, même si le discours poétique se rapproche de celui du critique il faut souligner que la différence cruciale entre les deux formes d'*ekphrasis* tient à ce que dans le contexte littéraire/poétique, la description remplit surtout une fonction esthétique au sens strict du mot. On considère aussi que la grande palette de possibilités de description poétique de l'œuvre plastique offerte par les différents rôles, positions et points de vue du sujet lyrique constitue l'une des principales caractéristiques et la *differencia specifica* de l'*ekphrasis* poétique par rapport à l'*ekphrasis* critique.

Dans la plupart des cas, le poète invite le lecteur à participer à la communication interartistique. C'est justement pour cela que dans le cas d'une « *ekphrasis* actuelle », il est clair qu'une œuvre littéraire où figure l'*ekphrasis* d'une œuvre plastique comprend nécessairement la *lecture* des relations entre les deux arts, le visuel et le verbal. Ainsi, le poète considère que le lecteur a déjà connaissance de l'œuvre visuelle avant de lire le poème et on pourrait constater que la mémoire joue également un rôle très important dans le processus de réception. Par conséquent, il nous semble que le lecteur/spectateur ekphrastique soit aussi engagé dans une activité plus complexe et plus diverse que le spectateur d'un tableau ou le lecteur d'un poème « indépendant ». Le poème dépend toujours du rôle de spectateur tenu par le lecteur, en reliant les vers du poème à l'œuvre plastique (tableau, sculpture) à laquelle ils renvoient. D'ailleurs, le rôle du lecteur ekphrastique consiste à confronter les expériences « de deux représentations de deux modes d'expression différents en même temps » (M. Benton). Le paradoxe auquel chaque lecteur ekphrastique se trouve confronté repose sur le fait que pendant la contemplation du tableau ou de la sculpture à travers les yeux du poète, il est également conscient du fait que le poème représente une lecture possible, une interprétation possible de l'œuvre plastique.

ПОКАЗАТЕЛИ НА КАУЗАЛНАТА РЕЛАЦИЈА ВО АНГЛИСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Наташа СТОЈАНОВСКА-ИЛИЕВСКА

(презентација на магистерски труд)

Каузалната врска е универзално присутен феномен, кој со векови бил тема на дискусии и полемики во областа на филозофијата и логиката. Освен тоа што влегува во полето на интересот на научните кругови, каузалната релација е нешто што секој човек го согледува и восприема во својот секојдневен живот. Секако, таквото воочување на каузалната релација наоѓа свој одраз и во јазикот, каде се присутни бројни начини на кои таа може да се искаже. Токму универзалноста на каузалната релација и богатството од форми со кои се изразува таа беа клучните фактори што придонесоа да се одлучам да се занимавам со оваа проблематика.

Каузалната релација може да се сфати на два начина¹. Во поширока смисла таа ги опфаќа сите нијанси на заемна обусловеност меѓу дејствата, вклучувајќи ги причинската, следичната, условната и целната релација. За разлика од тоа, терминот 'каузална релација' во потесна смисла се однесува исклучиво на причинската релација. Поради опсежноста на проблематиката опфатена со пошироката интерпретација, моето истражување се сосредоточи на начините за изразување на каузалната релација во нејзиното потесно значење, како причинска врска.

Каузалната релација восприемена од говорителот/нараторот може, но и не мора да соодветствува на објективната реалност. Онтолошката причина за одредена појава може да е сосема друга од онаа која ја искажува говорителот/нараторот. Бидејќи моето истражување беше сосредоточено на лингвистичките начини за

¹ Минова-Ѓуркова (2000: 273-274)

реализација на каузалната релација, се ограничив на нејзиното проучување онака како што ја восприема и изразува говорителот/-нараторот, независно од објективната реалност.

Во тој контекст, целта на моето истражување беше опсежно да се проучат реализациите на каузалната релација во англискиот и во македонскиот јазик, користејќи корпус составен од дела од изворната и преводната литература на двата јазика. Работата со „жива материја“, т.е. со примери кои реално постојат во творечката и преводната литература на двата јазика и не се измислени за потребите на истражувањето, овозможи да се добие една реална претстава за различните индикатори на каузалната релација во двата јазика, нивната застапеност како и нивните евентуални блискости и разлики. Анализираниите примери беа класифицирани во две групи, во зависност од тоа дали каузалната релација е имплицитно присутна или експлицитно содржана во нив.

Каузалната релација имплицитно се реализира главно на три начина: асиндетонски, преку координациски сврзници и партиципни форми. За имплицитното изразување на каузалната релација е карактеристична можноста за различни интерпретации, од кои причинската интерпретација е само една разновидност. Во секој случај, отсуството на експлицитен показател на каузалната релација значи дека му се остава на читателот сам да ја согледа и восприеме таквата врска.

Од друга страна, пак, каузалната релација може експлицитно да биде изразена на следниве три начина: преку предлози во реченици со едно предикативно јадро, сврзници на хипотаксата во рамките на сложената реченица; како и преку прилози и прилошки изрази на ниво на врзан текст.

Предлозите беа разгледани во составот на предлошки групи² што функционираат како прилошки определби за причина. Меѓу

² Терминот *предлошка група* се употребува во Quirk *et al.* (1985: 60-63) за синтаксичка единица составена од два задолжителни елемента: предлог и предлошки комплемент. Во македонската граматика не е карактеристична употребата на овој термин. Наспроти тоа, Минова-Ѓуркова го предлага терминот *зависна именска група*, бидејќи „овие именски групи ги имаат истите карактеристики како и сите други именски групи, само што содржат показател по зависност - предлог“ (Минова-Ѓуркова 2000: 103).

англиските предлози-индикатори на каузална релација доминантен беше сврзникот *because of*. Освен него беа опфатени *for, from, through, of* (од простите предлози), како и *as a consequence of, as a result of, by reason of, by virtue of, due to, in consequence of, in the light of, in view of, on (the) grounds of, on account of, out of, owing to*, и др. (од сложените предлози). Од македонските предлози беа застапени главно *поради* и *заради*, а беа евидентирани и *за, при, во, со, како резултат на, како последица на*, и др. Со предлозите каузалната релација се остварува на ниво на реченици со едно предикативно јадро. За нив е карактеристично тоа што предлошките групи во кои влегуваат тие се практично семантички еквивалентни на соодветните причински зависносложени реченици, но се карактеризираат со позгуснат, покондензиран израз.

И во двата јазика беше евидентна појавата на предлози кои се индикатори строго на причинска релација (на пр. *because of* во англискиот и *поради* во македонскиот јазик), но беа регистрирани и предлози кои се носители и на други значења освен причинското (на пр. *for* и *from* во англискиот, а *заради* во македонскиот јазик). Дистрибуцијата на предлошките групи како прилошки определби за причина е најчеста во финална и иницијална позиција, а во ретки случаи ваквите предлошки групи се јавуваат и во медијална позиција.

На ниво на сложена реченица, каузалната релација се реализира преку субординациски сврзници. Како најважни англиски сврзници-носители на причинско значење се издвоија: *as, because, for, since*, а беа застапени и *seeing that, as long as, in case, in that, inasmuch as, insofar as, now (that), while*, во кои причинското значење е помешано со друга значенска нијанса. Меѓу македонските сврзници-носители на причинско значење се вбројуваат строго причинските сврзници: *бидејќи, затоа што и затоа*, како и првенствено декларативните *дека* и *ошто*. Освен тоа, и сврзниците *кога* и *иштом*, ослободени од временското значење, можат да се интерпретираат како комбинација од услов и причина. Интересно е што и во двата јазика се издвои по еден доминантен сврзник како носител на причинско значење: *because* во англискиот и *затоа* во македонскиот јазик. Нивната застапеност од над 65% на субординациското ниво на реализација на каузалната врска сведочи за нивниот неутрален регистар, нивната семантичка еднозначност, како и мноштвото конструкции во кои влегуваат тие.

И во двата јазика може да се направи разлика меѓу директна причина и индиректна причина, т.е. причина за остварување на говорниот чин, при што индиректната причина се јавува како уште една разновидност на употребата на причинските сврзници за изразување на директна причина, како што се *because* и *since* во англискиот и *зашто* во македонскиот јазик.

Според податоците од корпусот, како едно генерализирано согледување, би можело да се каже дека и во двата јазика дел-реченицата како носител на причината се јавува во финална, иницијална, а доста поретко и во медијална позиција.

Меѓу англиските прилози и прилошки изрази кои се јавуваат како носители на причинско значење преку границата на исказот се вбројуваат: *accordingly, as a consequence, consequently, in consequence, hence, so, therefore, thus, because of this, for this reason*. Во македонскиот јазик ним им соодветствуваат: *затоа, заради тоа, поради тоа, како резултат на тоа, од/за/по/поради тоа причина, отишто, отиштука, следствено, според тоа, така*. Ваквите прилози и прилошки изрази имаат изразито кохезивен карактер бидејќи се надоврзуваат на причината изнесена во претходната реченица, повеќе реченици или пасус, а самите ја воведуваат последицата. За нив е карактеристично тоа што тие не се интегрирани во структурата на синтаксичките единици што ги поврзуваат, туку единствено, со својот семантички набој придонесуваат за постигнување на кохезијата на нарацијата. Според тоа, дискусијата на овие сврзувачки средства ги надминува рамките на една чисто синтаксичка анализа и навлегува во полето на анализата на дискурсот.

И во двата јазика се забележува присуството на експлицитна анафорска компонента кај некои од овие изрази, како што се *because of this, for this reason, заради тоа, поради тоа, како резултат на тоа*, итн. Заменските форми во овие изрази анафорски упатуваат наназад во текстот и ја потенцираат нивната кохезивна функција. За оние прилози без експлицитен анафорски елемент би можело да се каже дека и тие се надоврзуваат на претходниот контекст, со тоа што претполагаат дека причината била претходно наведена. Според податоците од истражувањето, најприродна позиција на прилозите и прилошките изрази со кои се изразува каузална релација е иницијалната позиција.

Како маргинални начини за изразување на каузална релација се издвоија и декларативните реченици и релативното надоврзување.

Што се однесува на декларативните реченици, тие беа разгледани во склоп на конструкциите: *предлог + the fact + that-clause* во англискиот јазик и *предлог + фактот + декларативна дел-реченица* во македонскиот јазик. Квирк ги вбројува овие конструкции меѓу маргиналните субординативни сврзници со кои се изразува причинска релација, каде се вбројуваат: *because of the fact that, on account of the fact that, by virtue of the fact that, owing to the fact that, due to the fact that*, итн. Сите тие можат да се заменат со еден единствен збор: *because*, а поради својата должина се сметаат за неекономичен начин за изразување на каузалната релација.

Дополнително, во македонскиот јазик беа регистрирани и конструкциите со *поради што* и *заради што*, кои се разгледуваат или меѓу причинските сврзници или во декларативните реченици поради „присуството на анафорската замена *што* и на сврзникот *што*”³.

За релативното надоврзување би можело да се каже дека се користи за изразување на најразлични значенски нијанси, во зависност од употребениот предлог пред релативниот сврзувачки збор. Во англиската терминологија истата појава се именува со *sentential relative clauses*⁴, со што се укажува на тоа дека станува збор за релативни дел-реченици кои не се однесуваат на претходно наведената именска група, туку на претходно наведената дел-реченица, цела реченица, па дури и повеќе реченици. Во македонскиот јазик, релативниот сврзувачки збор *што/кое(што)* се врзува со скоро сите предлози (*заради, поради, за, на, од, со*, итн.), и од изборот на предлогот зависи значенската нијанса на соодносот меѓу дејствата. За изразување на каузалната релација во делата од корпусот се јавуваат конструкциите *поради што/кое(што)* и *заради што/кое(што)*, а како нивни конкретни преводни еквиваленти се јавуваат *because of which* и *on account of which*. Ова потврдува дека и во англискиот јазик е можно врзување на релативни зборови со предлози со причинско значење, но во корпусот не беше забележан ваков пример во оригиналната англиска литература.

³ Минова-Ѓуркова (2000:275)

⁴ Quirk *et al.* (1985: 1118)

Според податоците добиени при ова истражување, би можело да се констатира дека и англискиот и македонскиот јазик располагаат со мошне богат избор на начини за изразување на каузалната релација. Ова сведочи за суштинското значење на концептот за каузална релација, како и за потребата истата експлицитно да се индицира за да овозможи полесно следење на логичкиот тек на мислата.

Преводните еквиваленти во најголем број случаи ги отсликуваат истите начини на реализација на каузалната релација од оригиналот, иако беа забележани и извесни отстапки во овој поглед со цел попрецизно и поприродно да се одрази мислата од оригиналот во преводот.

И покрај фактот што истражувањето се базираше на затворен корпус од литературни дела на двата јазика, сметам дека добивме една реална претстава за начините на реализација на каузалната релација во двата јазика и нивната застапеност, за што во голема мера придонесе и обемноста на јазичниот материјал. Потврда за тоа е и опсежното совпаѓање на резултатите од ова и други релевантни истражувања.

Библиографија:

- Altenberg, Bengt. 1984. "Causal Linking in Spoken and Written English". *Studia Linguistica* 38: 20-69
- Biber, Douglas, Susan Conrad & Geoffrey Leech. 2002. *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Essex: Pearson Education Limited.
- Collins Cobuild English Grammar*. 1990. London: Collins Publishers.
- Downing, Angela & Philip Locke. 1992. *A University Course in English Grammar*. Hertfordshire: Prentice Hall International (UK) Ltd.
- Halliday, M.A.K. & Ruqaiya Hasan. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold Publishers Ltd.
- Lyons, John. 1995. *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leech, Geoffrey, & Jan Svartik. 1975. *A Communicative Grammar of English*. Essex: Longman.

- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech & Jan Svartik. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Grammar*. New York: Longman.
- Конески, Б. (1966) *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Просветно дело.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана. 1997. *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.
- Минова-Ѓуркова, Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Тополинска, Зузана. 2003. *Полски – Македонски: Грамаџичка конфронџација. 6. Синтаксичка деривација*. Скопје: МАНУ.
- Чашуле, Илија. 1989. *Синтакса на македонскиот глаголска именка*. Скопје: НИО Студентски збор.

MARKERS OF CAUSALITY IN ENGLISH AND MACEDONIAN

Natasha STOJANOVSKA-ILIEVSKA

(summary)

This article presents the findings of a contrastive linguistic research based on a corpus of original literary works in English and Macedonian and their translations. The indicators of causality are classified into two major categories: markers of implicit and explicit causality. Particular attention is paid to the devices used for explicit indication of causality, such as: prepositions, subordinating conjunctions, adverbials and sentential relative clauses.

ПРИКАЗИ

СКЕНДЕРБЕЈ - МЕТАФОРА НА ЕДЕН СОВРЕМЕН НАРАТОР*

(Драги Михајловски, „Мојот Скендербеј”, Каприкорнус, 2006)

Агим ПОЉОСКА

Покрај своите култни романи „Пророкоѝ од Дискраниѝја” и „Смртѝѝа на Дијакоѝ”, Д. Михајловски на читателската публика ѝ се претставува и со најновиот роман „Мојот Скендербеј”. Во творештвото на Д. Михајловски расказите заземаат посебно место. Појавата на ова дело со своите книжевно-естетски и уметнички вредности заслужува посебно внимание за пошироката културна јавност не само кај нас туку и пошироко. Нашата читателска јавност има ретка можност да ужива во читањето на овој роман од повеќе аспекти.

Сликите, настаните и случките од детството оставиле големи траги во неговата меморија, во неговиот живот. Неговите ликови се од секојдневниот живот. Срцевината на тринаесетте раскази се состои во синтезата на минатото и современоста, митот и реалното, доброто и злото, кои се одликуваат со мошне богата и интересна наратолошка опсервација и имагинација; згуснат јазичен израз и богата лексика. Наратолошката синтеза: традицијата, колективот и авторот или историјата, народот и раскажувачот траат во делото заедно, како една неделива целина, како една синтеза, како битие, како единствен тоталитет. На тој начин авторот ја гради својата уметност.

Прозата на Д. Михајловски е богата и повеќеслојна, верна и доследна, реална и метафорична, современа и фантастична... Основното, придвижувачко јадро на Драги Михајловски е чувствувањето да се долови значењето, главното, битното... Да се откријат древните, настани, преданија и легенди, митот за големиот јунак

* Текстот е прочитан по повод Прличевите беседи во Охрид на 6. 02. 2007 година во НУ библиотека „Григор Прличев“ Охрид, Промоцијата на книгата „Мојот Скендербеј“ од Драги Михајловски.

Скендербеј, но истовремено да се открива својата сопствена филозофија на животот, која трае, која е присутна тука, во долготрајните наслаги за драмата на човечката опстојба и судбина низ вековите, своите сопствени сегашни дилеми, возбуди, радости, неспокои, огорчувања и восторзи, всушност, во тоа е ненадминливата нараторска формула на единствениот раскажувачки опит на Драги Михајловски.

Во тој свој автентичен и оригинален нараторски опит и свет, како неуморен истражувач, раскажувач и романсиер тој полека, тивко, минуциозно, ненаметливо, спонтано, низ магијата на реалното и фантастичното им придава сè поголемо значење и важност на човечките судбини. Драги Михајловски во своето прозно творештво остварува истовремена функција на непосреден сведок и наратор, што му овозможува природна и отворена ангажираност и комуникација со читателите. Во првиот дел на романот е присутен наративниот јазик, поточно поетскиот јазик; слободната фантазија, евоцирањето на неговите спомени од детството и младоста, за настани, случки, места и личности од неговиот роден град – Битола, како голем вљубеник и симпатизер на древниот битолски космос.

Во тринаесетте раскази што го сочинуваат ова уметничко дело прикажан е животот и јуначките подвизи на албанскиот херој Герг Кастриоти Скендербеј. Користејќи ги автентичните историски настани од средниот век Драги Михајловски на необичен начин ликот на Скендербеј го актуализира и коментира во современоста. „Мојот Скендербеј” во класична смисла на зборот не е роман, туку во него се опфатени тринаесетте возбудливи современи приказни (Бор, Верник, Плукајнца Читачо, Узуно, Помирување, Подземен театар, Родослов, Вајар, Благослов, Марло и Магистрант) во кои повеќе или помалку провејува лајтмотивот „Скендербеј” и низ кои, сепак, на крајот излегува на виделина човечкиот лик на оваа историска личност да воспостави рамнотежа на неговите раскази со ликот на Скендербеј, со што авторот дополнително предизвикува креативно преобразена возбуда кај читателот.

Зборовите во овој роман ја немаат само примарната функција за комуникација, да пренесуваат, приопштуваат, опишуваат и сл., туку влетуваат во една поголема онтолошка димензија; се претвораат во зборови за зборови, во зборови од зборови и зборови во зборови, се открива една вистина за едно време, една вистина за нашиот човек, со прозен израз, во кој секој збор има ударна моќ. Расказите на Михајловски одзвучуваат како минијатурни ро-

мани: во нив пулсира една богата човечка судбина која се остварува како фрагментарна, епизодна, но со многу силна порака која се извишува до нивото на една парабола. Таа полнотија и згуснатост авторот ја остварува низ сувереното владеење на клучните теориски и книжевно-историски опсервации, што се појавуваат како вид синтеза на неговите бројни досегашни објавени раскази и стануваат мошне актуелни особено во денешно време, бидејќи токму во романот „Мојот Скендербеј“ авторот ја демонстрира зрелоста да проникне во егзистенцијалните и суштинските прашања на човекот во минатото, сегашноста и иднината. Насловот на романот „Мојот Скендербеј“ за авторот не е случаен.

Авторот својот интерес за Скендербеј го пројавил уште во 90-те години од кога работи на својот магистерски труд: „Скендербеј кај Прличев и во делата на англиски јазик“, кога првпат ја согледа европската димензија на овој средновековен јунак од XV век.

Главниот извор за создавање на ова дело Михајловски го црпи врз анализата на книжевниот лик на Скендербеј остварен во епот на Григор Прличев и во делата на англо-американското јазично подрачје. Меѓутоа, тој не застанува тука, туку, напротив, оди понатаму, истражувајќи и црпејќи други извори напишани за Скендербеј во другите европски и балкански книжевности: романи, поеми, епови, драми и опери напишани во италијанската, француската, англиската, американската, хрватската, српската, македонската и албанската книжевност, (споредувајќи го книжевниот лик на Скендербеј остварен кај Прличев со книжевниот лик на Скендербеј остварен во другите дела од англо-американското јазично подрачје), со единствена цел да покаже дека вредноста на уметничките дострели на еден автор каков што е Прличев најдобро ќе се согледа ако неговото дело се стави во поширокиот контекст на балканската, европската и светската книжевност. Во сите тие дела ликот на Скендербеј славата ја добива како балкански јунак.

Станува збор за „приказна“ којашто поврзува настани од балканското тло од два периода со огромна временска дистанција. Првиот период ги третира настаните од нашата современост – крајот на дваесеттиот и почетокот на дваесет и првиот век, додека вториот дел се однесува на настани и личности од четиринаесеттиот и петнаесеттиот век. Значи, првиот дел е преокупиран со современоста, актуелното (сегашноста), додека вториот дел со историјата (минатото). Ваквата „архитектонска конструкција“ на наративот има своја функција и значење – да поврзе настани кои се случуваат

со временско разминување од околу пет-шест века и тие настани, на некој начин, да ги поврзе со атрибутот *истозначност* и *повеќе-значност*. Во тој поглед Михајловски прави еден спој на овие два века и преку самите ликови. Така ликот Методиј од расказот „Подземен *шааџар*” (во првиот дел од романот) е исто што е од „Маџисџираниј” (вториот дел од романот).

Наративната програма во „Мојот Скендербеј” се темели врз неколку сегменти. Станува збор за раскажувачки единици со чија помош се гради (конструира) нарацијата (ткивото) на романот. Како прв и основен генерирачки елемент е ликот во расказот „Маџисџираниј”. Имено, врз ликот на магистрант, всушност, е изградена целосната конструкција на раскажувањето. Тоа особено е согледливо во вториот дел (во минатото) од романот „Мојот Скендербеј”, каде „конфликтот” зачат во првиот дел (сегашноста) сè повеќе и повеќе се продлабочува. Д. Михајловски се движи мошне компетентно врз широкиот и богат историско-книжевен и културолошки простор на балканските народи како наратор и романсиер со богата научна и книжевно-естетска профилација. Авторот, навраќајќи се повторно на оваа тема, успева да ни сервира чиста балканска литература низ која ќе се види колку сјајно блеснала Скендербејовата звезда на мрачното балканско небо и го претскажала европејството пет века пред тоа вистински да се роди. Вториот дел на романот „Мојот Скендербеј” е исполнет со настани од минатото чии ефекти во голема мера се рефлектираат во сегашноста. Местата каде се одвиваат клучните настани се: Битола, Охрид, Кроја, Цариград.

Начинот на кој авторот нè води низ нарацијата е мултидисциплинарниот книжевен пристап на древната балканска цивилизација. За првпат по Прличев, еден современ македонски автор се обидува да даде одговор на низа прашања, а меѓу другото, и на следното: „Зошто Албанциите секогаш позитивно и со жордост реагираат кога се зборува за Герџија Касџириот Скендербеу, како што тие инсистираат, а зошто Македонциите при самојто сомнување на неговото име, се ежат и косат им се крева на глава?!”. На ова и на низа други прашања, авторот се обидува да одговори, велејќи: „И за нас Македонциите, Скендербеј претставува важна историска личност зашто под негово знаме, а честојати и на македонска земја, заедно со Албанциите се бореле и нашиите предци, особено оние од дебарската област поистински, пред сè, од ојасноста што дојала од моќните турски освојувачи... и што најпосле, еден Григор Прличев, веројатно најголемиот македон-

ски љоеџи, најишиал цел еден еџ за неџо. Трџнувајќи џокму од овие џремиси, смеџаме дека израбоџкаџа на еден џџруд за Скендербеј може да џпридонесе во џприближувањето на овој средновековен џу-нак до нашиоџи човек, а иџџовремено да ја џпродолжи џтрадиџија-џа заџочнаџа од Прличев и од мноџу друџи неџознаџи авџџори џпред неџо иџџо зборува за доблесџа на Македонецоџи, во својаџа џордосџи, да не забораџи да џи цени и вредносџиџиџе и сџџојносџиџиџе кај друџиџе народи, особено балканскиџе, со кои во џолема мера, џо сврзува заедничкаџа, вековна борба за оџсџанок" (244, 245).

Авторот има критизерски пристап кон непознавањето на ликот и делото на Скендербеј кај дел од балканската популација, укажувајќи дека тој е попознат и признат на Запад (каде во западната цивилизација е напишана богата и обемна литература за Скендербеј) отколку кај нас, на Балканот.

Првата автентична биографија за Скендербеј е напишана од Марин Барлети во 1508 година. Во некои од расказите, особено тие од почетните страници на делото, ликот на Скендербеј е спореден.

Во последниот расказ, насловен „Магистрант“, со користење на есеистичката постапка Скендербеј е сѐ поприсутен, опишан и како историски и како книжевен лик. Авторот притоа користи документарни, митолошки, книжевни и фолклорни извори.

Извлекувајќи ги своите исходишта од една историска тема, Д. Михајловски во „Мојот Скендербеј“ многу вешто, автентично и оригинално ги „испреплетува, интерферира и пресликува“ историските настани со актуелните современи збиднувања. Со своевидниот лајтмотив за Скендербеј, а врз романескна матрица, расказите на ова дело се доживуваат како едно слоевито прозно остварување, или како што вели авторот: „Без оџлед дали крајниоџи џпроизвод џонаџаму ќе биде расказ, новела, роман или некоја „разродена“ комбинаџија од сџџе овие, јас уживам џџокму неа да ја иџрам“. А ние би додале дека свртувањето кон душевното и духовното, кон самопрепознавањето и самоиспитувањето, исповедувањето на традиџијата и културата, историјаџа и книжевноста, во тој контекст романот на Михајловски е наследник на средновековната загледаност во внатрешноста и воспоставување на кореспонденџија и комуникаџија: рамнотежа со современоста во човечката душа и духовност.

Овој постмодерен, необично конципиран роман, составен од многу динамични случки и настани од секојдневниот живот, со динамични пресврти и ефектни завршници, покрај реалните судбини

на луѓето од нашето време, сигнализира да покаже и докаже дека токму Скендербеј како национален јунак од албанскиот народ не е никако причина за поделби и недоразбирања, туку вистински симбол на космополитскиот дух на балканскиот човек којшто отсекогаш умеел низ заедничкиот живот да не гледа на културната, етничката, верската различност со својот сосед како на хендикеп, туку, напротив, на привилегија дадена од судбината на настани и случки од секојдневниот живот.

Завршувајќи ја оваа моја куса реч, чувствувам потреба да кажам дека романот „Мојот Скендербеј“ на Драги Мохажловски не се раскажува, не се толкува, туку се чита, се чита долго и бавно...313-те страници во некоја „реална“ должина се барем десетпати повеќе, изразено во време. Роман кој, покрај своите книжевно-јазични и естетски вредности, се одликува со голема хумана порака – има повеќедимензионално значење за вистинска културна комуникација помеѓу балканските народи. Тоа е роман кој е напишан во 21 век и на тој начин ја продолжува традицијата на Барлети, Прличев, Фрашери, Ноли, Кондо...

ЗНАЧАЈНО ИЗДАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРАТА ОД ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА ВО ЦЕНТРАЛНА И ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА*

Димитрија РИСТЕСКИ

Оваа (2007) година, во издание на Центарот за изучување на современите литератури на Централна и Југоисточна Европа при Институтот за славистика на Руската академија на науките во Москва, излезе од печат зборникот на трудови „Искуството на историјата – искуство на литературата (Втората светска војна во Централна и Југоисточна Европа)“. Со овој Зборник се заокружува еден макропроект на Руската академија на науките чија цел била да го истражи одразот на Првата и Втората светска војна во книжевностите на народите од Централна и Југоисточна Европа. Патем, сакам да спомнам дека првата книга од овој макропроект излезе од печат во 2004 година со материјалите од меѓународната научна конференција која се одржа од 25 до 27 ноември во Институтот за славистика при РАН во Москва на тема: „Првата светска војна во литературата и културата на Западните и Јужните Словени“ во која зеде учество и авторот на овие редови со рефератот „Првата светска војна и трагедијата на македонскиот народ во романот „Пиреј“ од Петре М. Андреевски“. Освен него, во тоа издание има уште два труда посветени на македонската книжевност од Првата светска војна – едниот на Марија Проскурнина, научен соработник во Институтот за славистика при Руската академија на науките и вториот на Јасмина Мојсиева-Гушева од Институтот за македонска литература од Скопје.

Основата на книгата „Искуството на историјата – искуство на литературата“ ја чинат трудовите од меѓународната научна конференција, која исто како и претходната, се одржала во Институ-

* Од промотивната реч на XXXIV научна конференција во рамките на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид на 27 август 2007.

тот за славистика при РАН на 22 и 23 ноември 2005 година, а била посветена на одразот на Втората светска војна во книжевноста на земјите од Централна и Југоисточна Европа. Преку оваа книга читателите и научната јавност ќе имаат можност да се запознаат со многу непознати книжевни факти и со различни погледи и ставови на мнозина современи книжевни истражувачи од земјите на Централна и Југоисточна Европа. Книгата има големо значење за Македонија и за македонската книжевна наука, бидејќи во неа од вкупно 35 статии дури 8 ѝ се посветени на македонската литература, што, бездруго, укажува на респектабилниот однос кон нашата книжевност со тематика од Втората светска војна. Трудите се напишани од петмина македонски и тројца руски научни работници.

Определувајќи се за истражување на оваа проблематика, редакцискиот колегиум поаѓа од фактот дека интересот кон Втората светска војна последниве години значително ослабнал и дека во редица литератури и ден-денес можат да се забележат различни погледи и ставови во уметничкото осмислување на стварноста од тој период. Како што се истакнува во предговорот на книгата, расветлувањето на темата за војната во секоја литература зависело како од конкретното национално и историско искуство, така и од политичката ситуација и идеолошките предизвици кои радикално се менувале со текот на времето. Од друга страна, врз развојот и трансформацијата на темата за Втората светска војна во литературата, несомнено, повлијаела и промената на уметничките концепции, на естетските и жанровските форми во крајот на XX и почетокот на XXI век. Во таа смисла, познатата руска историчарка на литературата Л. Будагова, осврнувајќи се на некои нови приоди во обработката на темата за Втората светска војна во литературите на Западните и Јужните Словени, со право забележува дека во сферата на творечкиот и научен интерес на писателите и книжевните истражувачи веќе не влегувале само настаните и текот на војната, борбата со агресорот и слично, туку сè поголемо внимание привлекувал и противникот, односно судбината и проблемите на германското население кое исто така настрадало од фашизмот и од војната.

Бидејќи времето и просторот не ни овозможува некоја поширока анализа на сите трудови, кои, секако, тоа го заслужуваат, во оваа пригода јас ќе се задржам само на трудите посветени на македонската книжевност. Притоа, сакам веднаш да нагласам дека скоро во сите нив најмногу се истражува обработката на темата

за Втората светска војна во македонската проза. Инаку, по редослед, прв е трудот на за нас добро познатиот истражувач на македонската книжевност во Русија и од неодамна академик надвор од работниот состав на МАНУ, **Ала Генадјевна Шешкен**. Таа во својот труд пишува за одразот на традицијата на средновековната литература во македонската проза за Втората светска војна. Задржувајќи се посебно на некои дела од творештвото на Владо Малески, Коле Чашуле, Димитар Солев и Јован Бошковски во кои се обработува темата за Втората светска војна, Ала Шешкен укажува дека јунаците на некои нивни дела по многу нешта потсетуваат на некои јунаци од творештвото на Максим Горки, Николај Островски, Александар Фадеев и други руски писатели.

Мошне аналитичен е и трудот на **Ана Евстратова** „Втората светска војна во македонскиот расказ во 60-те години“. Таа во почетокот се повикува на оценката на Димитар Солев дека во првата декада по ослободувањето на нашата земја, темата за војната во македонската поезија и проза, иако била широко претставена, сепак не добила соодветно расветлување од причини што младата национална литература била насочена во потрага по соодветни уметнички средства. Понатаму Евстратова во својот труд посебно се задржува на збирката раскази на Д. Солев од 1960 година „По реката и спротивно на нејзиниот тек“.

Понатаму во Зборникот на Институтот за славистика при РАН следи трудот на нашата колешка **Весна Мојсова - Чепишевска** којшто е посветен на романот „Она што беше небо“ од Владо Малески и кој носи симболичен наслов „Тиранијата и лишењето од власта“. Нагласувајќи дека творештвото на Малески и ден-денес е актуелно и податливо за нови научно-критички истражувања, особено од текстолошки аспект, авторката посебно го издвојува неговиот роман „Она што беше небо“ кој, според неа, дава можност да се зборува за архетипски изградена врска меѓу симболичкиот *шайко* и *син*, а посебно за тоа како таа врска загадочно се нарушува во текстот на романот.

Трудот на **Валентина Миронска-Христовска** гласи: „Втората светска војна во македонскиот роман“. Во него авторката истакнува дека темата за Втората светска војна или НОВ во македонскиот роман се обработува во две насоки: во првата спаѓаат оние романи, чии автори директно зборуваат за револуционерните настани меѓу 1941 и 1945 година, а втората насока ја чинат оние дела во кои историските настани од тој период се опишани индиректно, односно преку реминисценциите на главните јунаци.

Јасмина Мојсиева-Гушева ја обработува темата „Војната и моралната деградација во творештвото на Живко Чинго“. Врз ос-

нова на изложената материја, авторката ја извлекува констатацијата дека во периодот на војната, паралелно со изменетите околности во кои се одвива животот на човекот, истовремено слабеат и се менуваат моралните норми.

Трудот на **Наташа Аврамовска** гласи: „Втората светска војна и социјалистичката револуција во романите на Петре М. Андреевски. Во него авторката поопстојно се задржува врз анализа на одразот на таа војна во романите „Пиреј“, „Скакулци“ и „Небеска Тимјанова“.

Кругот на македонските автори во Зборникот на РАН го затвора мошне аналитичкиот труд на колегата **Мито Спасевски**: „Ликовите на децата во македонската детска литература за Втората светска војна“. Колку што мене ми е познато, ова е еден од ретките трудови во нашата книжевна наука кој така опстојно и сеопфатно ја обработува темата за НОБ во детската литература.

Содржински, македонската книжевност во погоренасловената книга завршува со научно и методолошки извонредниот труд на научниот соработник на Институтот за славистика при РАН и еден од одличните познавачи и истражувачи на современата македонска книжевност – **Марија Проскурнина**: „Одегот на Втората светска војна во македонскиот роман на преминот од XX во XXI век“. Пред да кажам неколку збора и за овој труд, сакам да ставам до знаење дека неговата авторка е еден од членовите на редакцискиот колегиум на Зборникот на РАН и чест учесник на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, како и на научните конференции што се одржуваат во негови рамки. Инаку, Марија Проскурнина уште во почетокот на својот труд јасно става до знаење дека за македонската литература секогаш бил својствен посебниот интерес кон темите за војната и борбата за независност и во таа смисла додава: „Низ текот на целата историја на овој словенски народ особено изострено се поставувало прашањето за зачувување на националната самобитност, за внимателен однос кон националните и историските традиции и за сочувување во свеста на народот на чувството за своето историско значење.“

Овој краток приказ ќе го завршам со констатацијата дека Зборникот „Искуството на историјата – искуство за литературата“ претставува ретка книга за која сум длабоко убеден дека со својата научна аналитичност ќе предизвика голем интерес не само кај руските и македонските историчари на литературата туку и пошироко.

ЈАЗИЧНИ КОНТАКТИ НА БАЛКАНСКИТЕ ПРОСТОРИ

(*Kontaktet gjuhësore në hapësirat ballkanike*), Скопје, Логос-А,
1998, 205 стр.

Ајтен КАМИЛИ

По смртта на академик Оливера Јашар-Настева, проф. д-р Авзи Мустафа и проф. д-р Ислам Салиу се зафатија со една благородна задача да објават одреден број научни прилози на авторката во една посебна книга. Така, всушност, трудот „*Јазични контакти на балканските простори*“ е збир на најинтересните прилози што академик Оливера Јашар-Настева ги објавила по разни поводи во разни списанија. Во книгата се опфатени следниве прилози: *Влијанието на македонскиот јазик врз албанскиот и турскиот говори во Македонија, Контактите на македонскиот и албанскиот говори, Турско-македонски лексички мешања и вкрстувања, Пројави на дијалектот и билингвизам во Република Македонија, Развој на дијалектната лексика во услови на јазична интерференција, Климент Охридски и улогата на книжевната школа во Охрид врз развојот словенското образование, Удвојувањето на предметот во македонскиот и во другите балкански јазици, Македонскиот и другите балкански јазици, Местото на македонскиот јазик во балканската јазична заедница, Поглед врз турската лексика во македонските говори од косовско-корчанското дијалектно подрачје.*

Ако се разгледаат темите што ги содржи оваа збирка на трудови, јасно се гледа целта на авторката: заемно јазично проучување и меѓујазични односи на македонскиот, албанскиот и турскиот јазик. При тоа, сметам дека таа многу успешно ја постигнала нејзината цел. Во испланираните истражувања, пред сè го образложува влијанието на македонскиот јазик врз албанските и турските говори во Македонија.

Во првата глава, Јашар-Настева се занимава со зборовите кои од македонскиот јазик влегле во албанските и турските гово-

ри во границите на Република Македонија, по ослободувањето. Заемките се земени од живиот народен говор, а не од пишуваниот албански и турски јазик. Според мое мислење, не се земени предвид околностите на употребата на толку голем број термини од административната област, односно, сакам да кажам дека голем број заемки забележани во необразованиот слој на населението не можат да се сретнат кај културната и научната интелигенција, ниту во школските текстови (стр. 11-24).

Набројувајќи ги фонетските, морфолошките и синтаксичките сличности на албанските со македонските говори, во втората глава, подетално се опишува меѓусебниот контакт на овие два јазика. Наведени се 29 фонетски сличности, 3 морфолошки и 8 фонетски појави. Авторката тврди дека западниот македонски говор влијае врз црногорскиот говор преку албанскиот јазик, како што се, на пример, зачувувањето на фонемата {x}, веларното {л}, дативот во имињата на луѓето и др. (стр. 25-34).

Голем простор во овој труд зафаќа третата глава која ги третира турско-македонските лексички мешања и вкрстувања. Многу прецизно и јасно се образложува ова прашање. Темата е доста сложена и со многу разгранувања, но може да се сведе на три главни вида хибриди: 1) нетавтолошки; 2) тавтолошки и 3) хибриди создадени преку вкрстувања и преку народната етимологија.

Потоа, првиот вид хибрид се разгранува на:

- 1.1. македонско-турски хибриди;
- 1.2. турско-македонски хибриди; и
- 1.3. композиции;

вториот вид се разгранува на:

- 2.1 целосни;
- 2.2 нецелосни; и
- 2.3 на создадени хибриди:
 - 2.3.1. грчко-турски;
 - 2.3.2. турско-турски.

Оваа тема е збогатена со голем број примери, а исто така се разјаснува потеклото и причините на ваквите јазични хибриди (стр. 35-86).

Во следната глава станува збор за диглосијата и билингвизмот во Република Македонија. Прво се образложува што значат овие два термина, потоа нивното применување. За оваа тема имам забелешка, бидејќи кога станува збор за диглосијата кај албанската популација во Македонија, се изедначува необразованата постојар популација со целото албанско население. Исто така, непотпол-

но точен е податокот дека,албанскиот литературен јазик е, речиси максимално оддалечен од албанските говори во Македонија...".

За крај авторката бара, не само од лингвистите туку и од другите научни работници, т.е. педагози, психолози, социолози и др. да се занимаваат со димензиите и компонентите на овие два феномена (билингвизмот и диглосијата) и со нивното позитивно и негативно влијание врз интелектуалниот развој на децата. (стр. 87-106).

Заедничкиот вековит живот на народите на просторите на Балканскиот Полуостров, преплетеноста на нивните култури и јазици и општествено-политичките услови, создадоа заеднички особини во нивните култури, сличности, паралелен развој на нивните јазици, така што се оформи еден заеднички тип на култура. Токму поради тоа, се врши интерференција на сите нивоа на јазикот и, веќе, лингвистичката карта не се совпаѓа со географската карта.

Петтата глава, насловена *Развој на дијалектниот лексика во услови на јазична интерференција* е слика на горенаведените меѓујазични контакти. Албанските, ароманските и турските говори во Македонија имаат богата народна лексика, која со текот на развојот се збогатила преку зборообразување и преку заемки. Главно се позајмуваат лексеми со материјална содржина, а поретко со апстрактна содржина. Тоа што е видливо во Македонија, како што тврди авторот, е дека заемките не се приспособуваат на нормите на јазичниот систем на јазикот кој позајмува, поради краткото време (брзината на позајмување) и големиот број заемки. Но сепак, не се претопуваат албанскиот, ароманскиот и турскиот јазик во македонски, бидејќи заемките вршат делумна функција, додека основната функција ја вршат самите тие. Причината за оваа појава, според академик Оливера Јашар-Настева, е недостатокот на соодветни лексеми со месно потекло или од стандардниот јазик. Меѓутоа, јас мислам дека голем број од заемките кои ги користи немакедонскиот народ кога го зборува својот мајчин јазик, многу одамна постојат во нивниот стандарден јазик, но релативно голем број од постарата популација се необразовани и до сега не го познавале јазичниот фонд од административната област и слично, од нивниот мајчин јазик, а исто така целата администрација и сите јавни служби се развивале на македонски јазик и народот во секојдневниот живот се соочувал само со таа терминологија (стр. 107-118).

Во една друга тема (шестата глава), занимавајќи се со одредени проблеми на лексичкото проучување на македонските дамаскини, од една гледна точка, авторката се задоволува со неколку

факти на најосновните лексички проблеми и карактеристики на развојот на дамаскините од XIV-XVII век, односно со ред дуплирања и синонимски парови на автохтоните и алоглоталните елементи кои се појавуваат на семантичко ниво.

Во врска со карактерот на услојувањето на лексиката на дамаскините, авторот разликува два различни лексичко-семантички слоја, кои од дијакрона гледна точка, се констатира дека постариот слој (црковнословенскиот) му припаѓа на јазикот со долговковна писмена традиција, одамна „изумрена“, додека поновиот слој (народниот јазик), му припаѓа на живиот говорен јазик, чиешто писмо сè уште ги прави првите чекори. Овие два слоја, иако имаат голем број разлики, имаат немал број заеднички одлики.

Постоењето на бројните грцизми, србизми, бугаризми, русизми и турцизми се објаснува со иновациониот процес, така што преку долгогодишни меѓудијалектни и меѓујазични контакти зафатиле место (стр. 119 - 134).

Во седмата глава авторката кажува кој сè пишувал за јазичниот феномен „удвојување“, кој има формален и функционален карактер. Земајќи го предвид потеклото на неколку слоеви на заедничкиот балкански јазичен речник, авторката ги подвлекува следниве слоеви на балканизми: балканскиот супстрат, балканските романизми, балканските албанизми, балканските славизми, балканските грцизми и балканските турцизми. Во македонскиот јазик тие (балканизмите) влегле непосредно преку говорниот јазик. Со текот на времето нивниот број е зголемен и обновен со нови елементи, но не секогаш тие означуваат нови концепти. Нивното присуство е доказ на древниот заеднички меѓународен контакт на балканските простори (стр. 135-140).

Како продолжение на седмата глава, може да се наведе и осмата глава, која подетално ги разјаснува промените во морфосинтаксичката структура на македонскиот јазик под влијание на балканизмите, односно на аналитичкото деклинирање, постпозитивниот член, удвојувањето на предметот, губењето на инфинитивот, формирањето на футурот со **ќе** (стр. 141-147).

На почетокот на деветтата глава се наведени неколку тези за македонското прашање, за контактот на македонскиот јазик и другите балкански јазици и се наброени сите елементи на македонскиот јазик покажувајќи го местото на македонскиот јазик во балканската јазична заедница. Балканскиот јазичен сојуз (заедница) се создал на сосема тесен простор, кој подоцна се проширил во нови јазични категории во романскиот, албанскиот, македонскиот,

бугарскиот и грчкиот јазик и се карактеризира со јазичен аналитизам, но од другата страна ова се негира со мислењето дека смислата од аналитизмот е особина на индоевропските јазици (стр. 149 - 154).

Професор Јашар-Настева направила и една анализа врз основа на проучувањата на Ар. Кузов, *Косџурскиот говор* (IV, 1921) и Андре Мазон, *Contes Slaves de la Macedonie sudoccidentale* и *Documents contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud* каде прави еден преглед на туѓата лексика во македонските говори од костурско-корчанското дијалектно подрачје. Како причина на позајмувањата од турскиот, грчкиот, албанскиот и ароманскиот јазик е фактот дека во минатото тие имале одреден статус и функција. Анализата е вршена на лексичко-граматичко ниво (во врска со различните карактеристики на граматичките категории) и семантичко ниво (како се адаптирале странските лексички елементи и терминологија во интелектуалната култура). Засновајќи се врз фонетската, морфолошката и семантичката адаптација и лексичките заемки, се констатира дека тие сè повеќе и повеќе се стремат да се поклопуваат со прозодиската шема, со фонетско-фонолошкиот и морфолошкиот систем со периферијалните македонски говори (стр. 155 - 184).

За крај можеме да подвлечеме дека ова истражување ќе биде од полза за понатамошните балканистички проучувања, особено за македонистиката.

